Павло Гай-Нижник

Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення

Дипломатична академія України
при Міністерстві закордонних справ України

Павло Гай-Нижник

Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення

Київ – 2017

УДК 94(477.6):94(470+571)+327(477)
ББК 63.3(4УКР)64+63.3(0)4-68
Г-14

Гай-Нижник П. П.

Г-14 Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дипломатичної академії України при МЗС України
(протокол №12 від 21 грудня 2016 р.)

Рецензенти:

Калакура Олег Ярославович – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України;

Патриляк Іван Казимирович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Телячий Юрій Васильович – доктор історичних наук, професор, начальник управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України.

У новій монографії доктора історичних наук П. П. Гай-Нижника «Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення» висвітлюється комплекс дипломатичних та воєнно-політичних взаємин між Російською Федерацією та Україною в контексті геополітичних інтересів Москви та зовнішньополітичного курсу Києва, внутрішнього політичного і соціально-економічного становища в Україні протягом 1990–2016 рр. У книзі аналізуються міжнародна політика урядів України в контексті національної безпеки, історичні передумови та геополітичні причини агресії Російської Федерації проти України у 2014 р., а також воєнно-політичний і фінансово-економічний аспекти Російсько-української війни крізь призму розвитку глобальних світових процесів і перетворень.

Розглянуто політико-теоретичні, геополітичні, культурно-історичні й зовнішньополітичні аспекти анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі. З огляду та з позицій реалізму проінтерпретовано специфіку міжнародних відносин на постімперському (пострадянському) політичному просторі, в тому числі й місця і ролі України у цивілізаційному протистоянні європейського Заходу та московитського Сходу. Автор подає власну оцінку Російській Федерації як державі-агресору та спонсорові міжнародного тероризму, проаналізовано сучасні виклики та шляхи їх розв'язання щодо зміцнення національної ідентичності українців, стратегії реінтеграції та деокупації Криму, посилення системи національної безпеки та оборони України.

Пропонується увазі державних органів влади, істориків, політологів, викладачів вищих навчальних закладів, студентів й усіх, хто цікавиться новітньою історією України і є небайдужим до долі соборної і самостійної держави Україна.

ISBN 978-617-7530-02-1

© П. Гай-Нижник

ЗМІСТ

Передмова

Світ мусить об'єднатися навколо України аби зберегти себе й урятувати цивілізаційний поступ 5

Розділ 1

Національна безпека України в гуманітарній сфері: структуроформуючі чинники та актуальні проблеми 7

1.1. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки 8

1.2. Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету 22

1.3. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів 31

Розділ 2

Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання і спроби знищення 53

2.1. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України 56

2.2. Прелюдія війни: українсько-російські воєнно-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1995–2010 рр.) 74

2.3. На порозі кривавої бані: російсько-українські міждержавні взаємини у 2010–2013 роках 109

2.4. Бій за Свободу і Гідність: революційне повстання проти проросійського режиму внутрішньої окупації України (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) 162

2.5. Агресія Росії проти України (2014–2016 рр.): гібридна війна на поглинання та спроба знищення 188

Розділ 3

Стратегія реінтеграції Криму та послаблення регіональної проросійської ідентичності в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання 285

3.1. Кримська регіональна проросійська ідентичність: генеза посилення і шляхи до послаблення 287

3.2. Анексія Криму Російською Федерацією: історико-правовий фальсифікат і проблема деокупації в контексті стратегії реінтеграції в Україну 301

Післямова

Проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки у сфері гуманітарної політики України 321

Передмова

СВІТ МУСИТЬ ОБ'ЄДНАТИСЯ НАВКОЛО УКРАЇНИ АБИ ЗБЕРЕГТИ СЕБЕ Й УРЯТУВАТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОСТУП

Сучасний світовий порядок перебуває у стані інтенсивної трансформації, що передбачає перерозподіл важелів і обширу впливу та рівноваг як у розумінні контролю над планетарними ресурсами, глобалізованою фінансово-економічною системою, енергетичною сферою, регуляцією й оволодінням новими високотехнологічними комунікаціями і винаходами тощо, так і у пошуку новітніх гуманітарних основ співжиття на планеті та засадничих конструкцій геополітичних взаємин, формул, моделей і механізмів дієвої міжнародної системи безпеки.

Україна, що історично і географічно завжди перебувала на перетині світових геополітичних інтересів, глобальних торговельно-економічних шляхів та цивілізаційних процесів, опинилася у фокусі кардинальних змін планетарного масштабу і є однією з гарячих точок на євразійському просторі, де перетворюється сучасність і зароджується нове майбуття світових взаємовідносин.

Нажаль гуманістичні принципи розв'язання цивілізаційних криз і вузлових протиріч світового перерозподілу сфер впливів часто поступаються силовим методам, що за сучасних умов набувають тотальних ознак і мають гібридизовану форму. Держава Україна ще з часів відновлення своєї незалежності і суверенітету як суб'єкт міжнародного співтовариства перманентно постійно перебувала на периферії протистояння Заходу і Сходу й була об'єктом потенційної боротьби між гігантами світової геополітики – США і Європою (НАТО та ЄС) з одного боку та Росією з іншого. Агресія Російської Федерації проти України 2014 року стала кульмінацією цього цивілізаційного протистояння й, водночас, яскравим свідченням імперського реваншизму Московії, що за умов і реалій XXI століття видається цілковитим анахронізмом.

Об'єктивна дійсність вказує на невтішний висновок – ця війна для України та українського народу є не лише світоглядним протистоянням чи цивілізаційним зіткненням, а також і війною за право бути, боротьбою за існування у повному і вражаючому розумінні цих понять.

Початок неоголошеної війни Російської Федерації проти України є неприхованою агресією проти суверенної, незалежної держави і демонстративним порушенням міжнародних норм. Цілком очевидно, що путінська Росія є не лише державою-агресором, а й державою-терористом, яка загрожує європейській та світовій безпеці. Саме тому увесь цивілізований світ (як християнський, так і ісламський; як буддистський чи юдейський, так і атеїстичний; як світ політичний, так і світ діловий) мусить усвідомити, що під личиною так званої керованої демократії у Російській Федерації зросло, зшите чорними нитками смерті, чудовисько охлократичної тиранії в особі збоченого політичного (і не тільки) маніяка, який зубожілі народи свого ханату оповив тенетами невігластва, страху та омани й споює його отрутою всеохоплюючої ненависті та чванства зверхності, що живиться підсвідомим прагненням незрозумілої ницості свого тваринного становища. Його мета – руйнування. Ця зажерливість не має розумного пояснення й не обумовлюється життєвою чи політичною логікою. Це – інстинкт. Це – некерований потяг до знищення та поработіння, підсвідоме прагнення нівелювати не лише усталені тисячоліттями людські цінності й вироблені правила співжиття, а й намагання опанувати, висміяти й вихолостити сутність, цілі та місії світових цивілізацій.

Світова спільнота мусить зрозуміти, що путінська Московія – держава-агресор за своїм нутром, що путінська імперія є не просто державою – спонсором тероризму, а й за своїм єством є державою-терористом! І на чолі цього божевільного, ницого і ненажерливого організму є той, хто прагне до переділу світу відповідно до навіяних його хворобливою уявою імперських марень. Росія намагається занурити людство у хаос і зневіру й прищепити йому вірус морального і чеснотного падіння. Пошесть занепаду, що має надати Кремлю можливість спробувати посіяти серед людей свої омани, страхи й невігластво й, поширюючи власну владу та владу своїх сатрапів, наблизити прихід кінця..., правити в якому буде гріх, страх і темінь, перманентна війна, злиденність і сльози з крові та втрат...

На заваді до спроб здійснення цих світоненависницьких намірів нині є Україна. Україна сьогодні протистоїть новозведеній імперії зла і саме Україна покладе початок її падінню! Тож світ (люди різних поглядів та віросповідань, держави з різними політичними і суспільними системами тощо) мусить об'єднатися навколо України аби зберегти себе, щоби урятувати цивілізаційний поступ, для того, щоб прискорити смерть дракона страждань та зруйнувати до попелища новітню імперію зла!

Розділ 1.

Національна безпека України в гуманітарній сфері: структуроформуючі чинники та актуальні проблеми

Розділ 1.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ: СТРУКТУРОФОРМУЮЧІ ЧИННИКИ ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

«Необхідно, щоб суверенітет держави в законодавчій і виконавчій сферах опирався на «триногу» військового, економічного й культурного суверенітету; інакше кажучи, на контроль держави над ресурсами, які раніше належали роздробленим центрам соціальної влади, але тепер були зібрані докупи заради збереження самого інституту держави й підтримки встановленого нею порядку. Здатність до ефективного встановлення порядку була б немислима без здатності ефективно захищати територію держави від загрози з боку інших моделей порядку, як зовнішньої, так і внутрішньої; здатності «зводити баланс» у народному господарстві й здатності до мобілізації культурних ресурсів, достатніх для підтримання ідентичності та своєрідності держави через своєрідну ідентичність її підданих».

Зигмунт Бауман

Сьогодні для українського суспільства є характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявляється у втраті моральних орієнтирів, зростанні девіантної поведінки, збільшення розпорошеності і диференціації українського суспільства. Цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх норм і побудові на цій основі нової системи цінностей. Відтак актуалізується питання більш ґрунтовного дослідження національних цінностей, національних інтересів та цілей в контексті реалізації політики національної безпеки.

1.1. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки

Формування політики національної безпеки загалом і, зокрема, в гуманітарній сфері в першу чергу має бути спрямованим на

визначення завдань і цілей даної політики, що найбільш повно може бути відображено в Стратегії національної безпеки. При створенні такої Стратегії можуть бути використані три основні підходи:

- перший підхід – це коли в основі розробки Стратегії лежить ієрархія національних інтересів і цілей;
- другий підхід орієнтується на формування ієрархії національних цінностей;
- третій, найбільш оптимальний, як на мою думку, є – інтегрований підхід до дослідження феномену національної безпеки, прихильники якого (А. Величко, І. Волощук, В. Горбулін, Б. Демидов, А. Качинський, В. Ліпкан, В. Манілов, С. Пирожков) акцентують увагу на взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємозумовленості у дослідженні проблем національної безпеки.

Кожен з цих підходів, вочевидь, потребує детальнішого розгляду. Зокрема у першому підході відбувається орієнтація на «національні інтереси». Потрібно чітко виразити їх змістовну наповненість. Існує ряд визначень поняття «національні інтереси». Одна з перших спроб була здійснена в «Малій енциклопедії етнодержавознавства» (1996), де В. Кириченко стверджував, що «національні інтереси – це «інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом»[1]. У даному контексті національні інтереси створюються усіма елементами політичної системи та є основою функціонування її складових.

«Енциклопедія етнокультурознавства» визначає «національний інтерес» як «реальну причину дій нації і держави, спрямованих на своє виживання, функціонування і розвиток», або як «сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії і тактиці в галузі національної безпеки»[2].

Доречно буде нагадати, що у Законі України «Про основи національної безпеки України» національні інтереси українського народу визначаються як «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний

1 Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 118.

2 Енциклопедія етнокультурознавства. – К.: Друкарня Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв, 2001. – С. 421.

розвиток»[1]. На нашу ж думку, ототожнення понять «національні інтереси» і «національні цінності» є некоректним, позаяк національні цінності лежать в основі національних інтересів, вони визначають їх спрямованість, проте вони не є національними інтересами.

Взагалі інтерес можна розглядати як об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, соціальної спільноти) що складається з усвідомлення ним власної потреби та з'ясування умов і засобів її задоволення. Інтереси тісно пов'язані з потребами, виникнення ж потреби є, власне, початковим етапом формування інтересу. Тому в даному контексті національні інтереси можна кваліфікувати як визначальні потреби суспільства і держави, що визначаються економічними і геополітичними відносинами даної держави в певну епоху, культурно-історичними традиціями, потребою забезпечення безпеки, захистом населення від зовнішніх і внутрішніх загроз.

З цього приводу Г. Новицький зазначає, що національні інтереси – це суб'єктивне усвідомлення основних, життєво важливих потреб країни. Безпека є саме такою потребою. А отже основний національний інтерес України – забезпечення її безпеки. Відтак, не національну безпеку потрібно виводити із національних інтересів, а, навпаки, в основі національних інтересів знаходиться національна безпека[2]. І. Кресіна ж вважає, що саме національна свідомість є універсальним вираженням національних інтересів, їх генератором і центром осмислення[3].

Сам термін «національний інтерес» було запозичено із західної політичної літератури, де він визначався як «державний інтерес». Саме таке розуміння є переважаючим у західних країнах, оскільки вони собою являють здебільшого мононаціональні держави (не стільки в етнічному аспекті, скільки в соціальному). У західних суспільствах нація представляє собою єдність громадянського суспільства і держави, відтак національний інтерес виконує консолідуючу функцію і зменшує протиріччя між інтересами держави та громадянського суспільства.

Значні напрацювання у сфері осмислення національного інтересу має школа «політичного реалізму» (Ганс Моргентау та інші), у якій інтерес розуміється насамперед як зовнішньополітичні пріоритети держави. Для реалістів же-ж «державні інтереси» і «інтереси національної безпеки» – це взаємопов'язані чи, навіть, тотожні поняття.

1 Политология. Словарь. – М: РГУ, 2010. – 564 с.

2 *Новицький Г. В.* Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України / Г.В.Новицький. – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 46.

3 *Кресіна І. О.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / І.О.Кресіна. – К.: Вища школа., 1998. – С. 116.

Хоча, як на мене, дане ототожнення не є достатньо коректним, адже при формуванні інтересів національної безпеки мусять також враховуватися й потреби пересічних громадян та громадянського суспільства. З точки зору реалістів аналітичне використання поняття «національні інтереси» підкреслює роль держави як втілення національних інтересів. Реалісти вважають, що внутрішньополітичні чинники не можуть розглядатися як національні інтереси, позаяк вказана група питань належить до сфери «суспільного інтересу», тобто інтересу, обумовленого різними сегментами громадянського суспільства.

У вітчизняній політології існує декілька підходів щодо розуміння даної категорії та їх систематизації. Стосовно навколишнього зовнішнього світу національні інтереси виражаються у сукупності зовнішньополітичних інтересів держави, які розрізняються за своєю важливістю для його життєдіяльності[1]. Розрізняється фіксований (постійний) і змінний зміст національного інтересу. Незмінна частина включає завдання забезпечення зовнішньої безпеки держави. Змінна частина змісту розглядається через призму наявної політичної ситуації, особистісних якостей представників політичної еліти, актуальних тенденцій в різних сферах суспільного життя тощо.

Реальні матеріальні та політичні потреби у розвитку держави можуть змінюватися, а разом з ними відповідно змінюються інтереси, цілі та засоби зовнішньополітичної діяльності. Зміна потреб та інтересів держави призводить до зміни й ідеологічних цінностей. Виділяють два основні рівні національних інтересів держави: рівень ключових зовнішньополітичних інтересів і рівень специфічних інтересів. Перший пов'язаний із забезпеченням її безпеки і цілісності як соціально-економічної, політичної, національно-історичної та культурної спільності з захистом економічної і політичної незалежності держави. Головні інтереси держава забезпечує усіма військовими, економічними, дипломатичними ідеологічними та культурними засобами[2].

Одним з важливих завдань політики національної безпеки є здійснення систематизації та класифікації національних інтересів за категоріями та рівнями важливості. Зокрема в США виділяють такі категорії національних інтересів: захист Батьківщини; економічне процвітання; пропаганда цінностей; сприятливий світовий порядок. Хоча досить часто загалом там використовуються (як основні) три ка-

1 Довідник з політології. Національні інтереси // Slovnik.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovnik.com.ua/?grupa=3&id_sl=127.

2 Там само.

тегорії: безпека, добробут, цінності[1]. Проте варто зауважити, що систематизація національних інтересів є досить складним, багатогранним процесом. При розподілі інтересів за категоріями може виникнути ситуація, коли один і той же національний інтерес одночасно може мати відношення до кількох категорій. Також можуть виникнути дискусії між дослідниками при визначенні рівня важливості того чи іншого інтересу.

У цьому контексті слід відзначити що, розробляючи Стратегію національної безпеки з використанням підходу, в основі якого лежить ієрархія національних інтересів, ми можемо значною мірою її суб'єктизувати, адже завжди можна знайти певні аргументи як на підтримку даної ієрархії, так і проти неї. Особливо потрібно зважати на це в переломні (кульмінаційні) етапи національного розвитку чи глобального розвитку, коли найменша помилка може призвести до значних негативних наслідків.

При використанні даного підходу потрібно також враховувати усі переваги та ризики при визначенні пріоритетності того чи іншого національного інтересу. Зокрема цілком вірогідним є сепарація ситуації, коли ігнорування інтересу, який було визначено як менш важливий у порівнянні з іншими інтересами, може призвести до значних втрат у подальшому. Тому, коли держава відмовляється від досягнення певного національного інтересу, вона обмежує й потенційну свободу своїх можливих дій, спрямованих на гарантування національної безпеки. З іншого боку, коли держава занадто актуалізується на певному національному інтересі, то це може призвести до недостатнього рівня врахування інших інтересів, що також загрожує виникненням додаткових негативних наслідків для безпеки держави.

Так, наприклад, за часів президентства у США Дж. Буша (молодшого), головний пріоритет віддавався використанню здебільшого силових методів при розв'язанні багатьох зовнішньополітичних проблем, без врахування важливості використання «м'яких методів», що призвело до значного падіння міжнародного іміджу США. Сьогодні подібні, але ще більш гіпетрофовані, методи спостерігаються (взято на озброєння) у Російській Федерації, яка, грубо порушивши міжнародне законодавство, здійснила силове захоплення частини суверенної української території – Криму й неприховано прагнучи анексувати

1 *Schmitt M.* Identifying National Objectives and Developing Strategy: A Process Oriented Approach / M.Schmitt // Strategic Review. – Winter 1997. – Vol. XXV. – No. 1. – P. 24–37.

південно-східні області України. При цьому керівництво Росії (В. Путін) намагається брехливо прикрити відвертий акт агресії нібито захистом російськомовного населення, права якого порушуються, що аж ніяк не відповідає дійсності. Усе це є наслідком примітивного застарілого (радянсько-комуністичного) мислення та неоімперської політики владної верхівки Росії, зокрема В. Путіна, який до цього часу не може змиритися з розпадом Радянського Союзу, вважаючи той факт найграздіознішою катастрофою минулого століття.

Слід також констатувати, що на формування ієрархії національних інтересів значний вплив здійснюють й пристрасті або стереотипи політичного мислення. Так, скажімо, певні політичні сили можуть визначати за найважливіші такі національні інтереси, які, перш за все, є пріоритетними для них самих, а не для безпеки держави. Тому при формуванні ієрархії національних інтересів потрібно враховувати всю різноманітність та суперечливість умов, що впливають на вказаний процес. У подальшому, в силу ускладнення та суперечливості чинників, які впливають на формування системи забезпечення національної безпеки та міжнародних відносин, ці процеси ще більш ускладнюватимуться й досить важко піддаватимуться достовірному кількісному та якісному аналізу.

Разом з тим, формуючи систему національних інтересів, першочергово слід враховувати національні цінності, позаяк саме вони закладають аксіологічну основу системи національної безпеки держави. Національні інтереси можуть переплітатися із загальними базовими цінностями (територіальною цілісністю, політичним виживанням), а з деякими й можуть входити в суперечності (забезпеченням невід´ємних прав людини тощо).

Методологічні та теоретичні аспекти категорії «національна цінність» у контексті формування політики національної безпеки.

Зважаючи на те, що національні цінності є важливими передумовами і базовими засадами забезпечення національної безпеки країни й, зокрема, важливими чинниками формування політики національної безпеки у гуманітарній сфері, вважаю за доцільне детальніше розглянути вказану категорію.

Саме система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування держави. Їх втрата може призвести до зникнення нації як самостійного

суб'єкта міжнародних відносин[1]. Аналізуючи поняття «національні цінності» слід зазначити, що це предмети, явища та їх властивості, що задовольняють потреби особи, суспільства і держави в безпечному існуванні та прогресивному розвитку[2]. А. Возженников, у свою чергу, вважає, що національні цінності – це наявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави[3]. Визначаючи дане поняття, слід констатувати, що саме національні цінності є певними концептуальними, ідеологічними основами, консолідуючими чинниками, важливими життєвими орієнтирами на шляху ефективного суспільного розвитку. Так А. Малишев зазначає, що «спільнотам характерні цінності як об'єктивні параметри внутрішнього середовища, чітке дотримання яких є домінантою їх успішного розвитку»[4].

Проблема формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства. Сьогодні для нашого суспільства є характерною криза ідентичності, яка проявляється у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності і значній диференціації українського суспільства. Переконаний, що цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх (застарілих) норм і в побудові на цій основі нової системи цінностей. Тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави[5]. Відтак провідною ідеєю Стратегії національної безпеки має стати теза про активізацію зусиль, спрямованих на консолідацію української нації навколо спільних національних інтересів та цінностей.

Аналізуючи поняття «національні цінності», Г. Ситник небезпідставно стверджує, що виходячи з аналізу поняття «національна безпека», можна констатувати, що національні цінності – це цінності

---

1 *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Засади національної безпеки України / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – С. 105.

2 *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 18.

3 *Возженников А. В.* Национальная безопасность: теорія, практика, стратегия / А.В.Возженников. – М.: НПО «Модуль», 2000. – С. 14.

4 *Малышев А. В.* Новая общесоциологическая теория (парадигма) / А.В.Малишев. – Винница: Изд. Винница, 1997. – С. 17.

5 *Парахонський Б. О.* Національні інтереси України (духовно-інтелектіальний аспект) / Б.О.Парахонський. – К.: НІСД, 1993. – С. 6.

індивіду (особистості), цінності суспільства та цінності держави. Об'єктивне існування і вплив на безпеку особи, суспільства, держави та людської цивілізації природних і суспільних явищ зумовлює можливість розподілу цінностей на природні й соціальні[1].

При цьому, загалом, слід розрізняти природні і соціальні цінності. Основоположними для людини є природні цінності, пов'язані з потребами у їжі, житлі, задоволенні інших біологічних потреб тощо. Для держави природною цінністю є цілком визначена географічно територія, належний захист якої забезпечує безпеку держави. Природні ресурси є також важливими природними цінностями як суспільства, так і держави. Вони формують потенціал, який може бути використаний державою для гарантування національної безпеки.

Соціальні цінності характеризують людину як суспільну істоту. Будь-який об'єкт, який розглядається як життєво важлива умова існування даної спільноти, може бути соціальною цінністю. Соціальні цінності виступають критерієм оцінки вчинків соціальних груп і окремих індивідів щодо прийнятої ними системи цінностей. Дослідження базових цінностей певного народу чи нації здійснювали як вітчизняні, так і міжнародні соціологічні служби. Зокрема, ще в листопаді 2005 року Національний інститут стратегічних досліджень проводив соціологічне опитування щодо виділення основних національних цінностей. Отримані результати були такими (див. Табл. 1).

Таблиця 1. Система цінностей

Цінність	%
Добробут	46,5
Справедливість	44,3
Стабільність	40,9
Права людини	37,4
Порядок	36,1
Рівність перед законом	30,2
Свобода	18,1
Духовність	14,6
Патріотизм	13,1
Взаємодопомога	10,1
Ефективність	4,1

1 *Ситник Г. П.* Державне управління національної безпеки (теорія і практика) / Г. П. Ситник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – С. 123.

Ґрунтовне дослідження цінностей різних народів Європи у 2010 р. здійснювали Європейські соціологічні інституції, зокрема The European Social Survey[1]. Серед основних рис типового українця дослідники виділяють: стурбованість власною безпекою, прагнення до самоствердження (влади, статусу, багатства), невміння самостійно приймати рішення, насторожене відношення до змін, слабовиражене прагнення радіти життю. Більшість із цих ознак, на думку аналітиків, породжені невпевненністю у завтрашньому дні. У цьому громадяни України радикально відрізняються від жителів більшості європейських країн з багатолітньою демократією, низьким індексом корумпованості органів управління і стабільною економікою – наприклад, від скандинавських держав (Данії або Швеції) чи від країн північного заходу континенту (таких як Нідерланди, Бельгія, Франція і Німеччина).

В Україні дослідженням цінностей активно займаються співробітники Інституту соціології НАН України. Так, зокрема, А. Ручка досліджує ціннісні пріоритети населення України і виділяє п'ять ціннісних синдромів:

• перший ціннісний синдром охоплює вітальні цінності – здоров'я (4,74 бали за 5-бальною шкалою), сім'я (4,72), діти (4,67), добробут (4,67) (середній бал – 4,73);

• другий ціннісний синдром охоплює соціальні цінності: створення в суспільстві різних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний клімат у суспільстві, соціальна рівність (середній бал – 4,06);

• третій ціннісний синдром охоплює традиціоналістські цінності: національно-культурне відродження, участь у релігійному житті (середній бал – 3,47);

• четвертий ціннісний синдром охоплює самореалізаційні цінності: цікава робота (праця), суспільне визнання, підвищення освітнього рівня, розширення культурного кругозору (середній бал – 3,70);

• п'ятий ціннісний синдром охоплює політико-громадянські цінності: державна незалежність країни, демократичний розвиток країни, участь у діяльності політичних партій і громадських організацій тощо (середній бал – 3,51)[2].

1 The European Social Survey // European Social Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ess.nsd.uib.no/.

2 *Ручка А.* Ціннісна ментальність вікових груп соціуму / А.Ручка // Соціологічні дослідження культури: концепції та практики. Колективна монографія. – К.: Інститут соціології, 2010. – С. 118.

Тобто, за даними Інституту соціології НАН України, пріоритетними для українців (станом на 2010 р.) були вітальні та соціальні цінності.

Результати ж дослідження цінностей та потреб українського суспільства, яке у червні 2015 р. представив Центр соціальних і маркетингових досліджень «Социс» за методикою професора Р. Інглгарта, дають підстави для кардинально нового трактування, наприклад, міфу про дві різні України та ставлять під сумнів поширену тезу по те, що Схід і Захід ніколи не об'єднаються. Дослідження, зокрема, виявило, що:

• По-перше: структурованість українського суспільства визначає не мовний, не етнічний розподіл, а скоріше – віковий. Згідно результатів опитування, українці рухаються до цінностей самовираження, тобто, в нашому суспільстві є великий запит на реформи. Агентами змін виступає молодь (18–35 років), що мешкає переважно у великих містах (з населенням 1 млн і більше), з вищою освітою, і представники середнього класу. Однак, ця група існує в потенції («у собі», але не «для себе»), позаяк залишається політично незатребуваною (в Україні відсутні партії, рухи чи відповідної ідеології, які б відображали інтереси і специфіку поведінки цієї групи).

• Другий висновок стосується регіональних розбіжностей. З одного боку, на вісі «виживання – самовираження» між різними областями України не спостерігається відчутної різниці, проте серйозні регіональні відмінності помітні на вісі «традиційні – секулярні цінності»: Західна і Центральна (україномовна) Україна представляє головним чином традиційні цінності, тоді як у Південній і Східній (російськомовній) Україні домінують секулярні цінності, а центральний Київ займає позицію посередині. Поєднання та сегментація головних груп українського суспільства за цими вісями виявляє, що прихильників цінностей самовираження є набагато більше серед людей з традиційними, аніж секулярними цінностями.

• Третім висновком є такий, що рух до реформ в Україні буде сильнішим, якщо вдасться зберегти діалог і солідарність між двома групами, які виражають цінності самовираження – між «традиціоналістами» і «секулярними». І, навпаки: якщо у публічному дискурсі та

житті появлятимуться теми та події, що взаємо антаґонізують ці дві групи, то це становитиме загрозу для руху України у бік реформ[1].

Якщо ж при цьому застосовувати логіку та теорію А. Мелуччі, що в даному випадкові є цілком доречним, можна дійти обґрунтованого висновку, що єдність нації забезпечується існуванням загальної колективної ідентичності, яка, формується в результаті спільного інтерактивного процесу самовизначення конкретної соціальної спільності, пов'язаного із загальними орієнтаціями їхніх дій і тим полем можливостей та обмежень, в якому відбуваються їх спільні дії. При цьому, як узагальнює Т. Воропаєва, «становлення і розвиток колективної ідентичності опосередкується зверненням до універсальних феноменів культури і актуалізацією смислових процесів»[2].

Досить ґрунтовно проблемою національних цінностей займалися також В. Горбулін та А. Качинський, які структурували систему національних цінностей, поділяючи їх на цінності індивіда, цінності суспільства та цінності держави[3]. На думку вищезгаданих дослідників подальше існування держави й нації має розглядатися крізь призму її ціннісного ядра, що консолідує суспільство, а саме: національна безпека, духовні надбання, добробут, система міжнародних зв'язків, патріотизм і соціальна справедливість.

На нашу думку, до вище визначеної системи цінностей варто додати також ще й такі індивідуальні цінності як: моральність, релігійність, взаємотерпимість, миролюбність, доброзичливість, працелюбство, сім'я (сімейні цінності) тощо, які завжди були притаманними українцям і відображають сутнісні засади українського національного характеру.

Свого часу в рамках даного дослідження було проведене експертне опитування щодо визначення домінуючих національних цінностей (цінності індивідуума, суспільства і держави) українців. Відтак, експертам було запропоновано оцінити цінності за пріоритетністю, де: 1 – найважливіша цінність, 2 – менш важлива; 3 – недостатньо важлива цінність). Були отримані такі результати (див. Діагр. 1).

---

1 *Грицак Я.* Цінності українців: pro et contra реформ в Україні / Ярослав Грицак // Zbruc. – 2015. – 17 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zbruc.eu/node/37721.

2 *Воропаева Т.* Формирование коллективной идентичности граждан Украины: ценностное измерение / Т.Воропаева // GISAP. Culturology, sports and art history. – 2013. – № 1. – С. 40.

3 *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Засади національної безпеки України / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – С. 107.

Діаграма 1. Національні цінності українського народу (1 – індивідуальні цінності, 2 – цінності суспільства, 3 – цінності держави)

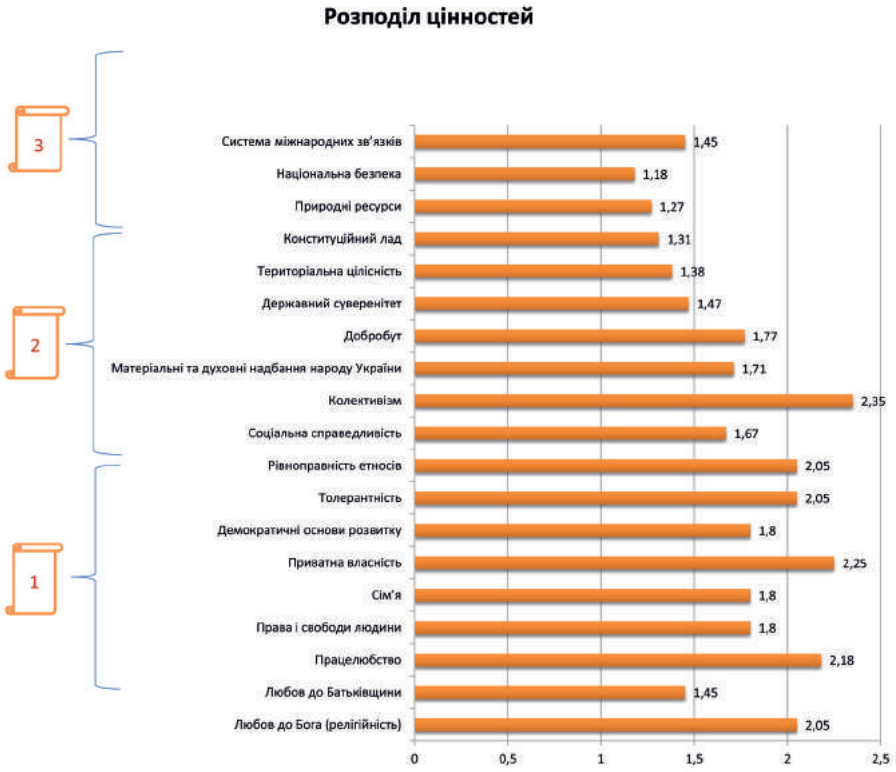

Якщо ж спробувати визначити ядро домінуючих цінностей українського народу, то за даними експертного опитування, до них слід віднести: патріотизм, права і свободи людини, соціальну справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національну безпеку, природні ресурси, конституційний лад. Власне, найзухваліше порушення ключових національних цінностей владною верхівкою, зокрема прав і свободи людини, її безпеки, соціальної справедливості й призвело до виникнення у листопаді–грудні 2013 р. до протестного Майдану та вибуху Революції Гідності у січні–лютому 2014 року. Тож, якщо зважити на думку, що «наявність загальнонаціонального смислового поля залежить від певного рівня якості, яка лежить в основі соціальності суспільства, тобто, говорячи соціаль-

но-психологічною термінологією, суб'єктності – як індивідуальної, так і колективної», то цілком можна погодитися із висновком М.Слюсаревського у тому, що весь період, починаючи з проголошення державної незалежності України, був періодом хоч і суперечливого, але сходження до суб'єктності[1].

На основі національних інтересів та національних цінностей формуються національні цілі. Їх сутнісні характеристики визначаються динамікою та суперечливістю розвитку середовища існування суспільства і держави. Національні цілі – це конкретні ключові завдання, які держава ставить перед собою заради захисту національних інтересів та національних цінностей. Національні цілі – це своєрідні дороговкази розвитку суспільства до побудови моделі кращого стану (безпечніших умов розвитку та життєдіяльності) кожної людини, суспільства, держави.

Проте за умов сучасної української реальності чітка реалізація тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки (національні цінності – інтереси – цілі), постійно стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси, і тим більше – цілі різних суспільних груп, за певних умов, набувають антагоністичного характеру та, за умов розмитості загальнонаціональної ідентичності, вони не виявляють прагнення до діалогу й порозуміння заради суспільного блага.

Один із фахівців з цього питання Г. Ситник, наприклад, у своєму дослідженні щодо взаємодії різних структурних елементів системи забезпечення національної безпеки прийшов до висновку, що національні цінності визначають сутність (зміст), цілісність і стійкість, національні інтереси – структуру і характер, а національні цілі – конфігурацію та спрямованість формування та функціонування даної системи[2]. Ці ним було відображено у вищевказаній схемі (Див. Схему 1).

---

1 *Слюсаревський М.* Навіщо потрібна дорога, яка не веде до Храму? / М.Слюсаревський // Освіта. – 2015. – № 17–18. – 15–22 квітня.

2 *Ситник Г. П.* Державне управління національної безпеки (теорія і практика) / Г. П. Ситник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – С. 46.

Схема 1. Взаємодія національних цінностей, інтересів, цілей і завдань та їх вплив на формування і функціонування системи забезпечення національної безпеки

Вибір національних цілей – є одним з головних і пріоритетних завдань держави, який впливає на подальший її суспільно-політичний та економічний розвиток і становлення на міжнародній арені. При цьому слід констатувати, що формування політики національної безпеки, в першу чергу, повинно бути спрямованим на визначення

завдань і цілей даної політики, що найбільш повно може бути відображено в Стратегії національної безпеки. Саме національні цінності, національні інтереси є головними структуроформуючими чинниками системи забезпечення національної безпеки та важливими засадничими принципами при формуванні Стратегії національної безпеки, а відтак і національні цілі та завдання розвитку держави в оборонно-безпековій сфері.

1.2. Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету

В умовах сучасних глобалізаційних викликів, посиленні напруження на міжнародній арені, зумовленого використанням силових методів при вирішенні багатьох конфліктних ситуацій, зростає потреба у пошуку і використанні методів, спрямованих на ненасильницьке вирішення проблем, на досягнення діалогу та компромісу як між державами, так і між народами. У даному контексті у світовій політологічній думці розробляється концепт «м'яка сила». В Україні такий концепт лише почав досліджуватися.

Тож сьогодні постає нагальна потреба здійснити аналіз культури як чинника формування «м'якої сили» держави в контексті створення позитивного іміджу України. Значний внесок в розвиток зазначеного напряму здійснив професор Джозеф Най із Гарвардського університету, який у першій половині 1990-х років увів до наукового обігу концепт «м'яка сила». Дж. Най стверджував, що надто довго практики віддавали перевагу концепції «політичного реалізму», покладаючись на «жорстку силу» з її військовим і фінансово-економічними чинниками. «Силою є здатність впливати на інших з метою отримання бажаних результатів. Якщо ви досягаєте цього примусом або за плату, я називаю таке «жорсткою силою»[1]. Якщо ви досягаєте цього привабливістю, я називаю це «м'якою силою», – пояснював Дж. Най. Дослідник також визначив три компоненти, з яких складається цей феномен, а саме: «культура держави (у тому, чим вона приваблює інших), її політичні цінності (чи дотримується вона їх у внутрішній та зовнішній політиці) та зовнішні відносини (чи сприймаються вони як легітимні та морально обґрунтовані)»[2].

1 *Soft Power*. The means yo success in world politics / Soft Power // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.futurecasts.com/book%20review%206-4.htm.

2 Там само.

«М'яка сила» – це моральний авторитет наукових, технічних і спортивних досягнень та творів високого мистецтва, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики та раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв та моделей поведінки». Дослідник Леслі Гелб у своїй книзі «Правила сили: Як здоровий глузд може врятувати американську зовнішню політику», скажімо, небезпідставно переконаний, що «м'яка сила нині, схоже, означає майже все»[1].

Президент США Б. Обама, наприклад, зазначав, що він виступає проти забезпечення національної безпеки держави лише з використанням силових методів, позаяк м'які методи, сприяючи витворенню сприятливого позитивного іміджу країни у світі, можуть на більш високому рівні забезпечувати зовнішньополітичну безпеку країни. Б. Обама, за його словами, волів би відновити ті часи, коли люди у столицях по всьому світові можуть мирно піти до місцевого американського культурного центру для читання книг і журналів. Згадуючи професора Дж. Ная, президент США зазначав: «Пан професор, популяризуючи термін «м'яка сила» у світі, робить більше для м'якої сили Америки в усьому світі, ніж все інше, що ми можемо зробити»[2].

Найбільш ефективним, на думку міжнародних експертів, є поєднання «м'якої» сили з «жорсткою». У цьому контексті професор Дж. Най пропонує нову концепцію «розумної сили», а фактично – поєднання «жорсткої» і «м'якої» сил. Образно він визначив цю концепцію поєднання так: «Здатність комбінувати «жорстку» і «м'яку» сили – батіг і морквину та привабливість – ось це я називаю розумною силою»[3].

Своєю чергою Леслі Гелб зазначає, що аби вирахувати як поєднати ресурси жорсткої та м'якої сили у стратегіях розумної сили, потрібно те, що він називає «контекстуальним розумом». У зовнішній політиці контекстуальний розум є інтуїтивною діагностичною навичкою, яка допомагає політикам узгоджувати тактику з цілями, щоб

1 *Joseph S. Nye Jr.* Get Smart. Combining Hard and Soft Power / Joseph S. Nye Jr. // Foreign Affairs. – 2009. – July/August [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart.

2 *Traub J.* Is (His) Biography (Our) Destiny? / James Traub // The New York Times Magazine. – 2007. – November 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2007/11/04/magazine/04obama-t.html?pagewanted=1&_r=2&hp.

3 *Най Дж.* Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить всіх / Джозеф Най // Institute of World policy. – 2011. – 14 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iwp.org.ua/ukr/public/340.html.

створити розумні стратегії. З недавніх президентів США вражаючий контекстуальний розум, на нашу думку, мали Дж. Кеннеді, Р. Рейган та Б. Клінтон[1]. Особливо важливо цей момент враховувати для України, позаяк якщо для великих держав значний потенціал «жорсткої сили» врівноважується «м'якою силою», то потенціал «жорсткої сили» України є набагато меншим від сучасної «жорсткої сили» Америки чи Китаю. Тому Україні потрібно розвивати саме «м'яку силу», адже потенціал України у «м'якій силі» набагато більший від її потенціалу «жорсткої». Надто, якщо країна послідовно прагнутиме до високої цивілізації, тобто слідуванню націонал-консервативним та демократичним цінностям, популяризації національної культури, що, своєю чергою, збільшить її «м'яку силу» й тим самим – підвищить її авторитет у світовій політиці.

Вищезазначене, звісно ж, не означає, що пріоритети «м'якої сили» у розвитку України мають бути пріоритетними, а тим паче коштом пожертви «жорсткою силою». «Жорстка сила», в тому числі й економічна, є необхідною для високої цивілізації. Але без розвитку «м'якої сили» – культури, моральності суспільства, значною мірою страждатиме й економіка держави.

Саме це й підкреслював Дж. Най, виступаючи в Україні. Зокрема він зазначав, що дуже часто м'яка сила випливає з культури країни, тому традиційні аспекти української культури можуть приваблювати інших, так само як і її історія. Тому Україна може розвивати свою м'яку силу, просуваючи культурні цінності та демократію та здійснюючи політику, яка враховує інтереси інших, а відтак вважається легітимною. У цьому контексті українська держава, неурядові організації, кожний громадянин України повинні активніше популяризувати українську культуру за кордоном. Дж. Най при цьому зауважував, що м'яка сила з'являється природно. Її не можна купити або створити штучно. На його думку м'яка сила створюється не пропагандою, а завдяки індивідуальному привабливому розвитку, заради себе самого, а не для когось іншого. Тому для того, аби Україна мала «м'яку силу», вона мусить просто залишатись Україною, а українці – повинні бути саме українцями. Коли Україна стане «історією успіху» для власних громадян, її м'яка сила зросте без зайвих зусиль[2].

1 *Joseph S. Nye Jr.* Get Smart. Combining Hard and Soft Power / Joseph S. Nye Jr. // Foreign Affairs. – 2009. – July/August [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart.

2 *Зарембо К.* М'яка сила та Україна / К.Зарембо // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyivpost.ua/opinion/blogs/myaka-sila-ta-ukrayina-16875.html.

Зі свого боку вітчизняний аналітик І. Слісаренко підкреслює здобутки іншого теоретика «м'якої сили» П. Кеннеді. Останній зазначає, що привабливі спосіб життя та культура, здатність діяти в унісон зі світовою громадською думкою (і навіть очолювати її), а не йти їй наперекір, таким чином, являють собою не менш корисні елементи політичного інструментарію держави, ніж майстерна дипломатія, фінансова потужність і навіть важкі авіаносці»[1]. Дослідники визначають такі рівні публічної дипломатії які лежать в основі «м'якої сили»: 1) через мас-медіа – медіадипломатія; 2) через культурні акції – культурна дипломатія; 3) через можливості здобути освіту – освітня дипломатія; 4) через Інтернет – ноосферна дипломатія; 5) через неурядові організації – дипломатія «ноополітік»[2].

Найбільш ефективними вважаються освітні і культурні проекти та обміни, позаяк вони розглядаються як більш перспективні і тривалі в часі. Не дивно, адже ця діяльність якнайкраще сприяє формуванню в зарубіжних країнах «агентів впливу», себто просуванню на лідерські позиції осіб, що представляють цінності певної країни. США, наприклад, активно використовує дану політику й виділяє значні грантові кошти на навчання талановитої молоді з інших країн у США, яка після повернення на Батьківщину буде пропагувати американські цінності.

Розглядаючи теорію «м'якої сили», варто проаналізувати онтологічно-гносеологічні засади її формування. Сучасна гносеологія базується на сцієнтичній моделі пізнання, яка є прагненням до усвідомлення і підкорення навколишнього світу шляхом силового втручання у нього. Фр. Бекон, до слова, зазначав, що потрібно використовувати експеримент як жорсткий силовий метод здійснення пізнання. Проте такі жорсткі методи хоча й сприяють розвиткові науки, але й спричиняють виникнення низки значних проблем (екологія, невиліковні хвороби тощо), адже бездумне втручання у таємниці природи не проходить для людства даремно. Антисцієнтисти зазначають, що досягнення НТР значно полегшили життя людини, проте значною мірою також і змінили в моральному плані людство, надавши йому ще більші можливості для самознищення (останні дві світові війни) і в кінцевому рахунку взагалі можуть призвести до кліоциду – знищення людства. Тому людині спочатку потрібно, використовуючи м'які методи пізнання – інтуїцію, рефлексію, медитацію, пізнати саму себе

1 *Слісаренко І. Ю.* Теорія і практика «м'якої сили» в міжнародних відносинах / І.Ю.Слісаренко // Освіта регіону. – 2008. – № 1–2. – С. 105.

2 Там само. – С. 106.

(Платон, Паскаль, Сковорода та ін.), подолати свої недоліки, зло в самій собі, а потім вже перетворювати природу відповідно до законів добра і краси, а не користі та егоїзму.

Ще за давніх часів мислителі зазначали, що м'яке та гнучке перемагає сильне та тверде. Лао-Цзи ще у VII ст. до н. е. зазначав: «Вода – найм'якша і найслабша річ у світі, але в подоланні твердого та міцного вона непереможна, і на світі немає їй рівного. Слабкі перемагають сильних, м'яке долає тверде»[1]. Саме це твердження лягло в основу одного з головних принципів синергетики – складноорганізованим системам неможливо нав'язати шляхи їх розвитку. В точках біфуркації найменший вплив («ефект метелика») може кардинально змінити розвиток складноорганізованих систем. Тому дуже важливо зрозуміти, як сприяти їх власним тенденціям розвитку, як виводити системи на оптимальні шляхи. Головна проблема полягає у тому, як спрямувати, як за допомоги малого резонансного впливу підштовхнути систему на один з власних та сприятливих для суб'єкта шляхів розвитку, як забезпечити самокеруючий та самопідтримуючий розвиток. Проблема полягає і в тому, як подолати хаос, не долаючи його, а посилюючи його творчі аспекти, перетворюючи його в поле, що породжує іскри інновацій. Виявляється, головне – не сила, а правильна топологічна конфігурація, архітектура дії на складну систему[2].

Слід відзначити також, що таке розуміння процесів розвитку чітко доводить, що не може бути абсолютного контролю за будь-якою сферою реальності, а в суспільно-політичній сфері – зводить нанівець будь-які можливі мрії про абсолютно контрольоване суспільство. Відтак стає очевидним, що ідея про можливість тотального планового розвитку суспільства є помилковою й здатною викликати трагічні наслідки. Будь-яка вимушена уніфікація виробничих та соціальних відносин, релігійного життя, національних традицій означатиме намагання контролювати таку складноорганізовану систему як суспільство й може привести його до застою та деградації. Тому-то й так небезпечна будь-яка «соціальна інженерія» – не менш небезпечніша, ніж застосування до людини генної інженерії.

У даному контексті важливо зрозуміти закони сумісного життя природи і людства, їх коеволюції. Тільки тонке налаштування «стратегії природи» та «стратегії розуму», їх сприятливе поєднання, не на

1 *Лукьянов А. Е.* Лао-цзы и Конфуций: Философия Дао / А.Е.Лукьянов. – М.: Наука, 2001. – С. 124.

2 *Горлач М. І.* Філософія: Підручник / М.І.Горлач. – Харків: Консум, 2000. – С. 624.

засадах сили і примусу, а на засадах гармонії і життєтворчості, здатне забезпечити і суспільству, і природі майбутнє, звужує основу для позиції песимізму есхатологічного напрямку.

Усе вищезазначене є досить актуальним на сучасному етапі розвитку людства, позаяк саме останнім часом збільшується напруга протистояння між природою та людиною, що спричиняє до зміни клімату, виникнення чим раз більшого числа аномалій, стихійних лих тощо. Зокрема за даними міжнародної благодійної організації «Oxfam» за останні 20 років кількість стихійних лих, викликаних погодними умовами, збільшилося вчетверо. У доповіді «Oxfam» сказано, що з початку 2000 р. кожного року відбувається в середньому 500 подібних катаклізмів, а в 80-х рр. XX ст. ця цифра становила лише 120. За той же період кількість повеней збільшилася у шість разів. Тому сьогодні актуальним є вибір оптимальних «м'яких» шляхів розвитку, які б влаштовували людину і, разом з тим, не були б руйнівними для природи. Визнання таких особливостей розвитку веде, з одного боку, до переосмислення ставлення людини до світу, а з другого – до формування нової методології пізнання[1].

Порівняння потенціалу «м'якої сили» України у регіоні. Розглянувши сутнісні засади «м'якої сили», варто проаналізувати її потенціал у держави Україна. Ґрунтовні дослідження в контексті з'ясування потенціалу «м'якої сили» України проводив Інститут світової політики, який, зокрема, провів дослідження «"М'яка сила" України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики», де було проаналізовано вплив України на шість своїх найближчих сусідів[2]. В контексті даної теми варто проаналізувати здебільшого гуманітарну, зокрема культурну складову «м'якої сили». Дослідження показало, що саме параметр «популярність української культури» має найбільші значення у більшості країн регіону[3].

Таб. 1. Параметри «м'якої сили» України в Молдові

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	5,3
Впливовість української громади	4,8

1 Там само. – С. 626.

2 Інститут світової політики. «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://http://uniter.org.ua/data/block/iwp_myaka_syla_ukr.pdf.

3 Там само.

Діяльність Посольства України	6,4
Популярність української культури	7,2
Популярність української продукції	7,8
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	6,3

Таб. 2. Параметри «м'якої сили» України в Білорусі

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	3, 12
Впливовість української громади	2,91
Діяльність Посольства України	6,09
Популярність української культури	6, 71
Популярність української продукції	4, 12
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	4, 59

Таб. 3. Параметри «м'якої сили» України в Грузії

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	5,29
Впливовість української громади	3, 29
Діяльність Посольства України	5,07
Популярність української культури	6, 36
Популярність української продукції	6, 64
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	5,33

Таб. 4. Параметри «м'якої сили» України в Польщі

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	4
Впливовість української громади	4
Діяльність Посольства України	3
Популярність української культури	5
Популярність української продукції	3
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	4

Таб. 5. Індекс «м'якої сили» України в Румунії

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	2,93
Впливовість української громади	2,73

Діяльність Посольства України	2, 93
Популярність української культури	3,07
Популярність української продукції	2, 73
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	2,88

Таб. 6. Параметри «м'якої сили» України в Росії

ПАРАМЕТРИ «М'ЯКОЇ СИЛИ»	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	3
Впливовість української громади	2,2
Діяльність Посольства України	2,2
Популярність української культури	5,6
Популярність української продукції	4,5
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	3,5

Загальний аналіз результатів дослідження засвідчує, що найбільший показник «м'якої сили» Україна має в Молдові – 6,3 бали. Це значною мірою пов'язано з великою кількістю українців, які проживають у вказаній країні. Так, згідно з переписом населення 2004 р., у правобережній Молдові проживало 282,4 тис. українців, а у Придністровському регіоні на сьогодні проживає близько 90 тис. автохтонних українців.

Значний показник «м'якої сили» Україна має в Грузії – 5,33, Білорусі – 4,59 бали, у Польщі – 4 бали, що зумовлено тривалими дружніми відносинами між нашими країнами (хоча й були певні напружені моменти між деякими країнами як, наприклад, події на Волині під час ІІ Світової війни тощо).

Найменші показники «м'якої сили» України в Росії – 3,5 та в Румунії – 2,88. У Румунії такі низькі показники зумовлені тим, що там поширюється досить мало інформації про Україну. Відносини були зіпсовані також через судовий процес щодо шельфу навколо острова Зміїний та проблеми із поділом дунайських вод. Через ці фактори у румунському суспільстві формуються невтішні стереотипи про Україну, як-от «незріла демократія», «недобросовісний сусід», «складний партнер».

Низькі показники у Російській Федерації переважно зумовлені прагненням Росії втягнути Україну у орбіту своїх інтересів і впливів, у зв'язку з чим вона значною мірою посилює свій і жорсткий, і м'який вплив на Україну аби обмежити її політичне та економічне зближення з ЄС. Росія не приховує своїх лідерських амбіцій на пострадянському просторі, домінування в якому відповідає її курсу на закріплення за

собою статусу глобальної держави. О. Богомолов та О. Литвиненко називають такий курс державницьким націоналізмом, який складається із декількох дискурсів, таких як-от неоевразійство та концепт «Русского міра», кордони якого нехитрим способом збігаються з кордонами слов'янського осердя Російської імперії[1]. Інші ж націоналізми росіяни вважають для себе досить небезпечними, серед яких вони називають й український націоналізм[2].

Відтак Україна повинна посилювати свій потенціал «м'якої сили» в Росії. Потрібно активізувати діяльність українського посольства в РФ в плані проведення культурно-мистецьких, наукових, освітніх заходів не тільки у Москві, а й в інших регіонах Росії. Необхідно активніше використовувати потенціал української діаспори в Росії, яка є найбільшою за чисельністю серед країн СНД й налічує (за офіційними підрахунками) 4 млн 379 тис. 690 осіб, активність якої в питаннях популяризації України за кордоном є, натомість, достатньо низькою. Це пояснюється як і не завжди дружньою політикою державних органів влади РФ щодо діяльності українських громадських організацій, так і недостатньою ефективністю посольства України в РФ, що однак пояснюється як обмеженням його діяльності головним чином протокольними функціями, так і скороченням фінансування іноземних представництв України у світі. Разом з тим, слід визнати, що українське посольство у Москві мінімально все ж таки намагається підтримувати громадські організації українців у РФ, які звертаються за допомогою у проведенні фестивалів української культури, увічнення пам'яті відомих українців у Росії тощо.

Підсумовуючи, слід відзначити, що гуманітарні чинники і культура є одними з головних складових «м'якої сили» держави. Нажаль, Україна ще не напрацювала значний потенціал «м'якої сили» на світовій арені. У цьому контексті нашій державі потрібно навчитися виробляти ефективну політику в даній галузі, використовуючи свої потужні історико-культурну спадщину та новітні здобутки.

---

1 *Богомолов О., Литвиненко О.* Російська м'яка влада в Україні: проява у дзеркалі / О.Богомолов, О.Литвиненко // Критика. – 2011. – листопад–грудень. – С. 21.

2 Так, наприклад, коли у 2010 р. російська влада закривала Українську бібліотеку в Москві, на експертизу були направлені книжки, що містили слово «націоналізм».

1.3. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів

Питання формування загальнонаціональної ідентичності українців за нових внутрішньо- і зовнішньополітичних викликів сучасності є однією з важливих складових політики національної безпеки в гуманітарній сфері. В умовах сучасних глобалізаційних та геополітичних трансформацій, посилення напруження на міжнародній арені, зумовлених використанням силових методів при вирішенні багатьох конфліктних ситуацій та російської агресії, зростає потреба у консолідації української нації, формування її загальнонаціонального самоусвідомлення та захисту власних світоглядних орієнтирів нації, що є запорукою і гарантією стабільності та безпеки Української держави.

Відтак в основі загальнонаціональної ідентичності, перш за все, мусить бути закладено національну ідею, навколо якої й здійснюватиметься консолідація української нації. Відтак доречним буде й звернутися до думок з цього приводу політичних ідеологів і державних діячів відродження української державності початку ХХ ст. «Наш край великий і багатий, один з найкращих країв у світі, створений для розвитку великої економічно сильної держави. Український народ повний великої життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності», – натхненно писав М. Грушевський»[1]. В. Липинський вважав, що «Нація – це реалізація хотіння до буття нацією[2], а І. Франко стверджував, що «для українців національним ідеалом мусить стати самостійна незалежна Україна»[3].

Визначаючи сутність національної ідеї, варто передусім виділити кілька основних підходів щодо її розуміння, кожен з яких заслуговує на право визнання та взаємодоповнюють одне одного[4]. Так,

1 *Грушевський М.* Повне зібрання творів / Михайло Грушевський. – Т. 9: Історичні студії та розвідки (1917–1923). – К., 2009. – С. 133.

2 *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 133.

3 *Франко І.* Я. Зібрання творів / Іван Якович Франко. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1976.– С. 87.

4 Питання формування загальнонаціональної ідентичності українців є важливою складовою політики національної безпеки в гуманітарній сфері, й певною мірою розглядалося низкою дослідників, серед яких слід, передусім, згадати таких вчених як: В. Горбулін, О. Бодрук, Г. Ситник, А. Качинський, Г. Новицький, В. Ліпкан, М. Ожеван, М. Сунгуровський, В. Мунтіян, В. Горбатенко, В. Євтух, О. Картунов, В. Котигоренко, І. Курас, І. Кресіна, І. Рафальський, О. Майборода, М. Розумний, Ю. Римаренко, Б. Парахонський, М. Степико та ін.

наприклад, існує думка, що подібну дефініцію неможливо зрозуміти раціонально та осмислити за допомогою науково-теоретичних понять й, з огляду на це, її слід вважати *скоріше трансцендентною категорією,* що відображає прагнення українців до власного самовираження, наявності власної держави тощо.

Прихильники іншого підходу ототожнюють її з *національним ідеалом, національною ідеологією чи доктриною*. В їхньому розумінні національною ідеєю є духовна концепція національної свідомості, розуміння народом сенсу свого існування, тобто – концентрований вираз стратегічної мети, національних інтересів та почуттів. Так, М. Попович стверджує, що національна ідея – це суспільний проект загальнонаціонального масштабу, складовою якого є *об'єктивне уявлення про становище нації, її цінності та проблеми, а також про загальнонаціональні цілі*[1]. У свою чергу І. Кресіна вважає, що *національну ідею можна розглядати як концентрований вираз національно-патріотичного чинника*. З цього погляду національна ідея є соціально-політичним, морально-етичним і психологічним феноменом народного буття, менталітетом народу, який згуртовує його в єдине ціле[2]. О. Майборода, натомість, стверджує, що національна ідея має являти собою *тріаду з національного історичного «міфу»* (не плутати з історичними вигадками та фальсифікаціями), уявлень про національні інтереси та з національного ідеалу[3].

Війна з Росією змусила більш відповідальніше поставитися до захисту українських інтересів у гуманітарній сфері загалом, й до питання вироблення національної ідеї та збереження національної ідентичності зокрема, й представників державної влади. Залишається сподіватися, що за умов іноземної агресії та ідеологічного протистояння дії української влади, нарешті, відповідатимуть її заявам, а слова державних високопосадовців все ж таки набудуть тенденції до матеріалізації, як і самі політики усвідомлять власну політичну (і не тільки) відповідальність за свою діяльність (чи бездіяльність).

Однозначного визначення чи універсальної формули щодо національної ідеї не існує. Й чи доречні вони? Та все ж вважаю, що:

Національна ідея це – триєдина сполука, дух і спонука, у величі містичного призначення, усвідомленої боротьби за буття й успадкованого прагнення цивілізаційного поступу, що самодостатньо живе і дихає

1 Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 56.

2 Там само. – С. 58.

3 Там само. – С. 59.

неосяжною й нескінченною метою до: загальної єдності громадянства навколо традиційних національних цінностей та духовно-історичної пам'яті; консолідації усього народу у побудові могутньої сучасної і соборної держави на засадах націократії та консерватизму, а також соціальної справедливості й народовладдя; формування новітньої політичної нації через осучаснення державно-суспільних механізмів та посилення всенародного самоусвідомлення, що рясно скроплене з джерела національного егоцентризму й спорідне відчуттям обраності на ґрунті кровної спорідненості та расової спільності.

Для вирішення цих завдань потрібно сформувати україноцентричну політичну еліту, яка усі свої зусилля спрямовуватиме на реалізацію геополітичного, аграрного, культурного, інтелектуального, кадрового потенціалу держави.

Наша країна має унікальний аграрний потенціал. Нагадаю хоча б лише про те, що площа чорноземів України складає 27,8 млн га. За прогнозами ж експертів, українська земля здатна нагодувати 300 млн осіб, а до 2050 р. Україна здатна стати найбільшим виробником продуктів харчування у світі. Ми маємо величезні перспективи у розвитку промисловості, літакобудуванні, космічних технологіях, військово-промисловому комплексі та у високоточній ком'ютерно-інтелектуальній сфері. Не менш значимим є й українська культурна спадщина світового рівня: 150 тисяч культурних пам'яток, 590 музеїв, понад 12 млн музейних експонатів тощо.

Оглядаючись на етапи осмислення і становлення національної ідеї за роки незалежності, слід виділити декілька ключових періодів.

- Перший період – це здобуття незалежності і декілька років після неї, коли українські національно-патріотичні сили мали значну підтримку серед населення і прагнули до побудови могутньої народоправної Української держави. Проте потужне комуністичне лобі та пострадянські «червоні» господарники зайняли провідні командні позиції й практично витіснили націонал-патріотичні політичні сили з політичного простору.
- Другий етап – Помаранчева революція 2004 р. Одним із її головних завдань було оновлення влади, подолання корупції, посилення євроінтеграційних прагнень і зміцнення української державності. Позитивними (хоча й тимчасовими) наслідками даної революції були:
  - перемога національно-орієнтованих сил;
  - конституційна реформа;
  - розвиток громадянського суспільства;

- посилення євроінтеграційних прагнень;
- часткове оновлення влади;
- формування україноцентричної історичної пам'яті.

Нажаль Помаранчева революція не досягла поставленої мети та потенційних наслідків. Були спроби реформування певних галузей, що не досягли бажаних результатів. Стратегічний план розвитку країни створено не було. Постійна боротьба на взаємознищення між державно-політичними лідерами призвела до посилення внутрішньополітичного напруження. Посилилося протистояння між регіонами країни. У підсумку самопоборення й взаємна ненависть у національно-демократичному середовищі призвели 2010 р. до реваншу проросійських політичних сил та угруповань, що досить швидко створили жорстку вертикаль влади, а усі свої зусилля спрямували на збагачення власних кланів, родини і найближчого оточення. Державу було віддано на розграбунок корумпованій олігархічно-клановій верхівці та продажній і ненажерливій бюрократії.

Зрештою такий розвиток держави і діяльність влади зайшли у глибоке протиріччя з черговою фазою формування громадянського суспільства та національними й соціальними прагненнями українців, що загострилися із черговим загостренням соціально-економічних протиріч та постанням системної державно-політичної кризи.

- Наслідком цих процесів стала поява (третій етап) такого громадянсько-протестного явища як ЄвроМайдан (приводом до якого стала відмова влади від євроінтеграційних прагнень) та його переростання у вибух народного протистояння проти антиукраїнського курсу влади та її сваволі – Революції Гідності (2013/2014 рр.).

Майдан характеризувався колосальним масштабом. За даними соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи», у подіях Євромайдану в Києві брали участь 5% населення країни, в інших містах і селах – 6%, ще 9% населення допомагали мітингувальникам харчами, речами, грішми тощо. Тобто кожен п'ятий дорослий громадянин України, або майже 10 мільйонів, безпосередньо чи опосередковано брали участь у подіях Майдану.

Серед позитивних наслідків ЄвроМайдану та Революції Гідності слід виділити:

- посилення громадянського суспільства;
- відвернення безпосередньої загрози знищення України Росією;
- відновлення основних громадянських свобод, порушених «диктаторськими законами»;

○ припинення визискування ресурсів країни кланом Януковича;

○ відновлення можливостей для реформування країни;

○ нова конституційна реформа;

○ часткове оновлення влади (вибори президента та нового складу Верховної Ради України);

○ посилання євроінтеграційних процесів (зокрема підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом);

○ початок люстрації;

○ початок структурних реформ;

○ підвищення політичної культури;

○ консолідація українського народу, формування української політичної нації

○ становлення України у світовій громадській думці як держави з власною самобутністю, історією та гідністю.

На прикладі Євромайдану та Революції Гідності український народ показав усьому світові, що він здатний боротися за свою свободу і свої права, відстоюючи демократичний шлях розвитку країни. За цю свободу було сплачено надзвичайно високу ціну – життя найкращих синів України і сучасна політична еліта повинна завжди пам'ятати про це.

На сьогодні першочерговим завданням держави є подолання корупції, створення чітких механізмів люстрації, здійснення докорінного реформування українського суспільства, винищення тіньової економіки, вдосконалення законодавства з метою залучення іноземних інвестицій, посилення середнього та малого бізнесу, справедливого оподаткування олігархів (з одночасним виведенням їх з системи державного керівництва), створення механізмів для сприяння виведення коштів з офшорних компаній тощо.

Одним із найбільш важливих наслідків Революції Гідності є й посилення національної консолідації українців та формування загальноукраїнської ідентичності, що має важливе значення для національно-державної безпеки. Нагадаємо, що у Стратегії національної безпеки України зазначається, що нагальними завданнями політики національної безпеки є збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності. Також акцентується увага на реалізації комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави.

Саме формування загальнонаціональної ідентичності є для України першочергово актуальним питанням у гуманітарній сфері на сучасному етапі. Загальнонаціональна ідентичність за своєю суттю багатовимірна. Вона може охоплювати, але не виключати, етнічну, культурну, професійну, статеву та інші види ідентичності. У той же час загальнонаціональна ідентичність може співіснувати з наднаціональною ідентичністю (європейською чи глобалізаційно-світовою). Так, наприклад, ще М. Бердяєв зазначав, що почуваючи себе громадянином світу, людина не втрачає національного почуття, позаяк до космічного, всесвітнього життя людина долучається завдяки життю національному.

Утім, на сучасний момент цей процес в Україні все ще стримується низкою чинників:

- конфліктом ідентичностей (доволі сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти);
- низьким рівнем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері;
- недостатнім рівнем розвитку вітчизняної культури, слабкою динамікою формування історичної пам'яті, пасивністю взаємодії державних і громадських чинників у сфері національно-патріотичного виховання;
- негативним впливом російських ЗМІ (фактичним тимчасовим програшом в інформаційно-ідеологічній війні з Росією);
- впливом глобалізаційних процесів (уніфікація, масовізація культури, пануванням культу споживання тощо);
- наявністю елементів пострадянської ідентичності;
- певними особливостями ментальності українців (індивідуалізм, конформізм);
- посиленням процесів відчуження;
- відсутністю ефективних якісних системних перетворень в державі.

Так, скажімо, посилення тенденції регіональних ідентичностей відображається й за результатами соціологічних досліджень.

За даними соціологічного опитування Центру Разумкова, що проводилося у грудні 2008 р., громадяни України в першу чергу пов'язували себе із місцем проживання, тобто превалювала місцева (локальна) ідентичність (41% опитаних), лише майже третина (32%) засвідчили свою загальноукраїнську ідентичність. Локальна ідентичність переважала майже в усіх регіонах. У центральних регіонах за-

гальноукраїнську ідентичність засвідчили приблизно по 25% жителів, на Сході – 33%, на Заході та Півдні – приблизно по 35%[1].

Аналогічну закономірність виявило дослідження, проведене тим же центром у 2009 р.: знову підтвердилося, що жителям України найбільш притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною насамперед ідентифікували себе 45% громадян; з Україною вцілому – 32%, з регіоном проживання – 16%[2].

Подібні дослідження, проведені у 2012 р. Інститутом соціології НАН України, засвідчили вже дещо іншу картину. Показники локальної (мешканець села чи міста) та регіональної ідентичності (мешканець регіону) становили відповідно 29,8% та 7,6% опитаних (38%). Громадянином України себе вважали близько половини респондентів (48,4%). 2,4% віднесли себе до громадян світу, 1% – до громадян Європи, 8,4 % – до громадян колишнього Радянського Союзу[3].

Існування проблем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері також виявлено при проведенні якісних соціологічних опитувань у форматі фокус-груп. Учасники фокус-групового дослідження у різних регіонах України (м. Київ, м. Севастополь, м. Луганськ, м. Котовськ, м. Львів, м. Рівне, м. Черкаси, м. Дніпропетровськ, м. Тернопіль, м. Кіровоград, м. Миколаїв, м. Харків) не змогли порівняти свої міста з іншими містами України, оскільки не мали достатньої інформації про інші міста. Відповідно, низький рівень внутрішньої географічної мобільності населення України є чинником поглиблення регіональних відмінностей ідентичності. У жителів південно-східних регіонів ще є поширеними негативні стереотипи щодо мешканців західних регіонів, а сьогодні й щодо усіх інших українців як «бандерівців», що зумовлено потужним негативним впливом російських ЗМІ.

Разом з тим, останнім часом в умовах збройної агресії Російської Федерації відбувається значне посилення загальноукраїнської ідентичності, консолідація українського народу перед загрозою зовнішнього ворога. Слід відмітити, що рівень патріотизму українського народу значно зріс (Див. мал. 1).

---

1 Ідентичність громадян України: стан і зміни // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 3–10.

2 Там само.

3 Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.

Мал. 1. Показники рівня патріотизму українського народу

За даними результатів опитування Центру Разумкова, що проводилося у кінці 2013 р., маємо такі показники: 95% мешканців усіх регіонів України сприймали її своєю Батьківщиною; 84,5% респондентів вважали себе патріотами України (зокрема: у західному регіоні – 94%; в центральному – 88,5%; у східному – 81%; у південному – 72%)[1].

З огляду на вищевказані результати з різних років, можна погодитися із думкою В. Кулика про те, що особливістю щодо України є несформованість та контраверсійність ідентичності. Вона була знівельована довгим часом перебування в імперії і як наслідок цього відбулася певна асиміляція: мовна, культурна, етнічна тощо. Відтак частина населення східних та південних регіонів, де ця асиміляція була найбільш потужною, й ідентифікують себе як мешканці свого регіону і вважають, що їхній регіон має бути частиною Росії, що й зумовило поширення сепаратизму. Звичайно там також є проукраїнськи налаштовані громадяни, але значна частина жителів цих регіонів не мають чіткої позиції й схиляються на сторону сильнішого.

Тому досить важливим на сучасному етапі в етнополітичній галузі є здійснення заходів, спрямованих на зменшення ваги регіональної ідентичності при гармонійному її входженню в загальноукраїнську ідентичність. Регіональна ідентичність, в цьому випадку,

1 95 відсотків мешканців України назвали її своєю Батьківщиною – опитування // Кореспондент. – 2014. – 4 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3314580-95-vidsotkiv-meshkantsiv-ukrainy-nazvaly-yii-svoieui-batkivschynoui-opytuvannia.

виступатиме як субідентичність відносно загальноукраїнської. Такі субідентичності не виключають віднесення себе особою (групою осіб) до загальнонаціональної спільноти.

Слушними в цьому контексті є й такі джерела загроз в сфері формування загальнонаціональної ідентичності (за В. Пироженком) як:

• неповний набір ідентичностей (населення чи його певні групи мають етнічну чи регіональну, але не мають національної ідентичності тощо);

• криза ознак ідентичності, що полягає у відсутності або знецінені серед певної категорії населення конкретних ознак, навколо яких мала б формуватися певна ідентичність;

• неадекватні цілям, національним інтересам чи інтересам державної політики способи утвердження ідентичності (насильницько-адміністративні чи репресивні способи)[1].

Проблема подолання кризи ідентичності значною мірою посилюється процесами глобалізації, що розмивають національну культуру та посилюють маргіналізацію українського суспільства. Тільки радикальне оновлення власної національно-цивілізаційної ідентичності сприятиме формуванню стійкого і консолідованого суспільства, здатного відповісти на численні виклики сучасного світу й здійснити повноцінну економічну, соціальну й політичну модернізацію[2]. При цьому слід враховувати також і певні суперечливі аспекти впливу глобалізаційних процесів на Україну. З одного боку процеси становлення і зміцнення державності потребують інтенсифікації процесів національно-культурного відродження, а з іншого – процес модернізації соціально-економічної системи вимагає найширшої відкритості країни, що сприяє поширенню негативних зовнішніх впливів – криміналітету, масової культури (мультикультуралізму), притоку мігрантів, низькоякісних товарів масового споживання тощо.

Аналізуючи причини кризи національної ідентичності, слід виокремити також домінування в більшості суспільних сфер такого явища як відчуження[3]. Цю категорію до наукового обігу введено відносно нещодавно, а відтак і чітких українських відповідників даному

1 *Пироженко В. О.* Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем / В.О.Пироженко // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 29.

2 *Вільсон Е.* Українці: несподівана нація / Е.Вільсон. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 13.

3 *Степико М. Т.* Українська ідентичність: феномен і засади формування / М.Т.Степико. – К.: НІСД, 2011. – С. 314.

поняттю не існує. Загалом на сьогодні в академічному середовищі виділяються такі види відчуження:

• економічне – низький рівень доходів, значний розрив між доходами бідних і багатих, обмежені можливості зайнятості, незадовільні житлові умов;

• культурно-освітнє – недостатній рівень доступу для певних груп населення до освітніх і культурних послуг;

• соціальне – обмеженість системи соціального захисту, недоступність якісної медичної освіти, обмеженість соціальних зв'язків;

• політичне – обмеженість щодо реалізації політичних прав і свобод[1].

Недостатній рівень сформованості загальнонаціональної ідентичності призводить і до посилення загроз національній безпеці країни, серед яких, як правило, виділяться переважно такі:

• криза легітимності політичних інститутів;

• посилення сепаратизму;

• десуверенізація

• конфлікт політичних інтересів;

• посилення розшарування українського суспільства;

• низький рівень розвитку політичної культури;

• цивілізаційна невизначеність та перебування в «сірій зоні» міжнародної політики;

• недостатній рівень розвитку громадянського суспільства[2].

Ці загрози призводять до посилення напруження та протистояння в українському суспільстві. Представники соціальних груп із конкуруючими ідентичностями сприймають діяльність своїх опонентів як загрозу власним інтересам, а відтак зменшується чи взагалі зникає прагнення до діалогу та пошуку компромісу зі спірних питань, а протиріччя стають нерозв'язними. Будь-який крок супротивника сприймається як загрозливий, що, знову ж таки, посилює соціальну напругу. При цьому навіть корисні для суспільства починання однієї з сторін будуть сприйматися як негативні, позаяк вони можуть принести «користь» опонентам.

---

1 Публікації // Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/public.html.

2 *Розумний М., Андрусів В.* Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки / М.Розумний, В.Андрусів // Політичний менеджмент – 2010. – № 3. – С. 116–126.

Іншим маркером регіональних ідентифікацій є зовнішньополітичні орієнтації населення України. Несформованість загальнонаціональної ідентичності призводить також до посилення зовнішньополітичної невизначеності країни. Перебуваючи на межі західної та східної цивілізацій, Україна не може визначити чіткий зовнішньополітичний курс і стає полем боротьби глобальних гравців. Не може витворити вона й належний авторитет в регіоні, постійно коливаючись між європейською та російською зовнішньополітичною орієнтацією. Так, згідно опитування, проведеного Центром Разумкова у лютому 2012 р., на запитання «Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?» – 36.7% респондентів відповіли – відносини з країнами ЄС; 31.0 % – відносини з Росією; 8.1% – з іншими країнами СНД; 3.3% – з іншими країнами, 1% – із США; 19.9% – сказали, що їм важко відповісти, або ж не відповіли[1].

Табл. 2. Динаміка зовнішньополітичних орієнтацій громадян України 2005–2012 рр. (Центр Разумкова)

	Відносини з країнами ЄС	Відносини із США	Відносини з Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповісти
Лют. 2012	36.7	1.0	31.0	8.1	3.3	19.9
Лют. 2011	35.7	0.9	40.4	7.2	3.6	12.3
Бер. 2009	27.6	1.9	48.6	8.9	2.7	10.3
Лют. 2008	36.1	0.7	41.4	8.1	2.4	11.3
Лют. 2007	32.8	1.0	38.4	9.8	3.1	14.8
Січ. 2006	27.2	1.3	43.4	12.7	4.4	10.9
Січ. 2005	37.0	1.2	38.8	7.7	3.3	11.9

1 Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015) // Центр Разумкова. Офіційний сайт. – 2015. – березень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305.

За даними фонду «Демократичні ініціативи» та Інституту євроатлантичного співробітництва, курс на членство України в НАТО (2008 р.) підтримало 53% населення Заходу (проти – 21%), Центру – 34% і 39%, відповідно, Півночі – 39% і 35%, Сходу – 17% і 50%, та Півдня – 33% і 47%. На запитання «Який шлях зовнішньої політики для України є пріоритетним» – відповіді також різняться регіонально: на Заході відносинам з ЄС перевагу віддають 59% респондентів, з Російською Федерацією – 8%, з країнами СНД – 13%; на Сході – відповідно 21%, 43%, 26%, Центр – 30%, 24%, 31%.

Показовими є й відповіді на запитання «Якою має бути політика України відносно СНД та Росії?». За поглиблення співробітництва в рамках СНД на Заході «за» – 33%, за збереження наявного рівня співробітництва 29%, за вихід з СНД – 23%; на Сході – відповідно, 69%,16%, 6%, на Півдні – 80%, 11%, 4%, Центр – 61%, 18%, 6%. На питання ж про РФ відповіді такі: за поглиблення співробітництва: на Заході – 41%, за збереження існуючого рівня співробітництва – 22%, за зменшення зв'язків – 26%. На Сході відповіді наступні: 78%, 13%, 2%, на Півдні – 84%, 10%. 2%, в Центрі – 69%, 15%, 8%[1].

Тільки останнім часом переважаючою стала євроінтеграційна спрямованість. Соціологічне дослідження, що проводила в період 4–9 грудня 2013 р. компанія «Research & Branding Group» щодо зовнішньополітичних орієнтацій України, засвідчило, що 46% українців підтримували інтеграцію країни в ЄС, а 36% – до Митного союзу, проте кожен п'ятий мешканець України не зміг зробити однозначного вибору (Див. мал. 2.).

Мал. 2. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України

1 Дзеркало тижня. – 2010. – 21–27 серпня.

Новітнє ж дослідження[1], проведене соціологічною службою Центру Разумкова від 6 по 12 березня 2015 р., засвідчує про поступову зміну зовнішньополітичних орієнтацій українців (Див. мал. 3; Табл. 2)[2].

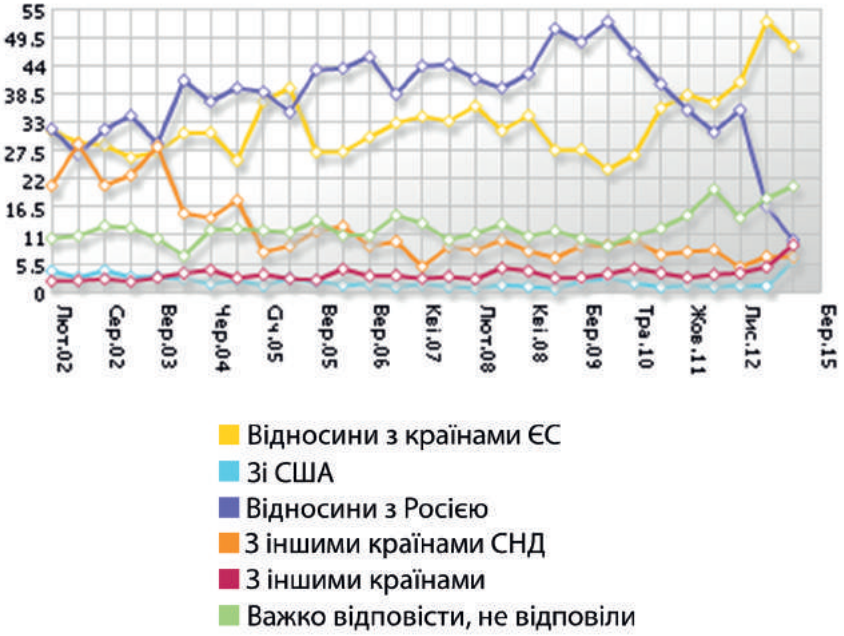

Мал. 3. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015 рр.)

1 Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

2 Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015) // Центр Разумкова. Офіційний сайт. – 2015. – березень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305.

	Відносини з країнами ЄС	Зі США	Відносини з Росією	З іншими країнами СНД	З іншими країнами	Важко відповісти, не відповіли
Бер.15	47.7	6	10	6.7	9.1	20.5
Кві.14	52.5	1.1	16.6	6.8	4.8	18.1
Лис.12	40.8	1.2	35.3	4.8	3.6	14.3
Лют.12	36.7	1	31	8.1	3.3	19.9
Жов.11	38.2	1.2	35.3	7.7	2.7	14.8
Лют.11	35.7	0.9	40.4	7.2	3.6	12.3
Тра.10	26.5	1.7	46.3	10.1	4.5	10.8
Лис.09	23.8	2.5	52.5	9	3.4	8.9
Бер.09	27.6	1.9	48.6	8.9	2.7	10.3
Грг.08	27.5	0.6	51.1	6.5	2.6	11.8
Кві.08	34.2	1	42.3	7.9	4	10.7
Бер.08	31.3	1.3	39.6	10.1	4.6	13.1
Лют.08	36.1	0.7	41.4	8.1	2.4	11.3
Вер.07	33.2	1	44.1	8.7	2.9	10.1
Кві.07	34	1.4	43.9	4.9	2.5	13.3
Лют.07	32.8	1	38.4	9.8	3.1	14.8
Вер.06	30	1.5	45.6	8.9	3	10.9
Січ.06	27.2	1.3	43.4	12.7	4.4	10.9
Вер.05	27.1	2	43.1	11.7	2.3	13.8
Кві.05	39.6	2.5	34.9	8.9	2.5	11.5
Січ.05	37	1.2	38.8	7.7	3.3	11.9
Вер.04	25.6	2.2	39.6	17.8	2.6	12.2
Чер.04	30.9	1.6	37	14.3	4.2	12

Мал. 4. Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2004–2015 рр.) [1]

Згідно результатів здійснюваного в Україні з 1992 р. «моніторингу соцієтальних (загальносистемних) змін» (керівник Е. Афонін), впродовж 2002–2008 рр. щорічна прогресія кількості тих, хто сформував нову ідентичність, складала 2–3% від загальної кількості дорослого населення України, від 2008 р. й до сьогодні ця динаміка практично призупинилася. Так, якщо у 2002 р. сформованність ідентичності була

1Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002–2015) // Центр Разумкова. Офіційний сайт. – 2015. – березень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305.

на рівні показника 34%, то наприкінці 2008 р. він сягнув 47,51% дорослого населення. Утім, через провальну соціально-економічну політику і відсутність реформ в країні, вже за рік цей показник знизився до 36,37% і лише з початком реформ 2015 р. намітився новий сплеск і повернення майже на попередні позиції – 45,25%. Тож, як підсумовує О. Суший, гальмування процесів державотворення в Україні є суттєвим чинником уповільнення процесів формування нової соцієтальної ідентичності, що є фундаментальним підґрунтям становлення нових соціальних інтересів[1].

Як зазначає М. Степико, позитивною тенденцією формування української національної ідентичності можна вважати те, що більшість українців пишаються своєю країною, вважають себе патріотами, незважаючи на всі соціально-економічні проблеми свого буття[2]. Нині зростання патріотизму в українському суспільстві підтверджують результати багатьох соціологічних досліджень. Так, результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України у вересні 2015 р., засвідчили, що 92,4% українських громадян підтверджують прийнятий у 1991 році Акт проголошення незалежності України[3]. Акт проголошення незалежності підтвердила абсолютна більшість мешканців усіх регіонів: на Заході – 97,7%, у Центрі – 95,1%, на Півдні – 96,6%. Навіть на Сході незалежності України сказали «так» 85,7% опитаних[4]. Вельми істотно, що 68,3% респондентів вважали, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу, бо «того, що об'єднує громадян, значно більше, ніж того, що роз'єднує» (у Західному регіоні такої думки дотримуються 85,7%, Центральному – 70,9%, Південному – 73,8%, Східному – 54,2%)[5].

---

1 *Суший О.* Психосоціальна культура державного управління / О.Суший. – К.: Світогляд, 2012. – 344 с.

2 *Степико М.* Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М.Степико. – К.: НІСД, 2011. – С. 178–179.

3 Питання, запропоноване респондентам, було цілком аналогічним винесеному на всеукраїнський референдум у 1991 р. Цей показник майже на 7% більше, ніж у серпні 2013 р., і на 16% – порівняно з офіційним результатом згаданого референдуму (у 1991 р. за незалежність України, згідно з даними ЦВК, хоча й проголосувало 90,32% учасників референдуму, але вони становили лише 76,03% всіх, хто тоді мав право голосу). Отже, лише у 2014 р. частка громадян, котрі підтримують незалежний статус нашої держави, вперше перетнула 90–відсотковий бар'єр.

4 Не підтвердили загалом по вибірці тільки 7,6% респондентів (Захід – 2,3%; Центр – 4,9%; Південь – 3,4%, Схід – 14,5%).

5 Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М.М.Слюсаревського; упоряд. Л.П.Черниш. – К., 2014. – 36 с.

Відтак в Україні можна виділити декілька груп ідентичностей, які прагнуть бути загальнонаціональними. Перша – національно-патріотичні ідентичності, що чітко закликають до збереження самобутності українського народу, його культури, мови, звичаїв, обрядів. Друга – проєвропейські ідентичності, що підтримують європейські демократичні цінності та спрямовують Україну до тіснішої інтеграції та входження до Європейського Союзу. Третя група – проросійські ідентичності, що активно підтримують поширення так званого «русского міра», впровадження російської мови на теренах України та активне зближення з Російською Федерацією.

Саме проросійська ідентичність і недостатній рівень загальнонаціональної ідентичності на Сході та Півдні країни й спричинили відцентрові та сепаратистські тенденції у населення цих регіонів та певною мірою сприяли формуванню сприятливого ґрунту для російської інтервенції в Криму та окремих районах Донецької й Луганської областей.

Основні чинники гуманітарної катастрофи коріняться, зокрема, в соціально-політичній, етнонаціональній та культурно-світоглядній сферах.

Живильним середовищем для здійснення військової агресії РФ проти України і досі залишаються наступні чинники:

- Етнонаціональні:

• формування стереотипу вторинності, другорядності, нерозвиненості української мови і, як наслідок, соціальної відсталості її носіїв та користувачів;

• строкатий (мозаїчний) етнонаціональний склад населення, інтенсифікований добровільною та вимушеною міграцією на Донбас людності з різних регіонів задля матеріального чинника;

• тотальне панування російської мови у всіх сферах суспільного життя (окрім побутового), що формувало стереотип «російськості» населення регіону;

• збереження реліктових архетипових рис сприйняття світу та поведінки «радянської» людини з наголосом на високі державні гарантії задоволення соціальних потреб;

- Соціально-політичні:

• ностальгія за радянським минулим з його (для Донбасу) високим рівнем життя, соціальним забезпеченням, статусом суспільної пріоритетності, навіть – виключності;

• відчуття певної винятковості й своєрідна погорда за приналежність до такої дійсно великої та небезпечної праці, як вуглевидобування, металургія, машинобудівництво тощо;

• синдром соціально-політичної «ображеності» за «недооцінку» центром країни значущості та непересічності регіональних кадрів та Донбасу в цілому;

• агресивна реакція-відповідь регіональної еліти на усунення її від участі в керівництві центральними органами влади (лютий–березень 2014 р.);

• масова маргіналізація суспільства, пов'язана із високим рівнем безробіття вузькопрофільною економікою, відсутністю можливості професійної перекваліфікації та нових робочих місць;

- Культурно-світоглядні:

• знову таки відчуття певної виключності і своєрідна погорда за приналежність до такої дійсно великої та небезпечної праці, як вуглевидобування, металургія, машинобудівництво тощо;

• «нарцисизм» продуктивної частини населення як наслідок героїзації (кіно, література) їх діяльності та її високої матеріальної підтримки;

• світоглядний інфантилізм, тобто відсутність некритичного сприйняття інформаційного тиску на свідомість;

• дилема «нарцисизм» – «реальність», з психофізіологічною кризою розчарування в незадоволенні нагальних життєвих потреб, що завжди потенційне соціальним вибухом тощо.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності лежить і національна культура. Кожна етнічна культура має в своїй структурі культурну традицію, яка є унікальним механізмом самовідтворення і самозбереження сакральних змістів її «центральної зони» – ядра даної культури[1]. Щоби асимілювати поневолені народи усі імперії прагнули якщо не знищити, то бодай знівелювати, спримітивізувати їхні етнічні культури, замінити своєю власною культурою. Українська культура постійно зазнавала асиміляційних впливів з боку сусідніх держав: Австро-Угорщини, Румунії, Угорщини, Польщі, Російської імперії. Зокрема остання й сьогодні активно проводить

1 *Shils E.* Centre and Periphery. In: The Logic of Personal Klowledge. Essays Presented to Michael Polonai on his Seventieth Birthday / Edward Shils. – London: Routledge and Kegan Paul, 1961. – P. 14.

експансіоністську політику, пропагуючи та агресивно насаджуючи ідеї т. зв. «русского міра» [1].

Недалекоглядна, безсистемна і зрадницька політика попередньої (дореволюційної) української влади у гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення цих ідей, призвела до того, що російські та проросійські шовіністичні ідеї закріпилися у масовій свідомості населення південних і східних регіонів, дозволили здійснити злочинну анексію Криму і поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при підтримці певної частини місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією». Разом з тим, варто зауважити, що за умов прямого збройного протистояння ці ідеї значною мірою втратили свою привабливість для більшості місцевого населення, яке усі тяготи війни відчуває на собі. Підтримка з боку Росії збройного конфлікту на Сході України та її прямий вступ у війну проти України показали усю глибину аморальності та злочинності влади Російської Федерації, яка заради поширення своїх ідей та відродження великоросійської імперії здатна порушувати міжнародні правові норми, порушувати власні ж міжнародні зобов'язання, використовувати найганебніші та терористично-злочинні методи ведення пропаганди та війни – відкриту брехню, перекручування фактів, навіть кровопролиття, використання заручників серед мирного населення, масовий терор та катування полонених тощо.

За таких обставин жорсткі кроки з боку української влади щодо знищення путінських найманців, колаборантів, сепаратистів, терористів та ворожих російських окупаційних військ, або ж витіснення їх за межі України, є дієвим засобом щодо подолання цієї кризи та підсумкової перемоги України у цій війні. Водночас необхідно проводити активну роз'яснювальну і просвітницьку роботу з місцевим населенням східних та південних регіонів, яке в умовах слабкої присутності (чи відсутності) українського інформаційного та культурного продукту, постійно перебувало і перебуває під інформаційним тиском Російської Федерації, яка поширюючи оманливі ідеї «русского міра»,

1 Вплив російської пропаганди має суттєвий вплив на громадян України. Згідно опитуваннями КМІС Індекс результативності російської пропаганди також має суттєві регіональні відмінності. Найбільше російська пропаганда впливає на Харківську область – 50%, на Донецьку (неокупована територія) – 45%, Одеську – 43%, Херсонську та Миколаївську – 29%, Дніпропетровську – 28%, м. Київ – 19%. Північ – 19%, Центр – 18%, Захід – 12% (Индекс результативности российской пропаганды // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510).

«єдності слов'янських народів» тощо, сприяє формуванню проросійськи спрямованої регіональної ідентичності. Маркування сучасних подій компонентами інформаційної агресії сусідньої країни актуалізує тематику захисту вітчизняного інформаційно-культурного середовища, позиціювання його як самодостатнього незалежного простору, що вимагає від нової владної каденції незворотного дистанціювання від проросійського втручання і впливу на себе.

Разом з тим, спостерігаються й обнадійливі тенденції, зокрема те, що головним об'єднавчим фактором у формуванні загальноукраїнської ідентичності, відповідно до загальнонаціонального опитування населення України, яке було проведене Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» від 26 червня по 18 липня 2015 р., виявилися саме патріотичні почуття. Причому їх значущість стрімко зростає: якщо у 2013 р. на патріотизм як чинник суспільного єднання вказали 8% населення України, то у 2015 р. – 41%[1]. Другим за значущістю об'єднавчим чинником є незадоволеність владою – 36,6%. Третє місце поділяють віра в краще майбутнє (35,4%) і прагнення спільно долати труднощі життя (35,3%). Об'єднавчими факторами, на думку респондентів, також є: відчуття втрати нормального життя (34,1%) та спільні труднощі (29,3% опитаних).

Регіональні відмінності першорядного чинника єднання – патріотизму – доволі великі: на Донбасі 17,5% респондентів вважають патріотизм об'єднавчим фактором, на Сході – 44,2%, Заході – 46,4%, Півдні – 39,1%, в Центрі – 42,9 %. Найпершим об'єднавчим фактором на Донбасі в умовах війни були названі спільні труднощі життя (34,9% респондентів). На другому місці – віра в краще майбутнє (30,2%); на третьому – відчуття втрати нормального життя (23%); далі – незадоволеність владою (22,2%), прагнення спільно долати труднощі життя (18,3%). 17,5% опитаних жителів Донбасу вважають, що їх єднає страх перед майбутнім. Як і патріотизм, історична пам'ять в її соціологічних вимірах дає важливу інформацію для розуміння впливу регіональної ідентичності на суспільну поведінку.

Відтак за сучасних умов потрібно активізувати зусилля по формуванню загальнонаціональної ідентичності. Кристалізація на-

1 До Дня Незалежності: що українці думають про Україну? // Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/pressrelizy/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu_.htm.

ціональної картини світу забезпечує сплав політичної та культурної ідентичності, що скріплює населення країни потужними символічними та емоційними зв'язками[1].

Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то при політичному врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди.

У випадку ж, якщо держава не буде здійснювати ефективні кроки з нейтралізації вищезгаданих загроз, це може призвести до втрати суверенітету держави. Значною мірою це може бути зумовлено й критичним зниженням рівня функціонування політичної системи, спричиненого зовнішніми і внутрішніми конфліктами.

Підсумовуючи, слід відзначити, що в цілому формування загальнонаціональної ідентичності є одним з головних завдань Української держави на сучасному етапі. Для його реалізації потрібно актуалізувати зусилля відповідних державних структур та неурядових організацій у сфері суспільних і, насамперед, міжетнічних відносин.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності варто закласти такі засади:

- ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України;
- ідея патріотизму, любові до України як визначальної цінності;
- національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин;
- захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей;
- високий рівень політичної та правової культури населення;
- розвиток дієвого громадянського суспільства.

Крім цього, на рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності:

○ забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульного етносу та інших етнічних спільнот України;

○ здійснювати захист інформаційного простору України;

---

1 *Рафальський І. О.* Українська колективна суб'єктність та ідентичність / І.О.Рафальський // Гілея. – 2016. –Вип. 114. – С. 349.

○ сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин[1];

○ забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через ЗМІ;

○ здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», здійснити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті;

○ підтримка інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг;

○ розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого;

○ створення ефективних механізмів збереження національної історико-культурної спадщини, зокрема посилення відповідальності за руйнування чи розкрадання пам'яток культури;

○ гармонізація державно-церковних та міжцерковних відносин, усунення політизації Церкви;

○ утвердження моральності та духовності громадян;

○ створення довготривалих програм міжкультурного та міжрегіонального діалогу

○ створення механізмів щодо сприяння задоволенню мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном;

○ вдосконалення шляхів ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українське суспільство;

○ посилення контролю над міграційними процесами.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз в сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов, спрямованих на зміцнення загальнонаціональної ідентичності, зокрема мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот і засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, на можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах поліетнічного простору та державної націєцентричності.

В етнонаціональній сфері потрібно сформувати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б

1 Мовні преференції мешканців Заходу – 98% українська мова, у Центральному регіоні – українська мова є рідною для 78%, в той час як на Півдні та Сході мешканці цих регіонів вважають рідною українську, або українську та російську, відповідно 35%,38% та 37% і 34%. Серед тих, хто практично не розуміє української мови найбільше на Півдні – 2% та на Сході – 5%.

розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної політики: «титульна нація», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» тощо, позаяк навіть у чинній Конституції України немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин та гарантії провідного становища української нації та її культурно-історичної спадщини, а також безумовного державного статусу української мови.

Розділ 2

Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання і спроби знищення

Розділ 2

РОСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ (1990–2016 рр.): ВІД ПОЛІТИКИ ШАНТАЖУ І ПРИМУСУ ДО ВІЙНИ НА ПОГЛИНАННЯ І СПРОБИ ЗНИЩЕННЯ

«Хто має хороше військо, знайде і хороших союзників»
Ніколо Макіавеллі

Починаючи з 1990 року, надто після проголошення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., стало остаточно зрозумілим, що УРСР вже безповоротно здійняла прапор побудови своєї державності. Агонія Радянського Союзу і посилення національно-визвольних рухів не залишали сумнівів у скорому розвалі комуністичної імперії. Проте СРСР не міг зникнути безслідно й цілком логічним є те, що з його трупа мала постати нова формація і нею могла стати тільки Росія, яка на той час була представлена у младоімперських шатах РРФСР. Тож, ховаючи в історію Радянський Союз, Україна мала би, за сприятливої нагоди, безболісно й безкровно «розлучитися» і з Російською Федерацією, яка за тогочасних умов мусила перейматися власними проблемами.

Відтак, 19 листопада 1990 р., було підписано й відповідний Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою[1], який набув чинності 14 червня 1991 року. Згідно з ним (ст. 1), передбачалося, що «Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої Сторони», а також (ст. 6), що «Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах»[2].

24 серпня 1991 р., у День проголошення незалежності України, Верховна Рада прийняла Постанову «Про військові формування на Україні» (№ 1431-XII), в якій йшлося про створення Міністерства

1 Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою // Лига.Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU90006R.html.

2 Там само.

оборони України й що усі військові формування, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді України, а урядові України наказувалося приступити до створення Збройних сил України, Республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету міністрів і Національного банку України.

На початкових етапах незалежності Україна у виробленні основ своєї зовнішньополітичної доктрини мусила виходити не лише з огляду на механізм втілення своїх геополітичних прагнень і вигід, а й рахуватися із інтересами сусідніх держав, груп (блоків) держав, різних транснаціональних угруповань на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Відтак власні геостратегічні пріоритети слід було сформувати у концептуальних основах зовнішньополітичної стратегії України, зважаючи як на світове розташування сил і важелів впливів, так і, передусім, на практичні можливості і потреби держави та українського народу.

Тож необхідно було, насамперед, створити передумови для становлення Української держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин, напрацювати базове документально-правове підґрунтя для входження до системи міжнародних відносин, розпочати процес інтеґрування до системи європейської і світової співпраці у загальному політичному процесі, налагодити самостійні господарські зв'язки на міжнародній арені, встановити двосторонні рівноправні відносини з державами світової спільноти та з найближчими сусідами.

На заході і півдні українських кордонів був блок НАТО, який інтенсивно розширявся на схід, на сході ж і півночі від них – Росія, яка прагла не втратити впливи і відновити геополітичні потуги на пострадянському просторі та у світі. Тож, з огляду на тогочасний розклад світової шахівниці та системи врівноваження впливів та протидій, політичне керівництво країни ще на зорі відновлення її державності стало на шлях дотримання ідеї позаблоковості та нейтралітету, що й було зафіксовано у Декларації про державний суверенітет Української РСР 16 липня 1990 року. Проте вже 1993 р. у схвалених Верховною Радою України «Основних напрямах зовнішньої політики» зазначалося, що проголошена концепція нейтралітету не може бути перешкодою для повномасштабної участі України у загальноєвропейській структурі безпеки.

2.1. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України

Курс України на державну незалежність одразу ж викликав спротив з боку Росії. Вже 26 серпня 1991 р. прес-секретар президента РРФСР Б. Єльцина заявив, що у разі припинення Україною союзницьких відносин Росія залишає за собою право про перегляд кордонів, що суперечило російсько-українському договору від 19 листопада 1990 року. 28 серпня 1991 р. віце-президент Російської Федерації О. Руцкой на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва з метою змусити керівництво України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, погрожуючи при цьому переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії. Утім, внаслідок дводенних перемовин, 29 серпня росіяни таки змушені були підписати комюніке, що підтверджувало територіальну цілісність сторін і непорушність їхніх кордонів. Тим не менш, відтоді стало зрозумілим, що з мертвого монстра СРСР на північ і схід від України відроджується нове імперське чудовисько – Росія.

Невдовзі, попри погрози Москви й пасивне незадоволення Заходу[1], 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі абсолютна більшість громадян (90,35%) підтримала Акт проголошення незалежності України[2], а відновлена Українська держава вперше у своїй історії обрала президента, яким став колишній завідувач ідеологічного відділу ЦК КПУ, секретар ЦК КПУ, член політбюро ЦК КПУ (1988–1990 рр.), голова Верховної Ради УРСР, а згодом й України – Леонід Кравчук[3].

---

1 Президент США Дж. Буш (старший), наприклад, 30 листопада 1991 р. (напередодні українського референдуму) виправдовувався у телефонній розмові з М. Горбачовим: «США будуть вимушені визнати Україну, позаяк є всі ознаки, що завтра переважна більшість проголосує на підтримку незалежності».

2 В усіх 27 регіонах країни виборці підтримали Акт проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р. Найменше – у Криму (54,2%), найбільше – на Тернопільщині (98,7%). Донбас також сказав незалежності України «так» – понад 83% в Донецькій та Луганській областях. 2 грудня 1991 р. державу Україна визнали Канада і Польща, 3 грудня – Угорщина, 4 грудня (коли ЦВК підбила підсумки референдуму) – Латвія і Литва, 5 грудня – Російська Федерація, Аргентина, Болгарія, а в подальшому й інші країни світу.

3 Нагадаю, що ще у 1989 р. Л. Кравчук так відгукувався про українські національні синьо-жовті прапори: «Ці грязні, криваві символи, ворожі українському народу, вони завжди ототожнювались з експлуататорською державністю. Це ностальгія по самостійній "соборній" Україні».

5 грудня 1991 р. на урочистому засіданні Верховної Ради Л. Кравчук склав присягу народові України[1]. Того ж дня Верховна Рада України ухвалила звернення «До парламентаріїв і народів світу», в якому наголошувалося, що договір 1922 року про утворення СРСР Україна вважає стосовно себе недійсним і недіючим. 8 грудня у державній мисливській резиденції Віскулі в Біловезькій пущі (Білорусь) керівники трьох республік-засновниць СРСР (лідери України, Росії та Білорусії) підписали угоду про те, що Союз РСР «як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування». Там же й тоді ж в результаті переговорів В. Шушкевича, Б. Єльцина і Л. Кравчука – лідери трьох республік колишнього Радянського Союзу Білорусії, Росії, України (без відома президента СРСР М. Горбачова) підписали Угоду «Про утворення Співдружності Незалежних Держав» (СНД)[2]. Відтак Україна стала однією з держав-засновниць Співдружності Незалежних Держав як така, що, однак, не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД. Залишаючись у складі Співдружності,

1 У серпні 1990 р. Л. Кравчук заявив про свій вихід з лав КПРС. 30 серпня 1991 р. Указом Президії Верховної Ради України діяльність Комуністичної партії України (КПУ) була заборонена. Після припинення існування СРСР, посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи засудили комуністичний режим на офіційному рівні. У Чехії 1993 р. було прийнято Закон «Про протиправність комуністичного режиму і опору проти нього», в якому зокрема комуністичний режим названо «злочинним, нелегітимним і неприйнятним». Подібний закон 1996 р. прийняв і Словацький парламент. Конституція Польщі від 1997 р. містить статтю, що забороняє існування організацій, що проповідують «тоталітарні методи і практики діяльності нацизму, фашизму і комунізму», а комуністичні злочини фігурують як законодавчий термін. 12 травня 2005 р. Сейм Латвії прийняв Декларацію про осуд тоталітарного комуністичного окупаційного режиму Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що здійснювався в Латвії. Того ж року Сейм Латвії прийняв спеціальний закон, що забороняв публічне використання радянської та фашистської символіки. Латвия заборонила серп и молот. Аналогічні закони були прийняті у січні 2007 р. в Естонії та у червні 2008 р. в Литві. Рівність між комунізмом і нацизмом прозвучала і в офіційній заяві президента США Д. Буша, який сказав наступне: «У XX столітті зло радянського комунізму й нацистського фашизму було розгромлено і свобода поширилася по усьому світові в ході появи нових демократій». У 2006 р. була прийнята Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка однозначно засудила злочини комуністичних тоталітарних режимів.

За Л. Кравчука проголосувало 61,59% виборців, він переміг у першому турі. Його найближчий конкурент, відомий дисидент, голова Народного руху України В. Чорновіл здобув 23,3% голосів виборців.

2 25 грудня 1991 р. перший і останній президент СРСР М. Горбачов виступив зі зверненням до громадян Радянського Союзу, у якому оголосив про свою відставку з посади президента СРСР «в силу ситуації, яка склалася з утворенням Співдружності Незалежних Держав».

Україна виступала послідовною противницею створення виконавчих наддержавних структур у межах організації. Посилаючись на положення у Декларації про державний суверенітет, влада України відмовилася від участі у роботі Міжпарламентської асамблеї СНД, не приєдналася до низки угод зі створення координаційних органів Співдружності. Також вона відмовилася брати участь у Договорі про колективну безпеку, підписаному в Ташкенті у травні 1992 р., а також узгоджувати свою зовнішньополітичну діяльність через спільні координуючі інститути СНД. Проте, як згадував І. Іванов (голова МЗС РФ у 1998–2004 рр.), на ранньому етапі існування СНД багатьом з російських демократів здавалося, що історичні обставини та зв'язки між республіками були достатньою передумовою для його перетворення у повноцінне інтеграційне об'єднання[1].

Варто наголосити й на тому, що, попри офіційне декларування намірів будувати із колишніми радянськими республіками повноцінні двосторонні відносини, офіційна Москва у своїй зовнішньополітичній доктрині не відмовлялася від передової ролі Росії в СНД. Міністр закордонних справ Російської Федерації у 1990–1996 рр. А. Козирєв чітко окреслював завдання, які ставила перед собою Росія в СНД. За його словами, це: «єдине військо, інтегрована економіка, унікальний культурний простір та спільна російська мова»[2]. Пріоритетність СНД у реалізації зовнішньої політики РФ також була зафіксована й в «Основних положеннях концепції зовнішньої політики РФ» – концептуальній версії зовнішньополітичного курсу Росії[3].

Тим часом 23 грудня 1991 р. було видано Наказ (№ 4) міністра оборони України К. Морозова «Про організацію безпосереднього управління військами, дислокованими на території України», в якому, зокрема, зазначалося про завдання до 30 грудня 1991 р. створити на базі Київського військового округу оперативну групу Головного штабу МО України й приступити до безпосереднього управління військами,

---

1 *Иванов И. С.* Новая российская дипломатия: десять лет внешней политики страны / Игорь Сергеевич Иванов. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2002. – С. 103.

2 Преображенная Россия в новом мире. Научно-практическая конференция МИД РФ (26–27 февраля 1992 года) // Международная жизнь. – 1992. – № 3–4. – С. 95.

3 Концепция внешней политики РФ утверждена распоряжением Президента Российской Федерации Б. Н. Ельциным от 23 апреля 1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.twirpx.com/file/1822127/.

дислокованими на території України[1]. У наказі додавалося, що «приведення військ і сил флоту, що дислокуються на території України, окрім Стратегічних Сил стримування, до бойової готовності здійснювати за рішенням Президента України через міністра оборони України»[2]. При цьому зауважувалося, що зберігалися, до особливого розпорядження, діючі на той час оперативні й мобілізаційні плани. Тобто – старі плани Радянської армії, що достеменно були відомі північним сусідам України – Білорусі та Російській Федерації, які, щоправда, не розглядалися офіційним Києвом як потенційні агресори, навіть попри попередні криваві події у Прибалтиці, Молдові та на Кавказі тощо. Більше того, Кремль зберігав за собою контроль й над стратегічною ядерною зброєю[3] в Україні і командування військово-космічними військами та їхніми оперативними центрами стеження й управління у Залісцях (Хмельницька обл.) та Євпаторії (Крим) тощо.

Майже за півроку, 6 квітня 1992 р., міністр оборони К. Морозов подав президентові України Л. Кравчуку Угоду «Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації» з метою їх розукомплектування та знищення[4], а також відповідні Протокол і Додаток до протоколу про процедури та діяльність з контролю за знищенням ядерних боєприпасів на підприємствах промисловості Російської Федерації. Зазначені документи були підготовлені експертами України та Росії у розвитку положень Алма-Атинської Угоди «Про спільні заходи щодо ядерної зброї» від 21 грудня 1991 р. та Мінської Угоди між державами-учасни-

1 Після розвалу СРСР Збройні сили України отримали у спадок 6 011 танків, 5 791 бойову машину, близько 6 500 одиниць артилерії, понад 1 000 бойових літаків.

2 Приказ министра обороны Украины «Об организации непосредственного управления войсками, дислоцированными на территории Украины» (23 грудня 1991 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1991(12)23.military.php.

3 Термін «Стратегічні сили» означає: об'єднання, з'єднання, частини, установи, військово-навчальні заклади Ракетних військ стратегічного призначення, Військово-Повітряних Сил, Воєнно-Морського Флоту, Протиповітряної оборони, Управління начальника космічних засобів, Повітряно-десантних військ, стратегічної й оперативної розвідки, ядерно-технічної частини, а також сили, засоби та інші військові об'єкти, призначені для управління і забезпечення Стратегічних сил колишнього Союзу РСР.

4 Міністр оборони президентові України щодо Угоди про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації (6 квітня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(04)06.weapon.php.

цями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил від 30 грудня 1991 року[1].

Нагадаю, що згідно з Алма-Атинською декларацією[2], зокрема, передбачалося, що сторони визнають і шанують територіальну цілісність одна одної й непорушність існуючих кордонів. Угодою ж між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил[3] «до повної ліквідації ядерної зброї» рішення про необхідність її застосування приймалося президентом Російської Федерації (щоправда, формально «за узгодженням з главами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, України після консультації з главами інших держав-учасниць Співдружності»). Більше того, у тій угоді зауважувалося, що «на період до повного знищення ядерна зброя, розміщена на території України, знаходиться під контролем об'єднаного командування Стратегічних сил з метою її невикористання і розукомплектування до кінця 1994 р., у тому числі тактичної ядерної зброї – до 1 липня 1992 р.»[4], тобто – у Москві.

*2*3 червня 1992 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про подальший розвиток міждержавних відносин», якою, зокрема, сторони засвідчували, що «зараз у галузі міжнаціональних відносин в Україні і Росії немає підстав для тривоги і взаємних претензій, вони, проте, укладуть відповідні угоди і вживуть усіх інших заходів, які захищають інтереси осіб українського походження на території Росії і російського походження на території України» (ст. 9), а також передбачалося «співробітництво у попередженні та урегулюванні конфліктів, які можуть нанести шкоду їх безпеці або іншим

1 При вивченні документа впадає в око незіставність датування обгрунтованих дат (грудень 1992 р.) й числом подання вищезазначеного листа міністра оборони президентові України (квітень 1992 р.), які вказують на те, що у листі міністра було неправильно вказано дати і навіть назви таких важливих міжнародних угод України, а саме 1992 роком!

2 Алма-Атинська декларація // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_189.

3 Угоду підписали: Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан та Україна.

4 Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. – Т. 1: 1990–1991 рр. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

чином суттєво торкатимуться їх інтересів» (ст. 10)[1]. Крім того, обидві держави підтвердили свою відданість існуючим угодам, що визначали статус Стратегічних сил Об'єднаних Збройних Сил СНД, а також погодилися продовжити консультації з метою досягнення домовленостей з виконання взятих на себе зобов'язань відповідно до Договору про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р., Лісабонського протоколу від 23 травня 1992 р. і раніше укладених угод щодо стратегічних ядерних сил. Київ і Москва домовилися й про те, що буде створено переговорний механізм на базі державних делегацій для розробки повномасштабного політичного договору з метою розвитку українсько-російських відносин у річищі дружби, співробітництва і партнерства[2].

Попри це, Російська Федерація не припиняла висувати Україні територіальні претензії, які були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії: 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ ухвалила Постанову № 2809-1 «Про правову оцінку рішень державної влади РРФСР зі зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою Постанова Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що «не має юридичної сили з моменту її прийняття»; у грудні 1992 р. З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 р. на виконання цього доручення ВР РФ Постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила федеральний статус міста[3].

3 серпня 1992 р., Москва запустила у розробку й військово-морський пазл у своєму масштабному кримському геополітичному плані, який в контексті роззброєння України мав закріпити її присутність на важливому як з геополітичного й економічного, так і з військово-стратегічного боку, Кримському півострові, коли між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР». У цьому першому («пробному») документі, зокрема, зазначалося, що, «враховуючи інтереси України і Росії як дружніх держав і

1 Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.92 р. // Лига.Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92140U.html.

2 Там само.

3 До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року). – К.: НІСД, 2016. – С. 4.

прагнучи до забезпечення безпеки в басейні Чорного моря, Договірні Сторони вирішили на час до сформування на Чорному морі ВМС України та ВМФ Російської Федерації встановити перехідний період, до 1995 року включно»[1].

Чи не відразу ж після цього у Криму загострюється процес формування українських Збройних сил. Так, 13 серпня 1992 р. від Кримського відділення Спілки офіцерів України надійшов показовий лист на ім'я вищого політичного та військового керівництва України, а саме: президентові України Л. Кравчуку, першому заступникові голови Верховної Ради України В. Дурдинцю, міністрові оборони К. Морозову, заступникові міністра оборони з кадрів – начальникові Управління кадрів ЗСУ Ігнатенку. У листі, зокрема, доповідалося про «важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади»[2]. Цю бригаду було сформовано 15 липня 1992 р. (прийняла присягу 26 липня 1992 р.). На серпень того року за особовим складом її було укомплектовано на 100%, офіцерами – на 63% (проте за списком, у якому було багато «мертвих» душ), прапорщиками – на 44%.

Спілка офіцерів України 84-ї окремої механізованої бригади (в/ч А-0279, с. Перевальне, Крим) доповідала верховному головнокомандувачу: «За наявності в окрузі маси безробітних офіцерів цей дефіцит створюється штучно. Кандидатури офіцерів, кого ми рекомендували, знаючи їх за спільною службою, були відхилені... Близько 50% особового складу знаходяться у польовому таборі. Підготовка казарм до зими не ведеться – нема фондів і засобів». Офіцери конкретизували, що «розпорядженням Командувача військами ОдВО – укомплектувати бригаду кращими солдатами, отримано: 135 осіб – біженці з СНД, усі 3-го і 4-го періодів служби, усі порушники військової дисципліни; з в/ч 52814 м. Кривий Ріг – 48 осіб таких самих»[3]. І то не був поодинокий випадок!

---

1 Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (3 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)03.Chorn.flot.php.

2 Про важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади (13 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)13.nats.brygada.php.

3 Там само.

Чи було це звичайним недбальством або ж цілеспрямованим саботажем (з огляду на засилля російсько-радянських спецслужб у вищому військовому керівництві тогочасних ЗСУ), власне, є питанням риторичним, яке вочевидь включає у себе обидва цих фактори, проте історичну, політичну й кримінальну відповідальність за нього мали б, перш за все, понести президент України Л. Кравчук та вище керівництво Міністерства оборони України.

Як і за дивовижну й несподівану поступливість у питанні поділу Чорноморського флоту. Так, наприклад, Угода між Російською Федерацією та Україною «Про принципи формування ВМФ Росії і ВМС України на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР» від 23 червня 1992 р., підписана у м. Дагомис, статтею 5 утверджувала положення про комплектування Чорноморського флоту, що здійснюється призовниками Росії та України у рівних пропорціях 50% на 50%. Згідно з Угодою між Російською Федерацією та Україною «Про невідкладні заходи з формування ВМФ Росії та ВМС України на базі Чорноморського флоту» від 17 червня 1993 р. (м. Москва), у пункті «а» статті 2 цього документа закріплювалося положення про розподіл Чорноморського флоту – надводних кораблів, підводних човнів, військово-повітряних сил, берегових військ, ...а також усієї військової техніки ...та всього нерухомого майна між Росією та Україною у співвідношенні 50 на 50 відсотків (50% / 50%), а пункт «г» визначав, своєю чергою, фінансування Чорноморського флоту до його розподілу сторонами у рівних частинах – також у 50% на 50%[1]. Тим не менш, 15 квітня 1994 р. президент України Л. Кравчук у черговій угоді з Б. Єльциним у Москві підписує нове співвідношення, за яким: «Україні залишається 15–20% кораблів і суден Чорноморського флоту» (стаття 2 угоди)[2]. Майже за рік, в Угоді від 9 червня 1995 р., підписаній у м. Сочі, вже інший президент України Л. Кучма зменшить цей показник, визнавши її 4-ту статтю, у якій зазначалося: «Російській Федерації передається 81,7%, Україні – 18,3% кораблів і суден Чорноморського флоту»[3].

---

1 Угода між Російською Федерацією та Україною по Чорноморському флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 154.

2 Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 156.

3 Угода між Російською Федерацією та Україною по Чорноморському флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 157.

Особисту й безпосередню відповідальність несуть ці найвищі державні посадові особи (Л. Кравчук і Л. Кучма) й щодо однобічної втрати Україною статусу ядерної держави, кроку, що навіть не був підкріплений комплексом стратегічних безпекових заходів, договорів, альянсів, конструкцією замороження й оперативного тактичного відновлення процесу відтворення ядерної програми у разі зміни геополітичної та військової ситуації навколо України, які б загрожували її національній безпеці і державній незалежності тощо.

Нагадаю, що на початку 1990-х рр. на території України було зосереджено 15% світового потенціалу ядерної зброї (третій у світі, після США та РФ). У 1991 р. Україна мала ядерний арсенал, що складався з 220 одиниць стратегічних носіїв, приблизно з 1 900 стратегічних ядерних боєголовок і 2 500 одиниць тактичної ядерної зброї. В арсенал входили міжконтинентальні балістичні ракети: 130 одиниць SS-19 і 46 одиниць SS-24 (загалом – 1 240 боєголовок), а також 25 одиниць Ту-95 і 19 одиниць Ту-160 – стратегічних бомбардувальників, здатних нести крилаті ракети з ядерними боєголовками. Основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 по десять боєголовок кожна – мала дальність польоту понад 10 тисяч кілометрів. Це, з огляду на міжнародне право, означало, що відбулися порушення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1968 року.

Президент Л. Кравчук у той час (листопад 1992 р.) фактично сповідував невизначеність вимог української сторони. Так, наприклад, під час зустрічі із американськими сенаторами він висловив таке бачення гарантій: «Нехай західні держави зроблять відповідну заяву про те, що Україна й інші держави, які добровільно звільняються від ядерної зброї, мали б гарантії, щоб інші країни не змогли застосовувати проти них ядерну силу»[1].

На початку січня 1993 р. до Вашингтона поїхали українські дипломати на чолі із заступником міністра закордонних справ Б. Тарасюком. Через відсутність в МЗС чіткого уявлення про зміст гарантій, американська преса не змогла навіть визначено назвати, за чим саме приїхала делегація. ЗМІ написали, що Б. Тарасюк шукав «щось на зразок формальної декларації високого рівня». За результатами поїздки, писала преса, посадовець стверджував, що задоволений отриманим листом за підписом Дж. Буша, і впевнений, що цей лист допоможе перебороти стурбованість українських законодавців можливістю агре-

1 Укрінформ. – 1992. – 22 листопада.

сії сусідньої Росії. Приблизно в ті ж дні, у січні 1993 р., свій проект «гарантій» запропонувала Росія, однак МЗС його навіть не передав до Верховної Ради – такими загальними були там формулювання.

Виступаючи на форумі в Давосі на початку лютого 1993 р., Л. Кравчук так прокоментував російський проект: «Зазначені зобов'язання тільки повторюють загальновизнані принципи міжнародного права, зокрема визначені у Заключному акті НБСЄ (1975) і в Паризькій хартії для нової Європи». Однак наступним же реченням, фактично, стверджує, що їх цілком достатньо – якщо їх повторити ще раз: «Але для нас важливо, щоб вони знову були підтверджені у контексті набуття Україною у майбутньому статусу держави, що не володіє ядерною зброєю»[1].

25 лютого 1993 р. Москва надіслала наступний проект «Заяви про гарантії безпеки», в якому знову компілює статті з міжнародних документів, до яких уже й так приєдналися Україна, Росія та інші ядерні держави. Там були загальні формулювання гарантій територіальної цілісності, суверенітету та наміри вирішувати все лише шляхом переговорів. Свої проекти «надання гарантій безпеки Україні» у травні 1993 р. надіслали й МЗС Франції та Китаю. Це також були компіляції статей чинних міжнародних документів, переписування яких нічого нового не додавало. Так, з Кремля писали, що Росія «підтверджує Україні зобов'язання відповідно до Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав визнавати і поважати територіальну цілісність України та недоторканність існуючих кордонів в рамках Співдружності», додаючи, що Москва «визнає, що зміни кордонів можуть здійснюватися лише мирними та узгодженими засобами, і визнає своє зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави і що ніякі її озброєння ніколи не будуть застосовані, окрім як з метою самооборони або будь-яким іншим чином у відповідності зі Статутом ООН»[2]. Верховна Рада України такі «гарантії» навіть не розглядала, а вітчизняне МЗС нічого зі свого боку не пропонувало, і відтак розв'язання питання зависло у повітрі.

У листопаді 1993 р. Верховна Рада України проголосувала за ратифікацію Договору СНО, але визначила 13 додаткових умов. Ці

1 Хто лобіював Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-hto-lobiyuvav-budapeshtskii-memorandum.

2 Там само.

умови включали гарантії безпеки, фінансової допомоги для утилізації, компенсації за вже відправлену до Росії тактичну ядерну зброю, а також визнання того, що тільки 36% пускових установок і 42% боєголовок на українській території мають бути ліквідовані. Відтак «ядерний клуб» мав би розширитися, натомість українське керівництво зазнало потужного тиску з боку країн НАТО, зокрема США, а надто – з боку Російської Федерації. Резолюція Верховної Ради України отримала різку критику зі сторони США та спровокувала відповідні погрози від Росії[1].

Тож у грудні 1993 р. розпочалися переговори щодо Тристоронньої заяви, які було завершено в середині січня 1994-го. У рамках цих домовленостей Україна відмовлялася від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки, фінансової допомоги, а також затвердження графіка реалізації денуклеаризації. Попри невідповідність змісту Заяви усім попереднім умовам Верховної Ради, українські народні депутати погодилися розпочати процедуру ратифікації у лютому 1994 р. та схвалили приєднання України до ДНЯЗ у листопаді цього ж року[2]. Мотивацією була не лише потреба фінансових витрат та проблеми обслуговування ядерних об'єктів і техніки, а й т. зв. Чорнобильський аргумент.

Насправді ж тиск на Україну розпочався іще 1990 року, коли стало зрозуміло, що вона неухильно досягне державної незалежності, підтвердженням чому слугували не лише відцентрові процеси в СРСР, а й проголошення Декларації про державний суверенітет та поширення національно-визвольного руху в УРСР. Уже тоді державний секретар США Д. Бейкер назвав серед основних критеріїв, якими керуватимуться США разом з усім західним світом при визнанні нових незалежних держав – «неволодіння ядерною зброєю». Тому, на думку В. Василенка, «щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї»[3]. А в жовтні 1991 р. газета «Московские новости» на першій шпальті опублікувала інформацію з кулуарів російського керівництва про те,

---

1 *Горбулін В.* Військово-ядерний тупик: український варіант / Володимир Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 13 березня.

2 *Лоссовський І.* Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І.Лоссовський. – К., 2015. – С. 12.

3 *Василенко В.* Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї / В.Василенко // Український Тиждень. – 2014. – № 15 (335). – С. 11.

«що обговорювався превентивний ядерний удар по Україні. Єльцин сказав, що він обговорював цю можливість з військовими»[1]. Про факт тиску та шантажу засвідчував й екс-глава МЗС України А. Зленко, який запевняв, що «питання фактично стояло так: або відмова від ядерної зброї й визнання України повноправним членом світового співтовариства, або збереження атомного арсеналу й імовірність міжнародної ізоляції»[2].

В. Горбулін наголошує й на іншій складності: «Техніко-технологічні й фінансово-економічні фактори також зумовлювали ухвалення непростих політико-стратегічних рішень. Варто нагадати, що 1999 р. спливали гарантійні терміни для 36 цих МБР, а 2002 р. – інших 10. І якщо українські фахівці-ракетники так чи інакше могли знайти вирішення проблеми підтримання в робочому стані стратегічних ракетних носіїв (техніко-технологічна база в нас була, хоча подібні роботи вимагали відповідного фінансування, якого не було), то ситуація з ядерними зарядами була значно складнішою. Адже ядерні заряди проектували, виготовляли та обслуговували підприємства, розташовані в Росії – державі, яка вимагала передачі їй цих зарядів. Самі ядерні заряди мають обмежений час для використання і після закінчення гарантійних термінів зберігання мають бути ретельно обстежені, після чого ухвалюється рішення або про продовження їхнього ресурсу (із заміною частини електронних компонентів), або про реґенерацію їхньої ядерної «начинки». При цьому закінчення гарантійних термінів для деяких боєголовок розпочалося вже 1993 року, а окремі боєголовки навіть почали «дихати» – у них критично підвищилася температура»[3].

Саме цим аргументом згодом і пояснював прагнення України до позбуття ядерної зброї Л. Кравчук, який запевняв: «Якби ми чекали до 1998-го року, то стали б заручниками ще страшнішого Чорнобиля, ніж пережили. Ніхто ядерних боєголовок у нас не взяв би через страх їх розчленувати, а куди нам з ними було дітися? Тому альтернативи в нас не було, повірте мені. Ми не готові були виготовляти боєголовки,

1 Независимая газета. – 1991. – 24 жовтня.

2 Як позбулися ядерного «щита» // Львівська Пошта. – 2009. – № 10 (748). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/3127.

3 *Горбулін В.* Військово-ядерний тупик: український варіант / Володимир Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 13 березня.

щоб їх замінити, не мали жодної інфраструктури для використання та заміни ядерної зброї»[1].

Тогочасне керівництво України, президент Л. Кравчук та його наступник Л. Кучма (комуністично-партійний ідеолог й, відповідно, «червоний» директор системи радянського ВПК) практично без опору, якщо не вважати за такий дріб'язковий торг за хвилеві грошові асигнування, що більше схожі на міжнародний хабар, погодилися на знищення ядерних щита і меча держави Україна. Наголошу на тому, що тактичну ядерну зброю було виведено з території держави ще у 1992 році! Крім того, російській стороні було передано також стратегічні бомбардувальники, здатні перевозити ядерну зброю. Тож на початку січня 1994 р. між Україною, Росією та США було досягнуто угоди про передачу ядерної зброї під контроль російського командування. У січні 1994 р. у Тристоронній заяві президентів України, РФ і США наша держава офіційно підтвердила прагнення до повного ядерного роззброєння. У 1994 р. Україна приєдналася до Договору з нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава та, передавши свої ядерні боєголовки в Росію для ліквідації, остаточно звільнилася від ядерного потенціалу у 1996-му.

Правовий шлях до остаточного набуття без'ядерного статусу Україною сухими законодавчими актами виглядає так: Заява Верховної Ради України «Про без'ядерний статус України» (1697-12) від 24 жовтня 1991 р., Постанова Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» від 9 квітня 1992 р., Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (840_050), підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.» (3624-12) від 18 листопада 1993 р. і Постанова Верховної Ради України «Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться у пункті 11 Постанови Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підпи-

1 *Біляк Т.* Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т.Біляк // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/.

саного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року».

В «Основних напрямах зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою 2 липня 1993 р., у свою чергу, зазначалося, що, з огляду на особливості історичного розвитку, геополітичного й геоекономічного розташування, українсько-російські відносини є домінантою двосторонніх відносин України з прикордонними державами. У 1993 р. було ухвалено й першу Воєнну доктрину України, що відображала позаблоковий статус держави. Як згодом, у 2012 р., пояснював В. Чалий, таке декларування було закріплено «через побоювання втягнення у військовий блок на чолі з Російською Федерацією у процесі розмежування компетенцій після розвалу Радянського Союзу. При ухваленні Конституції 1996 р. розділ про позаблоковий статус рішенням експертної групи був вилучений»[1]. 3 лютого 1994 р. Верховна Рада України ухвалює приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. 16 листопада 1994 р. голова Верховної Ради В. Литвин підписав Закон «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року»[2].

30 вересня 1994 р. новий президент України Л. Кучма надіслав листи до президентів Росії, США, Франції та прем'єр-міністру Великої Британії «з пропозиціями щодо укладення багатостороннього (США, Росія, Велика Британія, Франція, Україна) Меморандуму»[3]. 15 листопада 1994 р. про цей факт писало у своїй довідці МЗС, у якій засвідчувало, що саме зовнішньополітичне відомство погоджувало з українського боку текст, підписаний пізніше в Будапешті: «Виконавчою владою України вживаються необхідні заходи для остаточного узгодження прийнятної для України форми викладення таких гарантій (...) З цього приводу МЗС України провело переговори та консультації з представниками зазначених країн, в результаті яких вдалося вийти на узгоджений текст Меморандуму між Росією, США, Великою Британією та Україною»[4]. Не важко помітити, що цей так званий «узго-

1 Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012. – С. 19.

2 Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 47. – С. 421.

3 Хто лобіював Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-htolobiyuvav-budapeshtskii-memorandum.

4 Там само.

джений текст» практично ідентичний до «Заяви про гарантії безпеки», яку півтора роки до того пропонувала Російська Федерація. У цій же довідці МЗС засвідчує, що 7–9 листопада 1994 р. ним було отримано офіційні підтвердження з боку Росії, США та Великої Британії про «готовність підписати текст багатостороннього Меморандуму про гарантії безпеки України у зв'язку з приєднанням нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї»[1]. Проте, як не дивно, Міністерство закордонних справ України переконувало депутатський корпус з трибуни Верховної Ради, що «надзвичайне політичне значення надання Україні гарантій безпеки полягає у викладенні їх саме у формі багатостороннього міжнародно-правового документу»[2].

Тим не менш, екс-посол США в Україні С. Пайфер роз'яснював з цього приводу, що «коли йшли перемовини про прийняття цього документа в 1994 році, то використовувалися поняття «забезпечення безпеки», але не «гарантій», а відтак «це призводить до непорозумінь»[3]. «Різниця між цими двома поняттями для американської сторони не була важливою, – зауважував пан посол, – тому що для Америки було зрозуміло використання цього терміна, а саме, що американська сторона не стане застосовувати силу в цьому випадку»[4]. Отже, українські дипломати і президенти або не усвідомлювали деталей і значень дипломатичних термінів та їх значень, у що мало віриться, або ж, з якихось причин, свідомо (під тиском, шантажем чи за інших «спонук») підтримали спрощений варіант документа, який мав доленосну вагу для держави Україна та її національної безпеки. Варіант – що дивним чином був подібним до кремлівських проектів і який залюбки сприйняли усі ядерні велетні політичного Олімпу, умивши руки й уникнувши юридично-політичної, проте не історичної, відповідальності.

5 грудня того ж 1994 року в Будапешті було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) / Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Зазначений документ було підписано президентами України, Росії та США – Л. Кучмою, Б. Єльциним і Б. Клінтоном, – а також прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором під час засідань

1 Там само.
2 Там само.
3 Платформа. – 2014. – 16 липня.
4 Там само.

Саміту НБСЄ/ОБСЄ в Будапешті. Окрім трьох згаданих ядерних держав, дві інші, що є також постійними членами Ради Безпеки ООН, – Китай та Франція – офіційно висловили схожі гарантії, але формально не підписували Будапештського меморандуму (уряд КНР обмежився заявою від 4 грудня 1994 р., а Франція – Декларацією із супровідним листом президента Ф. Міттерана від 5 грудня 1994 р.). Безперечно, це аж ніяк не сприяло зміцненню правових основ цього документа, який навіть не набув статусу Угоди.

Згідно із Меморандумом, Росія, США та Велика Британія, «беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу», підтверджували таке:

«1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підко-

рити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань»[1].

1 червня 1996 р. останній ешелон з приблизно 200 ядерними боєголовками стратегічної зброї назавжди залишив територію України. Загалом, з березня 1994 р. по червень 1996 р. з території України було вивезено до Росії близько 2 тисяч ядерних боєприпасів стратегічних комплексів. З урахуванням тактичної зброї на російську територію всього було переміщено близько 5 тисяч ядерних боєзарядів. Тож, у підсумку, весь комплекс ядерного роззброєння України було завершено у 1996 р., ядерні боєголовки України було передано в Росію до 21 травня 1996 року[2]. До січня 2002-го всі стратегічні бомбардувальники на українській території було демонтовано, передано Російській Федерації або перетворено для невійськового використання, усі міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) було ліквідовано або

---

1 Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

2 Варто зауважити, попри позбуття ядерної зброї, Україна загалом не втратила статусу держави, що володіє ядерними технологіями. У її розпорядженні залишилася потужна ядерна енергетика і промисловість, а також розвинуті окремі технологічні «переділи» (елементи) ядерно-паливного циклу (окрім «чутливих» – ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива).

вони в розібраному вигляді очікували ліквідації, а пускові установки МБР знищили. Загалом Україна отримала понад 500 мільйонів доларів американської фінансової допомоги для утилізації за програмою Нанна-Лугара зі зменшення загрози, яку спричинює зброя масового знищення[1]. Останню ж шахтну пускову установку міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (SS-24) було знищено у 2001 році[2].

Це був не лише безпрецедентний випадок в історії, а й, як видно з вищенаведених документальних матеріалів, стало логічним завершенням попередньої політики українського та російського керівництва щодо позбавлення України ядерних стратегічних й тактичних озброєнь (не виключено, що й внаслідок таємних домовленостей), що суттєво підривали обороноздатність держави й послабили позиції України на міжнародній арені. Більше того, цей Меморандум навіть не є міжнародним договором, оскільки не має юридично зобов'язуючої сили: парламенти країн-гарантів його не ратифікували, хоча й, з іншого боку, у прикінцевих положеннях цього документа зафіксовано: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання» і тому не потребує ратифікації...

Варто також наголосити й на тому, що серед гарантій/зобов'язань Меморандуму є такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України... ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо[3]. Наприкінці лютого – у березні 2014 р. Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі. Водночас, варто зауважити, що формально з правової точки зору інші підписанти Меморандуму не порушили своїх зобов'язань щодо України, проте юридично (відповідно до засад Меморандуму) не мають підстав і змоги збройним шляхом протидіяти Російській Федерації.

Як стверджує колишній посол США в Україні, а нині політолог-науковець С. Пайфер, питання вибору терміна – «guarantees» чи

1 *Лоссовський І.* Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І. Лоссовський. – К., 2015. – С. 13.

2 Там само. – С. 6; *Зленко А. М.* Дипломатія і політика / А.М.Зленко. – Харків: Фоліо, 2003. – 559 с.

3 Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

«assurances» – викликало дискусію під час переговорів. Перший термін використовували для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання. Але американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання, тим більше, було зрозуміло, що Сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими жорсткими зобов'язаннями. Тож, за свідченнями С. Пайфера, Меморандум планували як політичну угоду, що передбачала «запевнення, але не військові гарантії»[1]. Разом з тим не можна не погодитися із думкою аналітика Free Voice IAC Т. Біляком у тому, що водночас слід відверто визнати: українська дипломатія у 90-х роках, перебуваючи в полоні ілюзій щодо початку нової ери в міжнародних відносинах, не спромоглася повною мірою виконати своє головне завдання – «забезпечення національних інтересів і безпеки України»[2].

Зауважу також на тому, що Російська Федерація ще до початку російсько-української війни у 2014 р. неодноразово порушувала Будапештський меморандум, що безпосередньо було здійснено шляхом економічного тиску на Україну, зокрема щодо поставок енергоносіїв, введення необґрунтованих обмежень на український експорт окремих видів сільськогосподарської та іншої продукції й, власне, наприкінці 2003 р., коли відбувалися події навколо української коси Тузла в Керченській протоці. Проте усе це не стало ані уроком, ані попередженням, ані спонукою українському керівництву та політикуму замислитися над проблемою обороноздатності держави, вони обмежилися певними роздумами й дискусіями в експертному середовищі (серед таких осіб, зокрема, були В. Горбулін, О. Чалий, В. Василенко та ін.).

2.2. Прелюдія війни: українсько-російські воєнно-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1995–2010 рр.)

Російська Федерація продовжувала закріплювати свою військову присутність в Україні, паралельно зміцнюючи свої впливи на офіційний Київ й послаблюючи потенціал українських збройних сил.

1 *Pifer S.* Ukraine crisis' impact on nuclear weapons / Stiven Pifer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/.

2 *Біляк Т.* Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т.Біляк // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/.

У 1996 р. спільна українсько-російська комісія здійснила оцінку вартості кораблів Чорноморського флоту. Україна отримала їх на 258 млрд 358 млн, Росія – 934 млрд 809 млн доларів США. Було також визначено вартість берегових об'єктів, орендна плата Росією за їх використання та оренду землі. Севастополь визначено базою Чорноморського флоту Росії, вона ж взяла на себе певні зобов'язання щодо вирішення соціально-економічних проблем цього міста.

28 травня 1997 р. було підписано Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. У ній, з-поміж іншого, зазначалося, що «Російська Сторона зобов'язується не мати ядерної зброї у складі Чорноморського флоту Російської Федерації, який знаходиться на території України» (ст. 5), а також, що «військові формування здійснюють свою діяльність у місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, дотримуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України» (ст. 6). Серед інших статей з історичної ретроспективи варто згадати й про те, що російська Сторона зобов'язувалася відшкодовувати шкоду, «яка може бути завдана діями або бездіяльністю військових формувань чи особами з їхнього складу під час виконання ними службових обов'язків, громадянам або юридичним особам України, громадянам або юридичним особам третіх держав, які знаходяться на території України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених відповідно до законодавства України» (ст. 18). За справами ж про злочини, скоєні особами, які входили до складу російських військових формувань у Криму, або членами їхніх сімей на території України, мало б застосовуватися законодавство України і діяти суди, прокуратура та інші компетентні органи України (ст. 19). Угоду було укладено на 20 років, відлік яких вівся з дати початку її тимчасового застосування; термін дії Угоди мав автоматично продовжуватися на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії Угоди не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну її дії[1]. Того ж дня у Києві було підписано Угоду з Чорноморським флотом. Розрахунок за використання об'єктів у Криму Росія здійснювала шляхом щорічного

1 Угода між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076; Дипломатический вестник. – 1997. – август. – № 8.

зменшення державного боргу України перед Росією на суму 9 млрд 779 млн доларів США.

Крім того, 28 травня прем'єр-міністрами П. Лазаренком та В. Чорномирдіним було підписано Угоду між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту. Основна база Чорноморського флоту Російської Федерації залишалася у м. Севастополі, на якій розміщувалися його штаб та інші органи управління, а також військові формування, підприємства, організації та установи Чорноморського флоту Російської Федерації. Чорноморський флот Російської Федерації використовував також такі пункти базування і місця дислокації: 31-й випробувальний центр з відповідними об'єктами забезпечення; аеродром Гвардійське з об'єктами забезпечення; військовий санаторій «Ялта» – у м. Ялта; 830-й пост зв'язку та ретрансляції у м. Ялта і 1001-й пункт високочастотного зв'язку в населеному пункті Прибережне Судакського району, порядок використання яких визначався окремою угодою між міністерствами оборони Сторін; 2436-й склад ракетного палива на станції Мамут. Бойових літаків морської авіації наземного базування Чорноморського флоту Російської Федерації, що тимчасово знаходилася на території України, мало бути не більше 22 одиниць[1].

31 травня 1997 р. між Україною та Російською Федерацією було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство». Він за своєю договірно-правовою основою може вважатися стрижневим документом двосторонньої співпраці між Києвом і Москвою у довоєнний період. Ним, власне, передбачалося, що Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань із Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів[2]. Обидві держави зобов'язувалися будувати власні взаємини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулю-

1 Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075; Дипломатический вестник. – 1997. – август. – № 8.

2 Нагадаю принагідно, що в Основоположному акті НАТО–Росія від 1997 р. члени Альянсу для заспокоєння Росії з приводу її побоювань щодо розширення НАТО на схід декларували, що не будуть розміщувати значні військові потужності, включно з тактичною ядерною зброєю, на території нових країн – членів із Центрально-Східної Європи і Балтії, оскільки не мають відповідних «підстав, намірів чи планів» (т. зв. принцип трьох «ні»).

вання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права.

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 року, є обопільне твердження з 1997 р., що добросусідство і співробітництво між цими країнами є вагомими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак держави здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Крім того, Москва та Київ стверджували, що вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки[1].

Більше того, статтею 7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мали б обмінюватися відповідною інформацією і за необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співпрацювати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошу, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р.[2], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р.[3], а його статті підтверджені Конституційним Судом РФ, який припинив провадження у цій справі (через запит 157 депутатів Держдуми в части-

1 Закон України № 13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією» (Великий договір) // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 51–58.

2 Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80.

3 Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10. – С. 1159.

ні підтвердження непорушності існуючих кордонів між державами), зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№ 42-ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною», що був ухвалений Державною Думою 25 грудня 1998 року[1] та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 року.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було затямити демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли ґвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріплює за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) з трибуни Ради Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І. Іванов, а саме: що Росія разом з Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон[2] від 28 січня 2003 р. було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р.[3] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р.[4]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак

1 У 1998 р. між Україною і Росією було підписано Договір «Про економічне співробітництво і міжнародну програму розвитку економічних зв'язків на 1998–2007 рр.».

2 Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.

3 Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15.

4 О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 № 24-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-o-ratifikacii.

і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що і йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема постала у жовтні 2003 року. Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла. Цей острів має площу 35 га, його довжина 6,5 км, ширина – 500 м, відстань від острова до українського берега – 4 км, до російського 5,5 км.

У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму, оскільки механізм забезпечення зазначених у ньому гарантій через проведення консультацій застосувати було просто неможливо. Спроба України реалізувати шостий пункт Меморандуму виявилася невдалою, позаяк тоді, як зазначає В. Василенко, «ядерні держави-гаранти взагалі відмовилися від проведення консультацій»[1]. Тобто, як додає Т. Біляк, попри задекларований цим пунктом механізм під час згаданої кризи, Україні не вистачило політичної ваги навіть для того, щоб розпочати процес консультацій[2].

Конфлікт набув такого загострення, що тільки втручання президентів України і Росії Л. Кучми і В. Путіна дало можливість його владнати. Росія припинила будівництво дамби за 180 метрів від острова. Наслідком твердої та рішучої позиції президента України Л. Кучми Російська Федерація не лише змушена була на ціле десятиліття відкласти свої плани щодо збройної експансії проти України взагалі й окупації Криму зокрема. Іншим компромісним розв'язанням «тузлинського вузла» стало підписання 24 грудня 2003 р. Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки[3] – саме те, чого й прагла Москва.

Чи розв'язало це проблему? Ні. Попри те, що як вищезгадуваний Договір, так і закон РФ (№ 4731-1), однозначно визначають

---

1 *Василенко В.* Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї / В.Василенко // Український Тиждень. – 2014. – № 15 (335). – С. 11.

2 *Біляк Т.* Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) / Т.Біляк // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/.

3 Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» № 1682-IV від 20 квітня 2004 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi./.

острів Коса Тузла як частину території України, Кремль не змінив своїх намірів. Про це свідчило й те, що 2005 р. з федерального бюджету було виділено 110 млн руб. на відновлення коси Тузла (після робіт 2003–2004 рр. її довжина збільшилася удвічі), а також заява МЗС РФ про фактичне ігнорування власного ж закону про тимчасові кордони з державами СНД та ст. 2.3 Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною»[1]. У чому інтерес, окрім імперських амбіцій та геополітичного бажання контролювати Керченську протоку, внаслідок чого Азовське море по суті перетворюється на внутрішнє море Росії? Альтернативні джерела нафти та газу на перспективних просторах мілкого Азово-Керченського басейну (в акваторії Азовського моря відкрито 120 таких джерел), які можна дешево видобувати тощо. Ну і ще щільніший вплив на Крим. Зрештою, окупацією півострова у 2014 р. Росія за допомогою сили, оптом, «вирішила» ці питання.

Проте чи мало б це загострення стати несподіваним для України, коли б політики та аналітики МО і РНБО України пам'ятали про істерію щодо приналежності острова Тузла в Росії ще у 1997 році, а також про риторику московського політикуму з цього приводу напередодні підписання й подальшої ратифікації у грудні 1998 р. Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство» між Російською Федерацією та Україною? І запитання це не риторичне!

Чи не забули українські політики і представники державної влади, що «Стратегічний курс Росії з державами-учасниками СНД» від 14 вересня 1995 р. значно відрізнявся від концепції зовнішньої політики 1993 року. Так, наприклад, у цьому документі було чітко зафіксовано, що СНД є сферою головних державних пріоритетів та інтересів Російської Федерації, головним пріоритетом її зовнішньої та внутрішньої політики. Передбачалося утворення спільного грошового союзу з російським рублем як резервною валютою, формування транснаціональних фінансово-промислових, виробничих, науково-технічних структур, а також утворення оборонного союзу в галузі національної безпеки на основі спільних інтересів та військово-політичних цілей[2]. Держави СНД також розглядалися як сфера геостратегічних інтересів РФ, а отже, посилення впливу інших глобальних сил в країнах СНД

1 *Павленко А.* Мина замедленного действия / А.Павленко // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.

2 Отечественная история России новейшего времени. 1985–2005 гг. / Отв. ред. Безбородов А. Б. – Москва: РГГУ, 2007. – С. 552.

трактувалося як загроза національній безпеці Російської Федерації[1]. Чи зауважили собі владоможці у Києві на зміні тону Кремля в діалозі з країнами СНД, коли про це відкрито заявив прем'єр-міністр РФ В. Черномирдін, зазначивши, що Москва надалі проводитиме значно жорсткішу політику щодо країн Співдружності[2].

Чи стала для українського керівництва та політикуму попередженням і сигналом зміна риторики та її жорсткість тогочасних прилюдних рупорів кремлівської пропаганди? Зокрема йдеться про політика К. Затуліна та політолога А. Міграняна, які констатували: «Ні союз з Білоруссю, ні, тим більше, інші варіанти просування інтеграції не гарантують повного спокою Росії за свою безпеку і цілісність, якщо не вдасться запобігти перетворенню України на бастіон проти інтеграції, альтернативний центр сили на території колишнього СРСР»[3]. Своєю чергою служба Зовнішньої розвідки РФ у своїх звітах інформувала, що впливові кола Заходу протидіють Росії у спробі утвердитись як наддержаві. Для економічної та політичної вигоди начебто використовувалася теза про «намагання Росії прибрати до рук інші держави СНД», а відтак, на думку російської розвідки, саме через ізоляціоністську політику країни Заходу розглядали можливість співпраці з країнами СНД[4]. Значною мірою дратувала Росію й перспектива підписання Хартії про Особливе партнерство між Україною і НАТО, що стане основоположним документом, який регламентує відносини між сторонами[5].

Разом з тим, важливо звернути увагу, що 2003 року Російською Федерацією було вироблено нову стратегію національної безпеки про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні. При цьому серед вагомих кластерів військово-політичного тиску й превентивної атаки ставилося завдання домінування в СНД (а

1 *Кульчицький С., Парахонський Б.* Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній Український державотворчий процес. Нариси в 3-х томах: – Т.3 / С. Кульчицький, Б. Парахонський. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 63–64.

2 Совет глав правительств СНГ. Россия меняет тон в диалоге со странами Содружества // Коммерсантъ. – 1994. – № 235. – 10 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kommersant.ru/doc/97546/.

3 *Затулин К., Мигранян А.* СНГ: начало или конец истории. К смене вех / Константин Затулин, Андраник Мигранян // Содружество НГ. – 1997. – № 3. – 26 березня.

4 *Полещук А.* Служба внешней разведки России прогнозирует сценарии развития событий в СНГ / Андрей Полещук // Независимая газета. – 1994. – № 181. – 22 вересня. – С. 1, 2.

5 Напередодні підписання Хартії в Україні було відкрито у травні 1997 р. Центр інформації та документації НАТО (ЦІДН).

відтак і на пострадянському просторі) та далеко за межами колишніх радянських республік. Чи зважили на це політики України та інших держав? Очевидно, що – ні, позаяк їх мав би застерегти й той факт, що ще у 1993 р. Росія у своїй військовій доктрині не підтвердила декларованого Радянським Союзом зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першою. Логіка Кремля вже тоді полягала у тому, що відмова від застосування ядерної зброї першими суперечить головній тезі, відповідно до якої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора. Тож у зовнішньополітичній концепції від 2003 р. Москва демонстративно заявила про власне право застосування превентивного удару без попередження і без згоди міжнародних структур. З липня 2007 р. Російська Федерація запровадила однобічний мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Більше того, до переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року, затвердженої указом президента РФ Д. Медвєдєва у травні 2009 р., з-поміж інших, з'явився пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії[1].

Чи не зазнала на собі цієї стратегії Україна? Відповідь очевидна, як на поверхні є і факт військово-політичної короткозорості українського державного керівництва за все двадцятиліття від 1990-го по 2010-й і в наступні роки, обмеженість його стратегічного мислення, нездатність об'єктивно усвідомлювати реальні загрози державній безпеці України, відсутність уміння мислити державницькими категоріями в умовах новітніх викликів та брак хисту в пошуку і прийнятті раціонально-системних рішень на рівні політиків XXI століття, як у поточний час, так і з огляду на довгострокову перспективу...

Про відсутність в орбіті бачення політичної верхівки України стратегії національної безпеки свідчить і той факт, що практично жоден з кандидатів у президенти України не надавав цьому питанню якогось вагомого значення у своїх програмах. Так, наприклад, було й

1 Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/ 2004/; Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scrf.gov.ru/documents/99.htmlhttp://www.scrf.gov.ru/documents/99.html.

у період виборів президента України у 2004 р., що відомий у новітній історії як Помаранчева революція. Ані В. Ющенко, ані В. Янукович не приділили національній безпеці належного місця у своїх програмах. Практично не торкалися вони цієї теми і під час прилюдних теледебатів, що відбулися 16 листопада 2004 р. на телеканалі «Інтер».

В. Янукович, у контексті питань зовнішньої політики, висловився лише щодо бажання запровадити подвійне громадянство та перспективи надання російській мові статусу державної. «Це не означає, що це питання стосується тільки Росії, це питання стосується й інших громадян. І рішення цього питання – це рішення надання права нашим громадянам мати подвійне громадянство. А справа далі буде за громадянами. І який це буде закон – він буде таким, який ми підпишемо з тою чи іншою державою. ... Це демократичний підхід і він існує в багатьох державах світу, – зазначив В. Янукович, додаючи: – Такі питання, вони вирішуються на референдумах. Такі питання, як і подвійне громадянство, таке питання, як надання статусу офіційної російській мові, також всі інші питання, про які ми з вами сьогодні навіть і не казали»[1].

Зі свого боку, В. Ющенко висловив щодо геополітичного вибору між Сходом і Заходом типову для нього безконкретизовану так звану багатовекторну позицію: «Відносини з нашими сусідами повинні носити принципово стратегічний характер чи це мова йде про схід, чи це мова йде про захід. Зовнішньополітичні стосунки не повинні відбуватися за принципом – або дружити зі сходом, або дружити із заходом. Наші стратегічні партнери – і на сході, і на заході. Я зроблю максимально простою і зручною для людей процедуру перетину кордону з Росією і Білоруссю...»[2].

Як відомо, у 2004 р. президентом України став Віктор Ющенко.

Нагадаю також про надзвичайну подію, що відбулася в листопаді 2004 р. в Україні і яка вже тоді стала прелюдією, а мала б стати попередженням, до трагічних подій майбутнього – до війни на Сході України, що була розпалена за десятиріччя – у 2014 році. 28 листопада 2004 р. в м. Сєвєродонецьку Луганської обл. відбувся Всеукраїнський з'їзд депутатів усіх рівнів у зв'язку з Помаранчевою революцією, яку учасники зібрання називали державним переворотом. Учасники з'їзду

1 Стенограма виступів кандидатів у президенти України В. Януковича та В. Ющенка під час теледебатів на телеканалі «Інтер» (16 листопада 2004 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004(11)16.teledebaty.php.

2 Там само.

висунули ультиматум, згідно з яким у разі приходу до влади В. Ющенка погрожували відповісти «адекватними діями», аж до створення Південно-Східної автономії.

У Луганській і Донецькій областях було прийнято рішення про проведення в першій половині грудня 2004 р. референдуму з питання набуття статусу самостійних республік у складі української федерації. А Луганська та Донецька обласні ради, слідом за Харківською, заявили про перепідпорядкування собі міліції та інших державних структур і про припинення перерахувань грошей до державного бюджету України! На учасників з'їзду були відкриті кримінальні справи, а главу Харківської області Є. Кушнарьова та голову Донецької обласної ради Б. Колесникова заарештували, але незабаром відпустили. Потім усі кримінальні справи було закрито «за відсутністю складу злочину».

Сепаратисти, які проводили з'їзд у Сєвєродонецьку у 2004 р., не були покарані через те, що при тогочасному президентові України В. Ющенку і главі СБУ О. Турчинові були розвалені справи щодо заколотників. Про це в ефірі програми «Люди. Hard Talk» на телеканалі «112 Україна» 10 травня 2016 р. заявив екс-глава Служби безпеки України, генерал-полковник І. Смешко. «СБУ вдалося запобігти можливості збройного конфлікту у нас в Україні. Однак парадокс полягає в тому, що Служба безпеки порушила справу за фальсифікації інформації в сервері Центральної виборчої комісії, був затриманий один з керівників інформаційного напряму. Після з'їзду в Сєвєродонецьку на другий же день було порушено кримінальну справу, і почалися активні слідчі дії», – розповів він. Колишній глава СБУ нагадав, що в той же період була закрита підпільна фабрика сигарет «Хамадей», «яка у величезних кількостях поставляла контрабандні сигарети з Донецька через західний кордон». Це була спільна операція з декількома західними спецслужбами. І. Смешко запевняв, що «розслідування цих справ ставило б хрест на можливості Партії регіонів знову прийти до влади і, швидше за все, ставило під сумнів можливість Віктора Януковича стати президентом». «Однак перше, що зробив президент Ющенко, – він провів зачистку вищого керівництва СБУ, і ці всі справи були розвалені. Вони розвалювалися, за моєю інформацією, протягом близько року керівництвом Служби безпеки тих часів», – зазначив він. На думку І. Смешка, питання про розвал тих справ потрібно задати О. Турчинову, який очолював СБУ у той період. Тож побічно В. Ющенко та О. Турчинов несуть свою

долю відповідальності за поширення в Україні колаборантсько-сепаратистського руху тощо.

Тоді ж, у 2004-му, було ухвалено нову (другу) редакцію Воєнної доктрини, яка орієнтувалася на набуття членства України в НАТО. При цьому постало й питання утворення державної комісії з реформування Збройних сил. Її очолив проросійський прем'єр-міністр України В. Янукович. Отож, як згадував радник голови СБУ О. Бєлов, справа дійшла до того, що «рятування потопаючих – справа рук самих потопаючих»[1], тобто – залишилася на папері.

Стратегічний формат двосторонніх відносин України та США, за часів президенства В. Ющенка, був започаткований Спільною заявою голів обох держав від 4 квітня 2005 року[2] й надалі зафіксований у Хартії про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р.[3]. Цей документ закріпив принципи двосторонніх відносин, підтвердив важливість гарантій безпеки України від 1994 р. і визначив шляхи посилення співпраці у сферах оборони та безпеки, зокрема енергетики, економіки і торгівлі, демократії, контактів між людьми та культурних обмінів, а також містив положення щодо реалізації програми посиленого безпекового співробітництва. У взаєминах з ЄС варто згадати про підписання 13 червня 2005 р. Угоди «Про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання кризових ситуацій» та рамкової Угоди «Про безпекові процедури обміну інформацією з обмеженим доступом».

Курс на зближення з НАТО Україна активізувала після значного погіршення дипломатичних стосунків із Росією, що болісно сприйняла провал внаслідок Помаранчевої революції своєї креатури – В. Януковича – на президентських виборах в Україні 2004 року. Особливого загострення українсько-російські взаємини набули 2008 року. Саме тоді у стосунках з Російською Федерацією

1 Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012. – С. 22.

2 Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership, April 4, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html.

3 Хартія Україна-США про стратегічне партнерство, 19 грудня 2008 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140.

запанували напруга й нервозність, які яскраво були змальовані висловом В. Путіна, котрий у квітні 2008 р. під час Бухарестського саміту НАТО заявив президентові США Дж. Бушу: «Україна це взагалі не держава. Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами <...> якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і сходу – вона просто розпадеться». Чи почули ці попередження і погрози світова спільнота та український політичний істеблішмент? Чи не відгукуються відлунням вони нині у серцях і свідомості тих, хто тоді не зважив не лише на слова В. Путіна, а й на цілий комплекс дій, заходів і приготувань вищого керівництва Російської Федерації як у сфері публічної й прихованої дипломатії, так і в міжнародних воєнно-політичному та торговельно-економічному напрямах, що фактично свідчили про практичні приготування Росії до розгортання агресивно-імперського та реваншистського геополітичного курсу з метою трансформації міжнародної системи безпеки, зміни існуючих у світі важелів і зон впливу.

На цьому тлі політичне керівництво України розгортає широку міжнародну піар-кампанію та дипломатичні заходи щодо наміру Києва максимально зблизитися із НАТО та ЄС[1]. Проте по-

1 15 січня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала угоди про спрощення візового режиму з Євросоюзом та про реадмісію осіб. 10 квітня Верховна Рада ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі. 16 травня Україна офіційно стала членом СОТ. Уряд мав підготувати програму адаптації. 11 квітня у Києві відбулося перше засідання спільних комітетів Україна–ЄС з питань спрощення отримання віз та реадмісії осіб. Віце-прем'єр-міністр з питань європейської інтеграції Г. Немиря запевнював, що створення Національного агентства з європейської інтеграції прискорить запровадження зони вільної торгівлі з ЄС. 21–23 квітня у Лісабоні голова Верховної Ради А. Яценюк обговорив питання європейської інтеграції України з президентом Португалії А. К. Сілвою та з головою Асамблеї Португальської Республіки Ж. Гамою. 13 травня у Києві відбулося засідання першої Міжпарламентської конференції представників депутатських груп дружби парламентів України та країн-членів ЄС «Міжпарламентський діалог Україна – ЄС». 29 травня Європейський Союз скасував квоти на імпорт української сталі. 23–24 червня під час візиту до Португалії президента В. Ющенка обговорювалося питання двостороннього співробітництва у контексті європейського та євроатлантичного союзу. 3 вересня Верховна Рада ратифікувала рамкову угоду між Україною та Комісією Європейських Співтовариств. 9 вересня у Парижі, під час саміту Україна – ЄС, Євросоюз висловлював стурбованість недостатнім темпом реформ в Україні та хаосом з розподілом влади. У вересні того ж року Євросоюз виділив 6 млн євро на проект, спрямований на фінансування місцевої інфраструктури та планування регіональної політики в Україні. У вересні – на початку жовтня під час державного візиту до України короля Швеції Карла XVI та королеви Сільвії Україна висловлювала сподівання, що у другій половині 2009 р. буде підписано Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

пулізм, відсутність реформ, плідних дій щодо боротьби з корупцією та внутрішній розбрат у взаєминах між гілками влади на київських пагорбах (гостре протистояння між президентом В. Ющенком та прем'єр-міністром Ю. Тимошенко) не залишили Україні того року шансів ані на підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ані здобути План дій щодо набуття членства (ПДЧ) у НАТО[1].

1 Хронологія таких кроків виглядала досить насиченою. 15 січня 2008 р. під час візиту до Києва сенатора Р. Лугара було оголошено, що президент України В. Ющенко, голова Верховної Ради А. Яценюк та прем'єр-міністр Ю. Тимошенко підписали заяву щодо прохання приєднатися до програми набуття членства в НАТО. 18 січня міністр закордонних справ України В. Огризко презентував у Брюсселі листа з проханням про приєднання України до програми набуття членства в НАТО, а 23 січня у Давосі президент В. Ющенко провів переговори з держсекретарем США К. Райс, на яких обговорювалися перспективи приєднання України до програми набуття членства в НАТО. 28–29 січня у Брюсселі прем'єр-міністр Ю. Тимошенко обговорювала проблеми європейської інтеграції з головою Європейської комісії Ж. Баррозу. 13–14 лютого у Києві з візитом перебували європейський комісар з питань європейської політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер та начальник військового комітету НАТО ген. Р. Ено. 20 лютого під час свого робочого візиту до Парижа президент В. Ющенко намагався переконати свого французького колегу Н. Саркозі підтримати приєднання України до програми набуття членства в НАТО. Своєю чергою голова Верховної Ради А. Яценюк протягом 26–27 лютого у Брюсселі на засіданні міжпарламентського комітету Україна – Європейський Союз обговорював проблеми подання заявки України на ПДЧ. У той же час (14 лютого) лідер проросійської «Партії регіонів» В. Янукович надіслав листа керівництву НАТО з проханням не розглядати заяву України про приєднання до програми набуття членства в альянсі, а депутати цієї політичної сили у Верховній Раді блокували парламент. Невдовзі протистояння Росії та проросійського політикуму в Україні намірам київської влади щодо наближення у процедурі до вступу у НАТО дали свої результати.

Популістські, не підважені реальними справами всередині країни, потуги керівництва України зазнали фіаско. Перша звістка надійшла 5 березня, коли стало відомо, що Франція та Німеччина – проти надання у квітні Україні та Грузії статусу країн, які виконують план приєднання до НАТО. Наступного дня у Брюсселі, під час зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО проти надання ПДЧ Україні та Грузії, виступили Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург. Невдовзі (11 березня) офіційний Лондон, в особі міністра закордонних справ Великої Британії Д. Мілібенда, запевнив В. Огризка у підтримці вступу України в НАТО, проте під час його візиту наступного дня до Франції офіційний Париж заявив про своє негативне ставлення до цього. Гірку пілюлю поразки пронатівської дипломатії Києва мали підсолодити США, які пообіцяли виділити Україні 4,8 млн дол. на боротьбу з корупцією, вдосконалення правоохоронної системи та зміцнення верховенства права, а також візит делегації конгресу США 19–20 березня. 1 квітня 2008 р. Україну відвідав президент США Дж. Буш, який висловився за вступ України до НАТО. У квітні різку заяву на підтримку України зробив президент Польщі Л. Качинський, який запевнив, що Польща блокуватиме переговори Росії з Євросоюзом, якщо у грудні 2008 р. Україні та Грузії не буде надано право приєднатися до Плану дій щодо набуття членства в НАТО.

У галузі російсько-українських взаємин 2008 рік позначений загостренням «газової війни» та дипломатичною напругою, пов'язаною зі спробою змінити зовнішньополітичний курс України з багатовекторності на прозахідний.

Із початку року (17 січня 2008 р.) голова «Нафтогазу України» О. Дубина прибув до Москви, де повідомив, що уряд Ю. Тимошенко наполягає на відмові від послуг посередника «Росукренерго» та підвищенні у п'ять разів тарифів на транспортування російського газу в Європу[1]. Проблеми із загостренням російсько-українських газових стосунків викликали занепокоєння в країнах Центрально-Східної Європи, відтак міністр закордонних справ України В. Огризко 9 лютого змушений був запевняти у Берліні свого німецького колегу Ф.-В. Штайнмайєра, що, незважаючи на газові суперечності з Росією, Україна гарантує безперебійне постачання газу в Європу. Тож до газових перемовин з Кремлем підключилися усі вищі державно-політичні особи України. Вже 28–30 січня 2008 р. до Москви прибула секретар РНБО Р. Богатирьова, яка готувала умови для засідання міждержавної комісії Ющенко–Путін. Президент України прибув до російської столиці 12–13 лютого для обговорення з В. Путіним питання щодо зростання ціни на транзит російського газу територією України, що означало дзеркальне зростання ціни транзиту туркменського газу в Україну територією Росії.

Паралельно, починаючи з кінця січня, у Москві розпочалися українсько-російські консультації щодо умов оренди баз Чорноморського флоту в Криму. Тож усі ці питання сплелися в один клубок, де поєдналися воєнно-політичні, дипломатичні та фінансово-економічні проблеми, що були тісно пов'язані з геополітичними стратегіями керівництва обох держав. При цьому РФ чи не одразу ж завдала потужного попереджувального удару по російсько-українських взаєминах у військовій сфері, денонсувавши 12 лютого 2008 р. угоду з Україною про засоби попередження про ракетний напад і контролю космічного простору[2].

Утім, й після долучення 20 лютого до українського «десанту» в Москві прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, Росія відмовилася переглядати умови продажу газу Україні й відхилила запропоновані «Нафтогазом України» проекти довгострокових угод на постачання

1 У другому півріччі для України існувала загроза отримати ціну замість 179,5 дол. 314,7 дол. США за тисячу кубометрів газу.

2 Урядовий кур'єр. – 2008. – 5 березня.

газу в Україну[1]. У цей же час В. Ющенко обговорював питання реформування діяльності СНД на неформальній зустрічі держав-учасниць Співдружності[2], а також зустрівся з патріархом РПЦ Алексієм II, якого безрезультатно закликав зняти анафему з гетьмана І. Мазепи.

Тим часом на виборах президента Російської Федерації 2 березня 2008 р. впевнену перемогу здобув Д. Медвєдєв, а вже 4 березня «Газпром» скоротив на половину обсяг постачання газу Україні (у відповідь «Нафтогаз України» звинуватив «Газпром» у несплаті за транзит). Своєю чергою уряд України спробував заручитися підтримкою США під час переговорів 6 березня у Брюсселі між прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко та державним секретарем США К. Райс, яка підтримала безкомпромісну позицію українського уряду щодо ліквідації газових посередників. Того ж дня «Газпром» у повному обсязі відновив постачання газу Україні[3].

Натомість 1 квітня офіційному Києву було виразно загрожено, тепер вже з іншого російського державного органу – з Державної Думи Російської Федерації. У законодавчому органі РФ відбулися слухання, присвячені змінам до «великого» українсько-російського договору 1997 року, під час яких націоналістичні російські політики попереджали, що вступ України до НАТО означатиме розкол країни на Захід та Схід[4]. Вже наступного дня голова Верховної Ради України А. Яценюк прилетів до Москви для залагодження російсько-українських стосунків[5]. Невдовзі ж (15 квітня) відбулися переговори міністрів закордонних справ України В. Огризка та Росії С. Лаврова, під час яких обговорювалися проблеми євроатлантичної інтеграції України, гуманітарного співробітництва, товарообігу тощо. Під час цих перемовин

1 Голос України. – 2008. – 28 лютого.

2 Урядовий кур'єр. – 2008. – 23 лютого.

3 У цей же день, 6 березня 2008 р., Верховна Рада України ратифікувала статут ГУАМ, підписаний 23 травня 2006 р. у м. Києві. Одночасно було ратифіковано Рішення про внесення змін і доповнень до Положення про Антитерористичний центр держав – учасниць СНД, підписане 28 листопада 2006 р. у Мінську із застереженням про його міжнародно-правову суб'єктність. Верховна Рада ратифікувала також угоду між ЄС та Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз, підписану 13 червня 2005 р. в Люксембурзі. 7 березня 2008 р. МЗС України засудив скасування Росією режиму економічних санкцій щодо Абхазії та Південної Осетії.

4 Попри такі погрози розколу України та втручання у її внутрішні справи, у Києві заявили, як повідомляла 1 квітня 2008 р. газета «Голос України», що нададуть для використання російським літунам навчально-тренувальний комплекс «Нитка».

5 Під час цього дводенного візиту А. Яценюка до Москви Державна Дума РФ відмовилася визнавати голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

російська сторона в однобічному порядку відмовилася у червні 2008 р. розпочати переговори про умови виведення свого Чорноморського Флоту з Севастополя та Криму до 28 травня 2017 року[1]. З огляду на усе вищевказане, Україна змушена була 22 квітня 2008 р. розповсюдити в ООН меморандум-протест у зв'язку з «антиукраїнськими заявами високопосадових осіб Росії», які зазіхали на суверенітет та територіальну цілісність України.

Попри міжнародний розголос про антиукраїнські заяви посадових осіб і політиків РФ, Кремль продовжив демонстрацію своєї зневаги до суверенітету і територіальної цілісності України. Напередодні показової «ротації» керівництва держави[2] російський Чорноморський флот, незважаючи на протест МЗС України від 5 травня 2008 р., провів масштабні військові маневри. Невдовзі ж, незважаючи на заборону української влади проведення військово-морського параду з нагоди 225-річчя створення Чорноморського флоту, святкування в українському Севастополі 11 травня таки відбулося, а мер Москви Ю. Лужков, що прибув до міста з цього приводу, навіть заявив, що «М. Хрущов не передавав Севастополь разом із Кримом Україні»[3]. Коли ж Ю. Лужкова було оголошено «персоною нон-грата», МЗС Росії назвав це «недружнім кроком» з боку України.

Тиск на Київ у газовій сфері продовжував посилюватися й вкотре викликав занепокоєння країн балто-чорноморської смуги. Так, наприклад, під час чергової робочої зустрічі з газової проблеми між Ю. Тимошенко та В. Путіним 23 травня в рамках саміту СНД у Мінську[4], у Києві пошук незалежних від Росії шляхів енергопостачання обговорювали президенти Азербайджану, Грузії, Литви, Латвії,

---

1 Прикметно, що саме в ці дні у Баку (15–16 квітня) за участю української делегації відбулася конференція «Принципові основи розв'язання конфліктів на території країн ГУАМ», а в румунській газеті «День» (17 квітня) було опубліковано статтю президента Румунії Т. Башеску, який висловив готовність «віддати» Україні Придністров'я в обмін на Південну Бессарабію та Північну Буковину.

2 7 травня 2008 р. відбулася інавгурація президента РФ Д. Медвєдєва, а 8 травня Державна Дума затвердила В. Путіна на посаді прем'єр-міністра Росії. 12 травня 2008 р. прем'єр-міністр В. Путін представив президентові Д. Медвєдєву склад свого уряду.

3 Голос України. – 2008. – 12 травня.

4 23 травня 2008 р. у Мінську на саміті глав урядів країн СНД Україна передала головування Білорусі. Тоді ж МЗС Росії створив агентство у справах СНД, основною метою якого була робота з недержавними проросійськими організаціями на пострадянському просторі. 27 травня 2008 р. прем'єр-міністр РФ В. Путін став головою урядової ради союзної держави Росії та Білорусі.

Естонії, Польщі, які взяли участь у роботі саміту з питань енергетичної безпеки[1]. На фоні ускладнень у розв'язанні газового вузла на початку літа до Москви знов потягнулися українські політики і дипломати (3 червня було призначено нового посла в РФ – К. Грищенка; 4 червня у «білокам'яну» прилетів голова проросійської «Партії регіонів» В. Янукович), а Державна Дума Російської Федерації у переддень прибуття президента В. Ющенка[2] вчергове ухвалила Заяву з приводу недружньої політики України, в якій закликала розірвати Договір про дружбу та співробітництво з Україною в разі її приєднання до плану набуття членства в НАТО[3]. Тож після того, як Д. Медвєдєв і В. Путін зустрілися в Москві зі своїм «трояном» у Києві В. Януковичем й отримали від нього вичерпні відомості про суспільно-політичне становище в Україні та її господарчо-енергетичний стан, а Держдума зробила попереджувальну жорстку заяву, 6 червня 2008 р. у Петербурзі Д. Медвєдєв провів свою першу як президент Росії зустріч із президентом України В. Ющенком. Під час перемовин обговорювалися проблеми вступу України в НАТО, голодомор 1932–1933 рр. та енергетичне питання. Тоді ж стало відомо про намір Росії збільшити ціну

1 Голос України. – 2008. – 22 травня.

2 В. Ющенко прилетів до російських Соловків 5 червня 2008 р., аби вшанувати пам'ять репресованих українців, а вже наступного дня мав заплановану зустріч у Петербурзі з новообраним президентом РФ.

3 Нагальність та злободенність питання щодо зближення України та Грузії з НАТО загострила агресія Росії проти Грузії. 16–17 червня, під час візиту до Києва генерального секретаря НАТО Я. Де Хооп Схеффера, Україна погодилася брати участь у діяльності сил швидкого реагування НАТО. Своєю чергою, бундесканцлер А. Меркель під час своїх відвідин Києва 21 липня запевнила В. Ющенка, що в грудні НАТО лише оцінить прогрес України, а не надасть їй план дій щодо підготовки до вступу. За місяць (19 серпня) у Брюсселі міністри закордонних справ країн НАТО засудили російську військову операцію щодо Грузії й підтвердили право України та Грузії вступати в НАТО. 20 серпня під час робочого візиту до Києва президента Румунії Т. Башеску румунська сторона підтримала надання Україні та Грузії ПДЧ. Того ж дня президент В. Ющенко, приймаючи команду кандидата на посаду президента США Дж. МакКейна, зажадав прийняття України в НАТО. Чи не одразу ж після президентських виборів у США, на яких 4 листопада перемогу здобув Б. Обама, 11–12 листопада у Києві з візитом перебувала делегація стратегічного командування НАТО. Обговорювалися питання виконання робочого плану співробітництва за 2008 рік. У Таллінні ж під головуванням Я. Де Хооп Схеффера відбулися консультації Україна–НАТО. Зрештою, 2–3 грудня 2008 р. міністри закордонних справ НАТО розглянули питання надання Україні та Грузії Плану дій щодо набуття членства. Позитивної відповіді не було. Натомість НАТО запропонувало Україні «Річний національний план».

на газ для України з 1 січня 2009 р. вдвічі – до рівня європейської[1]. Натомість за три тижні, 28 червня 2008 р., після відвідин Москви Ю. Тимошенко та її переговорів щодо газових проблем з В. Путіним і головою правління «Газпрому» О. Міллером, останній заявив про готовність вести переговори про відносини з Україною на тривалу перспективу[2]. Відтак кремлівські вожді виразно давали зрозуміти Києву, що домовлятися з розв'язання питання енергоносіїв вони воліють саме через прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та голову уряду РФ В. Путіна. Тоді ж внутрішньоукраїнське владне протистояння між президентом В. Ющенком і прем'єром Ю. Тимошенко вийшло на новий виток загострення.

Нового загострення набули й українсько-російські взаємини. Цього разу приводом стало введення російських окупаційних військ (під личиною «миротворців») до Абхазії, що була відтята за їхньої допомоги у Грузії та блокади грузинського узбережжя кораблями Чорноморського флоту РФ. 10 серпня, перебуваючи у Тбілісі, міністр закордонних справ України В. Огризко висловився за заборону на повернення російських кораблів Чорноморського Флоту, які брали участь у блокаді узбережжя Грузії, до Севастополя. 12 серпня президент України В. Ющенко зі столиці Грузії зажадав від уряду Ю. Тимошенко виконання його розпорядження про заборону на повернення кораблів Чорноморського Флоту до Севастополя, а наступного дня підписав Указ про порядок сповіщення українських компетентних органів про переміщення російського Чорноморського Флоту. Зауважу, що російські кораблі безперешкодно повернулися на місце свого розташування у Севастополь.

Що стосується відтятих від Грузії Абхазії та Південної Осетії, то 25 серпня 2008 р. Державна Дума РФ та Рада Федерації РФ рекомендували визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. Таке ж рішення було ухвалено й президентом Росії Д. Медвєдєвим, яке 26 серпня 2008 р. засудило МЗС України та президент В. Ющенко. Варто відзначити, що у Києві український прем'єр Ю. Тимошенко взагалі ігнорувала це питання й не виказувала свого ставлення до подібного рішення Москви, лідер проросійської опозиції В. Янукович підтримав його. Своєю чергою секретар РНБО України Р. Богатирьова, під час свого візиту до США (23–30 серпня), підтримала позицію президента В. Ющенка щодо Грузії, зазначивши, що точка зору В. Януковича

1 Голос України. – 2008. – 7 червня.

2 Там само. – 23 липня.

щодо потреби визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії не є точкою зору «Партії регіонів», а лише його особистою.

Восени 2008 р., опісля погроз Росії Україні торговельною війною під час вересневих двосторонніх торговельних переговорів, відбулася низка взаємних політичних кроків назустріч одне одному, які, проте, виявилися дипломатично формальними. Прикметно, що саме восени стало зрозумілим: Україні так і не вдасться у найближчій перспективі суттєво зблизитися з ЄС та отримати ПДЧ щодо вступу в НАТО, тож і Росією було припинено агресивний шантаж України, й складалася оманлива видимість потепління стосунків між обома країнами.

Хронологічно це виглядало так: 19 вересня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію, підписану 22 грудня 2006 р. у м. Києві[1]; 24 вересня у Нью-Йорку міністри закордонних справ України В. Огризко та Росії С. Лавров підтвердили намір продовжити термін дії Договору про дружбу та співробітництво[2], а 1 жовтня (попри те, що 30 вересня МЗС України висловило звинувачення Росії в організації сепаратистських рухів на території АР Крим) Україна та РФ пролонгували дію цього Договору і, таким чином, 1 квітня 2009 р. дія договору мала бути автоматично пролонгована до 1 квітня 2019 року[3]; 29–30 жовтня у Києві відбувся черговий раунд українсько-російських переговорів щодо воєнно-політичних аспектів діяльності Чорноморського флоту, а 20–21 листопада – засідання робочої групи з інвентаризації його нерухомого майна[4]; 14 листопада у Кишиневі, під час зустрічі глав урядів країн СНД, прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко обговорила з головою російського уряду В. Путіним проблеми торговельно-економічних відносин в умовах початку світової економічної кризи[5]; 2 грудня у Києві було оголошено про створення міжвідомчої комісії з розвитку стратегічних (!) українсько-російських відносин; 12 грудня у Москві українська делегація взяла участь у засіданні Економічного

1 Там само. – 10 жовтня.

2 Там само. – 25 вересня.

3 10 жовтня 2008 р. на саміті СНД у Бішкеку, де обговорювалася економічна стратегія до 2020 р., Київ представляла секретар РНБО України Р. Богатирьова, а у середині жовтня українська делегація взяла участь у засіданні Ради міністрів оборони країн-учасниць СНД.

4 20 листопада у Москві на X з'їзді путінської партії «Єдина Росія» побував лідер «Партії регіонів» В. Янукович, де підписав угоду про міжпартійне співробітництво.

5 Голос України. – 2008. – 15 листопада.

комітету СНД, де, зокрема, обговорювався проект змін до установчих договорів, пов'язаних із функціонуванням зони вільної торгівлі[1]; 17 грудня голова Верховної Ради В. Литвин приймав статс-секретаря, заступника міністра закордонних справ РФ Г. Карасіна й обміркував з ним політичні та економічні проблеми українсько-російських взаємин; 20 грудня газета «Голос України» повідомляла, що у Харкові відбувався IV міжнародний форум з проблем використання російської мови, а голова українського законодавчого представницького органу В. Литвин під час свого перебування у Москві 28–29 грудня 2008 р. закликав «руйнувати фантоми реальною роботою»[2].

Тим часом посол США в Україні В. Тейлор таємною депешею від 10 грудня 2008 р. повідомляв у Вашингтон про зміст своєї конфеденційної розмови із впливовим українським олігархом Д. Фірташем. Бізнесмен відверто оповідає послові, що прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко працювала з Росією з метою знищення компанії РосУкрЕнерго та здійснила задля цього політичні поступки Кремлю, уклавши з В. Путіним угоду. Як приклад – пригадувалися мовчання Ю. Тимошенко про воєнні події в Грузії у серпні, її уникання заяв щодо Голодомору й питань Чорноморського флоту в Криму. Олігарх також стверджував, що Москва пробачила Ю. Тимошенко її борг в 600 млн дол. США, який міг бути використаний росіянами як інструмент тиску. Він також заявив, що російський бізнес намагається взяти владу над українською економікою та являє собою велику загрозу національній безпеці. Д. Фірташ додавав, що розподіл України на «синій» і «помаранчевий» табори, які не намагається об'єднати президент В. Ющенко – саме те, досягнути чого сподівалася Росія, аби контролювати Україну[3].

Варто нагадати, що саме у ті дні в Москві тривали складні переговори «Газпрому» та «Нафтогазу України». Попередні загострені українсько-російські політичні відносини негативно позначалися на ступені довіри між перемовниками в економічних питаннях, й відтак Україна та Росія знову ризикували вступити у черговий новий кален-

1 Там само. – 13 грудня.

2 Там само. – 31 грудня.

3 Таємна дипломатична депеша посла посла США в Україні В. Тейлора: «Україна: Фірташ розповідає про себе американському урядові» (10 грудня 2008 р.) Wikileaks // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008(12)10.Taylor.php.

дарний рік у стані газової війни. 24 грудня до Москви[1] повернулася делегація «Нафтогазу України» на чолі з О. Дубиною, яка підтвердила свою нездатність сплатити борги за газ. Не спромоглися сторони домовитися й про ціну на газ у 2009 році, тож, як наслідок, з 1 січня 2009 р. Росія призупинила постачання газу в Україну.

Розпочалася друга російсько-українська газова війна[2]. 6 січня 2009 р. Російська Федерація взагалі припинила подачу природного газу. Як свідчив В. Ющенко, «у ці дні, до 10 січня 2009 р. проводились переговори з представниками урядів європейських держав, однак ніяких позитивних результатів це не дало.

У цей час російська сторона намагалася звинуватити Україну в тому, що нібито НАК «Нафтогаз України» не виконує своїх домовленостей щодо транзиту російського природного газу територією України до країн Європи»[3]. На цей час в українських сховищах знаходилося приблизно 27 млрд куб. метрів газу. На думку тогочасних вітчизняних фахівців, його мало б вистачити для забезпечення потреб споживачів України приблизно до кінця квітня 2009 р. Саме цей факт сподівався використати В. Ющенко за певні тактичні можливості у веденні переговорів щодо зменшення ціни на газ та досягнення вигідніших умов для транзиту російського газу до країн Європи. Тим часом 13–14 січня 2009 р. відбувся зрив двох спроб відновлення постачання газу в Європу[4]. «Газпром» зазначав, що маршрут, який влаштовував Україну,

---

1 Паралельно до московських газових перемовин, у Вашингтоні державний секретар США К. Райс приймала 19 грудня міністра закордонних справ України В. Огризка. Сторони домовлялися про продовження реалізації двосторонніх проектів, а також підписали Хартію про стратегічне партнерство України і США, згідно з якою Білий Дім висловив намір активізувати співпрацю з Києвом у сфері безпеки та оборони, а також у питанні модернізації української газотранспортної системи (ГТС).

2 За усі роки, починаючи з 2005 по 2008 рр., ціна на газ піднялася у 3,5 рази, а ціна на транзит – усього на 40%.

3 Протокол допиту колишнього президента України В. Ющенка від 26 квітня 2011 р. у справі Ю. Тимошенко // Павло Гай-Нижник. – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. —Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(04)26.protokol_dopytu.php.

4 14 січня 2009 р. президент України В. Ющенко підписав Закон про внесення змін до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Він передбачав, що «перший етап програми розрахований на період до завершення дії УПС». Того ж дня, під час візиту до Польщі В. Ющенка, польська сторона підтримала Україну у газовій війні з Росією.

неможливо використовувати без контракту на газ для України[1].

Президент України мав намір скликати з цього приводу Міжнародну конференцію у Празі, проте через тиск Кремля її було погоджено провести у Москві. У ній не мало брати участі керівництво Євросоюзу, а лише експерти, відтак В. Ющенко вважав, що й прем'єр-міністр Ю. Тимошенко також мала відмовитися від участі у цих перемовинах на користь експертів НАК «Нафтогазу України». Утім, після того, як 16 січня до Ю. Тимошенко зателефонував прем'єр-міністр РФ В. Путін, вона вже 17 січня вилетіла до Москви[2] і, без відома президента України та без погодження з профільними міністерствами, «віч-на-віч» з В. Путіним одноосібно почала вирішувати газові питання з Росією[3]. Перед відльотом до столиці РФ прем'єр-міністр Ю. Тимошенко вранці 19 січня затвердила директиви делегації НАК «Нафтогаз України» для проведення переговорів на поставку та транзит природного газу у 2009–2019 рр. У підсумку, 19 січня 2009 р. були укладені газові контракти між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» щодо купівлі-продажу природного газу за базовою ціною у 450 дол. США та ставкою на транзит у 1,7 доларів США, яку від України підписав О. Дубина.

Насправді ж О. Дубина практично був усунений від продовження переговорів і поставлений перед тиском й перед фактом. Крім того, 19 січня газове питання розглядалося урядом України лише після обіду, проте умови, запропоновані Ю. Тимошенко у вищезгаданих директивах і представлені першим віце-прем'єр-міністром О. Турчиновим, не були підтримані Кабінетом міністрів. Власне, саму директиву навіть президент України зміг побачити лише за кілька днів, у перебіг же умов перемовин між Ю. Тимошенко та В. Путіним від 17 січня В. Ющенка й взагалі посвячено не було, а щодо умов контрактів від 19 січня та додатків до них президент не міг витребувати у

1 У ці дні, як заявляв народний депутат Ю. Бойко, Україна знаходилася на межі техногенної катастрофи через низький тиск в українській газотранспортній системі. «Газотранспортна система в Україні має ємність 1 млрд кубометрів газу, це 360 км мереж, в яких підтримується робочий тиск у 75 атмосфер, це той тиск, при якому газотранспортна система безперебійно працює, – аргументував він. – Разом з тим, зараз у мережі знаходиться 850 млн кубометрів газу, оскільки 150 млн вже відібрано і, відповідно, тиск критично впав» (Економічна правда. – 2009. – 15 січня).

2 На той момент російська сторона чітко сформулювала умови на яких газова криза могла бути розв'язана: продажна ціна газу 450 дол. США; розмір ставки сплати за транзит мав би бути незмінним; погашення боргу «РосУкрЕнерго» в розмірі 1,7 млрд дол. США тощо.

3 Голос України. – 2009. – 17 січня.

прем'єр-міністра навіть через офіційні запити, що робило неможливим проведення їх аналізу президентськими експертами. Так Україна отримала новий газовий контракт з Росією, й пристрасті у взаєминах двох держав на певний час вщухли.

Тим часом з другої половини січня 2009 р. активізувався західний вектор української дипломатії, який зумовлювався як сформуванням нової державної адміністрації в США після інавгурації президента Б. Обами[1], так і прагненням європейських сусідів України розібратися у статтях і засадах нових газових контрактів Києва та Москви. Так, 28 січня до столиці України відбувся візит міністра у справах міжнародної безпеки та оборони Великої Британії Е. Тейлор, під час якого знов було порушено питання щодо вступу України до НАТО[2]. Того ж дня у Вроцлаві президент України В. Ющенко, президент Польщі Л. Качинський та чеський прем'єр-міністр М. Тополянеко обговорили енергетичні питання та проблеми економічної кризи[3]. 5 лютого,

1 Інавгурація президента США Б. Обами відбулася у Вашингтоні 20 січня 2009 року. 21 січня 2009 р. Конгрес США затвердив Г. Клінтон на посаді державного секретаря Сполучених Штатів. Під час візиту до США (13–15 квітня 2009 р.) секретар РНБО України Р. Богатирьова запропонувала відновити формат комісії Ющенко – Обама. 27 квітня під час візиту до Києва заступник держсекретаря США Дж. Стойнберг наголосив, що незмінною залишається позиція США щодо гарантування безпеки України, підтримки її незалежності, демократичних реформ та євроатлантичних прагнень. У жовтні американський уряд виділив 1,7 млн дол. на підготовку і стажування українських офіцерів та 4,4 млн дол. додаткової технічної допомоги для реформування правоохоронної системи. Крім того, виступаючи на щорічній конференції «Пошуки Україною шляхів до зрілої державності», заступник помічника державного секретаря США з питань Європи та Євразії Д. Рассел запевнив, що політика «перезавантаження» відносин з Росією не здійснюватиметься за рахунок інтересів інших країн.

2 18 лютого 2009 р. Верховна Рада України ратифікувала додатковий протокол до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і НАТО щодо призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні, підписаний 4 квітня 2008 р. в м. Бухаресті. 20 лютого 2009 р. у Кракові міністр оборони України Ю. Єхануров на зустрічі з колегами з країн НАТО підписав Річну національну програму Україна–НАТО. 11 березня президент Франції Н. Саркозі офіційно оголосив про повернення Франції до військової структури НАТО. 13 березня у Верховній Раді відбулося засідання Міжпарламентської ради Україна–НАТО, проте вже 17 червня виявилося, що, за даними заступника секретаря РНБО України В. Огризка, через позицію уряду 2009 р. припинилося фінансування Національної інформаційної стратегії щодо НАТО. 16 листопада у Брюсселі на засіданні комісії Україна–НАТО на рівні генерального секретаря А. Фог-Расмусена та в. о. міністра оборони України В. Іващенко було підписано угоду про створення українсько-литовсько-польського миротворчого батальйону.

3 Голос України. – 2009. – 29 січня.

під час засідання «Україна – Трійка ЄС» у Празі, Україна запропонувала партнерам виробити єдину енергетичну стратегію, а 8 лютого у Мюнхені прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко обговорила наслідки українсько-російської газової війни з віце-президентом США Дж. Байденом. Проблеми економічної кризи розглядалися й у Києві під час перемовин Ю. Тимошенко з віце-президентом Європейської комісії Г. Ферхойгеном (16–18 лютого 2009 р.). На них прем'єр-міністр України закликала Євросоюз купувати для України «технічний газ»[1]. Зі свого боку президент В. Ющенко під час свого візиту до Брюсселя (18–19 березня) висловив готовність України приєднатися до Європейської енергетичної хартії. На саміті ж Європейського Союзу, що був присвячений фінансуванню «Східного партнерства» й відбувався 19–20 березня 2009 р., на його реалізацію було затверджено суму у 60 млн євро[2]. Ще за кілька днів, 23 березня 2009 р., у Брюсселі, на конференції щодо фінансування модернізації газотранспортної системи України Євросоюз домігся відокремлення повноважень «Нафтогазу України» від газового транзиту, що не влаштувало Російську Федерацію й викликало незадоволення у Кремлі.

Тож із квітня 2009 р. на порядок денний українсько-російських стосунків знову вийшло газове питання. Зокрема уточнення потребувала декларація про модернізацію української ГТС. З цією метою наприкінці квітня й відбувся візит до Москви голови українського уряду Ю. Тимошенко. Українська сторона наполягала на зменшенні обсягів закупівлі газу і навіть заявила про готовність підтримати вступ Росії до СОТ[3]. У зв'язку з тим, що на зустрічі глав урядів країн СНД в Астані (Казахстан) 22 травня прем'єр-міністрові України не вдалося домовилися про оплату закачування газу у сховища на зиму[4]. Тоді Київ звернувся по допомогу до Заходу і на саміті ЄС, що відбувався протягом 18–19 червня, закликав надати йому термінову позику на закупівлю газу в Російської Федерації, проте вже 21 червня на саміті ЄС–США з питань енергетичної безпеки у Відні, Європейський Союз відмовив Україні у кредиті на закачування газу у сховища. Умовою ж надання кредиту «Нафтогазу України» Європейська Комісія назвала проведення структурної реформи у газовій сфері[5]. На відсутності в Україні реформ було наголошено й під час тривання в середині липня

1 Там само. – 18 лютого.
2 Там само. – 24 березня.
3 Там само. – 30 квітня.
4 Там само. – 23 травня.
5 Там само. – 1 липня.

у Брюсселі дванадцятого раунду[1] переговорів між Україною та Євросоюзом стосовно укладення угоди про асоціацію[2]. Коли ж невирішеність проблеми надто затягнулася, фактично за місяць до настання календарної зими, президент України В. Ющенко 2 листопада 2009 р. зажадав від уряду Ю. Тимошенко перегляду газової угоди з Росією.

Тим часом, поки у Москві відбувалися українсько-російські консультації на рівні заступників глав зовнішньополітичних відомств із проблем європейської безпеки, Росія та Євросоюз 16 листопада підписали Меморандум про механізм раннього попередження у випадку зриву постачання газу. За кілька днів (19 листопада 2009 р.) під час зустрічі в Ялті прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та голови російського уряду В. Путіна, російська сторона підтвердила, що не буде штрафувати Україну за недобір обсягів газу, які передбачалися контрактом[3], а через місяць стало відомо, що ціна на газ для України у 2010 р. перевищить 300 дол. США за тисячу кубометрів[4].

Слід констатувати і те, що кожного разу, паралельно з газовим диктатом і шантажем, Кремль традиційно підіймав «пакетом» низку геополітичних та воєнно-політичних вимог, як то обмеження щодо співпраці з ЄС, недопущення здобуття ПДЧ щодо НАТО, преференції для власних товарів у торговельних зносинах, посилення проникнення власного квазідержавного капіталу до всіх сфер життєдіяльності України, «захист» російської мови та, звісно ж, зміцнення свого військового плацдарму на Кримському півострові й у м. Севастополі, а отже, й розширення та поглиблення присутності на українській території Чорноморського флоту РФ, контингент якого включав у себе не лише кораблі, а й об'єкти та засоби ведення також і наземної, повітряної та протиповітряної війни тощо.

Тож синхронно із висуненням Україні нових вимог в енергетичній сфері, Кремль традиційно порушив і питання військово-політичні. Зокрема на початку квітня 2009 р., під час консультацій МЗС України та Росії щодо Чорноморського флоту, які відбувалися у Москві, Російська Федерація зажадала розміщення на своїй базі додаткових човнів військового підводного флоту, з чим не погоджувалася українська делегація. Протиріччя посилися й у червні під час чергового раунду

1 25 листопада 2009 р. у Брюсселі в рамках підсумків 14-го раунду переговорів між Україною та ЄС стосовно укладання угоди про асоціацію сторони знову засвідчили, що угода до підписання не готова.

2 Голос України. – 2009. – 16 липня.

3 Там само. – 21 листопада.

4 Там само. – 18 грудня.

консультацій. Українська сторона, не маючи точних відомостей про кількість та оснащення російського військово-морського контингенту на її території, наполягала на інвентаризації Чорноморського флоту, російська ж – на заміні військових кораблів. Проблемними були також і питання дій Чорноморського Флоту у кризових ситуаціях та виплат до пенсійного фонду. Водночас у червні в Москві безрезультатно закінчився й XXXI раунд українсько-російських переговорів щодо демаркації морських кордонів, під час якого СБУ наполягала, зокрема, аби до 13 грудня 2009 р. співробітники ФСБ залишили Чорноморський флот. Більше того, Росія продовжувала ігнорувати умови перебування свого флоту та не дотримувалася двосторонніх домовленостей щодо функціонування своєї військово-морської бази на Кримському півострові. Так, наприклад, 23 липня МЗС України оприлюднило протест Росії у зв'язку з перевезеннями ракет Чорноморського флоту на територію України[1], а 18 серпня українське зовнішньополітичне відомство було змушене заявити Росії чергову ноту протесту тепер уже із звинуваченнями на адресу її Чорноморського флоту у порушенні екології бухти Севастополя[2].

Складалося враження, що кремлівська верхівка та військове командування РФ цілеспрямовано виявляли зневагу до державного суверенітету України, демонструючи власну безкарність, й принизливими випадами своєї пропаганди та поведінкою російських збройних сил у Криму, ніби провокуючи українське політичне керівництво на відкритий воєнно-політичний конфлікт, прагли таким чином розв'язати повноцінну війну між Україною і Російською Федерацією із далекоглядними геополітичними намірами та наслідками. Інакше як можна розцінювати, на додачу до вищевказаних та інших рецидивів, зухвале й образливе звернення президента Росії Д. Медвєдєва до президента України В. Ющенка через Інтернет (!) 11 серпня 2009 р. із критикою нібито антиросійського курсу України та з оголошенням про відмову направити посла РФ до Києва[3].

Зрештою, напругу певною мірою вдалося пригасити дипломатичними шляхами у середині осені 2009-го. Тоді, протягом 6–7 жовтня у Харкові відбулися переговори міністра закордонних справ Російської Федерації С. Лаврова та в. о. міністра закордонних справ

1 Там само. – 23 липня.

2 Там само. – 18 серпня.

3 Указ про призначення М. Зурабова послом Росії в Україні було підписано президентом РФ 13 серпня 2009 р., проте при цьому не було визначено дати вручення ним вірчих грамот.

України В. Хандогія, на яких обговорювалися питання регіональної та прикордонної співпраці. Тоді, до речі, Росія зробила першу спробу на практиці, але завуальовано, втілити свої плани розчленування України зі східних її регіонів політико-економічними методами та засобом «узаконеного» міжнародного проекту, зокрема через пропозицію сформування з Луганської та Ростовської областей так званого «Єврорегіону Донбас»[1]. За кілька днів, 9 жовтня, Верховна Рада затвердила новим міністром закордонних справ України П. Порошенка, який одразу запевнив, що Росія є важливим стратегічним партнером України[2]. Незабаром, 23 жовтня, П. Порошенко обговорюватиме проблеми нормалізації українсько-російських відносин у Москві та запевнить керівництво Російської Федерації, що Україна не переглядатиме угоду про умови базування Чорноморського флоту Росії у Криму. Натомість російська сторона заявила, що не має наміру і не скорочуватиме свій Чорноморський флот на півострові, а й надалі розвиватиме інфраструктуру його базування. Ці ж принципи було закріплено згодом 28–29 жовтня 2009 р. й у Києві під час російсько-українських консультацій з питань функціонування Чорноморського флоту за кризових умов. Тож Російська Федерація знову досягла бажаного й не лише домоглася де-факто пролонгації розташування своєї військово-морської бази на території України, але й примусила Київ до чергового компромісу на свою користь. Отже, не дивно, що коли під час перебування делегації МЗС України у Мюнхені (5–7 лютого 2010 р.), відбулася робоча зустріч міністрів закордонних справ України П. Порошенка та Російської Федерації С. Лаврова, останній від імені своєї держави елементарно попередив Україну, а по суті просто поставив перед фактом, що Росія збирається до 2015 р. посилити бойову потугу свого Чорноморського флому у Криму.

Між тим, у 2009 р. напередодні 15-ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності ратифікації Меморандуму, надання йому статусу політико-правового документа або прийняття іншого документа «зобов'язуючого характеру з гарантування безпеки України». У квітні 2009 р. голова Верховної Ради України В. Литвин виступив за надання Будапештському меморандуму щодо гарантій безпеки України статусу «політико-правового документу». За словами В. Литвина, необхідно, щоб цей документ був підписаний «на офіцій-

1 Урядовий кур'єр. – 2009. – 9 жовтня.
2 Голос України. – 2009. – 10 жовтня.

ному рівні й ратифікований парламентами відповідних країн для того, щоб ці гарантії не лише були задекларовані, а щоб вони виконувалися». Він переконував, що Україна повинна принциповіше ставитися до виконання відповідних гарантій: «Україна свої зобов'язання виконує, як, наприклад, щодо закриття ЧАЕС, а інші високі сторони своїх зобов'язань не виконують, або виконують їх в урізаному вигляді». Водночас В. Литвин вважав, що прийняття «такого документа зобов'язуючого характеру щодо гарантування безпеки України зніме проблему щодо НАТО»[1].

27 серпня 2009 р. Тернопільська облрада ухвалила заяву до президента України, прем'єр-міністра України, спікера Верховної Ради та Посольства Російської Федерації в Україні у зв'язку зі зверненням президента Російської Федерації до президента України. «Ми, депутати Тернопільської обласної ради, висловлюємо глибоке обурення зверненням Президента Росії Дмитра Медведєва на адресу української влади з безпідставними звинуваченнями. Це прояв неповаги до української нації та інформаційна підготовка московської експансії в Україну напередодні президентських виборів», – йшлося у зверненні. Депутати заявляли, що «в протистоянні з Москвою Україна не почула жодного рішучого слова на свою підтримку з боку інших держав-гарантів: США і Великобританії», а також, що ці держави жодного разу не відреагували на погрози, економічний та інформаційний тиск на Україну з боку Кремля[2]. У зв'язку з цим Тернопільська облрада вимагала від влади України заявити про розірвання Будапештського меморандуму 1994 р., відновити ядерний статус України, припинити участь України в ЄЕП, вийти з СНД, а також вивести російські війська з Криму. Крім того, депутати вимагали забезпечити фінансування Збройних сил України на рівні 4% ВВП, забезпечити негайне створення широкої мережі резервістів і прискорити перехід армії на професійну основу. Третім пунктом вимог було ухвалення закону про люстрацію. Тернопільська облрада також вимагала, аби Служба безпеки України негайно здійснила перевірку вищих посадових осіб України та керівництва політичних сил на причетність до співпраці зі спецслужбами Російської Федерації.

---

1 Литвин хоче, щоб Будапештський меморандум був ратифікований країнами-учасницями // NewsRu.ua. – 2009. – 15 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15apr2009/memor.html.

2 Тернопільська облрада вимагає розірвати Будапештський меморандум // Кореспондент.net. – 2009. – 28 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/ukraine/948837-ternopilska-oblrada-vimagae-rozirvati-budapeshtskij-memorandum.

1 вересня 2009 р. ідею перегляду Будапештського меморандуму неофіційно підтримав й президент В. Ющенко під час візиту до Чернівців. «Ці договори, які ми підписували 15 років тому, потрібно замінити двосторонніми договорами з країнами-гарантами», – зазначив президент і додав, що із США такий договір уже підписано[1]. Зміст додаткових гарантій, які Україна хотіла б отримати від держав, що підписали Будапештський меморандум, В. Ющенко не деталізував, але підкреслив, що найкращим варіантом для Києва було б приєднання до системи колективної безпеки. Утім, далі слів справа так і не пішла.

У вересні 2009 р. екс-секретар Ради національної безпеки та оборони України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко наголосили, що Україні варто скликати міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та заміни Будапештського меморандуму. «До участі у конференції варто запросити всі держави-гаранти, а саме – США, РФ, КНР, Францію, Великобританію, а також інші впливові держави, насамперед Німеччину», – зазначали фахівці[2]. Вони наполягали на необхідності трансформування Меморандуму в багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір[3]. Проте, розмови так і залишилися розмовами, й на практиці жодних трансформацій не відбулося, перш за все, вочевидь, через і відсутність політичної волі серед керівництва України, насамперед, президента України В. Ющенка.

Тим не менш, слід визнати, що сьогодні більшість експертів у безпековій галузі схиляються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно трансформувати в юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, бо він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імплементовано на двосторонній основі: шляхом укладення угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США й такими державами, як Ізраїль, Корея та Японія. Зокрема, Україна могла б юридично закріпити ці домовленості з державами-гарантами своєї безпеки за Будапештським меморанду-

1 Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус // Обозреватель. – 2009. – 1 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm.

2 Що таке Будапештський меморандум і чому він нам не допоможе // Преса України. – 2014. – 2 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uapress.info/uk/news/show/17656/.

3 *Литвиненко О., Горбулін В.* Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози / О. Литвиненко, В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2009. – № 43.

мом (США, Великою Британією, Францією та Китаєм) як у багатосторонньому форматі, так і окремо на двосторонньому рівні. До такого договору можна було б внести й положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою, механізму гарантування безпосередньо безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки[1].

Проте у тогочасній Україні політики й надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Таку закономірність відзначив і новий посол США в Україні Дж. Тефft, який, спостерігаючи за виборчими перегонами 2010 р., надіслав з Києва до Вашингтона таємний звіт під заголовком «Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги»[2]. Американський посол з подивом зазначив, що, «на відміну від виборів 2004 року, питання національної безпеки та оборони практично не підіймаються у перебігу президентської кампанії. Українці сфокусовані на економічній кризі й можливих перестановках у великій політиці країни після виборів. Усі кандидати підтримують перехід до професійної армії, відмові від обов'язкового призову [до армії]. ...Деякі кандидати заявили, що традиційні європейські структури зжили себе»[3].

Дж. Тефft зауважує, що лише С. Тігіпко та президент В. Ющенко постійно підкреслювали стратегічні питання і питання зовнішньої політики у своїх публічних виступах. Проте протягом виборів кандидати представляли питання національної безпеки здебільшого у світлі економіки і соціальної безпеки. Питання ж національної безпеки, оборони і стабільності в регіоні, як правило, обговорювалися тільки у загальних рисах й не ставали предметом публічних обговорень. На фоні загальної нестабільності питань безпеки в Європі, включно із воскреслими політичними амбіціями Росії, увага кандидатів до оборони й до безпекових концепцій була критичною, ніхто не говорив про них саме у той час, коли вони важили понад усе.

---

1 *Святун О., Святун О.* Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї / О. Святун, О. Святун // Віче. – 2014. – № 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/4405/.

2 *Тефft Дж.* Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги (січень 2010 р.) / Дж. Тефft // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php.

3 Там само.

У цьому контексті Дж. Тефft зазначав, що оборонна програма В. Януковича згадувала про «оборонну реформу», перехід до професійної армії і відмову від обов'язкового призову, збільшення прав військовослужбовців, проте не передбачала перегляду чи аналізу стратегічних загроз і можливостей, а також соціальних переваг для випускників військових академій. В. Янукович обіцяв позаблокову Україну, без членства і в НАТО, і в Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), в рамках багатовекторного «нового порядку світу». У приватній розмові з послом США В. Янукович залишив без відповіді питання перспективи продовження військового співробітництва з НАТО і говорив про співробітництво з українським військово-промисловим комплексом. В іншій розмові з Дж. Тефftом В. Янукович вже вів мову про перезапуск відносин з Росією та про розвиток зв'язків з Вашингтоном. Він також говорив, що майбутнє Чорноморського флоту буде визначено в інтересах і Росії, і України, проте українські економічні інтереси будуть при цьому захищені. Його ж радники повідомляли американцям, що він відкритий для ідеї продовження терміну оренди бази Чорноморського флоту, якщо Росія запропонує вигідні умови й погодиться на суттєве підвищення орендної платні (що згодом, вже за його президенства, й буде втілено у вигляді т. зв. «харківських угод»).

Ю. Тимошенко ж заявляла лише про скасування призову в армію й переходу на професійну основу, що базувалася б на «контрактних» принципах. Її погляди на зовнішню політику також оберталися навколо економічної політики, досягнення європейського рівня життя з наступним здобуттям членства в Євросоюзі, з лаконічною нотою про те, що взаємини з Росією та СНГ мали би бути «дружніми» і що будь-яке питання про колективну форму безпеки буде вирішуватися на референдумі. Підбиваючи проміжні підсумки перед пресою напередодні виборів 14 лютого, Ю. Тимошенко заявила, що під її керівництвом Україна приєднається до ЄС вже за 5 років і підпише Угоду про асоціацію та Угоду про зону вільної торгівлі вже до кінця 2010 року. Вона також запевняла, що майбутнє Чорноморського флоту «буде визначено у відповідності з Конституцією України». Американський посол зауважив, що Ю. Тимошенко зайняла критичну позицію щодо невизнання незалежності Південної Осетії та Абхазії, неодноразово наполягала на тому, що Україна мусила стати невід'ємною частиною системи Європейської безпеки, але через те, що лише 20% українців на той час підтримували НАТО, вона намагалася не зачіпати під час передвиборчої кампанії тему про перспективи України стати членом Альянсу.

Натомість С. Тігіпко під час зустрічі з послом Дж. Тефтом 21 січня 2010 р. висловив думку, що українці не готові до членства в НАТО, проте він підтримує ідею досягнути максимальної відповідності стандартам НАТО. При цьому він стверджував, що доти, поки Росією керують діючі лідери, членство України в НАТО буде неможливим, якщо ж членство стане реальністю, Кремль дасть свободу п'ятій колоні й дестабілізує країну. Посол США також зауважував, що С. Тігіпко бачив чітку роль військово-промислового комплексу України в економічному відновленні держави і в створенні сильних збройних сил, котрі необхідні, на його думку, «для захисту миру». Він також вважав, що Україні слід завоювати повагу у своїй зовнішній політиці, в тому числі у «перезавантаженні» стосунків з Росією (повага мала б бути досягнена, зокрема, шляхом спільних військово-промислових проектів). С. Тігіпко був переконаний, що Україна 2010 року потребувала нової воєнної доктрини, яка б ґрунтувалася на «загрозах і реаліях сучасного світу» і професійній армії, що була б ефективно вишколена на всіх рівнях з дієвим корпусом запасу. Він різко критикував участь України в Міжнародних силах сприяння безпеці (ІСАФ), а також стверджував, що «США та їх союзники зазнали поразки» в Афганістані.

Щодо поглядів А. Гриценка, то американський посол резюмував його позицію такою, що Україна мусить «пройти свій шлях сама», без НАТО та ЄС у найближчій перспективі. 22 січня 2010 р. під час зустрічі з Дж. Тефтом він прогнозував, що співробітництво з НАТО продовжиться, але Україна буде не надто ефективним партнером. Тогочасний же голова Верховної Ради В. Литвин від самого початку виборів висловлювався про те, що Україні слід припинити думати про членство в НАТО, позаяк ця тема розколює країну. Більше того, він агітував за те, що Російський Чорноморський флот мав би залишитися в Україні після 2017 року – як гарант української безпеки.

Американський посол констатував, що до останнього дня виборів питання зовнішньої політики і політики безпеки рідко звучали у пресі, але передбачав, що у 2010 році, швидше за все, означиться зсув з курсу довготермінової стратегічної орієнтації, що був започаткований В. Ющенком у 2005 році. «У тих випадках, – резюмував Дж. Тефт, – коли кандидати все ж прогнозували стратегічне майбутнє України, вони робили опертя на досягнення прийнятної для Москви подоби компромісу»[1].

1 Там само.

Тож у новий, 2010 рік, Україна увійшла під сурми передвиборчої лихоманки й з перманентним відчуттям посилення російських впливів та політичного реваншу В. Януковича після ганебної поразки внаслідок Помаранчевої революції у 2004 році.

З першого ж дня 2010 року Росія, Білорусь та Казахстан взялися до створення Митного союзу, що в перспективі означало новий сегмент тиску на Україну та ще одне підросійське наддержавне утворення, до якого її намагатимуться втягнути вже випробуваними раніше Кремлем засобами чи то шантажу, чи то примусу.

Тим не менш, офіційний Київ почав демонструвати потепління стосунків із Москвою. 20 січня голова Комітету у закордонних справах Верховної Ради України О. Білорус провів переговори з делегацією Комітету у справах СНД[1] Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації. 25 січня 2010 р. до Києва прибув посол РФ в Україні М. Зурабов, який вже 5 лютого мав «конструктивні» перемовини з кандидатом на посаду президента України В. Януковичем, що був лідером проросійської «Партії регіонів». Тоді ж у Київ надійшла звістка, що «Газпром» підтвердив сплату Україною за спожитий у січні 2010 р. газ[2].

Співраця України з НАТО була практично заморожена й «діяла», як правило, лише на папері, передусім, з вини президента В. Ющенка. Затвердження ним 6 лютого 2010 р. плану співробітництва з НАТО на 2010 рік[3] було здійснене, так би мовити, «для годиться», швидше для проформи[4], аби хоч якоюсь мірою відбілити заплямоване популізмом, бездіяльністю, корупцією та скочуванням до проросійських позицій реноме особи В. Ющенка й, зрештою, його чимдалі неприхованою підтримкою кандидатури кремлівської маріонетки (В. Януковича) у президентських перегонах.

---

1 У цей час, наприклад, 22 січня 2010 р. Грузія остаточно вийшла з СНД.

2 Голос України. – 2010. – 6 лютого.

3 Там само.

4 14 січня 2010 р. до Осло (Норвегія) прибув заступник міністра закордонних справ України К. Єлисєєв, який взяв участь у конференції НАТО, присвяченій розробці нової стратегії альянсу, куди Україну запросили до участі у силах швидкого реагування НАТО. 27 січня у Брюсселі відбулася зустріч начальників Генеральних штабів 28 країн-членів НАТО. У її рамках було проведено й засідання Комісії Україна–НАТО, у якій взяв участь головнокомандувач ЗСУ, генерал-полковник І. Свида. 6 лютого 2010 р. президент В. Ющенко затвердив план співробітництва з НАТО на 2010 рік.

Захмарний рейтинг В. Ющенка за час президентського терміну скотився до маргінального рівня, в у першому турі в січні 2010 р. діючий президент здобув лише 5,45% голосів виборців. Утім, це й не дивно, адже згідно із статистикою ООН за 2009 р., громадяни України збідніли на 10%, а за межею бідності перебували 78% українських громадян[1], падіння ж ВВП склало 14,8% – найглибше у світі, порівняно із 210 державами[2].

Тож 14 лютого 2010 р. ЦВК оголосила офіційні результати виборів президента України, згідно з якими лідер Партії регіонів Віктор Янукович переміг і став наступним президентом України[3].

За час президентської каденції В. Ющенка Україна не лише пустила вітром можливості кардинальних реформ в державі та свої європейські перспективи, вихолостила закладені у 2004–2005 рр. політичні дивіденди щодо здобуття ПДЧ (або вступу) до НАТО та поступово здала свої геополітичні й економічні інтереси Росії, а ще й було розхитано внутрішнє становище українського суспільства, розбалансовано усі гілки державно-політичної влади та загнано у глибоку кризу вітчизняне народне господарство. Відтак, певною мірою, слушною є й думка колишнього соратника В. Ющенка Ю. Луценка, яку той висловив 2012 р., про те, що «повна відсутність у Президента Ющенка плану реформ і маніакальна боротьба із Тимошенко, яка забирала всю

1 Голос України. – 2010. – 10 квітня.

2 Рівень перерозподілу ВВП через бюджет і позабюджетні фонди був досить високим: питома вага доходів зведеного бюджету разом із доходами позабюджетних фондів у ВВП склала у 2009 р. 42,4%. Усе це свідчило про високе фіскальне навантаження на бізнес. За останні два роки (2008–2009 рр.) номінальний обсяг державного прямого й гарантованого боргу зріс у 3,6 раза – до 34,6% ВВП. Дефіцит сектора державних фінансів (з урахуванням рекапіталізації банків, невідшкодованого ПДВ тощо) сягнув у 2009 р. 11,5% ВВП. Навіть з урахуванням економічної кризи показник був доволі високим порівняно з відповідним загальносвітовим показником. Обсяг фіскальних операцій, що виконувався підприємствами реального сектора, залишався також значним: за оцінками МВФ, дефіцит фінансових коштів тільки НАК «Нафтогаз» у 2009 р. склав 2,5% ВВП. Слабким було й управління державним боргом. Значна частка зовнішніх зобов'язань (66,8%) у сукупному державному боргу робила його уразливим до валютних коливань, а велика частка гарантованого державного боргу (28,4%) створювала ризик зростання урядових зобов'язань.

3 Чергові вибори президента України спочатку були призначені Верховною Радою України на 25 жовтня 2009 р., проте цю дату було оскаржено чинним президентом України В. Ющенком у Конституційному Суді. Після того, як Конституційний Суд визнав таке рішення протиправним, Верховна Рада призначила вибори на 17 січня 2010 р. Згідно з офіційними остаточними результатами другого туру виборів, В. Янукович отримав 48,95% голосів виборців (12 млн 481 тис. 266 осіб), Ю. Тимошенко – 45,47% (11 млн 593 тис. 357 виборців).

його енергію і час, – головна причина нереалізованого шансу країни після Помаранчевої революції»[1].

2.3. На порозі кривавої бані: російсько-українські міждержавні взаємини у 2010–2013 роках

У 2010 році президентом України став Віктор Янукович[2]. Незадовго до голосування Л. Кучма у розмові з Дж. Теффтом заперечував думку про те, що В. Янукович стане знаряддям Росії. Таку свою позицію про те, що ані В. Янукович, ані його радники не були пішаками Москви, він аргументував тим, що крупний бізнес, який фінансує В. Януковича, примусить його захищати інтереси України. Л. Кучма не надавав особливого стратегічного значення російському Чорноморському флоту, заявляючи, що він, звісно, може лякнути Грузію, але навіть не вартий і міцинця турецького флоту. Якщо ж Україна мала сплачувати «світову ціну» за газ, злісно зазначав він, то Київ повинен був наполягти, аби Росія також платила «світову ціну» за розміщення свого флоту у Севастополі, тобто стільки ж, «скільки платять за бази американці»[3].

При цьому екс-президент України був переконаний, що Росія ніколи не відмовиться від мрії повернути Севастополь. Для росіян, вважав він, питання Севастополя має, перш за все, емоційний і ностальгійний характер і вони ніколи не облишать надії повернути його собі[4]. Л. Кучма був також переконаний, що Україна ніколи не визнає незалежності Абхазії чи Південної Осетії. З цього приводу він зауважив, що війна у Грузії 2008 р. порушує деякі питання, адже Росія спрямувала свою армію в Абхазію та Південну Осетію і світ цю агресію проковтнув. А що станеться, якщо раптом у 2017 році Росія в однобічному порядку заявить, що її флот не піде з Севастополя? Чи захоче хто-небудь вступити у конфлікт на боці України? – запитав Л. Кучма

1 Луценко Ю. Останнє слово у Печерському районному суді м. Києва (16 лютого 2012 р.) / Юрій Луценко // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2012(02)16.lutsenko.php.

2 Інавгурація президента України В. Януковича відбулася 25 лютого 2010 р. у Києві.

3 Таємна дипломатична депеша посла США в Україні Дж. Теффта [Про зустріч і розмову з колишнім президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] / Дж. Теффт // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php.

4 За словами Л. Кучми, одного разу він сказав мерові Москви Ю. Лужкову, що Україна погодиться повернути Севастополь Росії, якщо США повернуть Росії Аляску, а вона поверне Курільські острови Японії, а Калінінград – Німеччині.

американського посла Дж. Теффта 2 лютого 2010 року[1]. До здійснення найсумнішого передбачення Л. Кучми залишалося чотири роки.

А у 2010 р., одразу ж на другий день після інавгурації президента В. Януковича, голова Верховної Ради України В. Литвин вже обговорював «питання українсько-російського міждержавного діалогу» зі спікером Державної Думи Російської Федерації Б. Гризловим[2]. Незабаром до Московії потягнулася ціла черга українських можновладців. 16 березня до Москви із візитом для чергового обміркування проблем двосторонніх відносин прибув міністр закордонних справ України К. Грищенко[3]. 25 березня до столиці Росії з метою домовитися про зниження ціни на газ, яку було встановлено за контрактами Ю. Тимошенко, прилетів прем'єр-міністр України М. Азаров, проте його колега В. Путін умовою такої поступки назвав входження до Митного союзу[4]. За десяток днів (5 квітня) у підмосковні Горки до російського президента Д. Медвєдєва на перемовини щодо умов газового компромісу подався і щойно обраний президент український В. Янукович. Проте компромісу не вийшло. Натомість надійшла звістка з Євросоюзу. 9 квітня заступник генерального директора Єврокомісії «Європейська політика сусідства»[5] Х. Мінгареллі пояснив Україні про неможливість одночасного вступу до зони вільної торгівлі з ЄС та до Митного союзу

---

1 Таємна дипломатична депеша посла США в Україні Дж. Теффта [Про зустріч і розмову з колишнім Президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] / Дж. Теффт // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php.

2 Голос України. – 2010. – 26 лютого.

3 На 17 травня 2010 р. було призначено візит до України президента Росії Д. Медвєдєва.

4 Нагадаю, Митний союз, який було створено Росією, Білорусією та Казахстаном на базі саме російських митних тарифів наприкінці 2009-го – на початку 2010 рр., був не так економічним, як геополітичним проектом Кремля, який з фінансово-економічної точки зору був невигідним навіть самій Росії, проте дозволяв їй, не допускаючи зближення, наприклад, України (у разі її вступу до нього) з іншими інтеграційними формуваннями, передусім з ЄС, також обмежувати зміцнення, а значить й послаблювати, конкурента. При цьому Митний союз таким чином не лише зміцнював би свої конкурентні позиції, а й дозволяв би утримувати іншу країну-члена в орбіті російських не лише економічних, а й геополітичних впливів.

5 На початку березня 2010 р. Європейська комісія виділила 5,7 млрд євро на фінансування до 2013 р. 19 проектів у рамках програми «Східне співробітництво». 21 квітня до Києва з візитом прибув комісар ЄС з розширення і Європейської політики сусідства Ш. Фюле, який обговорив з українським керівництвом проблеми відносин у контексті підготовки угоди про асоціацію та скасування безвізового режиму. 13 травня у Києві відбулося пленарне засідання в рамках чергового п'ятнадцятого раунду переговорів між Україною та Євросоюзом стосовно укладання угоди про асоціацію.

з Росією, Білоруссю та Казахстаном[1]. Того ж дня до Києва прилетів і міністр закордонних справ Російської Федерації С. Лавров. Тож нова українська влада опинилася перед вибором свого геополітичного шляху, і цей вибір став очевидним ще 2 квітня, коли президент В. Янукович ліквідував комісію з підготовки вступу України до НАТО.

Тим часом 8 квітня 2010 р. Росія і США підписали у Празі Договір про скорочення ядерної зброї та її носіїв. При цьому обидві держави заявили про гарантії безпеки для України.

Своєю чергою, 13–14 квітня, під час роботи у Вашингтоні Міжнародної конференції з ядерного роззброєння, президент України В. Янукович зробив заяву про згоду України позбутися 90 кг високозбагаченого урану, який зберігався у науково-дослідних центрах. За певних технологій та зусиль його могло б вистачити для виробництва ядерної зброї[2], проте Київ знову відмовився від елементу ядерного стримання (навіть, якщо це було можливо теоретично) та власного гаранту національної безпеки та оборони[3]. Вочевидь таке рішення В. Януковича не було самовільним й приймалося під потужним тиском як з боку Росії, так і НАТО, адже тоді стає зрозумілою майже синхронне відвідання столиці України помічником генерального секретаря НАТО з політичних питань Д. Брангерманном (8 квітня) та очільником МЗС РФ С. Лавровим (9 квітня). Природно, що така позиція українського керівництва знайшла досить схвальні відгуки як у членів саміту, так і у світової громадськості. Чого варте було таке рішення української влади свідчить зокрема й те, що навіть за два місяці по вищезгаданій заяві, президент США Б. Обама у листі до президента України В. Януковича ще раз висловив високу оцінку історичному рішенню України вивезти з країни усі рештки високозбагаченого урану[4].

Важливою подією стало й підписання угод про продовження терміну оренди бази російського Чорноморського флоту в АР Крим в обмін на умовний перегляд угод про ціну постачання газу в Україну. 21 квітня 2010 р. у Харкові президент України В. Янукович і президент Російської Федерації Д. Медвєдєв підписали Угоду про продовження перебування російського Чорноморського флоту в Криму[5].

---

1 Голос України. – 2010. – 9 квітня.

2 Там само. – 14 квітня.

3 При цьому, гадаю, варто наголосити й на тому, що, наприклад, президент Білорусі О. Лукашенко не був запрошений на саміт з ядерної безпеки у Вашингтоні через відмову вивозити до США високозбагачений уран.

4 Голос України. – 2010. – 11 червня.

5 Урядовий кур'єр. – 2010. – 22 квітня.

Сторони подовжували дію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р., Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р. і Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. на двадцять п'ять років з автоматичним подовженням на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення їх дії не пізніше, ніж за один рік до завершення терміну дії (ст. 1).

Орендна плата за перебування Чорноморського флоту РФ на території України починаючи з 28 травня 2017 р. мала складатися з платежів Російської Федерації Україні в розмірі 100 млн дол. США на рік, а також з додаткових коштів, які отримувалися б за рахунок зниження з дати набрання чинності цією Угодою ціни в розмірі до 100 доларів США від встановленої чинним контрактом між НАК «Нафтогаз» України і ВАТ «Газпром», на кожну тисячу кубометрів газу, що постачався б в Україну, виходячи з пільгового погодженого обсягу поставок, передбаченого згаданим контрактом, за такою формулою: при ціні 333 долари США і вище за 1000 куб. газу зниження складало би 100 доларів США, при ціні нижче за 333 долари США зниження мало б скласти 30% від такої ціни. Ці додаткові кошти підлягали б обліку за підсумками кожного календарного року, протягом якого застосовувалися б зазначені зниження, зростаючим підсумком і визнавалося б як зобов'язання України, що погашалися б шляхом виконання положень статті 1 цієї Угоди[1].

27 квітня угоду про подовження терміну перебування Чорноморського флоту у Севастополі ратифікувала Верховна Рада України[2], а 28 квітня її ратифікувала Рада Федерації РФ[3]. Підписання «Харків-

1 Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359.

2 Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 21. – С. 222.

3 О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=363935-5&02.

ських» угод неоднозначно було сприйнято українською громадськістю і загострило стосунки між владою та опозицією. Так, наприклад, під час пленарного засідання Верховної Ради України між представниками опозиційних та провладних партій відбувалися сутички[1], а у день ратифікації «Харківських» угод у центрі Києва сталися сутичками між прихильниками опозиції, які виступали проти підписання угоди, та правоохоронцями. Загалом на мітинги проти ратифікації угоди про подовження базування російського флоту в Україні і на підтримку цієї угоди вийшло від 10 до 15 тисяч осіб. Лідери опозиції, виступаючи перед мітингувальниками, звинуватили Президента В. Януковича й парламентську більшість у державній зраді й закликали народ до всеукраїнських акцій непокори[2]. Утім, як вже зазначалося вище, Україна таки ратифікувала цю угоду[3].

Отже, у 2010 р. з приходом до влади В. Януковича та проросійської Партії регіонів стала очевидною й більш неприховуваною взаємообумовленість в українсько-російських відносинах питань енергоносіїв, торговельно-економічних контактів, військово-стратегічного співробітництва та геополітики, що супроводжувалася поступовим прагненням Росії до ізоляції України у її міжнародних контактах. Віддушиною ж у цій пастці вимушено мав стати т. зв. «євразійський» простір керованого Москвою Митного союзу. На заваді ж – українське громадянське суспільство, націонал-патріотичні сили, ліберальна політична опозиція, середнє підприємництво та, як не дивно, бізнесова верхівка (в тому числі й у лавах Партії регіонів), що прагла акумулювати, зберігати й капіталізувати свої статки у вільному Західному світі, а не в імперсько-тоталітарному «Русском мірє».

Проте, з початком кожної чергової спроби з новою силою затягнути газово-енергетичний зашморг на шиї української економіки й таким чином ще більше посилити москвоцентричність геополітичної орбіти України, Кремль щоразу намагався змушувати український

---

1 Верховна Рада ратифікувала харківські угоди // BBC. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/04/100427_rada_ratification_bt.shtml.

2 Протест проти ратифікації «харківських угод» як тест на зрілість опозиції // Радіо Свобода. Офіційний сайт. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html.

3 За ратифікацію в українському парламенті проголосували 236 народних депутатів. У російській Думі проти ратифікації голосувала ЛДПР В. Жириновського.

політикум до вирощування у собі синдрому проросійськості[1], а відтак вичавлював з нього його національне самоусвідомлення. Схрещуючи світосприйняття української політичної верхівки із підсвідомим інстинктом москвофільства у цивілізаційному вимірі та прищеплюючи цьому денаціоналізованому прошарку патологічну бацилу клептоманії, замішану на примітивній жадобі влади, кремлівські режисери створювали при цьому ілюзію обраності, забезпечити й гарантувати яку нібито спроможна лише Росія.

Подальшим кроком політики В. Януковича у напрямку зближення з Росією була зміна проєвропейського стратегічного курсу й згортання шляху до інтеграції країни в Атлантичну систему безпеки та НАТО, коли у червні 2010 р. Україна оголосила про свою позаблокову політику. Таким чином Київ відмовився від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні курсу на євроінтеграцію[2].

Москва одразу ж відреагувала на зміну зовнішньополітичної орієнтації України після приходу до влади у Києві В. Януковича й, вочевидь, як заохочувальний бонус, погодилася на демаркацію кордону з нею. Уже 26 квітня 2010 р. під час візиту до Києва голови російського уряду В. Путіна було обговорено проблеми розподілу Керченської протоки[3].

Це питання є вкрай важливим, позаяк без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів повноцінна держава не може існувати. До того ж питання українсько-російського кордону завжди включало у себе й досить дратівливу для обох сторін кримську складову.

Отже, 17 травня 2010 р. у Києві в рамках візиту до України президента РФ Д. Медвєдєва міністри закордонних справ України та Росії К. Грищенко й С. Лавров підписали Угоду про демаркацію українсько-російського державного кордону. Пізніше газета «Дело»

1 30 квітня 2010 р., до прикладу, на перемовинах з українським прем'єр-міністром М. Азаровим у Сочі глава російського уряду В. Путін запропонував йому об'єднати активи «Газпрому» та «Нафтогазу України».

2 За підрахунками заступника голови відділу торговельних зв'язків з Європою та Центральною Азією директорату торгівлі при Єврокомісії Ф. Куїссона, зона вільної торгівлі з Європейським Союзом мала коштувати Україні 5% бюджетних надходжень. 28 жовтня 2010 р. до Києва на черговий раунд переговорів щодо створення зони вільної торгівлі ЄС та України прибув із візитом європейський комісар з питань торгівлі К. де Гухт. Україні запропонували неприйнятні умови торгівлі сільськогосподарською продукцією. Україна також мала захищати географічні товарні назви на кшталт «коньяк», «шампанське» тощо.

3 Росія також зняла обмеження на імпорт українських труб.

повідомляла, що Україна погодилася зняти свої вимоги щодо збереження кордону часів СРСР і віддати Росії частину Азовського моря та Керченської протоки. У свою чергу, директор департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин запевняв, що Україна не відступатиме від своїх вимог. Незмінність українських вимог підтвердив і міністр закордонних справ України К. Грищенко. Тим не менш реалії були дещо іншими, позаяк недарма ж колишній посол США в Україні В. Тейлор побоювався, що після розподілу Керченської протоки Україна втратить свій суверенітет[1].

8 липня 2010 р. Угоду про демаркацію українсько-російського кордону було ратифіковано Україною[2]. 22 липня 2010 р. президент України схвалив ратифікацію угоди з Росією про демаркацію державного кордону, яка набула чинності 29 липня. Вже 3 серпня 2010 р. МЗС України отримало повідомлення російської сторони про завершення внутрішньодержавних процедур з ратифікації угоди, після чого Україна та Росія сформували спільну демаркаційну комісію, що почала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості[3].

Під час вищевказаного дводенного (17–18 травня) візиту Д. Медвєдєва у Києві було підписано, окрім угод про правові засади демаркації сухопутної ділянки державного кордону, також такі угоди: про співробітництво в галузі розвитку навігаційно-супутникової системи «Глонас»; про співробітництво між «Укрексімбанком» та «Банком ВТБ»; про науково-освітню співпрацю на 2010–2012 рр.; про співпрацю між міністерствами культури і туризму на 2010–2014 роки. Було підписано ще й заяви з приводу удосконалення системи безпеки в Європі, урегулювання конфлікту в Придністров'ї та з питань безпеки в Чорноморському регіоні[4]. Разом з тим Україна вчергове відмовилася від вступу до Митного союзу та від визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії. Утім, при цьому слід наголосити, що після зустрічей

1 Голос України. – 2010. – 20 травня.

2 Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365.

3 Принагідно зазначу, що хоча президент Білорусі О. Лукашенко у травні 2010 р. також підписав Закон «Про ратифікацію Договору між Україною та Білоруссю про державний кордон», проте ще й на початку червня 2010 р. Білорусь не віддавала ратифікаційні грамоти про демаркацію кордону, доки не буде сплачено борг України. Лише 25 березня 2011 р. Сторони обмінялися ратифікаційними грамотами договору про державний кордон.

4 Голос України. – 2010. – 19 травня.

19–20 травня в Одесі голови СБУ В. Хорошковського та керівника ФСБ О. Бортнікова контррозвідка ФСБ офіційно повернулася до Криму. З іншого ж боку, приймаючи у Києві 25 травня заступника Генерального секретаря НАТО І. Шедіви, міністр закордонних справ України К. Грищенко ще раз підтвердив, що Україна не має наміру й відмовляється вступати у НАТО[1].

У червні 2010 р. відбулося кілька подій міждержавного рівня в російсько-українських взаєминах: російський виробник ядерного палива «ВАТ ТВЕЛ» та українська НАЕК «Енергоатом» уклали довгостроковий контракт на постачання свіжого ядерного палива для українських АЕС, починаючи з 2011 року[2]; у Севастополі вперше з 2003 р. було проведено українсько-російські військово-морські навчання «Фарватер миру»; Україна звернулася до Російської Федерації з проханням про надання нею гарантії газового транзиту на 10–20 років[3], а на переговорах у Москві наприкінці червня прем'єри В. Путін і М. Азаров обговорювали проблеми передачі газу «РосУкрЕнерго», «Газпрому» та НАК «Нафтогазу України». Тоді ж Російська Федерація запропонувала Україні побудувати 15 військових кораблів для її Чорноморського флоту.

Суспільного резонансу набув Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р., яким затверджувався позаблоковий статус країни і скасовувався євроатлантичний курс[4]. Цей Закон визначав засади внутрішньої політики України у

1 Додам також, що, прагнучи привернути увагу України до західного геополітичного вектора, у середині травня 2010 р. Євросоюз обіцяв Києву вже до осені підготувати План дій щодо скасування візового режиму для громадян України. Що ж стосувалося відмови України до вступу у НАТО, варто зауважити, що офіційний Київ не гребував заробляти кошти на спільних збройних місіях з НАТО. Так, на початку червня 2010 р. міністр оборони України М. Єжель взяв участь у Брюсселі в роботі комітету співробітництва «Україна–НАТО» й оголосив про намір збільшити український контингент в Афганістані. Міністр оборони України М. Єжель та начальник Генерального штабу Г. Педченко взяли участь також у засіданні комісії «Україна–НАТО», під час якого було зазначено, що Міністерство оборони України продовжить співробітництво з НАТО за всіма програмами. Тоді ж у Люксембурзі прем'єр-міністр М. Азаров взяв участь у засіданні Ради з питань співробітництва України з ЄС, на якій обговорювалися питання створення зони вільної торгівлі, запровадження безвізового режиму та модернізації української газотранспортної системи. Дещо пізніше у Брюсселі міністр палива та енергетики Ю. Бойко провів переговори з єврокомісаром з питань енергетики Г. Еттінгером.

2 Голос України. – 2010. – 3 червня.

3 Урядовий кур'єр. – 2010. – 25 червня.

4 Тоді ж В. Янукович призначив К. Єлисєєва представником України при Європейському Союзі.

сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки та оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики України.

Зокрема, закон визначав, що основним принципом зовнішньої політики країни «є дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного співробітництва з НАТО та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес»[1].

Закон передбачав також внесення змін до закону України «Про основи національної безпеки». Зокрема, зі статті, яка визначає пріоритети національних інтересів, було виключено норму про інтеграцію України в євроатлантичний простір безпеки[2]. У статті про сферу національної безпеки і оборони, зокрема, містилася теза про «забезпечення поступового переходу до комплектування Збройних сил України на контрактній основі». Крім того, зі статті про основні напрямки державної політики в питаннях національної безпеки було виключено норму про набуття Україною членства «в Організації Північноатлантичного договору»[3]. При цьому зберігалося завдання членства в Європейському Союзі «при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також з іншими країнами світу»[4]. Ця норма була присутня і в попередньому законі.

У Законі також зазначалося, що російській та іншим мовам національних меншин України гарантовано захист, вільний розвиток і використання. Так, серед принципів внутрішньої політики в гуманітарній сфері значилася «реалізація державної мовної політики на

---

1 Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527; Голос України. – 2016. – 1 липня.

2 На другий же день після ухвалення зазначеного закону до Києва прибула державний секретар США Г. Клінтон, яка протягом 2–3 липня обговорювала з українським керівництвом можливості активізації двосторонніх відносин. 28 липня 2010 р. з візитом до України прилітав комісар Європейського Союзу з питань енергетичної політики Г. Еттінгер.

3 Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527; Голос України. – 2016. – 20 липня.

4 Там само.

підставі норм національного та міжнародного права, забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України»[1].

Коментуючи ухвалу цього закону, Б. Тарасюк тоді зауважив, що ним було покладено початок перетворення України з суб'єкта зовнішньої політики на об'єкт, і наголосив: «Вчора під покровом ночі неконституційною більшістю було прийнято в цілому проект Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Не має сумніву в тому, що нинішній Президент, запопадливо виконуючи волю Кремля, у найближчі дні підпише та оприлюднить його.

Не кажучи про порушення норм регламенту, яке вже увійшло у звичку антидемократичної більшості, хочу звернути увагу українських громадян на ще один безпрецедентний крок, до якого вдалася нинішня влада. Вчора під час розгляду цього законопроекту в другому читанні було відключено трансляцію пленарного засідання на Першому загальнонаціональному каналі Національної телерадіокомпанії України та телеканалі «Рада».

Мало того, що такий концептуальний документ розроблявся «під сукном» без громадського обговорення, а з 420-ти поправок, які були подані переважно депутатами від опозиції було враховано лише декілька пропозицій керівника фракції Партії регіонів, проте і його розгляд у Верховній Раді став непублічним.

Зрозуміло, з якою метою було відключено трансляцію засідання. Для того, щоб український народ та весь світ не зміг побачити, як декілька десятків слухняних кнопкодавів вирішували в цей час стратегію розвитку Української держави на найближчі роки.

Схвалений документ за своєю сутністю є поверхневим та демагогічним, а основною метою його авторів є вилучення положення про членство в НАТО.

Натомість, оголошується курс, якого в природі не існує – на так звану «позаблоковість» і стверджується, що ми будемо брати участь у зміцненні європейської системи колективної безпеки, якої

1 Там само.

не існує також»[1]. Відтак, підсумував Б. Тарасюк, вказуючи на неспроможність України самій забезпечити власну національну безпеку[2], у влади В. Януковича були інші цілі – перетворити Україну у колонію та сателіта сусідньої держави (тобто Російської Федерації).

У практичній площині прискорене зближення з Росією набувало нових темпів. Так, у липні в рамках державної програми озброєнь на 2011–2020 рр. Міністерство оборони Росії запланувало закупити в України 20 літаків АН-124 «Руслан»[3]. Тоді ж, у середині липня 2010 р., новий український посол у Москві В. Єльченко вручив копії вірчих грамот. Водночас у Києві висадився потужний російський державно-політичний і церковно-ідеологічний десант вищого рівня. Зокрема цілий тиждень (20–28 липня) масовану пропаганду імперського концепту т. зв. «Русского міра» провадив в Україні патріарх РПЦ Кіріл, який вільно віщав свої облудливі ідеологеми в Одесі, Дніпропетровську та Києві. У Криму ж тим часом 24–25 липня 2010 р. святкував день російського військово-морського флоту прем'єр-міністр РФ В. Путін й при цьому домовлявся про збільшення товарообміну між державами, який, як заявлялося, досягнув був докризових показників[4].

За місяць, 26 серпня 2010 р., міністр закордонних справ України К. Грищенко вкотре безрезультатно обговорював у Києві питання демаркації кордону у Керченській протоці із заступником міністра закордонних справ Росії Г. Карасіним. Не дійшли згоди з цього питання сторони й під час переговорів 15–16 вересня у Москві міністрів закордонних справ Росії С. Лаврова та України К. Грищенка. Російська Федерація уперто не бажала зафіксовувати визнання державних кордонів України.

---

1 *Тарасюк Б.* Закон «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» як діагноз поступового перетворення України з суб'єкта зовнішньої політики в об'єкт / Борис Тарасюк // Українська правда. Блог Б. Тарасюка. – 2016. – 2 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/tarasyuk/4c2ddd848042c/.

2 Як свідчить загальносвітова практика, зниження певною країною витрат на фінансування своїх Збройних Сил до рівня менше 1% від ВВП, призводить до поступового руйнування армії. В Україні у 2007 р. рівень фінансування вперше знизився до 0,99%, а у 2009 р. він становив 0,7%. В Україні на одного жителя у 2010 р. витрачалося 25 дол. на оборону, в той час як у позаблоковій Швеції – 606 дол. США.

3 Голос України. – 2010. – 21 липня.

4 8 вересня 2010 р. газета «Голос України» подала інформацію від посла України в Росії В. Єльченка, який стверджував, що товарообіг між двома державами виходить на докризовий рівень і сягає 40 млрд дол. США.

У Москві ж від 28 серпня, на продовжених переговорах, Росія в черговий раз розпочала цілеспрямований тиск на Україну, аби примусити її до злиття «Газпрому» та НАК «Нафтогаз України»[1]. Невдовзі, 17–18 вересня, у Москві, на зустрічі президентів В. Януковича та Д. Медвєдєва обговорювалися тенденції двостороннього співробітництва, а також було погоджено створювати спільні підприємства з видобутку сланцевого газу[2]. Наприкінці 2010 р. стало зрозуміло, що сторони готові лише створювати спільні підприємства в окремих галузях газового господарства, зокрема йшлося про видобуток сланцевого газу на Донбасі. Саме з цією метою Росія схиляла Україну до створення вже згадуваного вище європейського регіону «Донбас», питання про що знову було порушене 27 жовтня 2010 р. на засіданні Міждержавної українсько-російської комісії. На ній В. Путін запевняв українську делегацію, що Росія не мала наміру переглядати формулу ціни на газ для України[3].

Міжрегіональному співробітництву була присвячена й українсько-російська зустріч 4 жовтня у Геленджику. Тоді ж Україна остаточно погодилася на будівництво керченського мосту, який мав пролягти косою Тузла, й позичила в кредит від російського «Внешторгбанку» 2 млрд дол. США[4].

У середині жовтня з візитом до Києва прибув перший заступник глави уряду Російської Федерації І. Шувалов, який обговорював з українськими колегами питання поглиблення двостороннього торговельно-економічного співробітництва та реалізацію спільних проектів. Варто зазначити, що загалом у 2010 р. позитивом стало збільшення обсягів українсько-російської торгівлі, яка за статистичними показниками наблизилися до тогочасних валових характеристик торгівлі

1 30 серпня 2010 р. під час візиту президента України В. Януковича до Німеччини, у Берліні було підписано Договір про боротьбу проти організованої злочинності, а також відбулися переговори з німецьким бундесканцлером А. Меркель, президентом ФРН К. Вульфом і міністром закордонних справ Г. Вестервеллє. 13 вересня 2010 р., перебуваючи у Брюсселі, В. Янукович мав перемовини з президентом Європейської Ради Г. Ван Ромпеєм, на яких сторонами було визначено, що саміт Україна–ЄС відбудеться у грудні. 23 вересня у Нью-Йорку відбулася зустріч президента України В. Януковича та генерального секретаря НАТО А. Фог-Расмусена.

2 Урядовий кур'єр. – 2010. – 19 вересня.

3 Під час наступного раунду засідання Міждержавної українсько-російської комісії, що працювала у Москві, 26 листопада 2010 р. відбулися переговори президента України В. Януковича та його російського колеги Д. Медвєдєва.

4 Голос України. – 2010. – 6 жовтня.

України із 27 країнами-членами Європейського Союзу[1]. Наприкінці року у Москві на зустрічі міністрів закордонних справ країн СНД та під час саміту СНД, у якому взяв участь президент України В. Янукович (9–10 грудня 2010 р.) було обговорено питання щодо створення зони вільної торгівлі в СНД.

Кінець 2010 року позначився також утиском етнічних українців в Росії й, водночас, черговим просуванням гуманітарної експансії теренами України. Так, 22–23 листопада 2010 р. у Києві з візитом знов перебував патріарх РПЦ Кіріл (цього разу з нагоди святкування 75-річчя з дня народження митрополита УПЦ (МП) В. Сабодана). На цьому тлі, одразу ж після завершення вказаного приїзду російського церковника, у Росії було ліквідовано Федеральну національно-культурну автономію українців[2]. Натомість у Дніпропетровську на базі обласної універсальної бібліотеки відкрито «Російський центр»[3]. Більше того, Кремль зробив чимало кроків щодо посилення своєї гуманітарної присутності в Україні, найзухвалішими з яких була роздача російських паспортів українцям на Сході та в Криму. Зрештою, візит до Москви 8–9 грудня 2010 р. міністра закордонних справ України К. Грищенка, під час якого обговорювалися досягнення та проблеми українсько-російських відносин, зокрема, проблеми культурно-освітніх прав українців у Росії, так і не змінив жорсткої антиукраїнської політики російської влади у гуманітарній сфері й спричинився до нових поступок у поширенні ідеологем т. зв. «Русского міра» численними проросійськими організаціями в Україні[4].

Протягом 2010 р. поволі тривала прихована дезорганізація роботи Міністерства оборони України під виглядом його реформування, яка фактично унеможливила ефективне управління Збройними силами України. Так, наприклад, 2010 р. було розформовано Об'єднане оперативне командування, а за рік – Командування сил підтримки,

---

1 Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2008–2013). Авт. кол.: С.В.Віднянський, О.М.Горенко, А.Ю. Мартинов (відп. ред.), В.В.Піскіжова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 7.

2 Голос України. – 2010. – 25 листопада.

3 Там само. – 30 листопада.

4 21 червня 2007 р указом президента РФ (№ 796) було утворено фонд «Русскій мір». На сайті цього фонду були позначені осередки в 45 країнах світу, в тому числі в численних містах України. Діяли ці російські центри чи центри російської культури при бібліотеках, університетах, у театрах, а в місті Ізюм, наприклад, у кабінеті при... управлінні культури міської ради (!).

що суттєво ускладнило застосування сил і засобів Збройних сил України. Крім того, 2010 року було завершено руйнівне за своєю суттю «реформування» районних (міських) військових комісаріатів, а також з початку цього року призупинено зборову підготовку військовозобов'язаних. Саме за часів президенства В. Януковича майже остаточно було зруйновано українську систему ППО, а найсучасніші зенітно-ракетні комплекси і засоби розвідки були передислоковані до Криму. Підрозділи Збройних сил України, Державна прикордонна служба України, інші органи сектора безпеки та оборони комплектувалися з повним ігноруванням принципу екстериторіальності, тобто переважно місцевими мешканцями. Зменшилися, порівняно з попередніми роками, й асигнування на армію. Так, згідно з динамікою частки бюджету на оборону у ВВП[1] в період від 2006 до 2010 рр., питома вага витрат бюджету на оборону складала: 2006 р. – 0,5%, 2007 р. – 1,3%, 2008 р. – 1,0%, 2009 р. – 1,3%, 2010 р. – 0,7%[2]. При цьому Україна продовжувала наполягати на своєму позаблоковому статусі та відмовилася приєднуватися до Організації договору колективної безпеки (ОДКБ).

У 2010 р. було прийнято ще одне рішення, яке безпосередньо стосувалося питання національної безпеки та оборони. У липні Верховна Рада України з цього приводу ухвалила спеціальну заяву і постанову, згідно з якою Кабінет Міністрів був зобов'язаний у тримісячний термін розробити і запропонувати проект міжнародно-правового документа, який зміцнював би міжнародно-правові гарантії безпеки України в контексті Будапештського меморандуму 1994 року. Утім, практичного втілення це рішення так і не набуло.

10 грудня 2010 р. В. Янукович видав Указ Президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році». Зазначене рішення РНБО насправді мало відповідало своїй назві, у документі практично не було наголошено ані на викликах і загрозах національній безпеці, ані на стратегії їх передбачення й подолання тощо. Фактично, рішення РНБО того часу являло собою типовий рутинний бюрократичний документ, який

1 World Economic Outlook Database // International Monetary Fund. – April, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx.

2 Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016. – С. 79.

банально мусив був з'являтися відповідно до статті 107 Конституції України.

У ньому, зокрема, зазначалося, що наприкінці 2010 р. «першочерговими завданнями є формування довгострокової стратегії розвитку держави, яку розуміє, поділяє і підтримує суспільство, а також створення широкої соціальної бази державної політики. Водночас пріоритетними залишаються питання недопущення нових політичних криз і потрясінь, а також подолання негативних тенденцій у формуванні довіри людей до влади і держави. Ключовим завданням найближчого часу має бути проведення в Україні ефективної антикризової політики, в рамках якої будуть поєднуватися реалізація реформ і мінімізація негативних впливів на Україну нових загроз національній безпеці»[1].

Тож, виходячи з вищезазначеного, постановлялося вжити додаткових заходів щодо: укладення угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом включно із створенням поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі[2]; укладення угод про вільну торгівлю із Співдружністю Незалежних Держав, Канадою та іншими перспективними торговельними партнерами; внести в установленому порядку пропозиції щодо запровадження інституту спеціального уповноваже-

1 Указ президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» (17 листопада 2010 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php.

2 У відносинах з Європейським Союзом Україна у 2010 р. продовжила переговори про підготовку угоди щодо набуття статусу асоційованого членства та створення зони вільної торгівлі. Однак чітких дат реалізації плану запровадження безвізового режиму для громадян України в Шенгенському просторі визначено так і не було. Крім того, вимоги, які Євросоюз висунув щодо України, головним чином стосувалися відкриття вітчизняного ринку та збереження квотного принципу експорту товарів українського виробництва на спільний європейський ринок. У свою чергу, Україна намагалася повернути Євросоюз до паритетних принципів організації торгівлі, і саме тому переговорний процес відбувався так повільно. 22 листопада 2010 р. у Брюсселі на саміті Україна–ЄС було підписано план дій щодо забезпечення умов переходу до безвізового режиму для громадян України в країнах ЄС. Європейський парламент прийняв резолюцію з українського питання, яка визнавала за Україною право подання заявки на вступ до ЄС. Українсько-американські відносини визначалися рішенням української сторони передати високозбагачений уран США та Росії. Наприкінці 2010 р. в українсько-американських відносинах відбувся конфлікт з приводу відмови американської сторони повертати експонати виставки «Скіфське золото».

ного президента України з питань договірно-правового забезпечення державного кордону України; визначити пріоритетні напрями взаємодії України з НАТО та передбачити фінансування відповідних заходів під час підготовки проекту Закону про Державний бюджет України на 2011 рік.

Міністерству закордонних справ України у місячний термін доручалося подати в установленому порядку президентові України:

- проект Указу президента України щодо стратегічних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності на період до 2015 року;
- проект плану заходів з урегулювання проблемних питань українсько-молдовських відносин;
- пропозиції щодо заходів, спрямованих на посилення позиції України у придністровському врегулюванні та активізацію діалогу з партнерами у форматі «5+2» з урахуванням національних інтересів України;
- проаналізувати разом із Міністерством оборони України участь України у міжнародних миротворчих операціях та подати президентові України відповідні пропозиції;
- розробити разом з Апаратом Ради національної безпеки та оборони України та подати в установленому порядку проекти указів президента України про концепцію відносин України з Румунією, а також про програму комплексних заходів із вирішення проблемних питань українсько-румунських відносин та протидії загрозам національній безпеці України.

Крім того, слід було забезпечити активну участь України в обговоренні питань удосконалення європейської системи безпеки як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях та розробити і затвердити концепцію забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері тощо.

У сфері державної безпеки, воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України Кабінету міністрів України доручалося: передбачити у проекті Закону про Державний бюджет України на 2011 р. видатки за загальним фондом державного бюджету на забезпечення фінансування Збройних сил України в обсязі, що відповідає обґрунтованим потребам забезпечення обороноздатності держави; опрацювати до 1 січня 2011 р. питання щодо звільнення Міністерства оборони України від виконання невластивих функцій, пов'язаних із відчужен-

ням надлишкового військового майна; затвердити План заходів щодо реалізації Концепції інтегрованого управління кордонами; у місячний термін після затвердження нової Воєнної доктрини України подати в установленому порядку проекти Стратегічного оборонного бюлетеня України та Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних сил України на 2011–2015 рр.; затвердити Державну програму розвитку озброєння та військової техніки Збройних сил України на 2011–2015 рр.; розробити та запровадити Єдину автоматизовану систему управління Збройними силами України та переведення системи зв'язку Збройних сил України на цифрові засоби зв'язку та ін.

Національному інституту стратегічних досліджень було доручено завершити підготовку та подати у тритижневий термін у встановленому порядку на розгляд Президентові України проект нової редакції Стратегії національної безпеки України, а Міністерству оборони України забезпечити опрацювання у місячний термін після затвердження нової редакції Стратегії національної безпеки України разом із зацікавленими центральними органами виконавчої влади та внести в установленому порядку проект нової редакції Воєнної доктрини України[1].

Входячи у 2011 рік, українська влада оголосила досить контроверсійну стратегію на інтеграцію водночас до різних торговельних союзів, включно з Європейським Союзом та Євразійським митним союзом, що в принципі де-юре було неможливо здійснити. Відтак ці заяви варто розглядати не більш як демагогічно-політичні, що мали на меті заспокоїти стурбованість Заходу, зокрема США та ЄС, з приводу прискореного крокування Києва у геополітичну та енергетично-економічну залежність від Москви. Тим не менш, попри карколомне входження України в орбіту впливу й, певною мірою, контролю у деяких сферах її політики на міжнародній арені Росією, Європейський Союз, США і НАТО все ж не відмовилися від співпраці із офіційним Києвом й не полишали сподівань таким чином уповільнити остаточне скочу-

1 Указ президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» (17 листопада 2010 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php.

вання України до фактичного становища держави-сателіта Російської Федерації[1].

Під патронатом Кремля Київ поглиблював не лише співпрацю з Москвою, а й почав зближуватися також і з наддержавними структурами СНД. Так, в рамках візиту 23–27 лютого 2011 р. до Росії міністра оборони України М. Єжеля, було продовжено переговори із РФ про продаж їй крейсера «Україна»[2], а 12 квітня під час відвідин Києва головою уряду РФ В. Путіним обговорювалися питання співпраці в енергетичній та космічній сферах. Перед цим, 8 квітня 2011 р., у столиці України відбулося чергове засідання Ради міністрів закордонних справ країн СНД, під час якого розглядалися 13 питань порядку денного[3], а 15 квітня у Ялті розпочала роботу Економічна рада СНД, на якій, зокрема, обговорювалися перспективи створення зони вільної торгівлі у рамках СНД[4].

На початку літа 2011 р. Росія знову застосувала енергетичний важіль тиску на Україну задля досягнення геополітичних та економічних інтересів. У цьому контексті важливо згадати про переговори 7 червня 2011 р. у Москві голови російського уряду В. Путіна та його

1 Так, наприклад, на початку лютого 2011 р. ЄС виділив 1,5 млн євро на розвиток Криму. У середині лютого у Вашингтоні, під час засідання українсько-американської комісії стратегічного партнерства, Україна запросила американські корпорації видобувати сланцевий газ, й було підписано угоду з «Екссон-Мобіл» про видобуток сланцевого газу в Україні. Крім того, було заявлено, що Україна буде готова взяти участь у створенні європейської протиракетної оборони, якщо США і Росія домовляться з цього приводу між собою. 22 лютого 2011 р. розпочав роботу проект Євросоюзу з технічної допомоги «Підготовчі дослідження модернізації української газотранспортної системи і сховищ» у рамках виконання брюссельської декларації 2009 р. У другій половині у Київ завітав виконавчий директор американської громадської організації «Freedom House» Д. Креймер, який мав зустріч з головою Верховної Ради В. Литвином. На початку березня у Брюсселі віце-прем'єр-міністр України А. Клюєв провів переговори щодо підготовки угоди про зону вільної торгівлі з ЄС. Спірними, власне, були питання географічних товарних назв, захисту інтелектуальної власності, квоти на сільгосппродукцію України на ринку ЄС та збитки бюджету України через скасування мит на європейські товари. Черговий раунд торговельних переговорів України та ЄС відбувався у Брюсселі 4–5 квітня. 5 квітня 2011 р. Верховна Рада прийняла Заяву «Про співробітництво між Україною та Європейським Союзом у візовій сфері», у якій ЄС закликав надати Україні відповідну допомогу. 27–28 травня президент України В. Януковича взяв участь у саміті президентів країн Східної Європи у Варшаві, після якого Євросоюз виділив Україні 17 млн євро на реалізацію соціальних проектів.

2 Голос України. – 2011. – 3 березня.

3 Там само. – 9 квітня.

4 Там само. – 16 квітня.

українського колеги М. Азарова. Російська сторона запевнила тоді, що зменшення ціни на газ для України можливе лише в разі входження України до Митного союзу[1], що своєю чергою спричинилося до серйозного конфлікту, пов'язаного із геополітичним майбутнім України[2].

Невдовзі Росія почала тиск на уряд України й з іншого боку – листом на ім'я прем'єр-міністра М. Азарова від 10 червня 2011 р. міністр оборони РФ А. Сердюков[3] зажадав від української сторони розглянути питання про погашення заборгованості в сумі 405,5 млн дол. США, «пов'язаних з неналежним виконанням корпорацією «Єдині енергетичні системи України» щодо генеральної угоди між ЄЕСУ та МО РФ від 29 травня 1996 р. (№ 1957-1-96), контракту від 25 липня 1996 р. (№ 148/1697), угод від 11 червня 1997 р. (№ 148/1697-1), від 30 червня 1997 р. (№ 1697-2) про порядок поставок продукції виробничо-технічного призначення для потреб Міністерства оборони РФ[4].

Факт такого листа викликає, щонайменше, здивування, позаяк за борги приватної фірми вимагалося стягнення боргу від уряду держави. Утім, залаштункове підґрунтя такого тиску чітко виявляється, якщо зважати на специфіку українсько-російських взаємин за часів президенства В. Януковича й того, що в часі, про який йшлося у листі, корпорацію ЄЕСУ очолювала ніхто інший як Ю. Тимошенко. Крім того, саме у той період 2011 року режим В. Януковича намагався засудити колишню прем'єрку у кримінальній справі № 49-2954 за обвинуваченням у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 210, ч. 2 ст. 364, ч. 3 ст. 365 КК України[5]. Переслідуванням було піддано й інших колишніх

1 Митний союз Росії, Білорусі та Казахстану у повному обсязі запрацював від 1 липня 2011 року.

2 Голос України. – 2011. – 9 червня.

3 Цій заяві передував візит до України (17–18 квітня 2011 р.) російського міністра оборони в рамках IV засідання підкомітету з питань безпеки Українсько-російської міждержавної комісії.

4 Лист міністра оборони Російської Федерації А. Сердюкова до прем'єр-міністра України М. Азарова щодо погашення Україною заборгованості компанії «ЄЕСУ» в сумі 405,5 млн дол. США (10 червня 2011 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(06)10.borg.php.

5 Повідомлення старшого слідчого Генеральної прокуратури України О. Нечвоглода для Ю. Тимошенко про заборону їй поїздок до Чернігівської та Миколаївської областей, а також до м.Брюсселя та м. Страсбура (17 червня 2011 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(06)17.Tymoshenko.php.

українських урядовців, зокрема кримінальні справи було порушено, відповідно до статей 364 (зловживання посадовими повноваженнями) і 365 (перевищення посадових повноважень) Кримінального кодексу України, у тому числі проти колишнього міністра внутрішніх справ Ю. Луценка[1], колишнього виконувача обов'язків міністра оборони В. Іващенка[2], колишнього першого заступника міністра юстиції Є. Корнійчука[3] та інших. 11 жовтня 2011 р. колишнього прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко[4] було засуджено до 7 років позбавлення волі, трирічної заборони займатися політичною діяльністю, стягнення

1 Кримінальну справу проти Ю. Луценка було порушено 2 листопада 2010 р. 13 грудня 2010 р. йому було пред'явлено обвинувачення за ст. ст. 191 (привласнення державного майна) і 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України. Звинувачення базувалися на тому, що Ю. Луценко незаконно присвоїв своєму водію звання офіцера міліції, дозволив видатки на щорічне святкування Дня працівників міліції в обхід рішення уряду і перевищив свої повноваження на посаді міністра, віддавши наказ про стеження за водієм служби безпеки, підозрюваним у співучасті в отруєнні колишнього президента В. Ющенка. 26 грудня 2010 р. Ю. Луценка було заарештовано.

2 Слідче провадження проти В. Іващенка було відкрито 20 серпня 2010 р. 27 серпня 2010 р. йому було висунуто звинувачення за ст. ст. 364 (зловживання службовим становищем) і 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України за те, що він підписав документ, яким дозволяв реорганізацію суднобудівного заводу, що нібито спричинилося до незаконного продажу державного майна. 21 серпня 2010 р. його було заарештовано.

3 Є. Корнійчук – зять голови Верховного Суду В. Онопенка, якого вважали близьким соратником Ю. Тимошенко. З 2007 по 2010 рр. він обіймав посаду першого заступника міністра юстиції. Є. Корнійчуку було висунуто звинувачення за ст. 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України за надання юридичного висновку як заступника міністра юстиції, що дало змогу Міністерству економіки надати контракт, без проведення тендеру, юридичній фірмі, в якій він сам був партнером. Крім того, його було звинувачено за ст. 366 (службове підроблення) за неналежне оформлення цього юридичного висновку. 22 грудня 2010 р. його заарештували, і він перебував під вартою до свого звільнення 14 лютого 2011 р., після того, як його тесть зустрівся з президентом В. Януковичем.

4 Ю. Тимошенко спочатку висунули звинувачення за ст. ст. 364 (зловживання службовим становищем) та 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України за наказ перерахувати доходи від квоти на викиди парникових газів до загальнодержавного бюджету, за затримку виплати митного збору за 1000 автомобілів швидкої допомоги, замовлених її адміністрацією, і за незаконне підписання угоди між «Нафтогазом» і «Газпромом» з продажу російського газу Україні, що в 2009 р. призвело до енергетичної кризи між цими двома країнами.

штрафу у розмірі 150 млн дол. США з конфіскацією усієї власності[1].

У листі старшого аналітика з питань Євразії Л. Гудріч (Lauren Goodrich) до директора з аналізу розвідувально-аналітичної компанії «Stratfor» Р. Балла (Reva Balla), оприлюдненого на сайті WikiLeaks, йшлося, зокрема, про роль В. Путіна та Д. Медвєдєва в арешті Ю. Тимошенко й планів Росії щодо В. Януковича. Так, приватні детективи-аналітики цієї авторитетної агенції дійшли висновку, що В. Путін, власне, ніколи не хотів становлення В. Януковича при владі у Києві без певної противаги, аби тримати його під контролем Кремля та мати можливість втручання у рішення української влади[2].

Відтак об'єктом впливу й противаги було обрано Ю. Тимошенко. Вона, як виснували аналітики логіку думки господарів Кремля, не була налаштована проросійськи, проте серед усіх провідних українських політиків її було найбільш легко «купити», в тому числі не лише через гроші як такі, а й через її жагу влади. Із перемогою на виборах В. Януковича, обопільно забезпечити їхнє залежнення в орбіті впливів Москви, звісно ж, стало можливим через спонукання президента України, використовуючи його патологічний страх нової революції й втрати влади, тримати Ю. Тимошенко у безперервній й перманентній небезпеці, в тому числі й через арешт.

Більше того, в цій геополітичній схемі мав місце й особистісний фактор. Президентові Росії Д. Медвєдєву Ю. Тимошенко ніколи

1 27 жовтня 2011 р. Європейський парламент своєю Резолюцією засудив ув'язнення Ю. Тимошенко «як порушення прав людини та зловживання судовою системою для політичного переслідування провідних опозиційних політиків України; наголосив на тому, що закон, який був вибірково застосований до Тимошенко, походить з радянських часів та передбачає кримінальне переслідування за політичні рішення; у той час як Статті 364 та 365, які наразі розглядаються Верховною Радою, не відповідають стандартам ЄС та ООН». Було також застережено, що Європарламент «вважає, що якщо не буде переглянуто вирок Юлії Тимошенко, це поставить під загрозу підписання Угоди про асоціацію та її ратифікацію, ще більше віддаляючи країну від реалізації її європейської перспективи; висловлює занепокоєння певними ознаками згортання демократичних свобод, а також можливим перетворенням державних інституцій на інструменти здійснення партійних цілей та політичної помсти» [http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P7-RC-2011-0543&language=EN].

2 Analytical correspondence between agents of intelligence and analysis company «Stratfor» about Putin and Medvedev role in the arrest of Tymoshenko and Russians plans for Yanukovych (Letter senior analyst for Eurasia Lauren Goodrich to the director from the analysis of «Stratfor» Reva Balla; September 14, 2011) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(09)14.analytical.php.

не подобалася, головним чином тому, що вона фактично завжди зневажала його, не виявляла жодної поваги ані на одній зустрічі, завжди прагла мати справу тільки з В. Путіним особисто. Тож Д. Медвєдєв вирішив завдати удару по Ю. Тимошенко й домовився з В. Путіним щодо підтримки В. Януковича, вмовивши його (В. Путіна) припинити її підтримувати. У підсумку В. Путін погодився й натомість прийняв рішення підібрати нових людей (українців) для влаштування у ключові українські органи влади – в СБУ, військову галузь, міністерства тощо. Таким чином Росія почала б формувати більш стійку базу для подальшого проштовхування своїх людей у владні сфери України й розширення їхнього кола.

Тож коли наприкінці 2009 р. Ю. Тимошенко і В. Янукович з'являлися у Москві, кремлівський владний тамдем у приватному порядку довів останньому, що вони готові відмовитися від підтримки Ю. Тимошенко, якщо він дасть згоду на увесь перелік путінських вимог. В. Янукович, природно, сприйняв усе і навіть більше. Таким чином, розігравши В. Януковича, В. Путін, водночас, відрізав і Д. Медвєдєву можливості впливу на новообраного президента України, зосередивши усі важелі «української» політики у власних руках.

Саме тоді й розпочалася масштабна операція Кремля з інкорпорації власних агентів до вищих щаблів влади та на вищі державні посади України. З того часу далекоглядні наміри російської політичної верхівки щодо руйнації владно-національних органів управління у Києві та на місцях, максимального послаблення українських збройних сил, розбалансування фінансово-економічної системи та плани з розчленування й остаточного знищення держави Україна почали набувати більш осяжних рис. Відтак досить скоро в уряді М. Азарова з'явиться ціла когорта «молодих» фахівців та державних посадовців вищого рангу, що не лише були агентами ФСБ, а й громадянами Російського Федерації!

Усе це спонукало Москву форсувати свої приготування до остаточного «розв'язання» українського питання як найбільшої проблеми у відновленні геополітичних впливів Кремля та, через розширення своєї зони контролю на пострадянському просторі й у сирійсько-середземно-чорноморському трикутнику, усунути українську перешкоду на шляху до свого імперського відтворення й позиціонування Росії як світового гравця та арбітра водночас.

Між тим, 6 липня 2011 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду «Про співробітництво держав-учасниць СНД у створенні, вико-

ристанні та розвитку міждержавної мережі інформаційно-маркетингових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки»[1], а також Угоду «Про Правила визначення країни походження товарів у Співдружності Незалежних Держав», підписану 20 листопада 2009 р. у Ялті[2].

Незабаром, 12 липня у Москві під час зустрічі прем'єр-міністрів країн Митного союзу Україні фактично було відмовлено у співпраці за формулою «3+1», коли українська сторона збиралася користуватися усіма перевагами Митного союзу, але не брати на себе відповідних обов'язків. Не зрушилася ця справа у позитивний для України бік і під час особистих переговорів президента України В. Януковича та президента Росії Д. Медвєдєва 11 серпня у Сочі. Російська сторона вчергове відхилила українську пропозицію про участь у Митному союзі за формулою «3+1» та погрожувала санкціями щодо доступу українських товарів на російський ринок. Неврегульованою залишилася й проблема ціни на газ[3].

Тим не менш, у переддень 20-ї річниці відновлення незалежності України у часописі «Дзеркало тижня. Україна» за авторством президента В. Януковича було опубліковано статтю під назвою «Двадцять років України: Наш шлях лише починається». У ній, зокрема щодо зовнішньополітичних орієнтирів держави, наголошувалося, що «європейський вибір став основою зовнішньополітичної ідентичності України». В. Янукович запевняв: «Україна не просто хоче бути європейською країною. Цей географічний факт не потребує зайвих підтверджень. Ми прагнемо долучитися до великого європейського проекту – побудови єдиної Європи на основі цінностей свободи, демократії та права. Долучитися у складний час, прагнучи не субсидій чи поблажок, а можливостей і прав. Долучитися, попри жорсткий тиск і свідоме гальмування, на засадах рівних партнерів. Долучитися – заради нашого спільного майбутнього.

Ми впевнені, що Угоди про асоціацію та про утворення поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі – це те, що сьогодні потрібно і Україні, і Європейському Союзові. Сподіваємося, що це усвідом-

1 Голос України. – 2011. – 26 липня.

2 Там само. – 3 серпня.

3 У липні 2011 р. Україна розпочала реалізацію проекту «Модернізація і реконструкція магістрального газогону Уренгой–Помари–Ужгород», який був розрахований на 10 років. Вартість проекту склала 1,3 млрд дол. США. Загалом у модернізацію української ГТС до 2018 р. планувалося залучити 6,5 млрд дол. США.

люють і наші партнери»[1]. Окрім риторики про європейський вибір і цінності України, тут варто звернути увагу, принаймні, на два вирази: 1) згадку про «жорсткий тиск і свідоме гальмування» й 2) апеляція до ЄС і сподівання, «що це усвідомлюють і наші партнери»[2].

Водночас президент України окремо наголошував на тому, що «європейська сторона зрозуміє наші можливості та обмеження» й зазначав, мов цитуючи для залаштункового читача обітницю: «Україна глибоко усвідомила, що запорука нашого європейського поступу неможлива без добросусідських відносин із Росією. Роки незалежності неспростовно довели, що такі відносини можливі лише на основі чіткого дотримання двостороннього балансу національних інтересів та взаємної поваги. Держава та її керівництво зроблять усе від них залежне для побудови такого балансу»[3]. Наприкінці статті В. Янукович, нібито образно, але достатньо чітко визнав, що у найближчій перспективі на членство у ЄС офіційний Київ не розраховує, припускаючи розвиток подібного сценарію не раніше як за 10 років: «Прийде час і за років десять Україна буде в Європейському Союзі, ввійде в коло розвинених країн»[4].

Проєвропейська риторика В. Януковича, утім, була розрахована не стільки на західноєвропейських політиків, що й так «залицялися» до Києва з метою не втратити такого великого партнера на сході Європи й не дати йому остаточно потрапити під геополітичний протекторат Кремля, а здебільшого на увагу Росії, яка чимдалі збільшувала власні апетити щодо поглинання українського суверенітету.

Тиск на українську владу посилився з початком осені 2011 р. Так, у перші дні вересня, коли у Душанбе на саміті президентів країн СНД учасники зустрічі не змогли домовитися про запуск механізмів ефективного функціонування зони вільної торгівлі, особисту зустріч на 3 вересня між президентом України В. Януковичем і президентом РФ Д. Медвєдєвим навіть не було заплановано. Прикметно, що саме тоді Москва знову розпочала погрожувати Україні штрафними санкціями, щойно Київ вкотре не погодився на вимогу злиття «Нафтогазу України» та «Газпрому». Відтак 5 вересня до Москви мусив відлетіти міністр закордонних справ України К. Грищенко, аби спробувати

1 *Янукович В.* Двадцять років України: Наш шлях лише починається / Віктор Янукович // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – 19–26 серпня.

2 Там само.

3 Там само.

4 Там само.

якимось чином вгамувати посилення російсько-українського політичного напруження у відносинах, зумовленого неврегульованістю газового питання[1].

Поволі у другій половині вересня спільні точки дотику вимальовувалися у військово-політичній сфері, коли Російська Федерація відновила фінансування Чорноморського флоту[2] (до цього, у серпні, сторони домовилися про взаємодію при ліквідації надзвичайних ситуацій у місцях дислокації Чорноморського флоту РФ[3]). Крім того, Україною і Росією було створено спільне підприємство з виробництва ядерного палива, повідомлялося також про намір Москви закупити у Києва БТР-1М з бойовим модулем «Шквал»[4]. 3–5 жовтня, після тривалої перерви, були проведені спільні російсько-білорусько-українські військові навчання. Проте, на цьому тлі, до кінця року залишалися визначальні непорозуміння щодо умов дислокації Чорноморського флоту на території Кримського півострова, які не вдалося узгодити ані в середині жовтня під час візиту в Україну міністра оборони РФ А. Сердюкова[5], ані в середині листопада під час відповідних українсько-російських переговорів у Києві[6].

Було цілком очевидним, що питання технічних та інших умов перебування Чорноморського флоту Росії на терені України традиційно було пов'язане із проблемою оплати та транспортування енергоносіїв, зокрема газу. Супровідним навантаженням до їхнього взаємного регулювання й додатковим важелем тиску з боку Кремля, як правило,

1 Того ж дня до Берліна відлетів заступник міністра закордонних справ України П. Клімкін для обговорення питання двостороннього співробітництва та європейської інтеграції України. Провів невдовзі низку зустрічей із західними високопосадовцями й президент В. Янукович, який 9 вересня зустрівся, зокрема, із заступником міністра оборони США з питань міжнародної безпеки А. Вершбоу, 21 вересня у Нью-Йорку з міністром закордонних справ ФРН Г. Вестервеллє, а 22 вересня – із президентом США Б. Обамою та генеральним секретарем НАТО А. Фог-Расмусеном. Йшлося про підготовку до саміту з питань ядерної безпеки, що мав відбутися у березні 2012 р. в Сеулі, а НАТО, окрім іншого, виділило Україні 24,4 млн євро на утилізацію українських боєприпасів. 13 січня 2012 р. Верховна Рада України ратифікувала Імплементаційну угоду між Кабінетом міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (ОМТЗО) про утилізацію стрілецької зброї й легких озброєнь, звичайних боєприпасів та протипіхотних мін типу ПФМ-1, підписану 21 вересня 2011 р. в м. Брюсселі.

2 Голос України. – 2011. – 14 вересня.

3 Там само. – 2 серпня.

4 День. – 2011. – 15 вересня.

5 Комсомольська правда. – 2011. – 24 жовтня.

6 Голос України. – 2011. – 26 листопада.

слугували ті чи інші торговельні війни. Кінець 2011 року підтвердив описану закономірність.

24 вересня 2011 р., з метою наблизити розв'язання неврегульованої теми щодо ціни на газ, з робочим візитом до Росії прибув президент України В. Янукович. Українська сторона в обмін на перегляд газового контракту 2009 р. пропонувала встановити ціну транзиту газу в Європу на рівні її собівартості, проте без позитивних наслідків. Не вдалося досягти видимого прогресу у газовому питанні й під час консультацій президента України В. Януковича та президента Росії Д. Медвєдєва у Донецьку 18 жовтня[1], як і М. Азарову на зустрічі прем'єр-міністрів країн Митного союзу у Петербурзі. Попри те, що її учасники підписали угоду про створення зони вільної торгівлі в СНД, учергове за її рамки було виведено групи товарів нафти й газу. 11 листопада, під час приїзду до Києва голови «Газпрому» А. Міллера, Україна зробила спробу дещо змінити спосіб сплати за газ зі свого боку. Зокрема було запропоновано перейти на розрахунки за газ у рублях, проте МЗС Росії заявило про своє категоричне неприйняття такого шляху, мотивуючи це тим, що Україна не претендує на власність колишнього СРСР[2]. Безрезультатними виявилися й грудневі перемовини у Москві між А. Міллером та міністром палива й енергетики України Ю. Бойком[3].

У січні 2012 р. напруження у газовому протистоянні вийшло на новий рівень. Слідом за «газовою» війною Росія оголосила Україні ще й «сирну» війну. Серйозність становища почала дедалі сильніше непокоїти також і держави Європи[4]. Комісар Європейської комісії з питань енергетики Г. Еттінгер, зокрема, заявив з цього приводу, що «ЄС

1 Урядовий кур'єр. – 2011. – 19 жовтня.

2 Голос України. – 2011. – 12 листопада.

3 Там само. – 14 грудня.

4 Кінець 2011 р. у стосунках України із ЄС та США позначився такими подіями: у вересні Україна і США підписали меморандум щодо вивезення високозбагаченого урану (на вивезення урану Україні передбачалося виділити 60 млн дол. США); у жовтні Євросоюз надав Україні 30 млн євро на вирішення питань нелегальної міграції; Резолюція Європейського парламенту рекомендувала продовжити переговори з Україною (Україна не отримала права мати перспективу вступу до Євросоюзу); за результатами переговорів з секретарем РНБОУ Р. Богатирьовою президент Польщі Б. Коморовський побачив ризик затримки європейської інтеграції через порушення із дотриманням демократичних стандартів в Україні; 25 листопада у Києві відбулося чергове засідання Комітету з парламентського співробітництва між Україною та Євросоюзом (обговорювалися перспективи угоди про асоціацію та створення зони вільної торгівлі); у грудні на саміті Україна – Євросоюз у Києві парафування угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з технічних причин (перекладу на офіційні мови ЄС) було відкладено. Загалом, протягом 2011 р. українським громадянам було видано 200 тисяч шенгенських віз, з яких 41 тис. віз видало консульство Франції, 45 тис. – Італії, 21 тис. – Литви.

бажає, якщо цього хочуть Україна та Росія, вступити до тристоронніх консультацій щодо транзиту газу в будь-який час. Комісія готова як продовжувати активну підтримку реформ українського енергетичного сектора, так і модернізувати інфраструктуру з транзиту газу в Україні»[1]. 17 січня 2012 р. Україна та Російська Федерація відновили переговори щодо ціни на газ, на яких Київ пропонував створювати відразу тристоронній консорціум (Україна – Європа – Росія), проте країни знову опинилися на межі торговельно-економічної війни. Ситуація ускладнилася настільки, що українська сторона навіть збиралася опротестовувати газові контракти у Стокгольмському суді.

Проте напруга зростала й через те, що високопоставлені українські чиновники, наприклад, переймалися питанням: чому Москва продовжує прокладати газогін «Південний потік», який мав лягти дном Чорного моря і обійти Україну, коли українська газотранспортна система мала значний надлишок виробничих потужностей?[2] У Києві розуміли, що «Південний потік» призведе до скорочення потоку газу через українські трубогони, а отже завдасть істотних збитків не лише державній скарбниці, а й приватним кишеням корумпованого українського чиновництва. Крім того, українське керівництво почало усвідомлювати, що ціна на російський газ (навіть із «харківською» знижкою в розмірі $ 100 за тисячу кубометрів) була занадто високою і «несправедливою». При цьому «Газпром» протягом 2011 р. не виявляв жодних ознак зрушитися з місця у перемовинах з українцями. Зрештою, наприкінці року скарги країни досягли критичної ваги і Київ повідомив Москву («Газпром»), що у 2012 р. він імпортуватиме лише 27 млрд кубометрів газу. У відповідь росіяни ультимативно нагадали Україні про формулу «бери або плати», а також про зобов'язання прийняти й сплатити за 41,6 млрд кубометрів газу.

---

1 Голос України. – 2012. – 14 січня.

2 Україна успадкувала радянські транзитні газогони, які мали проектну потужність в 175 млрд куб м на рік, а також досить ідеально розташовані ємності зберігання газу. Її транзитні нафтогони також мають потужність понад один мільйон барелів на добу, пов'язуючи регіони видобутку нафти в Росії і Центральній Азії з внутрішньоконтинентальними ринками Центральної Європи. Проте, на січень 2012 р. транзит російського газу становив менше 100 млрд куб, а з пострадянського простору в середньому 120 млрд кубометрів. Тож Росія зайнялася будівництвом і плануванням трубогонів в обхід України, а саме Північного потоку (Nord Stream) й особливо Південного потоку (South Stream), плануючи їх потужність до 55 млрд куб м та на 63 млрд куб м на рік відповідно. Чому? А тому, що Україна зарекомендувала себе протягом останнього чвертьстоліття як ненадійний транзитний партнер як в очах Росії, так і в очах Європи.

Старший науковий співробітник Центру по США та Європі Інституту Брукінгса С. Пайфер (Steven Pifer) у своїй доповіді «Події в Україні та наслідки для політики США» у підкомітеті з європейських справ Комітету у закордонних справах Сенату США 1 лютого 2012 р. припускав, що, з огляду на ситуацію, українці у грудні 2011 р. навіть розглядали плани, які надали б «Газпрому» значний контроль над українською ГТС[1]. Цього, власне, Москва прагла досягти вже давно, проте Україна все ж чинила упертий опір примушенню її передати «Газпрому» таку бажану для Росії інфраструктуру транзиту газу через Україну в Європу.

Позиції України послаблювалися також глибокою економічною кризою, всеосяжною корупцією, клептоманічною ненажерливістю чиновництва (видатки на утримання влади у 2011 р. зросли, наприклад, на 25%[2]) та соціально-політичним розколом українського суспільства і політикуму[3]. При цьому В. Янукович та його уряд були позбавлені ширшого маневру через неможливість заручитися підтримкою Заходу у геополітичному та енергетично-економічному про-

1 *Pifer S.* (Senior Fellow, Center on the United States and Europe; The Brookings Institution) Developments in Ukraine and Implications for U.S. Policy (Statement before the Senate Foreign Relations Committee Subcommittee on European Affairs; February 1, 2012) / Steven Pifer // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2012.senat.Pifer.pdf.

2 *Луценко Ю.* Останнє слово у Печерському районному суді м. Києва (16 лютого 2012 р.) / Юрій Луценко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2012(02)16.lutsenko.php.

3 Разом з цим нагадаю, що 17 березня 2012 р. у своїй промові на XIII з'їзді Партії регіонів В. Янукович заявив, що за минулий (2011-й) рік ВВП країни зріс на 5,2%, капіталовкладення в основний капітал за 3 квартали року зросли на 21%, прямих іноземних інвестицій за цей самий період було отримано у півтора рази більше, ніж попереднього року, а показник інфляції був рекордно низький – 4,6%. Більше того, президент України утвердився в переконанні, що нова позаблокова зовнішня політика, курс на європейську інтеграцію та нарощування потенціалу стратегічного партнерства з Росією дозволили державі забезпечити «периметр безпеки та співробітництва».

тистоянні[1] з Росією у зв'язку з репресіями щодо опозиції, відсутністю реформ і придушенням демократії в Україні.

Проблема України була також у тому, що її енергетичний сектор є непрозорий та корумпований і вже самою своєю системною структурою являв загрозу національній безпеці та державному суверенітету. Відтак урядові слід було запровадити агресивну програму енергоефективності й лібералізувати застарілу енергетичну систему через залучення інвесторів і сприяння прозорості її функціонування, що допомогло б послабити залежність від Росії, в тому числі убезпечити газотранспортну галузь не лише від недобросовісних менеджерів, а й від можливостей Кремля маніпулювати її корумпованим чиновництвом й втручатися в українську політику через сферу енергетики і ресурсів.

Утім, як справедливо зазначав виконавчий віце-президент Атлантичної ради Д. Вілсон (Damon M. Wilson), «масштаби корупції в енергетичному секторі загрожують підірвати демократію в Україні, оскільки це дає стимул для тих, хто при владі, щоб увічнити свою владу для особистого збагачення та аби уникнути судового переслідування»[2]. Едвард К. Чау (Edward C. Chow), старший науковий співробітник Центру стратегічних і міжнародних досліджень (США), що понад тридцять років працював аналітиком і на практичному рівні в міжнародній енергетичній промисловості, а також консультував чотири українські уряди (в тому числі прем'єр-міністрів В. Януковича та Ю. Тимошенко), у своїй доповіді «Енергетика і програми національної безпеки»,

1 Роблячи невеличкий екскурс в історію, варто нагадати, що до відкриття і капітального розвитку у Західному Сибіру газових родовищ у 1970-х рр., УРСР не була нетто-експортером газу з Росії. У 1975 р. виробництво українського газу досягло 69 млрд кубометрів (ВСМ). У січні 2012 р. власне видобування газу Україною складало нижче 20 млрд кубометрів, а ще на дві третини вона залежала від імпорту газу з Росії. Залежність від імпорту зменшилася тільки через гнітючі показники загальної української економіки, а не через підвищення ефективності та збільшення внутрішнього виробництва. Проте вже тоді, за належної політичної волі та інвестиційних умов, видобуток українського газу можна було легко збільшитися на 50% протягом кількох років. Тож із підвищенням ефективності використання енергії, Україна могла бути більш ніж на 50% самодостатньою в газі. Утім, на початок 2012 р. Україна була третім за величиною споживачем газу в континентальній Європі (за межами Росії). Вона споживала дві третини газу, який вироблявся Німеччиною, у той час як її ВВП становило менше 5% від Німеччини. Тож український нафтогазовий сектор працював (і працює) абсолютно дисфункціональним чином.

2 *Wilson D. M.* (Executive Vice President Atlantic Council) Ukraine at a Crossroads: What's at Stake for the United States and Europe (Subcommittee on European Affairs; Senate Committee on Foreign Relations; February 1, 2010) / Damon M. Wilson // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2012.senat.Wilson.pdf.

представленій Комісії у закордонних справах Сенату США 1 лютого 2012 р., так характеризував «газову політику» тогочасного уряду М. Азарова. «Замість фундаментальних реформ і негайних вигод, які можуть бути досягнуті, цей уряд і його попередники вважали за краще б говорити про химерні проекти на п'ять або більше років на майбутнє, як, наприклад, щодо сланцевого газу або іншого виробництва нетрадиційного газу, імпорту скрапленого природного газу, морської розвідки – жоден з яких не може бути ефективним без фундаментальної енергетичної реформи. У кращому випадку, – наголошував він, – це зміщення політичних пріоритетів. У гіршому випадку – це навмисна неправильність для того, щоби змінити тему і відвернути увагу від поточних і майбутніх пустощів в енергетичному секторі»[1].

Е. Чау вважав, що в січні 2012 р. Україна та Росія зайшли у глухий кут у своїх перемовинах щодо ціни на газ внаслідок катастрофічної помилки, яку зробили президент В. Янукович та уряд М. Азарова, підписавши газові угоди у Харкові в квітні 2010 р. «Як не дивно, по суті, підписані харківські угоди і замкнули його уряд в умови договору, укладеного між колишнім прем'єр-міністром Юлією Тимошенко і головою уряду РФ Владіміром Путіним в січні 2009 року», – резюмував він[2]. Експерт також прогнозував, що Росія намагатиметься чи то через «Газпром», чи засобом його посередницької компанії захопити повний контроль над українською газотранспортною системою, позаяк Україна продовжувала псувати свій енергетичний сектор за схожим із Білоруссю сценарієм. У підсумку перед Україною цілком реально майоріла небезпека перетворитися на енергетичний придаток Росії.

Тим часом 9 лютого 2012 р. Російська Федерація призупинила «курячу» війну, відновивши імпорт курятини українського виробництва, але посилила війну «сирну» й офіційно обмежила постачання твердого сиру українських виробників на свою територію[3], а від 17 лютого сир українського виробництва й взагалі було вилучено з обігу в Росії[4]. Зрештою, 22 лютого обидві держави домовилися уніфікувати

1 *Chow E. C.* (Senior Fellow Program Center for Strategic and International Studies) Energy and National Security: "Ukraine at a Crossroads: What's at Stake for the U.S. and Europe?" (Senate Foreign Relations Committee Subcommittee on European Affairs Hearing; February 1, 2012) / Edward C. Chow // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2012.senat.Chow.pdf.

2 Там само.

3 Голос України. – 2012. – 9 лютого.

4 Там само. – 17 лютого.

технічні регламенти до кінця 2012 р. з метою попередження «сирних воєн»[1]. Нагадаю, що одночасно тривала й торговельна війна України з Білоруссю, яка завершилася 7 березня 2012 р.[2], проте скасували обмеження у двосторонній торгівлі Україна і Білорусь лише на початку травня[3].

Саме у перебігу цих торговельних війн, які мали слугували за додатковий тиск на Київ, Росія із середини лютого запропонувала Києву відновити «газові» переговори[4]. Ще одним важелем шантажу стало послання В. Путіна на початку березня до Федеральних зборів, в якому він, між іншим, запропонував скасувати з 2015 р. для громадян України право на безвізове відвідання Російської Федерації[5]. В середині квітня Україна і Росія продовжили переговори щодо вирішення проблеми торгівлі твердими сирами українського виробництва, на яких російська сторона заявила, що збирається постійно контролювати відповідних виробників.

Тим часом у квітні 2012 р. Москву відвідав секретар РНБО України А. Клюєв[6], а в травні президент України В. Янукович провів у столиці РФ консультації з усіма президентами країн СНД[7], що не завадило Верховному суду РФ ухвалити рішення щодо ліквідації

1 Там само. – 22 лютого.

2 Известия. – 2012. – 7 березня.

3 Урядовий кур'єр. – 2012. – 5 травня.

4 Голос України. – 2012. – 18 лютого.

5 4 березня 2012 р. відбулися вибори президента Російської Федерації. До бюлетенів були внесені прізвища В. Путіна, М. Прохорова, Г. Зюганова, В. Жириновського, С. Миронова. Переміг В. Путін. 7 травня 2012 р. у Москві відбулася інавгурація президента Росії В. Путіна, а 8 травня Державна Дума РФ затвердила Д. Медвєдєва на посаді прем'єр-міністра (він також став офіційним лідером партії «Єдина Росія»).

6 Независимая газета. – 2016. – 11 квітня.

7 5–6 квітня 2012 р. у Києві відбувалося засідання Міжурядової ради з питань агропромислового комплексу СНД; у травні голова Верховної Ради В. Литвин у Санкт-Петербурзі взяв участь у заходах Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД, а також провів переговори з головою Державної Думи РФ С. Наришкіним і головою Ради Федерації РФ В. Матвієнко; 30 липня Верховна Рада ратифікувала Угоду про створення зони вільної торгівлі в рамках СНД; у вересні Україна офіційно приєдналася до зони вільної торгівлі у форматі СНД (за межами зони вільної торгівлі залишилися українські цукор, горілка та багато інших товарних груп); 16 жовтня Верховна Рада ратифікувала Угоду про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з торгівлею людьми, органами й тканинами людей, підписану 25 листопада 2005 р. в м. Москві; на саміті держав СНД в Ашхабаді 5 грудня 2012 р. обговорювалися проблеми функціонування зони вільної торгівлі, а також було підписано угоду про розрахунки у національних валютах.

Об'єднання українців Росії[1]. Не став зазначений вердикт й на заваді М. Азарову 26 травня відвідати у Москві з'їзд партії «Єдина Росія» й провести тристоронню зустріч з В. Путіним та Д. Медвєдєвим, а наприкінці того ж місяця у Мінську взяти участь у зустрічі глав урядів країн Митного союзу (Україна тоді стала спостерігачем у цьому союзі). Вочевидь київські можновладці елементарно пожертвували інтересами української діаспори в Російській Федерації, знехтувавши таким чином і «м'якою силою» держави Україна в Росії, на догоду імперській гуманітарно-етнічній політиці Кремля у її реалізації концепту «русского міра» та з огляду на удержавлені приватні інтереси власної владної політичної верхівки.

У цьому контексті цілком логічною була думка німецького експерта К. Шуллєра у статті «Що робити з Віктором Федоровичем?», висловлена в часи європейського дискурсу щодо дилеми для ЄС і західних демократій у реалістичному ставленні як до України, так і до її президента та створюваного ним автократичного режиму. Він (К. Шуллєр) зокрема доводив, що мовчання перед лицем автократа є нічим іншим, як потуранням. «Проти політики потурання говорять не лише часто осміяні «цінності». Аргумент про те, що Януковича необхідно прийняти в обійми, хай навіть і з затиснутим носом, щоб не підштовхнути його в руки Росії, є не лише аморальним, але й хибним. Чинна українська влада не піде так просто до Росії лише тому, що Європа не танцює під її дудку. Олігархи цієї країни знають абсолютно точно, що їхня гра скінчиться, якщо вони залишаться у полі тяжіння Москви самі, без підтримки Європи. Україна б стала сателітом імперії, а її президент – дрібним князьком. Ні Янукович, ні його мільярдери цього не хочуть. Їм потрібен партнер, тому вони не зможуть просто проігнорувати вимоги європейців щодо верховенства права. Але подібні вимоги необхідно висувати рішуче й одноголосно, а не за допомогою натяків, адже «європейські цінності» не такі страшні, як їх малюють, – прогнозував К. Шуллєр. – На відміну від того, що ллють у західні вуха українські дипломати, «в руки Росії» Україну підштовхне не той, хто протистоїть Януковичу, а той, хто дасть йому повну свободу дій. Якщо цей президент діятиме так і надалі, його корумповані клани дуже швидко економічно й морально зруйнують цю нестійку державу. Його друзі і родичі ховатимуть свої гроші на Британських Віргінських островах, і коли нарешті країна через злидні опиниться в повному сум'ятті, його останнім козирем стане остаточна передача газової ме-

1 Голос України. – 2012. – 19 травня.

режі і військово-морських баз колишній державі-господарю. Але тоді друзі і родичі вже давно будуть в Монако»[1].

Протягом року тиск Москви на Київ лише зростав. Так, в середині липня 2012 р. на засіданні міждержавної українсько-російської комісії на рівні президентів В. Януковича та В. Путіна Україна знову без суттєвих зрушень порушила питання про проблеми у сфері торгівлі з Росією, пов'язані з новими бар'єрами у торгівлі, зокрема, через функціонування Митного союзу. Натомість «Газпром», за підсумками 2012 року, загрожував звернутися до Стокгольмського арбітражу за недобір законтрактованих Україною обсягів газу. РФ вимагала також, аби Україна розпочала формувати резерв російського газу у власних сховищах для гарантування поставок палива до ЄС, на що вже з початком осені отримала негативну відповідь Києва[2]. Росія чи не одразу завдала удару у відповідь, висунувши вимогу до України повернути борг «Єдиних енергетичних систем України» (ЄЕСУ) у розмірі 3 млрд 239 млн 449 тис. 614 грн. 14 копійок.

Нагадаю, що цю тему вже раніше порушувало Міністерство оборони РФ, а 21 серпня 2012 р. воно подало офіційний позов до Кабінету міністрів України. Суть цього позову полягала в тому, що ЄЕСУ «зобов'язалося здійснити постачання матеріально-технічних ресурсів і продукції виробничо-технічного призначення для потреб підвідомчих Міністерству оборони Російської Федерації військових частин, підприємств і організацій»[3]. Російська сторона зазначала, що нею було здійснено оплату «за матеріально-технічні ресурси, котрі мала постачити ПФК «ЄЕС України», разом з тим, остання свої обов'язки за вказаними договорами належним чином не виконала, у зв'язку з чим виникла заборгованість на суму 405 311 181 доларів США, в тому числі 328 393 706 доларів США основного боргу, 50 645 978,60 доларів США відсотків і 26 271 796,40 доларів США штрафних санкцій»[4]. Росія аргументувала й обурювалася, що існування заборгованості ЗАП ПФК «ЄЕС України» підтверджувалося українською стороною на міждержавному рівні, про що свідчив п. 3.2 Протоколу Десятого засідання

1 Schuller K. Was tun mit Viktor Fjodorowitsch? / Konrad Schuller // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2012. – 30 жовтня.

2 Саме у ті дні початку вересня 2012 р. Єврокомісія розглядала питання монопольного статусу «Газпрому».

3 Иск Министерства обороны Российской Федерации к Кабинету Министров Украины относительно долгов компании Единые энергетические ресурсы Украины // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2012(08)21.yeesu.php.

4 Там само.

Змішаної Російсько-Української комісії зі співробітництва від 2 липня 2004 р., проте уряд України в особі Державної митної адміністрації України, замість виконання своїх міжнародних зобов'язань як гаранта, ініціював у судовому порядку ліквідацію ЗАП ПФК «ЄУС України».

Тим не менш, сторони так і не змогли домовитися з економічних питань ані під час переговорів президентів Росії та України у Москві (жовтень 2012 р.), ані під час візиту до столиці РФ прем'єр-міністра України (листопад 2012 р.). Росія увесь рік продовжувала політичний тиск на Україну за допомогою митних вилучень у торгівлі[1] та в питанні ціни на енергоносії з метою примусити останню приєднатися до Митного союзу та стати членом єдиного з Росією простору безпеки[2]. Російська Федерація також системно виступала проти наміру ЄС першочергово розглянути питання надання безвізового режиму для громадян України[3].

Зрештою, цілеспрямований всебічний тиск і шантаж Києва з боку Москви починав впливати на пом'якшення позиції режиму

1 Зауважу, що у 2012 р. товарообіг між Україною і Росією (за офіційними українськими даними) становив 45,5 млрд. дол. США. За висновком Світового банку 2012 р., Росія посіла 5-те місце у списку найбільших світових економік з показником 3,4 трильйона дол., Україна перебувала на 38-му місці із 338,2 млрд дол. США.

2 Разом з тим, Росія продовжувала (від 2006 р.) підготовку своїх військових на території України і навіть на українських військово-технічних об'єктах, зокрема на імітаторі злітно-посадкового поля авіаносця «Нитка» в Криму. Варто зауважити, що лише в червні 2012 р. МО РФ вперше готівкою заплатило за користування ним (вартість склала 1 млн 373 тис. 809 дол. США). У серпні того ж року у Києві відбулося п'яте засідання Підкомітету з питань безпеки українсько-російської міждержавної комісії на рівні міністрів оборони, на якому Сторони підписали угоду про довгострокову оренду українського полігона злітно-посадочних систем «Нитка».

11 січня 2013 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Кабінетом міністрів України та урядом Російської Федерації про взаємодію з питань попередження надзвичайних ситуацій, пожеж і ліквідації їх наслідків у населених пунктах, в яких розташовано об'єкти Чорноморського флоту РФ на території України, підписану 12 липня 2012 р. в м. Ялті.

3 На початку грудня 2012 р. Рада міністрів закордонних справ ЄС висунула Україні вимоги для підписання угоди про асоціацію: впорядкування виборчого законодавства, скасування вибіркового правосуддя, проведення реформ. Під час візиту в Україну 21 грудня голови комітету у закордонних справах Європейського парламенту Е. Брока обговорювалися проблеми підписання угоди про асоціацію за питання безвізового режиму. Наприкінці грудня 2012 р. Євросоюз переглянув своє рішення про бойкот президента В. Януковича та запропонував провести саміт з Україною у Брюсселі наприкінці лютого 2013 р. ЄС вів переговори з Україною стосовно Угоди про асоціацію та всебічної та поглибленої зони вільної торгівлі, починаючи з березня 2007 р. Обговорення завершилися у 2012 році. 24 червня 2013 р. Рада з питань співробітництва між Україною та ЄС ухвалила в Люксембурзі оновлений «Порядок денний асоціації Україна–ЄС» для підготовки та сприяння реалізації Угоди про асоціацію між ЄС та Україною.

В. Януковича. Вже наприкінці січня 2013 р. у Москві відбулися переговори між віце-прем'єр-міністром України Ю. Бойком та головою «Газпрому» О. Міллером, на яких Україна розраховувала домогтися згоди РФ на вільний транзит туркменського газу, проте після підписання угоди України з «Royal Dutch Shell» про видобування сланцевого газу 26 січня 2013 р. «Газпром» зажадав від України 7 млрд дол. США за недобір у 2012 р. газу за контрактом Ю. Тимошенко[1]. Наслідки не забарилися: 4 лютого 2013 р. під час переговорів у Києві прем'єр-міністра М. Азарова зі спеціальним уповноваженим президента США з питань енергетичної безпеки К. Паскуалем українська сторона повідомила про намір створити газовий консорціум з «Газпромом». Газові проблеми та можливість участі України у Митному союзі обговорювалися й на початку березня та у травні 2013 р. (у Москві та Сочі) під час перемовин президентів В. Путіна та В. Януковича, на яких Україна почала виторговувати для себе кращі умови для вступу до Митного союзу. При цьому Москва винайшла ще один «стимул» до більшої змовності Києва, коли в липні російський уряд вирішив не продовжувати квоти на безмитну поставку труб українського виробництва[2], а «Роспотребнадзор» заборонив імпорт цукерок фірми «Рошен», що належала олігарху і нещодавньому (у 2012 р.) міністрові розвитку економіки і торгівлі в уряді М. Азарова П. Порошенку. У серпні робоча група з урегулювання українсько-російських торговельних відносин під головуванням віце-прем'єр-міністра України Ю. Бойка підготувала свої пропозиції щодо розв'язаної Росією блокади українських експортерів. Крім того, Україна марно намагалася скасувати звільнення вантажів російського Чорноморського флоту від сплати митних зборів[3] тощо.

14 серпня Федеральна митна служба РФ внесла усіх без винятку українських експортерів до списку ризикованих. По суті йшлося про повномасштабну зупинку українського експорту на невизначений термін. Вочевидь таке рішення стало несподіванкою для українських урядовців і президента, позаяк В. Янукович змушений був терміново телефонувати у Кремль до В. Путіна[4]. Проте відомо, що ще в липні,

1 Голос України. – 2013. – 25 січня.

2 Там само. – 18 липня.

3 Там само. – 17 серпня.

4 За деякими оцінками, за сім місяців 2013 р. український експорт знизився на 12%, у Росію – більш як на 20%. За підрахунками Федерації роботодавців України, експорт українських товарів до РФ у другому півріччі 2013 р. прогнозувався на рівні 8,5 млрд дол. США, тож втрати України від «митної війни і блокади» з боку Росії могли сягнути, залежно від розвитку подій, 2–2,5 млрд дол. США тільки в другому півріччі 2013 р.

коли у низки українських виробників розпочалися проблеми на російській митниці, голова Федерації роботодавців України Д. Фірташ подав В. Януковичу доповідну, у якій були навіть виїмки з документів Федеральної митної служби РФ, що містили список 49 «ризикованих» українських підприємств[1]. Фактично ж президент В. Янукович проігнорував попередження про початок «митної війни і блокади» Росії проти України. Свою чергою прем'єр-міністр М. Азаров навіть наступного дня після введення блокади Росією заявив, що вітчизняні ЗМІ перебільшують проблеми у взаєминах з Росією, додавши, що в України немає іншої альтернативи, як розвивати стосунки і з ЄС, і з Митним союзом. Насправді керівництво Російської Федерації вважало інакше. Москва перейшла у рішучий наступ з чітко визначеною метою – недопущення підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та примушення її інтеґруватися у Митний союз.

Додаткових неприємностей українській економіці завдавала ще й світова економічна криза, яка визначала зміст та розвиток багатьох міжнародних подій 2013 року. На цьому тлі 12 вересня 2013 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію[2], яка засудила Росію за тиск на країни-учасниці «Східного партнерства», котрі бажають розвивати асоціаційні відносини з ЄС[3].

---

1 Янукович и Азаров игнорировали предупреждения о таможенной блокаде со стороны РФ // LB.ua. – 2013. – 17 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/08/17/220472_yanukovich_azarov_ignorirovali.html.

2 Голос України. – 2013. – 13 вересня.

3 18 вересня 2013 р. уряд України офіційно схвалив угоду про асоціацію з ЄС. Після цього заступник міністра закордонних справ Великої Британії Д. Лідінгтон запевнив, що Британія ратифікує Угоду про створення торговельної асоціації ЄС з Україною. Наприкінці вересня у Нью-Йорку відбулися переговори президента України В. Януковича з президентом Польщі Б. Коморовським, а також з президентом Словаччини І. Гашпаровичем, на яких обговорювалися питання євроінтеграції України. Тоді ж В. Янукович мав зустріч з генсеком НАТО А. Фог-Расмусеном (йшлося про військову реформу в Україні та підготовку до саміту Україна–НАТО у 2014 р.). Протягом жовтня В. Янукович мав перемовини з приводу євроінтеграції з європейським комісаром з питань торгівлі К. де Гухтом, з президентом Польщі Б. Коморовським, президентом Італії Дж. Наполітано та президентом ФРН Й. Гауком. У листопаді за підсумками переговорів голови Верховної Ради В. Рибака з делегацією Парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ (ЄС – Східні сусіди) було заявлено про готовність українського парламенту якнайшвидше ратифікувати Угоду про асоціацію. 5 листопада під час візиту до Києва радник держсекретаря США з питань Європи В. Нуланд закликала Україну підписати угоду з ЄС. На початку ж листопада у Києві після Міжпарламентської асамблеї України та Республіки Польща голова Верховної Ради В. Рибак зазначав, що «співпраця з Польщею стала для нас синонімом співробітництва з Європейським Союзом». Тоді ж у Верховній Раді відбулися парламентські слухання на тему: «Безвізовий режим між Україною та ЄС: перспективи та нові можливості для громадян України».

Проте слід знову ж таки згадати й про справжню кінцеву мету далекосяжних, багатовекторних і різносекторних гібридних (дипломатичних, торговельних, митних, газово-енергетичних та ін.) війн Росії проти України.

16 серпня 2013 р. тижневик «Дзеркало тижня» у статті Ю. Мостової та Т. Силіної повідомляв, що за їхніми конфіденційними джерелами ще навесні «Росія не розглядала економічну війну як основний засіб протидії зближенню України з ЄС та підписанню асоціації. Кремль був упевнений: перебування Тимошенко у в'язниці – найнадійніша запорука того, що Угоді не відбутися. У тому, що Тимошенко залишиться у в'язниці, Кремль також не сумнівався. І Москва дозволила собі розслабитися. Не так, щоб зовсім заплющила очі на наші проєвропейські шури-мури, але, очевидно, вирішила: гаразд, хай нагуляються перед весіллям – з Митним союзом, звісно»[1]. Проте, як виявилося, «на початку червня Москва отримала приголомшливу інформацію з Берліна: фрау Меркель уже не вважає тюремне ув'язнення Ю. Тимошенко нездоланною перешкодою для асоціації з Україною і схиляється до підписання Угоди»[2]. Відтак президент РФ В. Путін негайно провів екстрену нараду, на якій поставив завдання своєму радникові С. Глазьєву терміново розробити стратегію недопущення підписання Україною угоди з ЄС, а натомість втягування її до Митного союзу. У допомогу собі С. Глазьєв залучив кума В. Путіна та українського проросійського діяча В. Медведчука, який до того ж був також свого роду «зв'язковим» між В. Путіним та В. Януковичем[3].

Тож на серпень 2013 р. на стіл В. Путіну ліг документ під назвою «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеграційного процесу», що був розроблений підопічними В. Медведчука і С. Глазьєва. Автори доповідної зауважували президентові Росії, що, «незважаючи на очевидну для об'єктивних інтересів України економічну необхідність участі у МС [Митному союзі – *П.Г-Н.*] і ЄЕП, її політичне керівництво продовжує курс на європейську інтеграцію, остаточно парафувавши проект Договору з ЄС про створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), підписання якого планується на листопад п. р. Після цього приєднання України до МС стане неможливим і створить

1 *Мостова Ю., Силіна Т.* Російський план, осмислений і нещадний / Юлія Мостова, Тетяна Силіна // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

2 Там само.

3 Конфідентами між В. Путіним та В. Януковичем були то С. Льовочкін, то Ю. Бойко, то А. Клюєв, то П. Порошенко, проте жоден з них не зміг зблизити двох президентів, які говорили «різними мовами», тож новим «з'язковим» став В. Медведчук.

загрозу розмивання відносин вільної торгівлі в СНД»[1]. У документі наголошувалося, що ігнорування В. Януковичем пропозицій з боку російського керівництва про приєднання до Митного союзу обумовлювалося страхом потрапити в залежність від Росії, накликати на себе санкції з боку США та ЄС й спровокувати масштабний рух протесту прозахідної частини населення. Багато в чому ці страхи нагніталися близькими до В. Януковича олігархами, які надто залежні від своїх західних партнерів і, можливо, спецслужб. При цьому, розмірковували автори документа, незважаючи на свою антиросійську діяльність, в тому числі і в ЗМІ, маніпульованих ними, вони користувалися неявними преференціями з боку російських регуляторів і постачальників енергоресурсів, отримуючи вагомі конкурентні і цінові переваги без участі України в Митному союзі.

При цьому, за наявною у розробників вказаної стратегії інформацією, значна частина великого українського бізнесу перебувала у критичній залежності від російських постачальників, кредиторів, покупців і партнерів, а також умов державного регулювання господарської діяльності на території Росії і Митного союзу. Відтак, за відповідної скоординованої роботи неважко було б домогтися від них прямої та енергійної підтримки лінії на приєднання України до Митного союзу. За відсутності ж такої роботи, українські виробники та олігархи, навпаки, чинитимуть тиск у протилежному напрямку, явно і неявно протидіючи російським заходам із залучення України до Митного союзу.

Кремлівські аналітики досить достовірно змальовували поточну політичну ситуацію в Україні, електоральну слабкість проросійської Партії регіонів та рівень міцності особистої влади В. Януковича. «Тим часом триває критичне падіння довіри народу до Президента України, що об'єктивно обумовлено реакцією його ядерного електорату на результати проведеної ним політики та невиконання передвиборчих обіцянок щодо інтеграції з Росією. Так, кількість громадян, які підтримують Януковича, за останні два роки знизилась у 3 рази. Зараз його повністю підтримують тільки 13% українців проти майже 40% у травні 2010 р. Не підтримують Януковича 47% проти 23% у травні 2010 р. Швидко відновити відносну довіру своїх виборців південних і східних регіонів він може, тільки почавши рух до вступу в МС і ЄЕП з Росією, що дасть одночасно психологічний та економічний ефект.

1 О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

Хоча офіційні підсумки виборів формально підтвердили лідируючу роль Партії регіонів, – наголошували автори документа, – її реальна підтримка виборцями залишається дуже хиткою. За офіційними даними, Партія регіонів набрала 30% голосів (72 депутати) за партійними списками. При цьому необхідно зазначити, що, за оцінками спостерігачів та опонентів, за Партію регіонів проголосувало всього 17% українських виборців. Характерні офіційні результати голосування в Києві: Партія регіонів отримала підтримку лише 12,6% виборців (три опозиційні партії – в сукупності 73,7%). Фактично Партія регіонів зберегла хитку більшість у Верховній Раді за рахунок адміністративного ресурсу, деморалізації лідерів «помаранчевих», що залишилися, а також неорганізованості проросійських політичних сил. Відносний успіх націоналістів і комуністів відображає зростаючий відчай громадян, що дедалі більше схиляються до радикалізму»[1].

Варто віддати належне путінським політичним стратегам і в тому, що вони цілком достовірно зуміли передбачити причини і наслідки краху режиму В. Януковича для Російської Федерації у геополітичному вимірі й, фактично, спрогнозували майбутню революцію в Україні. «Ще до президентських виборів у 2015 році Україна може бути втягнута у політичну, економічну, валютну і боргову кризи, які проявляться у різкій девальвації гривні, банкрутство багатьох банків і підприємств. За негативного ставлення переважної більшості виборців, на одному адміністративному і кримінальному ресурсі утримати владу Януковичу буде вкрай складно. Будь-який зовнішній вплив може його звалити», – наголошувалося у документі[2]. При цьому зауважувалося, що коли прозахідні сили ідейно та організаційно готові перехопити владу, то проросійський напрямок залишався неорганізованим і дезорієнтованим. Гірше того, правдиво констатували путінські ідеологи, консолідація української громадськості проти В. Януковича сприяла зростанню антиросійських настроїв в силу того, що його правління багатьма українцями сприймалося як нав'язане Росією. Об'єктивно ж це підсилювало загрозу перехоплення влади ворожими Російській Федерації силами незалежно від національно орієнтованих українських виборців, а відтак виснувалося, що повторення «помаранчевої» революції в Україні за умов збереження існуючих на той час тенденцій вважалося досить імовірним.

1 Там само.
2 Там само.

При цьому у Кремлі усвідомлювали, що втрата влади В. Януковичем спричинить негайне розкладання Партії регіонів. У документі відверто підсумовувалися причинно-наслідкові реалії такого ланцюга розвитку подій: «Її олігархічна верхівка, яка зберігає зв'язки і з «помаранчевими», і з західними партнерами, тут же перебіжить до табору переможців, а деморалізований партійний актив розбіжиться. Оскільки Партія регіонів придушувала будь-які незалежні від неї проросійські рухи, крах режиму Януковича залишить нас в ситуації «випаленої пустелі» без будь-яких впливових політичних сил, на які можна спертися»[1].

З викладеного вище випливала обумовлена необхідність активної роботи з формування в Україні мережі дружніх Кремлю громадських, ділових, експертних, інформаційних і політичних структур, які розуміли необхідність економічної та гуманітарної інтеграції з Росією. Вона мусила бути досить потужною для формування орієнтованої на Росію суспільно-політичної сили, що спиралася б на широкі народні маси, ідеологічно, економічно і кровно зацікавлені в російсько-українській інтеграції. Кадровою основою цієї суспільно-політичної конструкції, як передбачалося, мали стати регіональні лідери Південної і Східної України, парафіяни РПЦ, актив дружніх Росії громадських організацій, зацікавлених у приєднанні України до Митного союзу та Євразійського економічного простору ділових кіл, а також проросійськи налаштовані члени Партії регіонів, що вже втрачала популярність. Ключова ж роль у консолідації цих сил покладалася на громадський рух «Український вибір» В. Медведчука.

Тож росіяни планували актуалізувати роботу у цьому напрямку з огляду на листопадову політичну кризу, яка виникла б внаслідок очікуваного підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС, що містила положення про створення зони вільної торгівлі, а відтак і виключала входження України до Митного союзу. У Москві усвідомлювали, що після ухвалення цього акту закриються можливості приєднання України до Митного союзу і різко посилиться взаємозалежність Києва і Брюсселя. Як наслідок, Кремль очікував би ще й крах політичного режиму Януковича та «черговий «помаранчевий» переворот».

Таким чином, найближчими цілями зусиль та заходів РФ визначалися:

«1. Запобігання підписанню угод України з ЄС про Асоціацію.

2. Формування впливової мережі проросійських громадсько-

1 Там само.

політичних сил, здатних стримувати українську владу від несприятливих для Росії дій, а також примушувати її до входження України в МС і ЄЕП.

3. Нейтралізація політичного та ослаблення медійного впливу євроінтеґраторів.

4. Створення умов для приєднання України до МС і ЄЕП до 2015 року»[1].

У разі ж продовження «дрейфу» В. Януковича на Захід і «здачі суверенітету України ЄС», підсумком цих зусиль мала би стати перемога російського (у документі – «нашого») кандидата на майбутніх президентських виборах у 2015 році.

Усе вимагало зміцнення мережі російського впливу з метою створення суспільно-політичної сили, досить потужної задля забезпечення приєднання України до ТС і ЄЕП. Таке приєднання мало би стати її стрижнем, мобілізуючим відповідний суспільний вибір як сучасний аналог історичного руху Б. Хмельницького за возз'єднання з Росією. З урахуванням же складного поєднання сил і чинників, що впливали на прийняття політичних рішень українським керівництвом, пропонувалася відповідна комплексна програма дій, що охоплювала б урядові, ділові, парламентські, наукові, культурні, духовні, регіональні і тіньові канали. Реалізовуватися вона мала б силами української громадськості, не даючи приводів представляти дану діяльність як «руку Москви». Отже, було запропоновано такий план дій.

Забезпечення необхідних умов для ухвалення політичного рішення про приєднання України до Митного союзу. Тут, до речі, наголошувалося, що «негативне ставлення українського керівництва до приєднання, як показали спроби його переконання на найвищому рівні, не може бути подолане шляхом тільки роз'яснювальної роботи», а відтак «остання має бути підкріплена всебічним тиском з метою створення відчуття неминучості приєднання задля виживання нинішньої владної еліти»[2]. Цей тиск мав одночасно йти від бізнесу, духовенства, громадськості, ЗМІ, експертного співтовариства, а також від найближчого оточення В. Януковича, «включаючи його сім'ю і придворних олігархів».

Мав також активізуватися й український бізнес, зацікавлений у приєднанні України до Митного союзу. До процесу, як зазначалося, доцільно залучити бізнес-структури, що використовували кредитні

1 Там само.

2 Там само.

ресурси російських державних банків в Україні (ВЕБ, ВТБ, Сбербанк РФ), а також залежні від російських державних корпорацій (Газпром, ОАК, ОСК, Росатом та ін.). Особливого значення надавали позиціям українських олігархів, які мали безпосередньо потужний вплив на В. Януковича та керівництво усіх впливових політичних партій. Щодо них наголошувалося на необхідності індивідуальної роботи з підключення російських бізнес-партнерів і державних регуляторів, що відповідали за контроль їх сфери діяльності на ринках Митного союзу. Наявна інформація про вплив великого російського бізнесу на українську економіку і політику давала змогу авторам тієї стратегії визначити відповідні контури впливу, які охоплювали практично всі життєво важливі для української економіки галузі і зачіпали інтереси усіх українських олігархів.

Зауважувалося, що у роботі з бізнес-структурами потрібно було бути готовими йти назустріч українським партнерам у прийнятті рішень з важливих питань в обмін на пряму підтримку процесу приєднання. І навпаки, вдаватися до санкцій щодо підприємств, власники або керівники яких підтримуватимуть політичні сили, що були противниками приєднання або відкрито агітували за євроінтеграцію. Особливого значення слід було надавати позиції олігархів, пов'язаних з Партією регіонів (Ахметов, Фірташ, Клюєв, Колесніков, Продивус), Комуністичною партією (Косюк, Григоришин), іншими партіями (Жванія, Васадзе, Хмельницький, Ярославський), а також інших близьких до Януковича олігархів, які обіймали державні посади (Порошенко, Іванющенко, Присяжнюк). Найважливішого значення мало надання впливу на бізнес родини президента (Олександр Янукович) з метою створення та посилення залежності цього бізнесу від російських структур.

Іншим напрямком була робота з урядом України, зокрема вельми важливим завданням – персональна дискредитація прихильників прозахідного вектора розвитку з метою їх вичавлювання з керівних постів при оновленні уряду України після виборів. Водночас ставилося завдання усіляко сприяти посиленню позицій українських чиновників, які поділяли цілі приєднання України до МС і ЄЕП. Особливе значення мала робота з керівництвом Кабміну України, яке займало суперечливу позицію, коливаючись у своїх діях і висловлюваннях в залежності від тиску з різних боків. Оскільки ж підписання Угоди про Асоціацію з ЄС критично залежало від позиції голови Кабміну, слід було приділити пріоритетну увагу способам впливу на його позицію.

З урахуванням значення українського парламенту необхідно було сформувати мережу прихильників приєднання серед депутатів Верховної Ради, включно з представниками всіх партій. Завдання мало полегшити й те, що «як правило, українські парламентарії дотримуються гнучкої позиції, орієнтуючись на своїх спонсорів і лідерів»[1].

Окремо мав би здійснюватися вплив на медіапростір, для чого передбачалося задіяти «спеціальні зусилля» для зміни медійного наповнення, що включали б:

- досягнення персональних домовленостей із власниками телеканалів, як мінімум, про нейтралітет у доступі до ефіру наших прихильників;
- досягнення особистих домовленостей з телеведучими профільних каналів про запрошення наших експертів і прихильників на відповідні ток-шоу;
- теле- і радіопрограми; створення журналістського пулу прихильників приєднання і просування його учасників у медіапросторі;
- розробка серії програм для регіонального телебачення.

До цього комплексу заходів також планували залучити голів міст та голів обласних адміністрацій та рад, вченого співтовариства (зокрема керівництва Національної академії наук), мережі проросійських громадських організацій, релігійні громади (зокрема РПЦ, «Союз православних громадян України», УПЦ МП). «З урахуванням специфіки особистості Януковича планування роботи з приєднання доцільно вести, використовуючи можливості українського духовенства УПЦ Московського Патріархату, – наголошувалось у документі. – Його участь може відігравати важливу роль, як персонально для особистості Януковича, так і для громадської думки»[2].

Заходи щодо посилення залежності української економіки від Росії (з урахуванням небажання українського керівництва приєднуватися до МС і ЄЕП) мали відбуватися через валютно-кредитні і платіжно-розрахункові відносини, фінансовий ринок, технічне регулювання, злиття і поглинання підприємств. Просування за цими напрямками могло багаторазово посилити російський вплив і поставити українську економіку в критичну залежність від Росії, а також дати додаткові переваги російським компаніям на українському ринку, в тому числі для поглинання українських партнерів.

1 Там само.
2 Там само.

Як зазначали російські аналітики, на попередньому обговоренні з українськими посадовими особами, керівництво України позитивно ставилося до проведення кредитного СВОПу «рубль-гривня» з наданням рублю статусу першокласної валюти в Україні (критичний стан платіжного балансу України змушував фінансові органи влади шукати всілякі способи залучення валютних ресурсів, в тому числі в російських рублях для погашення дефіциту торгового балансу з Росією). Тож вважалося за доцільне реалізувати попередньо узгоджений з Нацбанком України проект кредитного СВОПу «рубль-гривня» в еквіваленті до 4 млрд дол. терміном на рік з можливим подальшим продовженням (українська сторона планувала використовувати рублеву частину на оплату імпортованого з Росії газу, що змусило б її розвивати рублевий сегмент свого фінансового ринку для погашення частини СВОПу, а це, в свою чергу, потребувало б прийняття рішення про надання рублю статусу першокласної валюти).

Планувалося також схилити Київ до створення російсько-українського Міжнародного депозитарного центру. Відповідно до рішення Українсько-Російської комісії зі співробітництва від 2 липня 2004 р., створення такого депозитарію за участю ММВБ, Центрального депозитарію України та інших зацікавлених структур дозволило б Росії забезпечити:

- прозорість руху прав власності на українські підприємства і суттєво полегшило би планування російських інвестицій;
- захист прав власності російських інвесторів в Україні;
- інтеграцію російського та українського фінансових ринків з домінуванням російських банків і фінансових компаній;
- запобігання встановленню контролю над українським ринком депозитарних послуг з боку США.

Втілення цього проекту від України мали покласти під провід М. Азарова та В. Івченка.

Іншим завданням Москви було:

- приєднання України до системи технічного регулювання Митного союзу (що стало би важливим кроком на шляху втягування України в ЄЕП);
- установлення російсько-українсько-білоруської корпорації міжнародного інноваційного співробітництва «Мир»;
- створення російсько-української Корпорації розвитку Криму і, в подальшому, інших регіональних корпорацій розвитку за участю російського капіталу;

- розробка єдиних вимог до діяльності кредитних рейтингових агентств (з урахуванням набагато більшої потужності і надійності російської банківської системи реалізація цього проекту надала би переваги російським банкам);
- створення спільної російсько-української корпорації в галузі транспортного літакобудування;
- створення спільного російсько-українського підприємства в галузі ядерного палива для українських АЕС (мало би колосальні перспективи зростання виробництва і значний інтеграційний ефект; зруйнувало би «нав'язливі» спроби американської кампанії «Westinghouse» переключити виробництво ядерного палива для українських АЕС на себе; інтенсифікувало б опрацювання питання про створення російсько-української атомної компанії);
- створення російсько-українського газотранспортного консорціуму.

Міжнародні аспекти процесу приєднання України до Митного союзу мали передусім мету:

- залучення України (навіть в рамках двосторонніх контактів на рівні глав держав і урядів) до щільної взаємодії з Білоруссю, Казахстаном та іншими державами ЄврАзЕС;
- нейтралізацію негативного ставлення до приєднання з боку ЄС, США та інших партнерів по СОТ тощо.

Не менш важливим для Росії було й ресурсне забезпечення інтеграції України до Митного союзу. Розробники тієї стратегії здійснили попередній аналіз структур бізнесу Фірташа, Ахметова, Пінчука, Порошенка та інших ключових фігур, що визначали українську політику (переважно в антиросійському прозахідному напрямку), який засвідчив їхню критичну залежність від російських кредиторів, ринків збуту та джерел сировини. На думку кремлівських стратегів, великий ефект могла дати активізація інших українських бізнесменів, що мали великий потенціал політичного впливу. Крім того, до впливу на вищеназваних олігархів передбачалося залучити державні корпорації, а також провідні на той час в Україні «Альфа-банк», «Лукойл», АФК «Система», компанію «РУСАЛ», Групу компаній «Євраз» тощо. Особливе значення при цьому мав облік особистих економічних інтересів В. Януковича. Росіяни чітко зазначали, що президент України через сина Олександра вибудовував власні бізнес-структури, для розвитку яких з боку Росії передбачалося створення сприятливих умов.

Росіяни також розробляли медіаплан, формували пул журналістів та експертів, концентрували керовані медіаресурси:

- контрольовані російською владою електронні ЗМІ федерального рівня;
- контрольовані російським бізнесом українські ЗМІ;
- впливові незалежні українські ЗМІ, що підтримували співпрацю з Росією та євразійський інтеграційний процес;
- відомі журналісти, які симпатизували Росії;
- лідери громадської думки – провідники ідей інтеграції України з Росією і Євразійським економічним союзом.

Інформаційне та аналітичне забезпечення процесу залучення України до Митного союзу мав надати Національний інститут розвитку разом з іншими російськими та українськими академічними організаціями (Інститутом народногосподарського прогнозування РАН, Інститутом економіки та прогнозування НАН України). Роботу по каналу громадських організацій планувалося вести за допомогою «Росспівробітництва»[1] з опорою на мережу вже існуючих організацій і рухів (із наданням ґрантів на гуманітарні цілі за зразком багаторічної діяльності в Україні західних фондів). Робота ж з православною громадськістю та українським духовенством повинна була проводитися за допомогою «Союзу православних громадян»[2].

Необхідно наголосити також і на інших шляхах опанування Російською Федерацією вищими органами державної влади та керівництва України. В унісон із вищевказаними викриттями щодо повідомлення президентові В. Януковичу про підготовку Росією митно-експортної блокади України та щодо виготовленого В. Медведчуком і С. Глазьєвим доповіді «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеґраційного процесу» (про що також стало відомо вищим колам українського політикуму) президентові України також надійшли відомості про функціонування на території України розвідувальної мережі Служби зовнішньої розвідки Російської Федерації (СЗР РФ).

---

1 Щодо діяльності «Росспівробітництва» дивіться: *Ілюк Т.* Трансформація публічної дипломатії Росії в контексті гібридної війни: діяльність «Росспівробітництва» / Т.Ілюк // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 237–249.

2 О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

Йдеться про лист до президента В. Януковича від 14 серпня 2013 р. під назвою «Щодо діяльності агентурної мережі СЗР Російської Федерації в українській розвідці» від імені групи колишніх та діючих офіцерів Служби зовнішньої розвідки України. У листі зазначалося, що у ході оперативно-службової діяльності було здобуто інформацію про функціонування на території України розвідувальної мережі СЗР РФ та проведення нею розвідувальних заходів, спрямованих на зміну зовнішнього курсу України у вигідному для Росії напрямку.

Так, протягом 1990-х рр., співробітниками спецслужб РФ були завербовані як агенти чотири співробітники розвідувальних органів України, зокрема Головного управління розвідки Служби безпеки України (СБУ) та Головного управління розвідки Міністерства оборони України (МО України), які на той час проходили службу на керівних посадах у Службі зовнішньої розвідки України, підтримували стійкий, систематичний зв'язок з резидентурою СЗР РФ та використовувалися нею для отримання розвідувальної інформації і проведення акцій вигідного впливу на шкоду інтересам України.

Серед них вказувалося на генерал-лейтенанта С. Степанченка, заступника голови СЗР України, який в силу функціональних обов'язків мав доступ до результатів проведення розвідувально-пошукових заходів, які здійснювалися підрозділами технічної розвідки СЗР України (у Львівській, Одеській обл. та в АР Крим). Автори листа доповідали, що «на виконання завдань розвідувального центру РФ С. Степанченко забезпечив передачу розвідувальної інформації про події на Близькому Сході, зокрема щодо військового конфлікту в Сирії, здобутої підпорядкованими йому підрозділами 2 Департаменту СЗР України. Крім цього, за його вказівкою технічні підрозділи СЗР України систематично використовуються для відпрацювання об'єктів розвідувальної діяльності РФ»[1].

Іншим фігурантом був генерал-лейтенант М. Лисенко, заступник голови СЗР України, колишній співробітник ГУР МО України, який попередньо перевірявся Управлінням внутрішньої безпеки ГУР МО України у зв'язку з виявленням ознак можливої причетності до діяльності спецслужб РФ. Цю розробку було припинено у зв'язку з його звільненням з ГУР МО України. У доповідній зазначили, що

1 Щодо діяльності агентурної мережі СЗР Російської Федерації в українській розвідці (Лист до Президента В. Януковича від імені групи колишніх та діючих офіцерів Служби зовнішньої розвідки України) (14 серпня 2013 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(08)14.rozvidka.php.

на виконання завдань російського розвідувального центру, під час перебування на посаді керівника департаменту політичної розвідки СЗР України, М. Лисенко досяг значного скорочення агентурних позицій СЗР України у світі, а також закриття розвідувальних точок, розташованих у Центральній та Західній Європі. На літо 2013 р. керівництво розвідки мало призначити цього генерала на посаду керівника Інституту підготовки кадрів СЗР України. За інформацією ж оперативних джерел, «йому було відпрацьоване завдання провести ліквідацію вказаного інституту спочатку як навчального закладу (шляхом звільнення викладацького складу і в першу чергу тих, хто має практичний досвід оперативної діяльності), а потім як окремого структурного підрозділу»[1].

Третім російським шпигуном називали заступника голови Служби зовнішньої розвідки України, генерал-майора Г. Волкова, щодо якого було з'ясовано, що в результаті вжитих ним заходів СЗР України втратило позиції в Латинській Америці, особливо у сфері науково-технічного і військово-технічного співробітництва, що надало можливість СЗР РФ та ГРУ ГШ МО РФ забезпечити реалізацію необхідних Росії проектів по поставках озброєння, повністю витіснивши з ринку українських спецекспортерів[2]. Внаслідок дій Г. Волкова, «з СЗР України були звільнені кваліфіковані спеціалісти по РФ, запроваджені бюрократичні процедури, які призвели до розшифрування перед оточенням агентури з числа іноземців, що на даний час [серпень 2013 р.] перебувають в Україні (зокрема рапорти особового складу про необхідність проведення агентурної зустрічі по кожному джерелу тощо)»[3].

---

1 Там само.

2 Нагадаю принагідно, що на жовтень 2013 р. державна компанія «Укрспецекспорт» продавала зброю до 78 країн світу. Крім того, 8 жовтня Верховна Рада України прийняла рішення про направлення національного контингенту для участі України в операції «Океанський Щит» та в операції Європейського Союзу «EU NAVFOR ATALANTA» за рахунок коштів державного бюджету України. У 2013 р. українські миротворці були направлені до африканських держав Кот-д'Івуар та Демократичної Республіки Конго. Загалом Україна взяла участь у 15 міжнародних операціях, дев'ять з яких проходили під егідою ООН, одна – ЄС, чотири – НАТО, іще одна – ОБСЄ.

3 Щодо діяльності агентурної мережі СЗР Російської Федерації в українській розвідці (Лист до Президента В. Януковича від імені групи колишніх та діючих офіцерів Служби зовнішньої розвідки України) (14 серпня 2013 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(08)14.rozvidka.php.

У листі було згадано також і про начальника інспекторського управління СЗР України, генерал-майора В. Стасіка. Він, згідно з розслідуванням, на виконання завдання російського розвідувального центру, використовуючи свої службові повноваження, сформував список найбільш ефективних співробітників української розвідки та вживав заходів для їх звільнення шляхом ініціювання відомчих перевірок оперативно-службової діяльності, встановлення кількісних (а не якісних) показників для оцінки результатів роботи. Зокрема у 2013 р. було з'ясовано, що В. Стасік «погоджує план проведення перевірок підрозділів СЗР України з російською резидентурою та, за потреби, штучно формує мотивацію для перевірок тих підрозділів української розвідки, які своїми заходами заважають реалізації планів СЗР РФ».[1]

Крім того, цих генералів було звинувачувано також у тому, що вони знехтували здобутою оперативним складом упереджувальною інформацією щодо акцій російських спецслужб, спрямованих на ускладнення політичних відносин між Україною та Республікою Польща, а також на розпалювання міжнаціональної ворожнечі між українським та польським народами. Зокрема було з'ясовано, що політичні кола РФ не були зацікавлені у збереженні союзницької позиції Польщі стосовно України. «Викладене стало однією з причин ліквідації російськими спецслужбами політичної еліти Польщі (*смоленська авіакатастрофа 10. 04. 2010 року*) і в подальшому, – наголошувалося в листі, – виявилося в ініціюванні звернення депутатів Верховної Ради України до Маршала сейму Республіки Польща з питання Волинської трагедії»[2].

Перелічені заходи також супроводжувалися фінансуванням (через резидентуру СЗР РФ у Федеративній Республіці Німеччина) публікацій у німецьких періодичних виданнях, що висвітлювали участь українців у ІІ Світовій війні виключно як військових злочинців. У доповідній також було зазначено, що, за даними оперативних джерел, «спецслужби РФ отримали завдання за всяку ціну не допустити формування стабільної європейської осі ФРН – Франція – Польща – Україна та погодження на вчинення будь-яких акцій (аж до фізичного знищення українських державних діячів) у випадку продовження європейського зовнішньополітичного курсу України»[3].

1 Там само.
2 Там само.
3 Там само.

Тут доречно буде згадати, як колишній розвідник І. Смешко розповідав, що після розпаду СРСР багато працівників радянського КДБ автоматично потрапили до нової української служби безпеки. Їх ніхто не звільнив. За його словами, принаймні дві бригади КДБ, які так і залишилися вірними Кремлю, весь цей час працювали на українській території. Саме вони готували групи проросійських терористів і допомагали їм з озброєнням. За президенства В. Ющенка роботу зі знищення зв'язків СБУ з Росією доручили В. Наливайченку, проте йому так і не вдалося очистити українську спецслужбу від російських агентів. Тоді в Криму українські спецслужби почали вступати у конфронтацію з ФСБ, які працювали на півострові нібито для захисту Чорноморського флоту Росії, але насправді ще й займалися вербуванням агентів і підкупом політиків. За словами В. Найди, російські агенти налагоджували зв'язки з проросійськими організаціями, які роками готували анексію Криму. А з приходом до влади проросійського президента Віктора Януковича київський офіс СБУ перетворився на філіал ФСБ. «Це були золоті часи російських спецслужб. Вони просто прийшли сюди разом зі своїм обладнанням, своїми людьми і менталітетом», – розповідав «The Wall Street Journal» В. Наливайченко. Ветеран СБУ з Одеси, ім'я якого не називається, розповів журналістам, що в часи В. Януковича всі операції з протидії російським спецслужбам в Україні навмисне блокувалися. А агенти СБУ повернулися до стеження за опозиційними лідерами і прослуховування їхніх телефонів[1]. Крім того, як повідомляла «The Financial Times», що користувалася дослідженнями фахівців компанії «BAE Applied Intelligence», яка провадить досліди в галузі мережевої безпеки на замовлення Міністерства оборони Великої Британії, вже з 2010 р. Росія почала проникати в комп'ютерні системи України і провадити проти неї високотехнологічну війну кібероперацій з використанням вірусу Snake (Змія).

Що й говорити про національну безпеку, коли, наприклад, міністр оборони в уряді М. Азарова Д. Саламатін, якого неодноразово

1 *Shishkin Ph.* How Russian Spy Games Are Sabotaging Ukraine's Intelligence Agency / Philip Shishkin // The Wall Street Journal. – 2015. – March 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wsj.com/articles/how-spy-games-are-sabotaging-ukraines-intelligence-agency-1426127401.

звинувачували у зв'язках з ФСБ, отримав громадянство України лише 6 грудня 2005 р., а до цього був громадянином Росії[1].

Тож Російська Федерація за президенства В. Януковича відносно успішно втілювала свої плани з гібридного оволодіння державою Україна, логічним завершенням якого й початком прикінцевого етапу мав стати кінець 2013 року. Для цього слід було остаточно схилити (змусити) Україну до відмови від Угоди про асоціацію є ЄС і, натомість, вступити до Митного союзу.

Вже 18 вересня 2013 р., відкриваючи засідання уряду, прем'єр-міністр України М. Азаров заявив, що «Угода про асоціацію – не догма. Передбачена можливість її періодичного перегляду. Це рівноправний міжнародний договір»[2]. Разом із тим, як вважав прем'єр, перебудова вітчизняної економіки, пов'язана із асоціацією з ЄС, «відкриє нові перспективи інтенсифікації співпраці з країнами Митного союзу та СНД», додаючи, що «в Угоді про асоціацію немає, і про це свідчить також офіційна заява Європейської комісії, жодних положень, які б завадили нашим планам розширення співпраці з Митним союзом, країнами СНД та іншими партнерами за межами Євросоюзу»[3]. Крім того, М. Азаров повідомив, що напередодні погодив «план-графік розгляду на засіданнях уряду угод Митного союзу Республіки Білорусь з Республікою Казахстан і Російською Федерацією, до яких могла б приєднатися Україна, і доручив Мінекономрозвитку координувати роботу з гармонізації роботи нашої економіки в умовах зони вільної торгівлі з ЄС та в умовах, які діють у Митному союзі»[4].

Ще чіткіше висловився М. Азаров після відвідин першого засідання Вищої Євразійської економічної ради на рівні глав урядів. 26 вересня на відкритті засідання українського уряду він заявив, що відтоді реально почала працювати формула відносин України і

1 Д. Саламатін тримав на рахунках швейцарського філіалу банку HSBC у 2006–2007 рр. 11,4 млн дол. США (був внесений в базу як російський клієнт). Переїхав з Росії в Україну у 1999 р. Обіймав ключові посади у військовій галузі України за часів В. Януковича: у 2010 р. очолював українську держкомпанію з експорту та імпорту продукції та послуг військового призначення, а в 2011 р. – «Укроборонпром». За перший квартал 2012 року збитки концерну наблизилися до 166 млн грн. При цьому кількість збиткових підприємств зросла з 45 у 2010 р. до 62 за підсумками першого кварталу 2012 р. З лютого по грудень 2012 р. був міністром оборони України. Неодноразово звинувачувався у зв'язках з російськими спецслужбами.

2 Азаров іноді переглядатиме Угоду про асоціацію з ЄС // Коментарі. – 2013. – 18 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.comments.ua/politics/210149-azarov-inodi-pereglyadatime-ugodu-pro.html.

3 Там само.

4 Там само.

Митного Союзу, ініційована президентом України В. Януковичем – «3+1». М. Азаров висловився також за те, що настав час переходити від критики до втілення практичних можливостей співпраці з Митним союзом в умовах зони вільної торгівлі з Європейським Союзом. «Я офіційно запропонував главам урядів країн-учасниць Євразійського економічного співтовариства провести тристоронні консультації у форматі ЄС–Україна–Митний союз. Ми готові відповісти на занепокоєння наших партнерів, яке виникло щодо нібито майбутнього перенасичення українського ринку європейськими товарами і «витискання» українських товарів до Митного союзу. Цього не буде. Ми також готові пояснити, що є абсолютно надійні, апробовані у світовій торгівлі механізми запобігання реекспорту товарів на територію Митного союзу. Цього також не буде, коли домовимося про елементарні заходи визначення країни походження товару», – стверджував український прем'єр-міністр[1].

Складалося враження, що українська влада таки вирішила якимось чином всидіти на двох стільцях, але переважно усе ж схилялася до асоціації з ЄС. Відповідь Москви не забарилася. Жовтень розпочався з імітації Росією «поступки» у газовому питанні, коли 8 жовтня 2013 р. президент РФ В. Путін заявив про можливість кредитування України на закупівлю «технічного газу». ЄС своєю чергою, в особі єврокомісара з питань енергетики Г. Еттінгера, пообіцяв фінансувати модернізацію української газотранспортної системи[2]. Після цього позиція Росії знову пожорсткішала. У середині жовтня на засіданні українсько-російського Міжурядового комітету з економічних питань у Калузі Україна, окрім підписаної угоди про співпрацю у сфері космосу до 2016 р., так і не змогла домовитися з Росією[3]. Тим часом 12 жовтня Кабінет міністрів України дав міністру економічного розвитку і торгівлі І. Прасолову доручення погодити план-графік розгляду на засіданнях уряду міжнародних угод Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації, до яких могла би приєднатися Україна. Запропонований І. Прасоловим та погоджений прем'єр-міністром України М. Азаровим план було затверджено 17 жовтня й

1 Вступне слово Прем'єр-міністра України Миколи Азарова на засіданні Уряду 26 вересня 2013 року // Урядовий портал. – 2013. – 26 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246710980&cat_id=244823857.

2 Голос України. – 2013. – 12 жовтня.

3 Там само. – 16 жовтня.

розраховано було поетапно розглянути до березня 2014 року[1]. Вже за кілька днів (24–25 жовтня) у Мінську президент України В. Янукович провів у рамках саміту СНД консультації з членами Митного союзу[2], а 27 жовтня у Сочі під час його неформальної зустрічі з президентом Росії В. Путіним вкотре було визнано, що «з усіх проблем не вдалося досягти прогресу»[3].

Після безрезультатних для Москви перемовин та шантажу остання, за випробуваною схемою, знову вдавалася до тиску: наприкінці жовтня російське державне підприємство «Регістр сертифікації на федеральному залізничному транспорті» призупинило дію сертифікатів на постачання до Росії вагонів українського виробництва[4]; після чергової робочої зустрічі у Москві В. Путіна та В. Януковича 11 листопада Україна припинила імпорт російського газу, а вже наступного дня на всьому російсько-українському державному кордоні митними органами РФ розпочалася реалізація заходів із забезпечення дотримання транзиту товарів, які ввозять на територію Митного союзу. Крім того Росія відмовилася надавати Світовій організації торгівлі (СОТ) звіт про перевірки українських кондитерських фабрик «Рошен»[5].

Тиск Росії ставав дедалі відчутнішим, яка енергетичними, торговельно-економічними, військово-політичними й дипломатичними зашморгами крок за кроком наближалася до своєї мети – інкорпорувати у собі Україну. Водночас Європейський Союз (а за його спиною й НАТО) недвозначно виказував своє прагнення не допустити геополітичного зміцнення Кремля за рахунок поглинання українського простору, інтелектуального та економічного потенціалів, енергетичної системи, ВПК тощо.

---

1 План-графік розгляду на засіданнях Уряду угод Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації [запропонований міністром економічного розвитку і торгівлі І. Прасоловим та погоджений прем'єр-міністром України М. Азаровим] (17 жовтня 2013 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hainyzhnyk.in.ua/doc2/2013(10)17.mytnyi_soyuz.php.

2 Голос України. – 2013. – 25 жовтня.

3 Там само. – 30 жовтня.

4 Там само. – 31 жовтня.

5 Там само. – 13 листопада.

2.4. Бій за Свободу і Гідність: революційне повстання проти проросійського режиму внутрішньої окупації України (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.)

У листопаді 2013 р. після тривалих переговорів держава стояла на порозі підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, але в другій половині місяця поширилися відомості про те, що Угоду не буде підписано через низку причин, зокрема, у зв'язку з невиконанням Україною вимог ЄС та напругою між Україною і Російською Федерацією, результатом якої стала нова торговельна війна. Почалися заклики до всенародної демонстрації підтримки Україною тісніших зв'язків з Європою. Ці заклики посилили настрій громадянських протестів, який існував в Україні з літа 2013 р. і був спричинений низьким рівнем життя, зростанням цін і високим рівнем безробіття.

20 листопада Кабінет міністрів України у прес-релізі повідомив, що під час прес-конференції у Санкт-Петербурзі (Російська Федерація) прем'єр-міністр М. Азаров заявив, що Україна продовжує підготовку до підписання Угоди про асоціацію. Проте наступного дня Кабінет міністрів раптом (?) ухвалив розпорядження № 905-р під назвою «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони»[1] й призупинив підготовку до підписання Угоди, яке мало відбутися на саміті Східного партнерства наприкінці листопада 2013 року. Також зазначалося, що Україні потрібно переглянути свої торгові відносини з Російською Федерацією та іншими членами Співдружності Незалежних Держав.

Після цього рішення в соціальних мережах почали з'являтися заклики зібратися на Майдані Незалежності у Києві на підтримку проєвропейського вибору України. Перші учасники акцій протесту, в тому числі й автор цих рядків, зібралися там ввечері 21 листопада 2013 р.[2], наступного дня після того, як Окружний адміністративний

1 International Advisory Panel. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations. – 2015. – 31 March. – P. 9.

2 Автор цих рядків звернувся з промовою до ще нечисленних тоді мітингувальників з даху автомобіля (переді мною виступав В. Кличко, після мене – А. Скоропадський), у якій закликав громадськість вимагати не лише відставки М. Азарова, а й дострокових виборів президента України.

суд міста Києва своїм рішенням за результатами розгляду звернення Київської міської державної адміністрації заборонив проведення акцій у центрі міста. 24 листопада відбулася перша масова демонстрація за Україну в Європі та проти влади. За даними з різних джерел, у ній взяло участь від 50 тис. до 100 тис. осіб. Учасники акції вимагали відставки уряду та розпуску Верховної Ради у разі непідписання Угоди про асоціацію. Протестанти підійшли до будівлі Кабінету міністрів, біля якої вже зібралися окремі групи антимайданівців разом із так званими «тітушками». Тоді ж загони «Беркуту» застосували сльозогінний газ у відповідь на начебто насильницькі дії з боку учасників акцій протесту, що виступили проти влади, хоча деякі джерела повідомляли про застосування димових шашок, а не сльозогінного газу. Перші намети представників опозиційних політичних сил почали з'являтися на Європейській площі та на Майдані Незалежності.

Того ж дня, 24 листопада, влада вперше кваліфікувала мітингувальників як «терористичну» загрозу. Так, з'явилося розпорядження начальника Головного управління СБУ у м. Києві та Київській обл., генерал-майора О. Щеголєва до керівників регіональних органів суб'єктів боротьби з тероризмом – членам Координаційної групи АТЦ при Головному управлінні СБУ «Щодо приведення до ступеня готовності ''підвищена''», у якому зазначалося, що штабом Антитерористичного центру при СБУ України було нібито «отримано інформацію щодо можливого вчинення 24 листопада ц. р. в м. Києві злочину терористичного спрямування»[1]. Таке ж розпорядження було вироблено й 27 листопада, проте з відрізком термінів щодо «злочину терористичного спрямування» від 25 по 30 листопада 2013 року[2].

28–29 листопада 2013 р. у Вільнюсі (Литва) відбувся саміт ЄС за участю лідерів країн «Східного партнерства» (Грузія, Азербайджан, Вірменія, Молдова, Білорусь, Україна, Євросоюз). Очікуваного під-

1 СБУ. Щодо приведення до ступеня готовності «підвищена». Керівникам регіональних органів суб'єктів боротьби з тероризмом – членам Координаційної групи АТЦ при Головному управлінні СБ України у м. Києві та Київській області (Начальник Головного управління генерал-майор О. Щеголєв) 24 листопада 2013 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(11)24.maidan_sbu.php.

2 Там само.

писання угоди про асоціацію України з Євросоюзом не відбулося[1]. Україна відклала підписання угоди про асоціацію до «кращих часів». «Рішення було викликано усвідомленням величезних економічних втрат, які могла зазнати Україна, – пояснював пізніше В. Янукович. – Ми розуміли, що в економіці України виникнуть великі труднощі після підписання угоди. Ми могли підписати її тільки за умови компенсації наших втрат, які могли виникнути від проблем в торгівлі з Росією. Перехід України на технічні стандарти ЄС в машинобудуванні, значне підняття дотацій в сільському господарстві до рівня ЄС – ці й багато інших запитань були не під силу Україні[2]. Але політики ЄС, наполягаючи на якнайшвидшому підписанні угоди, навідріз відмовлялися надати будь-яку компенсацію і переглянути економічну частину угоди з урахуванням пропозицій України. У тому числі шляхом розгляду вузьких проблем у форматі Україна–ЄС–Росія»[3]. Європейські політичні діячі висловили жаль з цього приводу та назвали це рішення помилкою, але й за такої ситуації ЄС декларував готовність у 2014 р. повернутися до обговорення цього питання. У декларації відзначалася «безпрецедентна громадська підтримка» політичній асоціації та економічній інтеграції України з Євросоюзом.

Тим часом у Києві, в ніч з 29 на 30 листопада, близько 4.00 ранку, міліцейський спецназ раптово без попередження атакував молодих людей на Майдані Незалежності (близько 200 юнаків та юнок), що несли цілодобову варту на знак протесту з приводу відмови України підписати асоціацію з ЄС. Уся операція тривала близько 20 хвилин. Молодих людей били кийками, відтісняли їх від пам'ятника та відтягали убік, тих, хто падав, добивали ногами й кийками, незважаючи

1 Грузія і Молдова підписали свої угоди про асоціацію з ЄС. У результаті саміту було прийнято Вільнюську декларацію із закликами до пострадянських країн Східної Європи та Закавказзя впроваджувати ширші демократичні та економічні реформи, а також до Росії – поважати їхні євроінтеграційні прагнення.

2 В. Янукович та уряд М. Азарова оцінювали витрати щодо переходу на європейські технічні стандарти і норми, за якими вже через кілька років повинні були б працювати промисловість і сільське господарство у суму від 160 до 500 млрд євро протягом 10 років. Деяким галузям таку заміну потрібно було б провести ще швидше. Наприклад, машинобудування мусило було у повному обсязі перейти на стандарти ЄС вже за два роки.

3 *Янукович В.* «Народ договорится, и Украина станет единой» / Виктор Янукович // Аргументы и Факты. – 2014. – № 52. – 24 лютого.

на стать і вік[1]. Міліція також переслідувала, хапала і била людей на прилеглих вулицях, добивала й тих, хто вже впав[2]. Вранці 30 листопада 2013 р. кияни з усіх районів міста з'їхалися на Майдан, обурені сваволею та жорстокістю влади. За інформацією Генеральної прокуратури України, 30 листопада – 1 грудня 2013 р. у Києві на акції протесту проти незаконних дій працівників міліції вийшли від 500 тис. до 1 млн осіб[3].

Близько 13 години дня 1 грудня 2013 р. група у складі 50–60 осіб у масках і шоломах, озброєна палицями, увірвалася до будівлі Київської міської державної адміністрації й захопила її. Близько 14.20 низка зіткнень між міліцією і протестувальниками сталася біля Адміністрації президента України на вулиці Банковій. Десятки людей отримали поранення. Група активістів (приблизно 500 осіб) підігнала бульдозер і спробувала на ньому прорвати міліцейський ланцюг, виставлений перед адміністрацією; кілька міліціонерів отримали поранення. Після цього опозиційна молодь спробувала прорвати міліцейський ланцюг за допомогою металевих загороджень, раніше встановлених міліцією, деякі активісти також хапалися за міліцейські щити і кидали в міліціонерів каміння з бруківки. Міліція у відповідь застосувала сльозогінний газ, світлошумові та димові гранати, й близько 16.30 за київським ча-

1 У грудні 2014 р. у Москві В. Янукович заявлятиме, що від нього ніякого наказу на розгін демонстрантів не було і не могло бути. На його погляд, то була добре організована провокація, для того щоби перевести мирні акції протесту в радикальне русло. Він стверджував (попри відсутність на руках доказів), що за побиттям 30 листопада стояв тогочасний голова Адміністрації президента України С. Льовочкін (такі підозри мали під собою досить вагомі підстави, як вважав згодом й міністр внутрішніх справ А. Аваков). Як тільки слідством, за гарячими слідами, були встановлені перші факти і докази про ті події, від своїх посад були відсторонені заступник секретаря РНБО В. Сівкович і голова Київської міської державної адміністрації О. Попов, а також очільник київського міського управління МВС В. Коряк.

2 За результатами розслідування ГПУ було встановлено, що секретар Ради національної безпеки і оборони пан Клюєв прийняв незаконне рішення про розгін Майдану і з цією метою залучив заступника секретаря Ради національної безпеки і оборони В. Сівковича, голову Київської міської державної адміністрації О. Попова та керівника Головного управління МВС України у місті Києві В. Коряка. 24 лютого 2014 р. новий генеральний прокурор України О. Махніцький відкрив ще одне провадження стосовно чотирьох із п'яти вищеназваних осіб (Попова, Мариненка, Коряка та Федчука) за іншим обвинуваченням, а саме у неправомірному перешкоджанні проведенню демонстрацій.

3 Ukraine: «EuroMaydan»: Human Rights violations during protests in Ukraine // AI Index: EUR 50/020/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR50/020/2013/en/75c9fb6c-23a4-4b34-921d-94ba667ed378/eur500202013en.pdf.

сом «Беркут» контратакував протестувальників, б'ючи людей кийками з неймовірною жорстокістю[1]. Події переросли у справжню бійню, яку влаштувала міліція над протестувальниками, простими перехожими та журналістами[2].

«Така жорстокість міліції шокує, – заявила тоді заступник директора організації «Human Rights Watch» у Європі та Центральній Азії Р. Денбер (Rachel Denber). – Владі потрібно було припинити насильство і забезпечити безпеку президентської адміністрації, але це не може слугувати виправданням побиття людей, які не вдавалися до насильства і не становили ані найменшої загрози»[3]. У заяві від 2 грудня 2013 р. представник ОБСЄ зі свободи ЗМІ Д. Міятович (Dunja Mijatović) висловила стурбованість у зв'язку з насильством з боку міліції щодо журналістів і демонстрантів в Києві і закликала українську владу розслідувати напади на журналістів. У заяві сказано, що під час висвітлення демонстрацій у Києві 40 журналістів «зазнали фізичного насильства і отримали важкі травми»[4].

Слід наголосити, що такими жорстокими діями влада України перевищила основні стандарти, що регламентують застосування сили під час міліцейських операцій. Ці універсальні стандарти викладено в Основних принципах застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (ООН, 1990 р.), де зазначено: «У всіх випадках, коли застосування сили або вогнепальної зброї неминуче, посадові особи з підтримання правопорядку проявляють стриманість у такому застосуванні сили і діють на основі серйозності правопорушення і тієї законної мети, яка повинна бути досягнута»[5].

---

1 За інформацією зі звіту МВС, за результатами службового розслідування від 24 квітня 2014 р., 1 грудня 2013 р. у центрі Києва було задіяно 3 тис. 560 силовиків, з них 850 військовослужбовців внутрішніх військ.

2 За інформацією, оприлюдненою Міністерством охорони здоров'я України, 30 листопада – 2 грудня 2013 р. у Києві за невідкладною медичною допомогою звернулися 248 осіб, з них 190 – у період між 12:00 1 грудня і 6:00 2 грудня. 139 осіб було госпіталізовано, в тому числі 76 співробітників правоохоронних органів і 3 журналісти.

3 Ukraine: Excessive Force Against Protesters. Hundreds Injured in Kiev as Riot Police Crack Down // Human Rights Watch. – 2013. – December 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hrw.org/news/2013/12/03/ukraine-excessive-force-against-protesters.

4 Там само.

5 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine – 15 April 2014.

Так почався новий етап ЄвроМайдану, який набирав уже революційних рис, та визрівала нова, жорстка фаза протистояння між громадянами та владою, що невдовзі переросла не лише у численні сутички з обох сторін, а й у барикадні бої та криваві розстріли у столиці України, у події, що отримали назву Революція Гідності.

Після такого бойовища свій бій за Україну почала міжнародна дипломатія і вже 5 грудня у Києві відбулася зустріч міністрів закордонних справ країн ОБСЄ. Після перемовин заступник державного секретаря США В. Нуланд підтримала народ України, натомість міністр закордонних справ Росії С. Лавров звинуватив країни Євросоюзу у втручанні до внутрішніх справ України. Повертаючись до подій грудня 2013 р. та російсько-українських взаємин, варто згадати, що саме після цих перших кривавих зіткнень та подальших протестних акцій, що не припинялися, президент України В. Янукович одразу ж відлетів до Росії й 6 грудня провів у Сочі позапланову зустріч з президентом Російської Федерації В. Путіним. Зміст тих конфіденційних консультацій покищо достеменно невідомий, проте саме після цієї зустрічі дії українських силовиків знову активізувалися.

Силовиками було вироблено «План до забезпечення охорони громадського порядку під час виконання судових рішень, пов'язаних з розблокуванням вулиць у центральній частині міста Києва», який підписали: т. в. о. начальника ГУМВС України у м. Києві, ген.-полк. міліції В. Мазан, начальник ГУ ДСНС України у м. Києві, ген.-майор служби цивільного захисту А. Куценко, начальник ГУ юстиції у м. Києві С. Семерга, голова Київської міської державної адміністрації О. Попов. Низку (власне – 16) т. зв. організаторських та практичних заходів «для припинення порушень громадського порядку та забезпечення нормальної життєдіяльності» було заплановано на 9 грудня[1].

Так, вранці 9 грудня 2013 р., здолавши спробу блокади громадянами, з території військової частини у Василькові до центра Києва прибув спецпідрозділ «Тигр» та інші підрозділи внутрішніх військ. Протягом дня, під приводом нібито повідомлень про мінування, були закриті центральні вузлові станції метрополітену «Театральна», «Хрещатик» і «Майдан Незалежності». Тоді ж працівники міліції провели обшук у штаб-квартирі партії «Батьківщина», а в прес-релізі, опри-

1 План до забезпечення охорони громадського порядку під час виконання судових рішень, пов'язаних з розблокуванням вулиць у центральній частині міста Києва // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(12).maidan_rozgon.php.

людненому в січні 2014 р., заступник керівника Головного слідчого управління МВС заявив про те, що в комп'ютерах, вилучених з офісу, знайшли свідчення того, що акції протесту планувалися заздалегідь. Станом на 10 грудня 2013 р. кількість правоохоронців у Києві зросла до 5 тис. 101 особи, включаючи 2 тис. 906 військовослужбовців внутрішніх військ[1]. У ніч на 11 грудня 2013 р. було зроблено спробу витіснити учасників протесту з Майдану. О першій годині ночі співробітники спецпідрозділу «Беркут» намагались розібрати барикади на вулиці Інститутській, при цьому декількох народних депутатів, які знаходилися серед учасників акцій протесту, міліціянти побили. Протистояння між учасниками акцій протесту та міліцією тривало всю ніч. Вранці силовики здійснили невдалу спробу штурмом взяти будівлю Київської міської державної адміністрації (КМДА), що утримувалася учасниками акцій протесту. За повідомленнями з різних джерел, того дня до 40 осіб, включно з правоохоронцями, було поранено, і до 15 осіб госпіталізовано, 8 активістів затримано.

Тим часом, у Києві 10 та 11 грудня революціонерів підтримали заступник держсекретаря США В. Нуланд[2] та верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки К. Ештон[3]. 12 грудня у Брюсселі Ш. Фюлє, на перемовинах з першим віце-прем'єр-міністром України С. Арбузовим, від імені ЄС відмовив Києву у наданні невідкладної кредитної допомоги у 20 млрд євро[4]. Того ж дня Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо результатів Вільнюського саміту, яка стосувалася України й у якій було засуджено

1 Нагадаю, що за рік до цих подій Європейський Союз виділив допомогу внутрішнім військам МВС України в розмірі 1,55 млн євро «для підвищення ефективності правоохоронних органів України у забезпеченні прав і свобод громадян». Україна остаточно перетворилася на поліцейську державу, в якій: внутрішні війська МВС налічували 33,3 тис. бійців, СБУ – 41,75 тис., міліція – 240,2 тис., прикордонні війська – 50 тисяч. Усіх їх разом було більше, ніж української армії (117 тис.) – майже 450 тисяч охоронців режиму.

2 Голос України. – 2013. – 10 грудня.

3 Урядовий кур'єр. – 2013. – 11 грудня.

4 Голос України. – 2013. – 13 грудня.

економічний тиск Росії на Україну[1]. У перспективі ж обіцяно запровадження безвізового режиму для громадян України[2]. 14–15 грудня, під час візиту до Києва майданівців підтримав сенатор США Дж. Маккейн.

Українська ж влада, після невдалих спроб силовими заходами опанувати становище у центрі столиці та в областях Центральної й Правобережної України, знову звернула свій погляд до північно-східного сусіда. Як наслідок, 17 грудня 2013 р. президент України В. Янукович мав зустріч у Москві з президентом РФ В. Путіним, після якої було підписано спільний план дій між Російською Федерацією та Україною. За результатами переговорів, «Газпром» погодився зменшити ціну на газ до 268,5 дол. США за кубометр. Росія також анонсувала намір купити українських боргових зобов'язань на 15 млрд дол. США. Усі ці стратегічні угоди стали по суті винагородою Україні та режиму В. Януковича за призупинення процесу підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Тоді ж відбулося шосте засідання Російсько-Української міждержавної комісії, у роботі якої головували В. Путін та В. Янукович. Комісія «із задоволенням» відзначила позитивні тенденції розвитку російсько-українських відносин, зміцнення різнопланового та інтенсивного політичного діалогу між Росією та Україною в дусі дружби і добросусідства. Сторони підтвердили, що динаміка цього процесу носила об'єктивний характер, тому не повинна бути піддана суб'єктивним факторам. Сторони підтвердили свою позицію щодо взаємодоповнюваності інтеграційних процесів, які здійснюються у рамках Євразійської економічної інтеграції та Європейського союзу. Комісія зазначила, що, незважаючи на скорочення взаємного товарообігу, є значний потенціал істотного поглиблення двосторонніх

1 «Події, що відбуваються на Майдані в Києві та інших містах країни – то лише видимі, неприховані, але достатньо ґенеруючі, кластери багаторічних позалаштункових як внутрішніх, так і зовнішніх процесів торгу та боротьби навколо контролю та впливами над заіржавілою системою, яка зі скрипом, пробуксовками та небезпечними іскрами побічних руйнівних ефектів, все ще намагається, хоч і вхолосту, таксяк підтримувати хід системного державно-політичного, суспільно-національного та фінансово-економічного краху молодого, але вже досить охлявшого й поршарпаного, організму під назвою «держава Україна». Головне – хто, як і з якою метою прагне скористатися цими внутрішньоукраїнськими та геополітичними вихорами, що сконцентровані зараз у стольному місті Києві та ширяють над такими привабливими і потенційно продуктивними теренами Русі-України...» (*П. Гай-Нижник, 12 грудня 2013 р., допис на особистій сторінці у Facebook*)

2 Голос України. – 2013. – 13 грудня.

економічних зв'язків, і на його реалізацію мають бути спрямовані зусилля усіх російських та українських міністерств і відомств, ділових кіл. Було висловлено впевненість, що підписання і виконання Плану дій (Дорожньої карти) щодо врегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі на 2013–2015 роки дасть змогу вирішити на взаємовигідній основі найважливіші питання торгово-економічного співробітництва[1].

У рамках шостого засідання міждержавної Комісії між Україною та Російською Федерацією, окрім відповідного протоколу, були підписані такі документи:

- план російсько-українських заходів щодо спільного святкування 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 2014 році;
- план дій щодо врегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі між Україною та Російською Федерацією й Україною на 2013–2014 рр.;
- Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України про реалізацію заходів державної підтримки відновлення серійного виробництва літаків сімейства Ан-124 з двигунами Д-18Т та їх модифікаціями;
- протокол між Урядом Російської Федерації й Кабінетом міністрів України про поставки товарів за виробничою кооперацією у 2014 році;
- Меморандум про наміри щодо активізації співробітництва в сфері суднобудування між Міністерством промисловості і торгівлі Російської Федерації та Міністерством промислової політики України;
- Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку;
- Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про оперативне оповіщення про ядерну аварію та обмін інформацією в галузі ядерної та радіаційної безпеки;
- Протокол між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про визначення пункту пропуску через українсько-російський державний кордон «Куйбишево» для здійснення спільного контролю відповідними органами держав Сторін;

---

1 Протокол шестого заседания Российско-Украинской межгосударственной комиссии (Москва, 17 декабря 2013 г.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(12)17.rosiya-ukraina.php.

- Протокол між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про внесення зміни до Угоди між Урядом Російської Федерації та Кабінетом міністрів України про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на українсько-російському державному кордоні від 18 жовтня 2011 року;
- Угода про співробітництво між Федеральною службою Російської Федерації з контролю за обігом наркотиків та Державною службою України з контролю за наркотиками;
- план спільних заходів Міністерства Російської Федерації у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій і ліквідації стихійних лих та Державної Служби України з надзвичайних ситуацій у контексті реалізації міжурядової Угоди про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їх наслідків;
- Меморандум про взаєморозуміння між Федеральним космічним агентством (Російська Федерація) та Державним космічним агентством України щодо співпраці в галузі ракетно-космічної промисловості;
- Доповнення до контракту від 19 січня 2009 р. між ВАТ «Газпром» і НАК «Нафтогаз України» з купівлі-продажу природного газу у 2009–2019 рр[1].

А в дорученнях, які Комісія визначила для виконання урядам обох держав, яскраво видно про завдання щонайшвидшого втілення в життя вищеназваних путінських стратегічних планів з документа під назвою «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеґраційного процесу», що був розроблений під патронатом В. Медведчука і С. Глазьєва. Зокрема урядам України та Російської Федерації доручалося реалізувати такі проекти:

1. Вжити заходів, що сприяють зростанню обсягів двосторонньої торгівлі та інвестицій у 2014 р., в тому числі шляхом усунення технічних бар'єрів у взаємній торгівлі на основі Угоди про усунення технічних бар'єрів у взаємній торгівлі держав-учасниць СНД, які не є членами Митного союзу, а також домовленостей, визначених Планом дій щодо врегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі між Російською Федерацією та Україною на 2013–2014 роки.

2. Сторони будуть сприяти подальшій лібералізації торговельних режимів у рамках СНД з метою розвитку положень Договору про зону вільної торгівлі. Сторони погодилися продовжити розвиток

1 Там само.

кооперaційних зв'язків, а також утримуватися від односторонніх дій, пов'язаних з реалізацією політики імпортозаміщення, які можуть завдати економічної шкоди одна одній.

3. Активізувати роботу з реалізації схвалених спільних інфраструктурних та промислових проектів, а також ініціатив, представлених у відповідних Дорожніх картах, включаючи створення спільних підприємств та об'єднань у пріоритетних сферах економіки, в першу чергу – в авіабудуванні, двигунобудуванні, атомній енергетиці, космічній галузі, суднобудуванні, у транспортній сфері.

4. Урядам Сторін забезпечити розробку і підписання у стислі терміни Меморандуму про сприяння Російської Федерації щодо зближення технічних регламентів України та Митного союзу.

5. Урядам Сторін підготувати пропозиції щодо взаємодії Української Сторони з Євразійським банком розвитку, антикризовим фондом ЄврАзЕС і Міждержавним банком СНД.

6. Опрацювати питання про включення державної корпорації «Банк розвитку і зовнішньоекономічної діяльності» («Внешэкономбанк») до переліку організацій, кредитні угоди з якими підписуються за процедурами, визначеними для міжнародних фінансових організацій.

7. Виконати пункт 1.2. «Дорожньої карти» щодо врегулювання питань в інвестиційному, фінансовому та галузевому співробітництві Російської Федерації та України від 15 жовтня 2013 р. про включення російського рубля в 1-ї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів Національного банку України.

8. Активізувати розробку і впровадження нових принципів і механізмів взаємовигідного співробітництва у газовій галузі.

9. Продовжити реалізацію заходів щодо організації в Україні виробництва ядерного палива для реакторів ВВЕР-1000 за російськими технологіями.

10. Підготувати пропозиції щодо організації фінансування проекту спорудження енергоблоків № 3 та № 4 Хмельницької АЕС.

11. Продовжити у 2014 р. роботи з розробки та реалізації програм двостороннього співробітництва в галузі машинобудування, хімічної промисловості, суднобудування, гірничо-металургійному комплексі, із залученням галузевих асоціацій.

12. Забезпечити завершення спільних державних випробувань літака Ан-70 до кінця першого кварталу та за їх підсумками ухвалити рішення про спільне серійне виробництво.

13. ДП «Антонов» та Об'єднаній авіабудівній корпорації активізувати роботу щодо вирішення питання створення спільного підприємства для управління програмою відновлення серійного виробництва літаків сімейства Ан-124 із двигунами Д-18Т.

14. Продовжити роботу зі створення єдиного навігаційно-тимчасового простору Російської Федерації та України на базі системи ГЛОНАСС, щодо забезпечення подальшої реалізації проектів «Наземний старт», «Морський старт» і програми «Дніпро».

15. Продовжити реалізацію ініціативи зі створення Причорноморського зернового Комітету.

16. Вжити заходів щодо підготовки та проведення у 2014 р. III Російсько-Українського міжрегіонального економічного форуму за участю глав держав (м. Нижній Новгород).

17. Забезпечити реалізацію «Дорожньої карти з інвестиційної, фінансової галузевої співпраці».

18. Приділити пріоритетну увагу розвиткові російсько-українського військово-технічного співробітництва, кооперації підприємств оборонних галузей промисловості, створення спільних підприємств у військово-технічній сфері з урахуванням чинного законодавства Російської Федерації та України.

19. Вжити заходів для підписання Угоди між урядом Російської Федерації і Кабінетом міністрів України про реалізацію Програми військово-технічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією на 2013–2017 рр.

20. Внести на розгляд урядів до кінця першого кварталу 2014 р. узгоджені пропозиції про збільшення участі Російської Федерації у розвитку соціально-економічної сфери Севастополя та інших населених пунктів – місць дислокації військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України.

21. Прискорити роботу з інвентаризації земельних ділянок і розташованих на них об'єктів нерухомості, які використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України, і щодо врегулювання питання про здійснення капітального ремонту будівель і споруд, які орендуються Російською Федерацією в інтересах російського Чорноморського флоту.

22. Завершити підготовку до підписання проектів міжурядових угод: про узгодження пересувань, пов'язаних із діяльністю військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, поза місцями їх дислокації; про порядок перетину державно-

го кордону України військовими кораблями, суднами забезпечення, літальними апаратами, військовослужбовцями Чорноморського флоту Російської Федерації; з питань реєстрації за місцем проживання (перебування) військовослужбовців та цивільних осіб Чорноморського флоту Російської Федерації, членів їх сімей у міграційних органах України.

Активізувати роботу з узгодження інших проектів угод з питань функціонування Чорноморського флоту Російської Федерації та його перебування на території України.

23. Врегулювати питання оподаткування структурних підрозділів Чорноморського флоту Російської Федерації та митного оформлення матеріально-технічних засобів, що ввозяться в інтересах флоту на територію України всіма видами транспорту, з дотриманням прикордонного, митного та інших видів державного контролю під час перетину російсько-українського кордону відповідно до чинного законодавством України, а також з урахуванням статусу Чорноморського флоту Російської Федерації, що базується на території України.

24. Приступити до переговорів з підготовки двосторонньої угоди про заміну озброєнь і військової техніки Чорноморського флоту Російської Федерації, що базується на території України.

25. Продовжити здійснення спільних заходів щодо скорочення часу перевірки документів громадян Російської Федерації та України в автомобільних і залізничних пунктах пропуску та місцях перетину російсько-українського державного кордону.

26. Провести роботу з впровадження спільного контролю пасажирів з метою оптимізації та вдосконалення роботи міжнародного пункту пропуску для автопасажирського поромного сполучення Крим – Кавказ.

27. Приділити пріоритетну увагу питанням міграційної політики.

28. Розробити механізми взаємодії на рівні правоохоронних органів і спецслужб двох країн у контексті підготовки і проведення зимових Олімпійських ігор 2014 р. в м. Сочі.

29. Приділити пріоритетну увагу реалізації Плану українсько-російських заходів щодо спільного святкування 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 2014 році.

30. Опрацювати пропозиції щодо практичної реалізації домовленостей Міністерства освіти і науки Російської Федерації, Міністерства освіти і науки України та ПАТ «Промінвестбанк» про заходи щодо

розвитку і поглиблення співпраці в сфері загальної середньої освіти – в частині заходів щодо підтримки вивчення і викладання української мови та літератури в загальноосвітніх установах Росії[1].

У разі втілення зазначених намірів міждержавного зближення у практичній площині, можна з цілковитою упевненістю стверджувати, що Україна у найближчому часі мала усі перспективи перетворитися на державу-сателіта Російської Федерації.

Тим часом у Європі продовжували перейматися подіями у Києві. У Брюсселі протягом засідання (19–20 грудня) Ради Євросоюзу з українського питання В. Януковича закликали не застосовувати силу проти прихильників європейської інтеграції України[2]. Наступного дня з візитом до України прибули співдоповідачі Моніторингового комітету ПАРЄ М. де Пурбе-Лундін та М. Репс, які обговорили у Києві проблеми внутрішньополітичного становища України в контексті подій на Майдані.

Допоки ж у столиці України тривало протистояння народу і влади, а європейські політики переймалися угамуванням тотального насилля, голова українського уряду М. Азаров 24 грудня прибув до Москви на засідання Вищої економічної ради Євразійського економічного співтовариства. Після зустрічі наступного дня зі своїм російським колегою Д. Медвєдєвим, сторони заявили про намір «реанімувати втрачені взаємовідносини»[3].

Після цього візиту у столиці України почалися акції залякування, практично регулярні побиття (в тому числі й до смерті[4]) та викрадення опозиційних активістів, а чисельність силовиків у Києві (станом на 23 грудня 2013 р., за повідомленням МВС) зросла до 10 тис. 753 правоохоронців, з них: 2 тис. 810 – працівники міліції міста Києва,

---

1 Там само.

2 Урядовий кур'єр. – 2013. – 21 грудня.

3 Голос України. – 2013. – 25 грудня.

4 Перша смерть під час громадських протестів в Україні сталася 22 грудня 2013 р. – у реанімації Київської міської клінічної лікарні № 12, через чотири дні після жорстокого побиття невідомими міліціонерами, помер П. Мазуренко; вранці 25 грудня 2013 р. біля власного автомобіля знайшли жорстоко побиту активістку Т. Чорновол; вранці 21 січня 2014 р. з Олександрівської лікарні міста Києва було викрадено й піддано жорстокому побиттю і катуванням активістів Майдану І. Луценка та Ю. Вербицького (22 січня 2014 р. тіло Ю. Вербицького було знайдено в лісі у Бориспільському р-ні Київської обл.); 22 січня 2014 р. у Києві на перехресті просп. Маяковського і вул. Ватутіна невідомі викрали активіста АвтоМайдану Д. Булатова (його знайшли 30 січня 2014 р. поблизу с. Вишеньки Бориспільського р-ну неподалік Києва).

1 тис. 693 – співробітники «Беркуту», 1 тис. 150 офіцери патрульної служби та 5 тис. 100 – військовослужбовці внутрішніх військ.

16 січня 2014 р. Верховна Рада ухвалила низку законів, відомих під назвою «драконівські закони», якими обмежувалися громадянські права та свободи, зокрема, свобода зібрань. Цими законами передбачалися більш суворі санкції за певні правопорушення і запроваджувалася кримінальна та адміністративна відповідальність за низку діянь. Законом № 721-VII передбачалося підвищення штрафу за порушення встановленого порядку організації мітингів. Ним також (додатково до інших пунктів) передбачався штраф за носіння масок для обличчя або одягу, що схожий на формений одяг працівників правоохоронних органів чи військовослужбовців; штраф або адміністративний арешт за встановлення без дозволу наметів чи конструкцій, що використовуються під час демонстрацій; штраф за рух в колоні у складі більше п'яти машин без попереднього узгодження з відповідним управлінням МВС, що спричинило створення перешкод для дорожнього руху. Підвищувалися санкції за такі злочини, як: умисне знищення чужого майна, групове порушення громадського порядку, підбурювання до дій, що становлять загрозу громадському порядку, хуліганські дії, захоплення будівель, які використовуються органами державної влади, вчинення опору посадовим особам, погрози насильством працівникам правоохоронних органів[1].

Проте прийняття комплексу репресивних законів ще дужче обурило громадськість країни, засудила їх і низка міжнародних організацій[2]. 19 січня 2014 р. на Майдані відбувся великий мітинг протесту проти нових «драконівських законів», а представники організації

1 International Advisory Panel. Information Note No. 9. «Draconian' Laws»; Дивіться: Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-18/paran2#n2; http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/721-vii.

2 Statement by the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe of 17 January 2014. Ukraine: Commissioner Muižnieks to assess legislative changes // Council of Europe. Commissioner for Human Rights. – 2014. – January 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/en/web/commissioner/country-report/ukraine/-/asset_publisher/PwOwYulLuc5b/content/ukraine-commissioner-muiznieks-to-assess-legislative-changes?redirect=http%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Fcommissioner%2Fcountry-report%2Fukraine%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_PwOwYulLuc5b%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D1; Opinion on amendments to certain laws of Ukraine passed on 16 January 2014, 10 February 2014, § 11 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osce.org/odihr/111370?download=true.

«Правий сектор» зробили спробу прорвати кільце блокади й кордон охорони на вул. Грушевського. Відбулася затяжна сутичка-бій: протестувальники запалили автобус «Беркуту» й закидали правоохоронців камінням і фаєрами; міліція зі свого боку застосувала сльозогінний газ, світлошумові гранати і водомети (за температури повітря близько 10° морозу) й почала стріляти у людей гумовими кулями і дробом! На шосту годину вечора 20 січня 2014 р., за офіційними даними, було заарештовано 22 особи.

21 січня 2014 р. заступник міністра внутрішніх справ С. Лекарь вніс на розгляд Кабінету міністрів проект змін до Правил застосування спеціальних засобів під час охорони громадського порядку, нібито діючи за дорученням міністра внутрішніх справ та за відсутності висновку органів охорони здоров'я щодо безпеки цих засобів. Ці зміни було ухвалено наступного дня – 22 січня[1]. Вранці й протягом дня 22 січня 2014 р. спецпідрозділи «Беркуту» здійснили кілька штурмів на учасників протестів та на їхні барикади (на 19 січня 2014 р. у центрі Києва вже знаходилися 6 тис. 710 правоохоронців, включно з 3 тис. 707 військовослужбовцями внутрішніх військ). Як наслідок застосування зброї, 22 січня 2014 р. на вул. Грушевського застрелили С. Нігояна і М. Жизнєвського, Р. Сеник і О. Бадера отримали вогнепальні поранення і згодом померли у лікарні. 22 січня 2014 р. в лісі у Бориспільському районі Київської області було знайдено тіло активіста Майдану Ю. Вербицького, якого вранці 21 січня 2014 р. з Олександрівської лікарні міста Києва було викрадено разом із І. Луценком та піддано жорстокому побиттю і катуванням.

Один із співробітників львівського «Беркуту» так розповідав про тогочасні події: «Здається, в 7-ій ранку нас погнали на Межигір'я тоді. А десь о 17-ій ми вже були на Грушевського. Стояли за ВеВешниками разом з харківськими. Тоді все почалося по-справжньому. Гранати, зброя, перші жертви. [...] Відчуття таке стало притуплене. Нам ще зі Львова на взвод дали по дві помпові рушниці. Там (на Грушевського – ред.) видали ще по три на взвод. От «дикі» і пішли стріляти. Правда, на передньому плані там якийсь спецназ стояв. Він шмалив найбільше. Але і наші стріляли. [...] Патрони видавали взагалі дуже вільно. Оті патрони, що машини зупиняти, видавали без особливого там контролю (Саме кулею «блондо», призначеною для зупинки

1 27 травня 2014 р. колишньому прем'єр-міністру України М. Азарову було повідомлено про підозру щодо, як стверджується, незаконного прийняття постанов Кабінету міністрів України від 22 січня 2014 р., що призвело до тяжких наслідків.

транспортних засобів, були вбиті перші активісти – ред.). [...] Та нас знімали постійно. І «сімка» знімала, і наші, з батальйону. Там камер було не перерахувати. Якщо то все передивитися – готові справи на всіх. Дивно, що досі це не роблять»[1].

27 січня 2014 р. відбулося закрите засідання Кабінету міністрів на чолі з М. Азаровим, на якому були присутні лише ті міністри, котрі мали доступ до таємних і цілком таємних даних (міністр внутрішніх справ В. Захарченко на засідання не з'явився, був його заступник В. Ратушняк)[2]. Тоді ж, за певними відомостями, ними було прийнято рішення й про збільшення числа співробітників спецпідрозділу «Беркут» до 30 тисяч осіб. 18 лютого 2014 р. учасники акцій протесту рушили до Верховної Ради, протестуючи проти зволікань з поверненням до Конституції України в редакції 2004 року. Виникли сутички між учасниками акцій протесту і правоохоронцями: 8 осіб загинуло і понад тисячу було поранено (у захопленому і спаленому протестувальниками офісі Партії регіонів згодом було знайдено тіло охоронця). Після четвертої години дня було повністю зупинено роботу київського метрополітену. О п'ятій годині дня МВС і СБУ закликали «припинити протистояння до 18:00 години». У разі невиконання цієї вимоги «порядок буде відновлено всіма засобами, передбаченими законом». Близько восьмої години вечора міліція розпочала штурм Майдану. Близько опівночі внутрішні війська було задіяно навколо Будинку профспілок, а співробітників спецпідрозділу СБУ «Альфа» було розташовано на даху будівлі з метою її зачистки. Почалася пожежа, і співробітники «Альфи» відступили (за інформацією ГПУ, 19 і 21 лютого 2014 р. у Будинку Профспілок було знайдено сильно обгорілі тіла двох загиблих; ГПУ також зазначила, що ще 13 осіб загинуло під час штурму Майдану).

Тим часом з Російської Федерації доставлено у Київ спеціальні засоби, які були у подальшому застосовані співробітниками правоохоронних органів для придушення протестів, що призвело до тяжких наслідків. Курував цю доставку заступник міністра внутрішніх справ С. Лекарь, разом із міністром МВС В. Захарченком, його заступником В. Ратушняком та начальником Департаменту матеріального забезпе-

1 Сповідь львівського «беркутівця». Ягнятами ми там не були // Galnet. – 2014. – 21 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galnet.org/interview/120876-spovid-lvivskoho-berkutivtsya-yahnyatamy-my-tam-ne-buly.

2 Азаров без посторонних глаз заслушает доклад МВД о ситуации в Украине // Зеркало недели. – 2014. – 27 січня.

чення МВС П. Зіновим, які для придбання спеціальних засобів виробництва Російської Федерації витратили державні кошти.

Близько першої години дня 19 лютого 2014 р. СБУ оголосила про початок «антитерористичної операції» (АТО). В оголошеній операції брали участь Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Прикордонна служба України, центральні та місцеві органи влади. Тим часом лідери партій «Батьківщина» (А. Яценюк), УДАР (В. Кличко) і ВО «Свобода» (О. Тягнибок) заявили, що ніколи не закликали й не закликатимуть людей до збройної форми протесту. Про це йшлося у спільній заяві, оприлюдненій на сайті «Батьківщини». Партії засвідчили, що трагічні події в Києві 18 лютого не були сценарієм опозиції. Також вони відмовилися розпускати Майдан на вимогу В. Януковича[1]. «Розпуск Майдану як умова, висунена Януковичем опозиції, є контрпродуктивною та відірваною від реалій. Не ми збирали Майдан, і не нам його розпускати! Люди самі вирішать, як їм бути – залежно від того, коли і в який спосіб буде задоволено їхні вимоги», – йшлося в заяві[2]. Своєю чергою, виконувач обов'язків міністра внутрішніх справ заявив, що правоохоронцям видано бойову зброю: «Ми підписали відповідні накази в частині роботи Антитерористичного центру. Правоохоронцям видано бойову зброю, і її буде застосовано відповідно до закону «Про міліцію»[3].

Як наслідок, за інформацією ГПУ, між 8:20 і 10:00 ранку на вулиці Інститутській 49 осіб було вбито і 90 осіб отримали вогнепальні поранення. Боєць львівського «Беркуту» згадував про ті дні: «Та були ми там всі, звісно. Спочатку стояли біля Маріїнського. Тоді реально тітушки почали палити зі зброї. Завалили кількох, а тоді нас ганяли вулицею, де ті КамАЗи спалені. Тримали типу метро «Інститутська». Хаос був страшний. Керували в штатському. Стояли біля командирів і передавали їм накази. Трупи я в житті бачив. Але те, що біля метро, справді вразило. Звірі. Але всі реально «дрогнули» ще до того. Підходи-

1 Слід згадати також і про те, що з кінця січня представники США, зокрема представниця держсекретаря В. Нуланд та посол в Україні Д. Пайєтт, провадили контактну місію між представниками опозиції та президентом В. Януковичем та любіювали особу А. Яценюка на посаду прем'єр-міністра України.

2 *Грабська А.* СБУ починає «антитерористичну операцію» / А.Грабська // Deutsche Welle. – 2014. – 19 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dw.com/p/1BBeQ.

3 International Advisory Panel. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations. – 2015. – 31 March. – P. 20.

ли до командира, він обіцяв гроші, і що в першу шеренгу не ставитиме. Але ми все «поняли», коли побачили в «Омеги» автомати»[1].

За результатами різноманітних експертиз було встановлено, що більшість пострілів, які призвели до 49 фатальних наслідків на вулиці Інститутській 20 лютого 2014 р., було зроблено з автоматів Калашникова (АКС-47) калібру 7,62 х 39 мм. Результати розслідування свідчать про наявність зв'язку між співробітниками «Беркуту» та зброєю цього калібру. Та під час розслідування було встановлено, що єдині протоколи видачі і повернення вогнепальної зброї, яких не вистачає, – це протоколи, що стосуються операції із залученням співробітників «Беркуту» 20–23 лютого 2014 р. Підозрюється, що протоколи було знищено за наказом керівництва підрозділу. Крім того, було встановлено, що група «Беркуту» під командуванням пана Садовника отримала приблизно 20 автоматів АКС-47 калібру 7,62 х 39 мм, ці автомати не було повернуто до встановленого місця зберігання і вони зникли. Ці припущення збігаються з висновками МВС від 24 квітня 2014 р. В ході розслідування за допомогою аналізу траєкторії куль було встановлено, що понад 30 осіб було застрелено з-за бетонної барикади біля виходу зі станції метро «Хрещатик» на вулиці Інститутській, що співвідноситься з численними записами, розміщеними в мережі Інтернет, з яких видно, як співробітники «Беркуту» у чорній уніформі з жовтими нарукавними пов'язками стріляють з цього місця.

У ніч з 18 на 19 лютого 2014 р., під час вбивств на Майдані, президент Росії В. Путін двічі телефонував тогочасному президентові України В. Януковичу[2]. Відомо також, що під час загострення подій на Майдані у Київ приїжджав помічник президента РФ В. Сурков (зокрема він перебував у Києві в 20-х числах січня й знов прилетів до столиці України 21 лютого 2014 р.)[3].

1 Сповідь львівського «беркутівця». Ягнятами ми там не були // Galnet. – 2014. – 21 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galnet.org/interview/120876-spovid-lvivskoho-berkutivtsya-yahnyatamy-my-tam-ne-buly.

2 Про це 28 листопада 2016 р. під час допиту у Святошинському суді Києва щодо розстрілів на Майдані в режимі відеозв'язку повідомив прокурор Генеральної прокуратури України О. Донський.

3 Маю також зауважити і на тому, що В. Сурков – кремлівський куратор В. Януковича – перебував у Києві також і в другій половині січня 2014 р. Присутній він був і при зустрічі опозиційної трійки з В. Януковичем (перебував у сусідній кімнаті, куди той час від часу відлучався для отримання вказівок). Про це, власне, я писав на своїй сторінці у Facebook у ті ж дні, 28 січня наприклад (*Гай-Нижник П.* Навіщо їм повернення Конституції 2004 р? (спонтанна нотатка про трутнів та крутіїв) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(01)28dopysy.php.

При цьому виникає питання, чи несе відповідальність за певну кількість смертей та поранень 20 лютого 2014 р. «третя сила», тобто інша особа чи орган, аніж учасники акцій протесту чи українська влада. Нагадаю, що в публічних заявах постреволюційного президента України П. Порошенка та голови СБУ від 19 та 20 лютого 2015 р. йшлося про існування доказів причетності Російської Федерації до роботи снайперів на Майдані. Версія, що складалася на основі проведеного розслідування, полягала у такому: більшість пострілів, що призвели до загибелі людей на вулиці Інститутській 20 лютого 2014 р., були зроблені з автоматів АКС калібру 7,62 мм; у цей день на вулиці Інститутській перебували співробітники «Беркуту», які мали при собі цю зброю; ця зброя та пов'язані з нею документи зникли. На початку квітня 2014 р. ГПУ встановила, яка структурна одиниця спецпідрозділу «Беркуту» була направлена на вулицю Інститутську та 16 співробітників цієї одиниці, які могли бути причетними до розстрілу учасників акцій протесту.

До охорони громадського порядку 18–20 лютого 2014 р. залучалися й інші підрозділи МВС, включаючи внутрішні війська, спецпідрозділ внутрішніх військ «Омега», спецпідрозділ міліції «Сокіл» та їхні снайперські підрозділи. Згідно з даними ГПУ, більшість із них мали у своєму розпорядженні автомати АКС калібру 5,45 мм. Бійці цих підрозділів, об'єднані у невеликі групи по 7–10 осіб та задіяні як контр-снайпери, мали при собі стандартну зброю своїх підрозділів, у тому числі гвинтівки Драгунова та бельгійські гвинтівки TRG. Відомо, що, окрім зброї, яка була видана співробітникам «Беркуту» і в подальшому зникла, уся інша зброя МВС була повернута. У слідства досі немає об'єктивних доказів того, що смерть чи тілесні ушкодження було заподіяно за допомогою автоматів калібру 5,45 мм. Проте було встановлено, що спецпідрозділ внутрішніх військ «Омега» також отримав зброю калібру 7,62 мм: цю зброю було повернуто, вона була вилучена, і зараз очікуються результати експертизи.

Крім того, 18–20 лютого 2014 р. на даху Адміністрації президента знаходились снайпери Управління державної охорони. Цей орган після перемоги Революції надав ГПУ усі документи щодо обліку зброї, матеріали службової перевірки та показання свідків. Співробітники

Управління державної охорони стверджують, що вони не бачили, щоб хтось із їхнього чи іншого підрозділу стріляв зі зброї[1].

Тут буде доречним зауважити й про те, що тогочасний начальник Генштабу ЗСУ В. Замана прямо засвідчував в одному з інтерв'ю, що міністр оборони України Лебедєв робив усе, аби втягнути армію у протистояння. Питання передачі армійських військових частин в розпорядження внутрішніх військ, які охороняли урядовий квартал, виникло, за його словами, у січні 2014 р., якраз після перших смертей на Грушевського (тобто після 22 січня). Тоді саме почалися проблеми бродіння всередині внутрішніх військ (ВВ) й керівництво одразу почало говорити: мовляв, нам потрібна підтримка армії. «Мені від Лебедєва надійшов наказ направити на зачистку Майдану чотири військові частини, в межах тисячі чоловік кожна. [...] Особисто від імені президента на застосування Збройних сил я наказ не отримував. Ні усного, ні письмового, – стверджував ген.-полк. В. Замана. – Але на той час влада вже оголосила про початок АТО, Генштаб отримував накази від антитерористичного центру, куди входили і представники Міноборони. [...] Лебедєв постійно вимагав ввести в Київ армію, ми категорично відмовлялися, посилалися на закон. З 15-го по 18 лютого у мене були неодноразові розмови з Лебедєвим. Ну, як розмови... Ще б трохи і повбивали б один одного. Ситуація загострювалася, мене ви-

1 Екс-глава Адміністрації президента України А. Клюєв 29 листопада 2016 р. заявляв в ефірі телеканалу «Росія-1», що під час лютневих розстрілів активістів Майдану В. Янукович не давав наказу стріляти, а нібито намагався організувати мирні переговори аби заспокоїти ситуацію. «Я отримав наказ почати вести переговори з трьома міністрами закордонних справ Франції, Польщі та Німеччини. Мене 20 лютого по обіді викликав Янукович до себе в кабінет, у цей час у кабінеті був пан Штайнмайер (глава МЗС Німеччини – *П. Г-Н.*). Янукович сказав: «Забирай трьох міністрів закордонних справ до себе в кабінет і починайте готувати мирний договір», – стверджував А. Клюєв. Окрім того, він зачитав в ефірі нібито протокол допиту снайпера-грузина В. Діхладзе, котрого, за словами А. Клюєва, зловили представники Майдану. Однак екс-глава АП не пояснив, звідки у нього цей протокол. За словами колишнього прем'єра М. Азарова, цього снайпера завезли ще 14 лютого до Києва. Потім його переправили в Одесу, а потім знову привезли до Києва. «Він тиждень ходив по Майдану, дислокацію дивився: звідки стріляти, що робити, яким чином», – заявив А. Клюєв. «19 лютого ввечері йому сказали бути у повній готовності, а о 6.00 ранку його завели в будівлю, з якої він стріляв», – додав М. Азаров. Однак він не зміг назвати готель, в який нібито завели снайпера. Також ні М. Азаров, ні А. Клюєв не назвали, хто саме привів снайпера. А. Клюєв уточнив, що це був нібито готель «Козацький», додавши, що планує передати цей протокол адвокатам беркутівців, які, за його словами, «гідні поваги». Коментуючи ці слова, представник держобвинувачення О. Донський, зазначив, що «вперше чує таке прізвище снайпера», але було б цікаво отримати інформацію про нього.

кликали до першого заступника глави Адміністрації президента Андрія Портнова, глави СБУ Олександра Якименка, генпрокурора Віктора Пшонки, вони вимагали негайно ввести в столицю війська. Я знову посилався на закон, Портнов навіть намагався внести в закон правки, але Верховна Рада на той час вже не працювала. 18 лютого я заявив: «Злочинний наказ виконувати не буду», на наступний день мене зняли з посади начальника Генштабу»[1]. Того ж дня, з ініціативи В. Новінського, відбулася друга зустріч О. Турчинова з В. Януковичем[2], під час якої президент погрожував фізичною розправою над всіма лідерами опозиції та мітингувальниками[3]. 19 лютого стало відомо, що було також віддано наказ доправити до Києва у повному бойовому спорядженні по 500 десантників з Дніпропетровська і Миколаєва, проте через гучний і розтиражований скандал до столиці десантників так і не надіслали (інформація у ЗМІ потрапила за ланцюгом: генерал-полковник В. Замана – генерал армії І. Свида – екс-міністр оборони А. Гриценко)[4]. С. Пашинський в інтерв'ю С. Лещенку говорив також, що ще на початку січня влада моделювала ситуацію з перекиненням під Київ Феодосійського і Керченського батальйонів морської піхоти, які стояли в Білій Церкві, повністю озброєні[5].

У звіті МВС за результатами службового розслідування від 24 квітня 2014 р. зазначалося, що в період між 29 листопада 2013 р. та 20 лютого 2014 р. до охорони громадського порядку в Києві було залучено близько 11 тисяч правоохоронців, а саме: 2 тис. 800 працівників столичної міліції; 1 тис. 700 співробітників «Беркуту» з областей; 1 тис.

1 Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)31.zamana.php.

2 Перша зустріч О. Турчинова з В. Януковичем відбулася у січні 2014 р., на якій О. Турчинов переконав його, що застосування сили закінчиться для Януковича повним крахом, громадянською війною та кривавою розв'язкою.

3 Сергій Пашинський: У Путіна на столі бачили готовий план анексії України. Ще у травні минулого року / С.Пашинський // Українська правда. – 2014. – 5 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/5/7034007/.

4 До речі, тогочасний голова СБУ О. Якименко ще під час захоплення львівського управління СБУ вимагав задіяти 80-й полк Збройних сил України, аби його військовослужбовці, переодягнені у цивільне, «зачистили» Майдан.

5 Сергій Пашинський: У Путіна на столі бачили готовий план анексії України. Ще у травні минулого року...

150 патрульних; 5 тис. 100 військовослужбовців внутрішніх військ. Серед залучених до придушення Революції Гідності підрозділів МВС був «Беркут», внутрішні війська та їхні спецпідрозділи «Барс», «Ягуар», «Леопард», «Тигр», а також спеціальний антитерористичний підрозділ «Омега»; інші спецпідрозділи, у тому числі підрозділ Департаменту з боротьби з організованою злочинністю «Сокіл». Крім того, до операції було залучено підрозділ СБУ «Альфа», а також Управління державної охорони (ця структура підпорядковувалася президентові й контролювалася Верховною Радою).

Основною метою операції СБУ проти учасників акцій протесту на Майдані було допомогти попередньому уряду утримати владу «за будь-яку ціну». Спецоперація СБУ розпочалася 18 лютого 2014 р. зі штурму Будинку профспілок з метою очищення його від учасників акцій протесту. Навколо будівлі було встановлено кордон з внутрішніх військ; на дахах будівель поблизу Будинку профспілок було виставлено групи, кожна з яких складалась із семи снайперів СБУ, озброєних снайперськими гвинтівками; понад 200 співробітників спецпідрозділу «Альфа», озброєних автоматами Калашникова (калібру 5,45 мм) та снайперськими гвинтівками, були розміщені на даху Будинку профспілок і рухались поверхами вниз; штурм припинився із початком пожежі (дві особи, чиї тіла було пізніше знайдено в будівлі, померли не від вогнепальних поранень; тієї ночі під час штурму Будинку профспілок від вогнепальних поранень та інших тілесних ушкоджень загинуло 13 людей). Попередня підготовка СБУ до цієї операції розпочалася ще у січні 2014 р. Відповідні накази були підписані і приведені у дію 18 лютого 2014 р. Другий етап спецоперації СБУ з розгону учасників акцій протесту стосувався розміщення груп снайперів із семи осіб кожна на даху будівлі Кабінету міністрів 20 лютого 2014 р.

Матеріали справи ГПУ № 228 стосуються загибелі 77 цивільних осіб: загибель трьох осіб на вул. Грушевського 22 січня 2014 р. (Нігоян, Жизнєвський, Сеник); вісьмох осіб, які загинули 18 січня 2014 р.; 15 осіб, які загинули під час штурму Майдану або внаслідок штурму і пожежі в Будинку профспілок 18–19 лютого 2014 р.; двох осіб, убитих «тітушками» 19 лютого 2014 р.; 49 осіб, які померли від вогнепальних

поранень у районі вулиці Інститутської 20 лютого 2014 року[1]. У спільному ж поданні, отриманому Міжнародною дорадчою групою про проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані від НУО 10 червня 2014 р., зазначалося, що внаслідок масових заворушень у Києві в період між 21 листопада 2013 р. та 22 лютого 2014 р. загинуло 94 цивільні особи[2]. Були загиблі й з іншого боку[3].

21 лютого 2014 р. президент В. Янукович після багатогодинних переговорів підписав з лідерами опозиції компромісну угоду. Угода передбачала:

- повернення до Конституції в редакції 2004 р., яка наділяла Верховну Раду більшими повноваженнями;
- формування нової коаліції та уряду протягом 10 днів;

1 Міжнародна дорадча група (МДГ) щодо проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані зазначала, що за інформацією МОЗ між 30 листопада 2013 р. та 17 лютого 2014 р. по медичну допомогу в районі Майдану і на прилеглих територіях з різними скаргами звернулась 991 особа. У листі прокурора Києва до уповноваженої Верховної Ради з прав людини від 15 липня 2014 р. зазначалося, що травми отримали 1 тис. 525 цивільних осіб (період не вказано). Під час прес-конференції 19 листопада 2014 р. ГПУ повідомила про відкриття кримінального провадження за фактом отримання травм понад 900 особами (181 з яких отримали вогнепальні поранення) між 30 листопада 2013 р. та 20 лютого 2014 р. У поданні від 9 грудня 2014 р. МВС повідомляло про загибель у Києві 13 працівників правоохоронних органів від вогнепальних поранень (згідно з повідомленнями організації «Євромайдан SOS», 15 працівників правоохоронних органів загинули під час протестів у Києві, двоє загинули у Львові). У поданнях до МДГ МВС зазначало, що у період з 30 листопада 2013 р. по 23 лютого 2014 р. травми отримали 919 працівників правоохоронних органів.

2 International Advisory Panel. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations. – 2015. – 31 March. – P. 21–22.

3 С. Пашинський на питання «З чого вбивали міліцію?» у 2014 р. відповідав так: «З дробовиків, з пістолетів Макарова, з карабінів. У Внутрішніх військ, наприклад, не було вогнепальної зброї. І коли почалася перестрілка, то вони просто стали вимагати, щоб їх відвели. А 20 лютого о 10:45 ранку мені приходить смс-ка з телефоном, що мене розшукує командир снайперської групи одного з наших спецпідрозділів. У мене щелепа падає. Ну, уявляєте?! Я набираю. Представляється, підполковник такий-то, командир снайперської групи. Я кажу: «Чим можу допомогти?». І він мені говорить наступне: «Сергій Володимирович, у мене є команда від керівництва поступити у ваше розпорядження, щоб ви мені забезпечили можливість висування навколо готелю «Україна» для знешкодження снайпера». Я абсолютно шокований, говорю: «Ну, добре». Я з пів на десяту був на Інститутській з цього боку, ще тіла не вистигли. А тут мені снайперська група дзвонить! Я беру Парубія, беру Сенченка, ми призначаємо зустріч навпроти Нацбанку в дворику. Приїжджають два «Фольксвагени», сидять конкретні хлопці зі снайперськими гвинтівками» (Сергій Пашинський: У Путіна на столі бачили готовий план анексії України. Ще у травні минулого року / С.Пашинський // Українська правда. – 2014. – 5 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/5/7034007/).

- завершення конституційної реформи до вересня 2014 року;
- проведення до грудня 2014 р. позачергових президентських виборів;
- розслідування актів насильства під спільним контролем влади, опозиції та Ради Європи;
- вето на введення надзвичайного стану;
- звільнення від відповідальності учасників акцій протесту, заарештованих після 17 лютого 2014 р.;
- звільнення захоплених учасниками акцій протесту адміністративних та громадських будівель;
- вилучення незаконної зброї;
- прийняття нового виборчого законодавства і формування нового складу Центральної виборчої комісії.

Від Європейського Союзу документ засвідчили міністр закордонних справ Республіки Польща Р. Сікорський, міністр закордонних справ Франції Л. Фабіус, федеральний міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєр. Також був присутній представник Російської Федерації, але угоду він не підписав[1].

У ніч з 21 на 22 лютого 2014 р. В. Янукович утік з Києва. 22 лютого 2014 р. голова Верховної Ради В. Рибак написав заяву про звільнення за станом здоров'я. Головою Верховної Ради обрали О. Турчинова[2]. Оскільки місцезнаходження пана В. Януковича було невідоме, Парламент вирішив, що він відмовився виконувати обов'язки президента. Вибори президента України призначили на 25 травня 2014 р. (тоді ж з'явилося відео, на якому В. Янукович називає події в країні «державним переворотом»; ЗМІ повідомляли, що він знаходиться в Харкові). 23 лютого 2014 р. Верховна Рада проголосувала доручити

1 Того ж дня Верховна Рада одностайно проголосувала за повернення до Конституції зразка 2004 р. та відсторонення від посади виконувача обов'язків міністра внутрішніх справ В. Захарченка. До Кримінального кодексу («КК») були внесені зміни, які дали змогу звільнити з ув'язнення опозиційного політика Ю. Тимошенко.

2 Того ж дня Верховна Рада також звільнила з посади генерального прокурора В. Пшонку. В. о. генерального прокурора призначили О. Махніцького (від 24 лютого по 18 червня 2014 р.), а А. Авакова – в. о. міністра внутрішніх справ. Міністр оборони П. Лєбєдєв, як повідомлялося, утік до Криму. 22 лютого 2014 р. пані Ю. Тимошенко звільнили з в'язниці й вона виступила на Майдані.

О. Турчинову виконання обов'язків президента України[1].

Чи порушила опозиція вищевказані домовленості (угоду) і чи можна вважати новий уряд України легітимним? У рамках даної угоди Верховна Рада ухвалила Закон про повернення України до Конституції 2004 року. Відповідно до умов угоди, В. Янукович мав 24 години, щоби підписати цей закон, після чого протестуючі мали звільнити низку урядових будівель і вжити інші кроки зі зниження напруги у центрі Києва. Замість підписання, В. Янукович поїхав зі столиці та зник. Тож саме В. Янукович не виконав угоду від 21 лютого, а його партія (Партія регіонів) пішла ще далі, проголосувавши за закон про усунення його від посади і затвердивши новий уряд. Новий уряд було затверджено українським парламентом (Верховною Радою) 371 голосами «за», тобто переважною більшістю, за підтримки усіх політичних партій, за винятком комуністів. Навіть Партія регіонів В. Януковича проголосувала за новий уряд буквально у лічені дні після його зникнення.

Зауважу й на тому, що 15 грудня 2016 р. В. Янукович заявив на засіданні Дорогомиловського райсуду м. Москви[2], що події 2013–2014 рр. на Майдані спричинили тяжкі наслідки: «постраждали як громадяни України, так і інших країн, передусім на південному сході України, на Донбасі», а бойові дії там він вважав громадянською війною нової влади з власним народом. При цьому координація дій на

1 Верховна Рада проголосувала за скасування суперечливого Закону «Про засади державної мовної політики», але в. о. президента О. Турчинов наклав вето на це рішення. Того ж дня народні депутати проголосували за звільнення низки міністрів і повернули у власність держави приватну резиденцію пана В. Януковича. 24 лютого 2014 р. Верховна Рада призначила на посаду голови СБУ В. Наливайченка, 26 лютого міністр внутрішніх справ підписав наказ про ліквідацію спеціального підрозділу міліції «Беркут». Того ж дня під час прес-конференції пан О. Махніцький заявив, що будуть перевірятися дії усіх колишніх співробітників «Беркуту».

2 15 грудня 2016 р. Дорогомиловський суд м. Москва (Російська Федерація) розпочав процес у справі про визнання подій в Україні в 2014 році державним переворотом. Позов до суду подав колишній народний депутат Верховної Ради України від Партії регіонів В. Олійник. Він вважав, що необхідно притягнути до відповідальності людей, причетних до незаконної, на його думку, зміни влади. Він вже звертався до Генпрокуратури України, вимагаючи порушити кримінальну справу про захоплення влади, але йому було відмовлено. В. Олійник також звернувся до Вищого адміністративного суду і Верховного суду України стосовно скасуваня постанови парламенту про відсторонення президента України В. Януковича. Як стверджував колишній депутат, він готовий був дійти до Європейського суду з прав людини. На той час в Україні В. Олійник перебував у розшуку за обвинуваченням у зловживанні владою та службовій підробці при проведенні голосування за «диктаторські закони», які істотно обмежили права громадян на мирні зібрання та стали приводом для ескалації сутичок на Майдані в січні–лютому 2014 року.

Майдані, переконував В. Янукович, велася з американського посольства у Києві й підтримувалася західними країнами[1].

З перемогою Революції Гідності, як свого часу з острахом гіпотетично й припускали кремлівські політичні стратеги, усі багаторічні зусилля Росії до гібридно-повзучого опанування Україною й перетворення її на свою державу-сателіта із керованим президентом та маріонетковим урядом зазнали невдачі. Проте доконаний факт того, що Україна стала на шлях виходу з навколомосковської цивілізаційної орбіти, президент РФ В. Путін, як і російський державно-політичний істеблішмент, не лише відмовлявся визнати, а й не здатен був (через власний світоглядний ступор) усвідомити як нову геополітичну дійсність. Він сприйняв її мов особисту образу і власну поразку та, водночас, як виклик самій Росії, як перманентну загрозу її майбутньому існуванню не лише з неоімперської перспективи, а й з огляду на небезпеку перетворення її мегасуб'єктності на історичну ретроспективу.

2.5. Агресія Росії проти України (2014–2016 рр.): гібридна війна на поглинання та спроба знищення

Російська Федерація не могла змиритися не лише із своєю геополітичною поразкою у боротьбі за «м'яким» опануванням Україною, але й з самим її існуванням як держави. Тож Кремль вирішив застосувати у боротьбі з Україною не лише усі явні та приховані методи ведення гібридної війни, а й пряме збройне втручання у її внутрішні справи.

Іще 15 грудня 2013 р. автор цих рядків, з-поміж іншого, застерігав, що «Росія із своєю п'ятою колоною вже почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевірений на Грузії сценарій розколу України. Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ є Крим, за ним – Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків). На фоні

1 Окрім того, В. Янукович заявив, що ніколи не говорив про перевищення бійцями «Беркуту» своїх повноважень під час подій на Майдані: «Я сказав, що були окремі випадки, в яких треба було розібратися, чи перевищували вони повноваження. Ми діяли відповідно до закону. Співробітники правоохоронних органів користувалися відомчими інструкціями. Я таких наказів (про застосування зброї – *П. Г.-Н.*) не давав, як і вище керівництво правоохоронних органів». Як стверджував утікач, якщо десь і застосовувалася зброя, то з метою самооборони. «Можливо, й для усунення загрози, яку несли озброєні люди громадянам. Але ми таких випадків не знали», – додавав В. Янукович. Загони «радикалів з Майдану» спровокували війну на Донбасі, також заявляв екс-президент, а «на мирне населення, яке чинило опір», повісили ярлики – сепаратисти і терористи.

протистояння у Києві цих два регіони практично віддано під патронат російських агентів і проросійських сил, на черзі – втілення плану розколу і громадянської війни у дію. І тут усі українські сили мають дійти згоди (як українські сили у владі, так і в опозиції) і не дати Росії змогу підірвати лавину сепаратизму, рясно гониму кремлівськими грішми, зброєю, інструкторами та бойовиками. Відлік часу пішов вже давно»[1].

У Кремлі були переконані, що так звана революційна «хунта», яка «захопила владу силовим шляхом» не протритримається у Києві й впаде якщо не за тиждень, то щонайдовше за два тижні. Адже в державі панував владний хаос, ресурси вичерпано чи виведено з країни, систему управління зруйновано, вертикаль влади від столиці до регіонів перервано, а на місцях панувала анархія й невизначеність (у деяких районних державних адміністраціях і в міських органах самоврядування чиновники працювали, але без загальної координації увесь цей велетенський владно-адміністративний механізм не функціонував). Тож у політичної верхівки Російської Федерації ще із самого початку переломних подій часів Революції Гідності з'явилося тверде переконання, що варто лише дмухнути і держава Україна розсиплеться, мов карткова будівля.

Вже у січні 2014 р., коли у Москві починали розуміти, що втрачають Україну і що проросійський режим В. Януковича у Києві приречений на падіння, путінські геополітичні стратеги замислилися над новим планом розчленування й знищення української державності. Відтак у кабінетах Ради національної безпеки РФ було розроблено документ під назвою «Про кризу на Україні». То був узагальнений і масштабний план дій з дестабілізації України і включення дванадцяти українських областей та міста Києва до складу Російської Федерації.

У цій аналітичній записці, зокрема, зазначалося, що ситуація в Україні «прямо і безпосередньо загрожує життєво важливим інтересам Російської Федерації»[2]. З численних причин української дестабілізації

1 *Гай-Нижник П.* Нові виклики: сили режиму взяли паузу для переформатування й, безумовно, подальшого реваншу; влада намірено впроваджує сценарій керованого хаосу; Росія почала цілеспрямовано й енергійно втілювати сценарій розколу України / Павло Гай-Нижник // Our life-Наша жизнь. – 2013. – 15 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sveola.blogspot.com/2013/12/blog-post_7062.html.

2 О кризисе на Украине (Совет нацбезопасности России) [План дій по дестабілізації України і включення 12 українських областей та м. Києва до складу Російської Федерації] (січень 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(01).plan_putina.php.

було зауважено на дві: 1) цілеспрямована багатолітня діяльність США та їх союзників, спрямована на підрив історичної єдності російського народу та 2) «повне банкрутство так званої української державності»[1]. За пропагандистською риторикою щодо «українських фашистів-бандерівців», «екстремістських елементів», «захисту співвітчизників» тощо, ставилося питання про терор і залякування широких мас населення у Криму, на сході, півдні та у центрі Української держави (останнє словосполучення, звісно ж, написано у лапках). Тож, зазначалося у документі, позаяк «Росія не може пасивно спостерігати за стражданнями мільйонів співвітчизників», пропонувалося здійснення «комплексу заходів, спрямованих на захист безпеки громадян РФ і співвітчизників, а також реалізацію державних інтересів Росії». При цьому зауважувалося на необхідності виходити з наступних ключових моментів:

- по-перше: лише повне входження «території російських областей України», а саме Криму, Луганської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей, до РФ нібито могло «гарантувати мир, безпеку і процвітання їх населенню, а також надійний захист інтересів Росії»;
- по-друге: забезпечити реалізацію цього завдання «можливо лише встановивши контроль над матір'ю міст руських, столицею України, містом-героєм Києвом»;
- по-третє: аналіз подій 1994 р. («зрада Л. Кучми»), 2004 р. («т. зв. Помаранчева революція») і 2013 р. («бунт фашиствуючих молодиків у центрі м. Києва») переконував авторів записки в тому, що надійні гарантії такого контролю «можна здобути лише шляхом використання Збройних сил, правоохоронних органів і спецслужб РФ»;
- по-четверте: автори документа зазначали, що проросійські представники т. зв. українських еліт більше не заслуговували на жодну довіру, позаяк скомпрометували себе, а особисто В. Янукович виявив себе як слабкий, нерішучий і вцілому ненадійний партнер (він «зірвав виконання Харківських угод», «продовжив дворушницьку лінію на співробітництво з антиросійським блоком НАТО», виявив слабість у Києві під час революційних подій 2013–2014 рр., не спромігся виконати «прийняті на себе у перебігу переговорів у м. Москва 17 грудня 2013 року зобов'язання»)[2].

1 Там само.
2 Там само.

Таким чином, у другій половині січня–лютому 2014 року пропонувалося реалізувати наступний задум російських дій в Україні.

1) Запросити В. Януковича на відкриття Зимових Олімпійських ігор у Сочі, де висунути вимогу беззаперечного виконання усіх взятих на себе зобов'язань. У якості гарантій забезпечити підписання ним «письмового звернення до керівництва РФ з проханням ввести російські сили для підтримки конституційного порядку в столиці та інших містах України»[1].

(Варто нагадати про те, як 4 березня 2014 р. на позачерговому засіданні Ради безпеки ООН постійний представник РФ в ООН В. Чуркін заявив, що В. Янукович дійсно направив В. Путіну письмове прохання використовувати російські збройні сили «для захисту населення України»: «...звертаюся до президента Росії Володимира Володимировича Путіна з проханням використовувати збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності, захисту населення України. Віктор Янукович, 1 березня 2014 року», – процитував В. Чуркін слова В. Януковича. Як нині також відомо, у листопаді 2016 р. В. Янукович визнав, що справді писав подібного листа, але у Криму 2014 року, зауважуючи, що то «було емоційне рішення якимось чином вплинути на наступ незаконних військових формувань, на насильство в Донбасі»[2]).

2) Вимагати від В. Януковича негайного наведення ладу у Києві... «У випадку нездатності В. Януковича забезпечити бажаний результат своїми силами, слід передбачити більш широку участь російських сил і засобів у стабілізаційній операції в м. Києві та інших регіонах України, в тому числі і в якості безпосередніх виконавців»[3] (у цьому випадкові на пам'ять приходять викладені вище факти привезення спеціальних вантажів з Росії до Києва та розстріли людей під час Революції Гідності).

---

1 Там само.

2 Янукович зізнався, що просив Путіна ввести війська в Україну // УНІАН. Інформаційне агенство. – 2016. – 25 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/1645337-yanukovich-ziznavsya-scho-prosiv-putina-vvesti-viyska-v-ukrajinu.html.

3 О кризисе на Украине (Совет нацбезопасности России) [План дій по дестабілізації України і включення 12 українських областей та м. Києва до складу Російської Федерації] (січень 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(01).plan_putina.php.

3) «Повна дестабілізація ситуації на Україні, котра стане вірогідним результатом провалу операції з наведення порядку у Києві силами і засобами «українських» силових структур, мусить підштовхнути В. Януковича до розпуску Верховної Ради України й перетворити його на єдиний законний орган влади на Україні»[1] (як відомо, В. Янукович виявився боягузом і просто утік з Києва, а потім і з України, за що на нього й досі дуже лютують деякі колишні соратники по Партії регіонів).

4) За подібного розвитку подій (розпуску Верховної Ради тощо) передбачалося, що буде його (В. Януковича) звернення до керівництва РФ. Цим мала бути забезпечена «юридична чистота» російської участі у стабілізації становища в Україні, що нібито обмежувало б можливу негативну реакцію США та інших країн Заходу. При цьому прогнозувалася «досить мляла реакція провідних європейських країн за таких умов».

5) Можливий період хаосу в Києві (який би протривав певний час після провалу операції з наведення ладу й стабілізаційної операції за російської участі) мав би бути використаний повною мірою для реалізації інтересів Росії.

А саме:

- слід було забезпечити нейтралізацію найбільш видних представників «бандерівської» опозиції;
- весь світ (в тому числі населення України та Києва) мав побачити «справжнє обличчя українського фашизму». Для цього планувалося забезпечити збір і документування «фактів звірств і безчинств молодиків, партії «Свобода», а також екстремістської групи «Правий сектор»;
- при цьому потрібно було би звернути увагу на необхідність отримання доступу до приміщень, у тому числі шифроорганів, закордонних представництв у Києві країн з відвертою антиросійською позицією. Наголошувалося, що «при нападі фашиствуючих молодиків на Представництва Єврокомісії, Посольства Польщі, країн Прибалтики, а також резиденцій послів окремих країн НАТО, слід бути готовим до використання можливостей, що видадуться»[2].

6) За підсумками такої «стабілізаційної операції» мали бути створені сприятливі умови для поглиблення подальшої участі України в інтеграційних процесах на теренах СНД. Передбачалося, зокрема,

1 Там само.
2 Там само.

що слід було би «забезпечити адекватну допомогу українському керівництву у повному очищенні органів державної влади, в першу чергу силових структур, від прибічників бандерівщини, інших течій українського фашизму і нацизму, вступу до НАТО і до ЄвроСоюзу»[1].

Отже, фактично частина плану почала ламатися із втечею з Києва В. Януковича, що вже із середини лютого практично не давала можливості його завершити за вищенаведеним сценарієм. Тож логічним був перехід до втілення його іншої частини – розчленування й виведення зі складу України її 12-ти областей та міста Києва.

Інший план втручання Росії у внутрішні справи України, розчленування її території та приєднання південно-східних областей до Російської Федерації було розроблено в Адміністрації президента РФ В. Путіна на початку лютого (не раніше 4-го й не пізніше 12-го лютого) 2014 р. у вигляді Аналітичної записки.

У ній цілком тверезо визначалося, що при оцінці політичної ситуації в Україні слід виходити з визнання:

- по-перше, банкрутства президента В. Януковича та його правлячої «сім'ї», яка стрімко втрачала контроль над політичними процесами;
- по-друге, паралічу центральної влади і відсутністю в країні виразного політичного суб'єкта, з яким Російська Федерація могла б вести переговори;
- по-третє, невисокою вірогідністю появи такого консенсусного суб'єкта після дострокових парламентських і президентських виборів, анонсованих В. Януковичем 4 лютого.

«Якщо в Росії олігархія врівноважується потужним класом чиновництва, то в Україні держапарат завідомо слабкіший за олігополії; – розмірковували у записці, – він, як і сфера публічної політики, підконтрольний олігархам. Саме олігархи (Р. Ахметов, Д. Фірташ, І. Коломойський та ін.) керують київським політичним ком'юніті, включаючи Верховну Раду і системну опозицію. Несистемна ж опозиція (так званий Майдан) – непідконтрольна лідерам системної опозиції, тут задають тон «польові командири» (в значній своїй частині – футбольні фанати та представники криміналітету). Вони не мають електорального впливу і, вочевидь, «підконтрольні не так олігархічним угрупованням, але, значною мірою, польським і британським спецслужбам».

1 Там само.

При цьому, багато з олігархічних груп фінансують Майдан, аби «не класти яйця в один кошик»[1].

Характеризуючи особу президента В. Януковича, аналітики з оточення В. Путіна дійшли висновку, що то є «людина невисоких морально-вольових якостей, він боїться здавати пост президента і, водночас, ладен «розмінювати» силовиків на гарантії збереження посади президента і недоторканності після залишення цієї посади»[2]. Між тим, росіяни знали, що частини «Беркута», які використовувалися для придушення Майдану («заворушень») у Києві, були сформовані в основному з уродженців Криму і східних областей. Тож, як повідомляли в Москву місцеві спостерігачі, будь-які спроби наступника В. Януковича організувати репресії проти МВС і СБУ як кари за придушення Майдану неминуче натраплять на жорстку силову реакцію. Що ж до становища в українській армії, то її позиція визначалася як «неоднозначна». За словами співробітника Міноборони України, який, певно, був російським інформатором, армія «замкнена у казармах, а офіцери вартують склади зі зброєю, щоб, не дай Бог, вона не потрапила до рук контрактників, які в цьому випадку почнуть стріляти один в одного»[3].

Розмірковуючи над питанням перевиборів, росіяни вважали, що дострокові парламентські і президентські вибори можуть стати приводом для нового витка мітингово-штурмової громадянської війни, поглиблення «східно-західного» електорального розколу і в кінцевому підсумку прискорять дезінтеграцію України. При цьому враховувалася й позиція Заходу, зокрема перебіг і результати конференції з проблем безпеки, яка щойно (з 31 січня по 1 лютого 2014 р.) відбулася у Мюнхені. Її моніторинг дав підстави дійти висновку, що Євросоюз і США допускають дезінтеграцію країни і навіть не вважають такий розвиток подій екстраординарним. Концепція «поелементного» поглинання великої східноєвропейської держави Євросоюзом не тільки публічно артикулювалася низкою офіційних спікерів ЄС, але й знаходила прихильників у лавах української еліти.

Відтак у Кремлі (кремлівських головах) мусило б з'явитися доволі природне питання: чи братиме Росія участь у цій геополітичній інтризі? Там вирішили, що російська політика щодо України має,

1 Аналитическая записка (План вмешательства России во внутренние дела Украины, расчленения её территории и присоединения юго-восточных областей Украины к Российской Федерации). Администрация Президента РФ, [4–12] февраля 2014 г. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)4-12.rus-ukr..php.

2 Там само.

3 Там само.

нарешті, стати прагматичною. Логіка такого підходу зумовлювалася й визначалася наступними міркуваннями:

1) режим В. Януковича остаточно збанкрутував; його політична, дипломатична, фінансова, інформаційна підтримка Російською Федерацією вже не має ніякого сенсу;

2) в умовах, коли спорадична громадянська війна у формі міської герильї «прихильників Майдану» проти керівництва ряду областей сходу країни стала фактом, а дезінтеграція української держави по лінії географічного розмежування регіональних альянсів «західні області плюс Київ» і «східні області плюс Крим» стала частиною політичного порядку, –Росія в жодному разі не має обмежувати свою політику в Україні тільки лише спробами впливати на київський політичний розклад і на взаємини системної опозиції (А. Яценюк, В. Кличко, О. Тягнибок, П. Порошенко та ін.) з Єврокомісією.

3) в умовах майже повного паралічу центральної влади, нездатної навіть під загрозою дефолту і відсутності в НАК «Нафтогаз» коштів для платежів за російський газ сформувати відповідальний уряд, «Росія просто зобов'язана втрутитися у геополітичну інтригу Європейського співтовариства, спрямовану проти територіальної цілісності України»[1].

При цьому Москва панічно боялася втратити не просто український ринок збуту енергоносіїв, але, що набагато небезпечніше для неї, навіть непрямий контроль над газотранспортною системою України. Такий розвиток подій ставив під удар позиції ВАТ «Газпром» у Центральній та Південній Європі, завдаючи величезної шкоди економіці РФ.

З іншого боку, російські аналітики усвідомлювали, що Конституція України в будь-якому випадку не стане для Кремля механізмом, за допомогою якого можна було б легітимним чином запустити інтеграцію українських східних територій та Криму у державно-правове поле Російської Федерації[2]. Проте, як не парадоксально це звучить, для російсько-українського «інтеграційного» процесу вже було створено правову основу – систему російсько-українських єврорегіонів, що входили до Асоціації європейських прикордонних регіонів (яка, своєю

1 Там само.

2 Відповідно до ст. 71 Основного закону України, питання про зміну її території вирішуються виключно всеукраїнським референдумом. Референдум же, згідно зі ст. 72 Конституції країни, проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

чергою, була на той час колективним членом Асамблеї європейських регіонів). Так, до єврорегіону «Донбас» входили Донецька, Луганська, Ростовська і Воронезька області, до єврорегіону «Слобожанщина» – Харківська та Бєлгородська області, до єврорегіону «Дніпро» – Брянська і Чернігівська області та ін.

І цю правову зачіпку передбачалося розіграти за належних політичних умов. Росія, використовуючи легітимні, з точки зору Євросоюзу, правові інструменти єврорегіонів, планувала домогтися укладання договорів про прикордонне та транскордонне співробітництво, а потім перейти до прямих державно-договірних відносин з тими українськими територіями, де в наявності будуть стійкі проросійські електоральні симпатії. В першу чергу – з АР Крим, Харківською, Луганською, Запорізькою, Миколаївською, Дніпропетровською та меншою мірою – з Херсонською та Одеською областями. Цікаво й те, що з цього переліку зумисно, проте доволі умовно, були виведені Сумська і Донецька області (перша – з огляду на досить високий у ній на той час електоральний вплив партії «Батьківщина»; друга – через тісні ділові та політичні зв'язки місцевої бізнес-еліти, яку очолював Р. Ахметов, з низкою представників опозиційного олігархічного альянсу, що мали там свої масштабні інтереси)[1].

Вже на початку лютого 2014 р. путінські стратеги-політологи переконалися, відстежуючи й аналізуючи поточні події у Києві, що час перебування В. Януковича при владі може закінчитися в будь-яку хвилину. Розуміли вони й те, що часу на адекватну реакцію у Росії стає все менше, усвідомлюючи, що у разі, якби В. Янукович якимось чином зберіг за собою президентську посаду, тоді через ріки крові й велику кількість загиблих у столиці України, ані суспільству, ані політикуму неможливо буде досягти з ним консенсусу. Отже країна опиниться перед невідворотністю громадянської війни.

За таких умов Москва збиралася зіграти на відцентрових прагненнях різних регіонів країни, з метою ініціювати, в тій чи іншій формі, приєднання її південно-східних областей до Росії. Домінант-

1 У Кремлі вважали, що місцеві еліти як ніколи раніше були мотивовані у 2014–2015 рр. на зустрічний рух новим інтеграційним ініціативам Росії. До кризи східноукраїнські еліти воліли «слабкий Київ» «сильній Москві», проте після Революції, під загрозою втрати «всього», вони, на думку московських аналітиків, не збиралися покірно чекати масованих зачисток (у тому числі і з мотивів накопиченого на них в центрі «економічного» компромату), які неминуче будуть зроблені центральною владою незалежно від того, які політичні сили увійдуть до складу «нового київського консенсусу» після відходу В. Януковича з посади президента України. За таких умов вони будуть готові поступитися своєю «незалежністю».

ними регіонами для докладання зусиль мали стати Крим і Харківська область, в яких вже існували досить сильні групи підтримки ідеї максимальної інтеграції з РФ.

Чи обмірковували у Білокам'яній, за такого сценарію розвитку подій, про вельми обтяжливі для її фінансово-економічного стану бюджетні витрати? Судячи з усього – так, але доволі поверхово і з політичним нахилом. Керівництво РФ усвідомлювало, що безсумнівно, це позначиться на макроекономічній стабільності та перспективі зростання її економіки. Однак вважалося, що з геополітичної точки зору виграш буде неоціненним: країна отримає доступ до нових демографічних ресурсів, в її розпорядженні опиняться висококваліфіковані кадри промисловості і транспорту. Крім того, Росія однозначно мала потребу і розраховувала на появу нового слов'янського міграційного потоку, спрямованого із заходу на схід (на противагу центральноазіатському міграційному тренду). Промисловий потенціал Східної України, в тому числі військово-промисловий сектор, включений до ВПК Росії, дозволив би успішніше і швидше здійснити програму переозброєння ЗС РФ.

Усе це мало здійснитися шляхом мінімальних зусиль і втрат з боку Росії, керівництво якої, напевне, було переконане у тому, що по завершенню Революції Гідності, а можливо й під час її останнього етапу, на Україну очікує невідворотний мимовільний період саморозпаду. Більше того, російські аналітики вважали, що «конструктивна», «згладжуюча» участь Росії в процесі високоймовірної дезінтеграції української держави зможе не лише надати нового імпульсу інтеграціоністським проектам Кремля, але й дозволить Москві зберегти, як уже йшлося вище, контроль за газотранспортною системою України. А заодно й істотно змінити геополітичний розклад в Центральній і Східній Європі, повернувши Росії одну з головних ролей у цьому мегарегіоні.

Тож для запуску процесу «проросійського дрейфу» Криму і східноукраїнських територій було задумано заздалегідь створити події, здатні надати цьому процесу політичної легітимності і морального виправдання, а також вибудувати PR-стратегію, яка акцентувала б вимушений, реактивний характер відповідних дій Росії та проросійськи налаштованих політичних еліт півдня і сходу України.

Прикметно, що таку локальну геополітичну комбінацію (ідеалістичну за сценарієм та очікуваними результатами) у Москві прагнули «прокрутити» нібито з огляду на досвід позиціонування західноукраїнських органів місцевого самоврядування під час Революції Гідності щодо центральної влади у Києві. Так, путінські стратеги

вважали, що «останні події на Західній Україні (Львівська, Волинська, Івано-Франківська області), під час яких опозиція проголосила їхню незалежність від влади Києва, дають підставу проголосити власний суверенітет і східним регіонам, з подальшою їх переорієнтацією на Російську Федерацію»[1]. Таке обмежене і примітивне бачення й розуміння кремлівськими політтехнологами і політологами (а ще більшою мірою – політиками) внутрішньополітичних та соціальних процесів в Україні вкотре засвідчує інтелектуальну куцість експертно-аналітичного пулу, що перебуває на службі у диктаторського режиму В. Путіна і К^0, та загальну кострубату прямолінійність думки (а відтак і шляхів та засобів її втілення) російської владної верхівки.

Тож, виходячи з наведених міркувань, в Адміністрації президента РФ передбачалося організувати відповідні акції у східноукраїнських регіонах. Ці акції мали бути двоскладовими за структурою і сценарієм, виглядати як акції непокори. Їхні учасники мусили б вимагати від Верховної Ради розширення формату конституційної реформи, яку саме тоді обговорювали в українському парламенті та суспільстві. Серед вимог проектувалося й питання спрощення порядку організації всеукраїнського референдуму, мовляв: «Ми не можемо бути заручниками Майдану. Унітарний державний устрій України, що дозволяє агресивній націоналістичній меншості населення нав'язувати свій вибір усій країні, має бути переглянуто. Росія – федеративна держава, і там таке немислиме. Зміцнюючи державно-правові зв'язки з Росією, ми зміцнимо цілісність української держави»[2].

Спочатку демонстранти мали артикулювати своє небажання бути «заручниками Майдану», його спроб узурпувати право інших регіонів і більшої частини населення країни на власний цивілізаційний і політичний вибір, неприйняття «ідеології громадянської війни і розколу країни», яку нібито сповідують політичні представники західноукраїнських еліт. При цьому зауважувалося, щоб демонстранти, виступаючи під російськими прапорами, не наполягали на зміні конституційного ладу. Їм треба висловлювати рішучий осуд дій «західноукраїнських сепаратистів, що роблять замах з подачі своїх закордонних господарів на територіальну цілісність країни», а також вимагати

1 Аналитическая записка (План вмешательства России во внутренние дела Украины, расчленения её территории и присоединения юго-восточных областей Украины к Российской Федерации). Администрация президента РФ, [4–12] февраля 2014 г. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)4-12.rus-ukr..php.

2 Там само.

якнайшвидшого розвитку «асоціативних відносин східних областей України з Російською Федерацією» («Ми з Росією. Ні громадянській війні» тощо). Гаслом моменту мало ставати справедливе небажання «підтримувати податковими відрахуваннями профашистські сили» Західної України і залежний від них уряд, що орієнтується на вимоги Європейського Союзу, а не на потреби своїх громадян тощо.

За доцільне вважалося послідовне висування трьох гасел, що у міру розвитку випливають одне з іншого:

- вимога «федералізації» (або навіть конфедералізації) як гарантії для цих регіонів від втручання прозахідних і націоналістичних сил у їхні внутрішні справи;
- незалежний від Києва вступ східних і південно-східних областей на регіональному рівні до Митного союзу, що забезпечить необхідні умови для нормальної роботи і розвитку промисловості;
- пряма суверенізація з подальшим приєднанням до Росії, як єдиного гаранта сталого економічного розвитку та соціальної стабільності.

При цьому в зазначеній аналітичній записці додавалося, що такий політичний рух за проросійський вибір і асоціативні відносини східних і південних українських територій з Російською Федерацією також необхідно було б конституювати організаційно й зареєструвати в законному порядку. Для цього ставилося завдання про необхідність підготувати умови для проведення у Криму та Харківській області (на далі й в інших регіонах) референдумів, що ставили б питання про самовизначення і подальшу можливість приєднання до Російської Федерації.

У цьому контексті важливим елементом реалізації зазначеного сценарію була організація неформального зібрання керівників або представників східних регіонів України у Москві, де б їм, особою, що володіє достатніми повноваженнями, була б висловлена підтримка й було б надано політичні гарантії (нехай навіть і усні). Такими представниками східноукраїнської еліти у Кремлі вважали, наприклад, М. Добкіна (тогочасного міського голову Харкова), В. Константинова (тогочасного голову Верховної Ради АР Крим), С. Аксьонова (голову партії «Русское единство»)...

У документі також наголошувалося, що вкрай важливо, аби «світова громадськість» мала якомога менше приводів засумніватися у легітимності й чесності цих референдумів. Для цього доцільно було забезпечити процес референдумів сучасними засобами верифікації (веб-камери і онлайн-трансляції). Попередній план таких робіт уже

було розроблено. Його могли реалізувати у двотижневий термін. Усі ці події мали аранжуватися й супруводжуватися PR-кампанією в російській та українській пресі. У тому числі й через розробку і запуск до медіаротації концептуальних документів, свого роду маніфестів західноукраїнського і східноукраїнського сепаратизму. На підтримку приєднання східних областей України до Росії мали виступити й широкі кола громадськості у самій Росії (пропонувалося навіть, як можливе, гасло: «Путін 2.0 – даєш Переяславську раду 2.0»)[1].

Як і задумувалося у кремлівських сценаріях та технологіях дестабілізації, перші потужні антиукраїнські виступи після зміни влади у Києві було інспіровано проросійськими провокаторами і російськими політтехнологами у Харкові, Донецьку, Луганську, Миколаєві, Херсоні, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі та інших містах півночі, сходу та півдня України. У ці регіони відразу були спрямовані російські провокатори, була розморожена кремлівська агентура, асигновано величезні гроші з Росії, які почали підігрівати антиукраїнські акції протестів. Людям натякали, що Росія прийде, усіх захистить і усім допоможе. Проте досить швидко Москва усвідомила, що не має ані на Півночі, ані на Сході, ані на Півдні України достатньої кількості прихильників, які могли б скласти критичну проросійську масу у суспільному русі. Відтак Росія вкотре в своїй історії зробила ставку на жорстку силу, збройне втручання й захоплення чужої території й і знову, вже у XXI ст., виявила власну злочинну сутність, засвідчила перед усім світом свій неоімперський оскал агресора!

Єдиним регіоном, який мав досить вагому проросійську ідентичність і водночас був достатньо насичений кремлівською агентурою та озброєними підрозділами регулярної російської армії був Крим. Достеменно відомо, що російському вторгненню передувала активна пропагандистська кампанія, диверсійна й агентурна діяльність, насамперед у Севастополі, розгорнута задовго до початку лютневих подій безпосередньо спецслужбами РФ. Головним завданням агентів Кремля була деморалізація особового складу підрозділів ЗСУ та спонукання наших військових до відмови від озброєного спротиву

1 Там само.

агресору[1]. Одним з важливих об'єктів ідеологічного впливу стали частини та кораблі ВМС України, більшість з яких напередодні вторгнення базувалися в Севастополі (Північна та Стрілецька бухти) та в смт. Новоозерне (оз. Донузлав).

Окупацію Кремль почав готувати ще задовго до того, як у Києві перемогла Революція. Російські аналітики розуміли, що В. Янукович приречений і реальна підготовка захоплення Криму почалася ще до грудня 2013 року[2]. Повторюся, що ще 15 грудня 2013 р. я на

1 Від 1995 р. Україна переходила на контрактну службу в армії. Коли ж у 2003 р. термін служби солдат-строковиків скоротили до одного року, почалася катастрофа. У 2004 р. у Севастопольській бригаді тактичної авіації Військово-повітряних сил України був лише один (!) полагоджений літак (у лютому 2014 р. справних літаків було вже вісім). На кінець 2011 р. чисельність Збройних сил України була 184 тисячі осіб, з них 110 тисяч – службовці військкоматів, систем управління та військової освіти, медичні працівники, оркестри, склади, арсенали... Тобто з 184 тисяч осіб 110 тисяч, по суті, були обслуговуючим персоналом, на який і витрачалася більша частина військового бюджету України. Чисельність реальних бійців була усього 74 тисячі осіб (авіація, радіотехнічні війська, сухопутні, ПДВ, ВМС тощо). У підсумкові виявилося, що у 2012 р. 40 тисяч контрактників були не у бойових частинах, а працювали на складах, у військкоматах, в органах військового управління тощо.

2 Мушу зауважити про те, що автор цієї праці ще у 2012 р. виступав за ліквідацію автономного статусу Криму й попереджав, що бездіяльність української правоохоронної системи може призвести не лише до втрати Україною Криму, а й до втрати державності загалом. Зокрема під час спільної з О. Березюком прес-конференції в Інформагенстві УНІАН 13 вересня 2012 р. на тему «Автономна Республіка Крим: бути чи не бути» (Див.: https://www.youtube.com/watch?v=KQm0K7sqqX4). Ось лише дві цитати з тієї прес-конференції:

«Ми зараз бачимо, як проступають відверто сепаратистські настрої в Криму, – вважає доктор історичних наук і кандидат в народні депутати від УНА *Павло Гай-Нижник*. – Хотілося б поцікавитися, куди дивляться СБУ і розвідка, які повинні відповідати за цілісність і неподільність нашої країни. Явно, що такі думки виникають не без допомоги спецслужб інших країн. У Криму навіть реєструються відверто сепаратистські політичні сили, яким ніхто не заважає сіяти смуту в нашій країні. Зараз влада веде ситуацію до розвалу України – може залишитися лише номінальна назва та межі, а державу буде розбито на своєрідні князівства. У Криму ще посидять, подумають і знову почнуть висувати свого президента» *(UkrNews24.com, 13 вересня 2012 р.);*

«Старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. Кураса НАН України, кандидат у народні депутати від УНА *Павло Гай-Нижник*, у свою чергу, зазначив, що збереження автономії Криму загрожує політичними, соціальними, економічними і громадянськими заворушеннями. «Продовження існування автономії є загрозою для розчленування України, що в перспективі цілком загрожує і занепаду самої української державності. Ми маємо прецеденти грузинської проблеми, югославської, зокрема, сербської, і, судячи з тенденції, яка розвивається в політикумі і чому сприяє Партія регіонів та її приспішники, це спонукає до загрози національній безпеці існування Української держави», – заявив П. Гай-Нижник» (*УНА пропонує позбавити Крим автономного статусу, УНІАН, 14 вересня 2012 р.)*

своїй сторінці у Facebook, між іншим, застерігав, що «Росія із своєю п'ятою колоною вже почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевірений на Грузії сценарій розколу України. Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ є Крим, за ним – Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків). На фоні протистояння у Києві ціх два регіони практично віддано під патронат російських агентів і проросійських сил, на черзі – втілення плану розколу і громадянської війни у дію. І тут усі українські сили мають дійти згоди (як українські сили у владі, так і в опозиції) і не дати Росії змогу підірвати лавину сепаратизму, рясно гониму кремлівськими грішми, зброєю, інструкторами та бойовиками. Відлік часу пішов вже давно»[1].

Тим часом росіянами у Криму проводився детальний аналіз ситуації, вивчалися об'єкти стратегічної інфраструктури, готувалися карти, плани дій, формувалися спеціальні групи з місцевого населення (зокрема з офіцерів-відставників), що пройшли воєнний вишкіл. Уже з початку 2013 р. тривала лавиноподібна активізація російської розвідки, на порядок збільшилася кількість обльотів літаками-розвідниками українського кордону, військово-морські навчання-маневри тощо. Усе це українські спецслужби фіксували, проте київська влада жодним чином не протидіяла і не готувалася до протидії подібним операціям і маневрам з боку Росії. Тоді ж російські військові отримали команду готуватися до можливого вторгнення.

Не зайвим у цьому контексті буде нагадати, що згідно із Харківськими угодами, які свого часу підписав від імені України президент В. Янукович, чисельність російського угруповання військ у Криму була збільшена вдвічі, а співробітники ФСБ офіційно отримали дозвіл на легальну роботу на півострові. За підписаною В. Януковичем у Харкові угодою, росіяни могли мати в Криму контингент до 46 тисяч військовослужбовців. Важливим було й те, що в договорі не обмежувалося їх переміщення територією Кримського півострова. Як наслідок, Росія буквально за кілька діб наростила свій контингент до максимально можливої чисельності.

Вже у січні 2014 р., коли у Києві два табори готувалися до нової, більш рішучої сутички у боротьбі за владу, у Криму безпосередньо

1 *Гай-Нижник П.* Нові виклики: сили режиму взяли паузу для переформатування й, безумовно, подальшого реваншу; влада намірено впроваджує сценарій керованого хаосу; Росія почала цілеспрямовано й енергійно втілювати сценарій розколу України / Павло Гай-Нижник // Our life-Наша жизнь. – 2013. – 15 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sveola.blogspot.com/2013/12/blog-post_7062.html.

готувалися до його відторгнення від України. Саме тоді російські моряки інтенсивно заміновували бухти, чиновники і військовики проводили з населенням тематичні бесіди з приводу «як ви поставитеся до того, що Крим перейде Росії?»[1], путінські агенти з київського СБУ саме до Криму (у Сімферополь) переправляли розвідувальну документацію. І ці факти не були таємницею, якщо, звісно ж, ними хтось переймався чи мав на увазі з огляду на турботу про національну безпеку і оборону держави. Ще 20 січня 2014 р. у Генштаб ЗСУ стали надходити відомості від розвідки, що в Криму є проблеми, а росіяни активізувалися. Тобто ще за місяць до втечі В. Януковича і початку кримських подій в Києві вже знали про те, що Росія готує військові акції на півострові, проте усі тоді переймалися боротьбою за владу!

Попри події у столиці, у Генеральному штабі ЗСУ на початку лютого 2014 р. все ж було розроблено план і до Криму під виглядом навчань відправили розвідувальну роту 25-ї Дніпропетровської повітряно-десантної бригади та загони Кіровоградського та Очаківського полків спеціального призначення. Всього близько 300 осіб. Більше того, було підготовлено навіть план введення в Крим чотирьох батальйонів повітряно-десантних військ (тобто ще 1200 вояків). Після втечі В. Януковича про усі ці приготування до контрзаходів було прозвітовано новому командуванню Збройних сил України[2].

Окупація Кримського півострова армією Російської Федерації почалася 20 лютого 2014 року. Вранці 24 лютого 2014 р. Росія почала перекидати «спецназ» у Севастополь. Цих автоматників без розпізнавальних знаків, у камуфляжах і масках журналісти влучно прозвали «зеленими чоловічками» на кшталт іншопланетян, які начебто і є, але офіційно їх немає. Під явно надуманим приводом захисту російськомовного населення на півострові Державна Дума дозволила В. Путіну ввести війська на територію України. У порушення угоди про базування ЧФ РФ у Криму Кремль розпочав перекидати на півострів додатковий контингент своїх військ із бронетехнікою. Для цього крім кораблів ЧФ використовувалися великі

1 *Волошина Л.* Факты, которые позволяют делать вывод о том, кто сдал Крым, а главное – когда / Лариса Волошина // Українські реалії. Інформаційне агенство. – 2015. – 7 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrreal.info/ua/Like/73695-fakty-kotorye-pozvolyayut-delat-vyvod-o-tom-kto-sdal-krym-a-glavnoe-kogda-voloshina.

2 Новим міністром оборони України від 27 лютого 2014 р. став адмірал І. Тенюх, а керівником Генерального штабу від 28 лютого було призначено генерал-лейтенанта М. Куцина.

десантні кораблі зі складу Балтійського й Північного флотів Росії, заздалегідь спрямовані з північних морів та Балтики до Чорного моря. 26 лютого туди прибули перші два – «Калінінград» і «Мінськ». Починаючи з 26 лютого, представники самопроголошеної кримської влади розпочали посилену агітацію українських військових за перехід на свій бік. Одночасно російський «спецназ», під виглядом представників «самооборони Криму», почав блокувати українські військові частини й кораблі.

Саме ці дні були визначальними у процесі захоплення українського Криму. Вочевидь вихід кораблів ВМС України (а це – не лише кораблі[1]) у море під прикриттям авіації міг, якщо не здолати окупанта, то хоча б затримати повномасштабну операцію, дати час на передислокацію українських військ, підняти бойовий дух і психологічний стан воїнів та змінити хід подальших подій. Зрештою, такий імовірний сценарій, міг надати час на мобілізацію українських і кримсько-татарських добровольців, на оперативне переміщення частини українського спецназу і підрозділів ЗСУ, вироблення нових тактичних схем та прийняття бойових рішень. Зрештою, оборона Батьківщини – священний обов'язок, а вірність присязі – не порожні слова. І стосується цей небезпідставний закид, передусім нового політичного керівництва держави Україна,

1 У Криму базувалися основні сили, корабельний склад, авіація, берегова оборона й авіація ВМС України з усіма своїми складами матеріально-технічного забезпечення, службами та інфраструктурою. Насамперед, це 17 бойових кораблів і близько 20 суден та катерів забезпечення, до 30 літаків і гвинтокрилів, близько 40 танків, 90 БМП, 190 БТР і більш як 60 артилерійських систем і мінометів. Чисельність особового складу – 14 тисяч осіб. На початок березня основний корабельний склад ВМС України в Криму базувався у трьох місцях: 1. Севастопольська (Північна) бухта (корвет «Тернопіль», корабель управління «Славутич», морський буксир «Корець», буксир «Красноперекопськ»). 2. Стрілецька бухта Севастополя (підводний човен «Запоріжжя», ракетний корвет «Придніпров'я», ракетний катер «Прилуки», корвети «Хмельницький», «Луцьк», корабель управління «Донбас», гідрографічний катер «Сквира», рятувальний буксир «Кременець», пошуковорятувальне судно «Ізяслав», транспорти «Джанкой», «Судак», танкери «Бахмач», «Фастів», судно розмагнічування «Балта», судно контролю фізполів «Сєвєродонецьк», кілекторне судно «Шостка», плавсклад «Золотоноша», буксир «Дубно», судно-сміттєзбирач U954, катер «Чигирин», навчальні катери «Сміла», «Нова Каховка», протипожежний катер «Борщів», водолазні катери «Ромни», «Токмак», санітарний катер «Сокаль», плавкран «Каланчак» і три малі катери. 3. Південна військово-морська база у с. Новоозерне на оз. Донузлав (корвет «Вінниця», морські тральщики «Чернігів», «Черкаси», рейдовий тральщик «Генічеськ», великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський», середній десантний корабель «Кіровоград», протипожежний катер «Євпаторія», транспорт «Горлівка», морський буксир «Ковель», протидиверсійний катер «Феодосія», катер-торпедолов «Херсон», буксирний катер «Новоозерне» і навчально-тренувальне судно «Велика Олександрівка»).

Генерального штабу Збройних сил України та командування ВМС України! Подальший приклад рішучого опору окупантам на Сході країни є яскравим і переконливим прикладом, що ворог не зупиняється, якщо йому не чинити опір!

Близько 4 год. 30 хв. 27 лютого 2014 р. понад 100 озброєних автоматами, снайперськими гвинтівками, кулеметами та гранатометами військовослужбовців 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ (ПДВ) ЗС РФ, одягнутих у цивільний одяг та у повному бойовому екіпіруванні, застосовуючи вибухівку для відкриття вхідних дверей та світлошумові гранати для подолання опору охоронців приміщень, незаконно удерлися до будівель Верховної Ради АР Крим та Ради міністрів АР Крим у Сімферополі й підняли на будівлях російські прапори. На території Криму були помічені численні озброєні особи у військовій формі без знаків розпізнавання. На військовій техніці і формі російських військових були завчасно замасковані усі тактично-розпізнавальні знаки. Утім у всієї світової спільноти не було жодного сумніву щодо приналежності цих вояків – то були спецпідрозділи Збройних сил Російської Федерації[1].

На жаль, у Києві не відстежували рівень загрози та намірів ЗС РФ, не зуміли адекватно оцінити військово-політичну обстановку та ступінь розгортання подій і, як буде видно зі стенограми Ради національної безпеки і оборони України, яку чомусь було скликано аж 28 лютого, абсолютно не володіли ані ситуацією, ані інформацією щодо подій у Криму. О. Турчинов згадував: «Буквально відразу

1 Вранці 28 лютого 2014 р. мною було дописано на своїй сторінці у Facebook наступне: «Путінська Росія, без оголошення війни, подібно до гітлерівської Німеччини, порушуючи міжнародні та власні зобов'язання, вдерлася на територію незалежної держави Україна. Перший удар було завдано з півдня, другий передбачається з північного сходу, третій – по Києву. Корумповане і некомпетентне керівництво України, переважна більшість членів котрого свого часу вже долучалася до справи розграбунку держави та руйнації армії, бельмоче про мир і грізно погрожує пальчиком агресору.

Примітка: При цьому кількатижневі і практично неприховані приготування Росії до вторгнення (в тому числі й евакуацію посольства, захоплення будівлі ВР Криму десантниками, прибуття російських депутатів, ескалація істерії на півострові та в Донбасі тощо) уряд України, який за звичкою не бачить далі своїх крісел та мислить не глибше за свої кишені, звісно ж, банально не помітив» (Гай-Нижник П. Путінська Росія, без оголошення війни, подібно до гітлерівської Німеччини, порушуючи міжнародні та власні зобов'язання, вдерлася на територію незалежної держави Україна // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 28 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(02)28dopysy.php.

ж після початку окупації Криму, загарбники перший раз висунули нам ультиматум – скласти зброю. Я пам'ятаю, як мені подзвонили о третій годині ночі, повідомили про це. Які наші дії? Я даю команду захищати наші частини, кораблі, техніку і т. д. Сам, так, набираю Путіна. Природно, о третій годині ночі нас не з'єднали, але мені вдалося поговорити з Наришкіним. Він намагався робити вигляд, що не розуміє в чому справа, не знає про те, що відбувається і т. д. На що я йому сказав: військові злочини не мають терміну давності, ваша країна зараз переходить дуже небезпечну межу...»[1].

На Печерських пагорбах панувала цілковита розгубленість, а військово-політичне керівництво держави було дезорієнтоване й, перебуваючи у стані психологічного пригнічення та розгубленості, морально і фізично було неспроможне приймати дієві рішення. Бездіяльність вищого політичного керівництва держави, яке (кожен поосібно й усі разом) фактично не виконало свого конституційного обов'язку, безумовно дезорієнтувала військових Збройних сил України та її громадян, катастрофічно вплинула на подальший розвиток подій у Криму й дозволила агресору у стислий часовий проміжок, практично без суттєвих зусиль, не зазнаючи збройного опору, захопити увесь півострів.

Згодом, 5 березня 2014 р., міністр оборони РФ С. Шойгу брехливо заявить журналістам, що у Криму російських військ немає. Мовляв, усі антиукраїнські дії з блокади кораблів і частин здійснювалися виключно так званою кримською «самообороною», а вже 6 березня Верховна Рада АР Крим під прицілами автоматів прийняла постанову про входження Криму до складу Російської Федерації та «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 року.

Правда ж виглядає наступним чином. В окупації брали участь, безпосередньо, 31-ша окрема гвардійська десантно-штурмова бригада повітряно-десантних військ, 45-й окремий гвардійський полк спеціального призначення ВДВ Збройних сил РФ (військова частина № 28 337), 18-та окрема гвардійська мотострілецька бригада, 58-ма армія Південного військового округу збройних сил Російської Федерації, 98-ма гвардійська повітряно-десантна дивізія ВДВ (військова

1 О. Турчинов: При вторжении со стороны Чернигова, русские танки через пару часов могли быть в Киеве (27 червня 2014 р.) (інтерв'ю С. Кошкіної; Lb.UA) / Олександр Турчинов // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(06)27.turchinov.php.

частина № 65 451), 76-та гвардійська десантно-штурмова дивізія ВДВ РФ, 15-та окрема гвардійська мотострілецька бригада миротворчих сил Російської Федерації (військова частина № 90 600)[1].

Для виправдання введення військ у Крим та окупації півострова президент Росії В. Путін використав вигаданий власною ж пропагандою міф про українських націоналістів, які їдуть на півострів влаштовувати погроми. Постійний представник Росії при ООН В. Чуркін заявив, що невідомі озброєні люди, направлені з Києва, намагалися захопити будівлі кримського МВС. Голова Ради Федерації РФ В. Матвієнко, яка миттю видала дозвіл на застосування російських збройних сил в Україні, сказала навіть про кількох загиблих, хоча це було брудною брехнею.

В. о. президента України О. Турчинов згадував про ті моменти вітчизняної історії: «Пам'ятаю свою розмову по телефону з держсекретарем Керрі. Я йому пояснюю, що у нас йде окупація території, йде реально війна. А він мені: «Зачекайте, давайте ми будемо розбиратися, експертів запросимо. Ми вас дуже просимо, не стріляйте, розумієте, росіяни ж тільки і чекають провокації, росіяни чекають від вас будь-якого пострілу, щоб розіграти Абхазький або Осетинський сценарій. Ми від вас дуже просимо витримки. За нашими даними, каже, це локальна проблема». І ось якраз, коли триває така розмова, мені заносять і кладуть на стіл роздруківку з інтернету, де написано, що російське Федеральне Зібрання прийняло рішення дозволити введення військ на територію України. І я кажу держсекретареві США, що у мене є підстави зробити висновок, що це не «локальна проблема», тому що Федеральне Зібрання РФ прийняло рішення про введення військ, а ви ж знаєте скільки сконцентровано російських військ уздовж нашого кордону. «Цього не може бути! Інформація об'єктивна?», – запитує. Відповідаю: «Об'єктивніше не буває. У них Федеральне Зібрання імпровізувати не може. Введення військ – рішення Путіна». Він каже: «Я терміново мушу повідомити це своєму президентові». На цьому наша розмова закінчилася»[2].

---

1 Дані були встановлені й доведені слідством військової прокуратури України. Про це, зокрема 1 жовтня 2016 р. доповів в ефірі програми «Київ-Донбас» «Громадського радіо» військовий прокурор Р. Кравченко.

2 Так начиналась война: Интервью с Александром Турчиновым (интервью взял Ю. Бутусов) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(10)24.turchinov.php.

Росіянами використано було й колишнього президента В. Януковича, який, прибувши на території Російської Федерації у період від 27 лютого по 1 березня 2014 р. вступив у злочинну змову з не встановленими представниками влади РФ, які спільно з міністром оборони РФ С. Шойгу і В. Герасимовим вчиняли злочинні дії з метою зміни меж території України шляхом агресії та неоголошенної війни. 1 березня 2014 р. В. Янукович, всупереч постанови Верховної Ради України від 22 лютого 2014 р. (№ 757-VII), написав письмову заяву, адресовану президентові Росії В. Путіну у якій, зокрема, зазначав: «Як законно вибраний президент України заявляю. Події на майдані, незаконне захоплення влади в Києві, призвели до того, що Україна опинилась на порозі громадянської війни. В країні правлять хаос та анархія, життя, безпека і права людей, особливо на південному сході і в Криму, – під загрозою. Під впливом західних країн здійснюється відкритий терор і насилля, люди переслідуються за політичними і мовними ознаками. У зв'язку з цим звертаюсь до Президента Росії В. В. Путіна з проханням використати Збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності і захисту населення України. В. Ф. Янукович 1-03-2014 р.».

Насправді влада в Україні тоді була зосереджена в руках прем'єр-міністра А. Яценюка і в. о. президента України О. Турчинова, які, як справедливо відмітив Б. Біддер, у виданні «Der Spiegel», ніколи не мали слави радикалів. «Через пресинг Москви вони вже буквально притиснуті до стіни, – відмічалося у статті. – Крім того їм необхідно не допустити банкрутства України, розкраденої Януковичем і його оточенням, перед ними стоїть завдання провести підготовку до оборонної війни з Росією, яка має значну перевагу над Україною»[1].

Українські ж війська на півострові не отримували з Києва жодних наказів, або мали накази виявляти витримку й не відкривати вогонь. Голова Верховної Ради України, виконувач обов'язків голови держави О. Турчинов лише 28 лютого призначив засідання Ради національної безпеки і оборони України у зв'язку із ситуацією в Криму. «На 11:00 я призначив засідання Ради національної безпеки і оборони», – заявив О. Турчинов на засіданні Верховної Ради в п'ятницю, 28 лютого 2014 р. «На жаль, незважаючи на наші звернення і заяви, до ескалації цього конфлікту безпосередньо причетні військові Збройних сил Росії, які, незважаючи на попередження української сторони,

1 *Bidder B.* Putin stärkt seine wahren Feinde / Benjamin Bidder // Der Spiegel. – 2014. – 2 березня.

зі зброєю пересуваються Кримом у напрямках, яких не узгоджено з українською стороною», – сказав О. Турчинов[1]. «Сьогодні вночі терористи з автоматичною зброєю, за оцінками наших спецслужб – це професійні військові, спробували взяти під контроль аеропорти Криму», – додав він.

Відповідно до стенограми засідання РНБО України від 28 лютого 2014 р. на ньому були присутніми О. Турчинов (в. о. президента України), А. Яценюк (прем'єр-міністр), В. Наливайченко (голова СБУ), А. Аваков (в. о. міністра внутрішніх справ), І. Тенюх (в. о. міністра оборони), А. Дещиця (в. о. міністра закордонних справ), А. Парубій (секретар РНБОУ), В. Ярема, Ю. Тимошенко, В. Гвоздь, С. Кубів (голова Національного банку), В. Зайчук, О. Махніцький, А. Сенченко та інші.

Єдина тема, яку було запропоновано до обговорення – «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України». Окремої уваги заслуговує факт зібрання такого важливого безпекового державного органу, як РНБО не у відповідному спеціальному приміщенні, а у не захищеній від прослуховувань і стеження будівлі Верховної Ради («у зв'язку з цейтнотом часу»). І це за умов війни, що розпочалася, та посиленої роботи в революційній столиці іноземних розвідувальних мереж!

Відкриваючи засідання, О. Турчинов довів до відома присутніх, що на порядку денному стоять питання «фактично прямої агресії проти України сусідньої держави» та сепаратизму, а також про ситуацію в АРК, про план заходів, як вжитих, так і тих, що необхідно негайно запроваджувати. При цьому в. о. президента України зауважив, що за «інформацією, яка надходить з різних джерел, військове керівництво Російської Федерації реально розглядає питання анексії Автономної Республіки Крим»[2].

Голова СБУ В. Наливайченко доповів, що голова Верховної Ради АР Крим Константинов та новообраний прем'єр Аксьонов («ключові фігури Криму») перебували у повній співпраці, взаємодії і в плануванні з російськими військовими Чорноморського флоту. Він наголосив також на тому, що на півострові відбулося повномасштабне використання військовослужбовців РФ, на бік ворога перейшли вій-

1 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

2 Там само.

ськовослужбовці, спецпризначенці «Беркуту» та інші правоохоронці. Під контроль окупанта взято аеропорти та іншу транспортну інфраструктуру Автономної Республіки, а їхні дії, за словами В. Наливайченка, мали масову підтримку населення, яке було піддано надзвичайно потужній кампанії дезінформації і дискредитації з використанням кримських і російських ЗМІ.

У ніч після захоплення росіянами адміністративних будівель і об'єктів інфраструктури СБУ в координації з іншими правоохоронними органами та Міністерством оборони, перш за все, взялися інформувати тих, хто залишився вірним присязі, щоб не піддавалися на провокації й щоби не давали жодного приводу для стрілянини. Голова СБУ мотивував таку позицію прагненням «не допустити стрільби та жертв серед мирного населення або військових Чорноморського флоту Російської Федерації, щоб військовий тиск російських і проросійських структур не знайшов жодного виправдання для встановлення повного військового контролю Російської Федерації над об'єктами інфраструктури, військовими частинами України, або взагалі над всією територією Криму»[1].

Стає відомо також, що вночі аеропорт «Сімферополь» «вдалося практично деблокувати», але, як виявилося, завдяки тому, що 300 військових РФ, котрі перекривали летовище і блокували VIP-зону аеропорту «перейшли в ресторан за російською традицією пити горілку»[2]. Але й тут є лише напівправда: аеропорт не було деблоковано (ким?), адже російські вояки (хоч і п'яні) з нього нікуди не ділися, українськими спецпідрозділами він не контролювався, тоді як ззовні він був заблокований проросійською масовкою, а військовослужбовці РФ контролювали аерорух.

Військовий аеропорт «Бельбек» був повністю оточений військовиками Чорноморського флоту РФ, по периметру також і технікою та важким озброєнням. Цивільну ж частину «Бельбека» зайняли російські військові. Вранці 28 лютого 11 російських військових гвинтокрилів у повному бойовому спорядженні підлітали до Сімферополя, з яких три приземлилися поблизу міста, а решта попрямували на Феодосію.

Міністр внутрішніх справ А. Аваков доповів, що рапорти на звільнення подали начальники Кримського і Севастопольського УМВС, що внутрішні війська (бл. 1 тис. осіб) і ППС службу несуть,

1 Там само.
2 Там само.

але протидіяти росіянам не будуть, «Беркут» зі зброєю перейшов на бік ворога, і що більшість населення підтримує окупантів. Він запропонував спробувати за допомогою внутрішніх військ, якщо ті здатні будуть виконувати накази, «взяти під контроль аеропорт «Сімферополь» не зіткненням, а прямою присутністю. Спробувати їх вичавити без стрільби»[1].

У свою чергу в. о. міністра оборони І. Тенюх повідомив, що під прикриттям навчання ЗС РФ відбувається концентрація російських військ уздовж всього російсько-українського кордону. І їх мета – не просто демонстрація сили, але реальна підготовка до вторгнення... Міністр доповів, що на Київському, Харківському і Донецькому напрямках на той момент вже було зосереджено 38 тис. осіб, 761 одиниця танкової техніки, 2200 броньованих машин, 720 артилерійських систем та систем залпового вогню, також до 40 ударних гвинтокрилів, 90 гвинтокрилів бойового забезпечення та 90 літаків штурмової авіації. В акваторії Чорного моря на бойове чергування вийшло 80 військових кораблів ЧФ. Об'єкти ж у Криму захоплював спецназ, що пройшов бойовий вишкіл і військові дії в Чечні та інших гарячих точках Росії.

Того ж дня вранці, тобто 28 лютого, командувач ВМС України мав розмову із командувачем Чорноморського флотому РФ, який у прямій розмові, немов би дружньо, сказав: «Я не маю повноважень з Вами вести переговори, але скажу наступне. Ми підемо до кінця, – це перше. Друге. Всі війська приведені в повну бойову готовність. Третє, якщо ви нам не будете протистояти, то крові не буде і все обійдеться мирно»[2]. Тобто, ратував за цілковиту здачу і капітуляцію та перехід на бік Російської Федерації[3].

Відтак І. Тенюх запросив дозволу на приведення Збройних Сил України у бойову готовність «ПОВНА», а також, «у випадку вторгнення, використати всі наявні екіпажі штурмової та бомбардувальної авіації для практичного, бойового застосування, які утримуються в готовності номер 2»[4]. Виникає логічне питання: що означала фраза

1 Там само.

2 Там само.

3 Невдовзі 3 березня командувач ЧФ РФ А. Вітко у брутальній формі особисто висував подібний ультиматум українським військовим у Криму, виконання якого вимагав терміном до п'ятої години ранку 4 березня.

4 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

«у випадку вторгнення»?; чи в. о. міністра оборони усі попередні дії російських військ у Криму ще не вважав за вторгнення?; чи Крим вже не брався у розрахунок?

Тим не менш, доповідач повідомив, що з 11.00 ранку 28 лютого 2014 р. на території АР Крим було посилено усі пости охорони усіх військових частин для недопущення їх захоплення, але при цьому із забороною прямого збройного контакту. Отже посиленим вартовим постам, у випадку штурму військових частин, було заборонено з Києва їх збройно обороняти!

Більше того, в. о. міністра оборони відверто повідомив учасникам засідання РНБОУ, що Україна не готова до повномасштабної війни. «Буду говорити відверто, – визнавав І. Тенюх. – Сьогодні у нас немає армії. Вона системно знищувалась Януковичем та його оточенням під керівництвом російських спецслужб. Сьогодні ми зможемо зібрати зі всієї країни військове угруповання чисельністю біля 5 тисяч військовослужбовців, здатних виконувати бойову задачу. Їх можемо кинути в Крим, але це не вирішить проблему Криму. Ми їх там просто покладемо. А що робити з тисячами кілометрів кордону та підготовкою Росії до вторгнення? Коли зайдуть з ранку з боку Чернігівської області, то до вечора вже у Києві будуть!». Отже, Крим у розрахунок вже не брався...

Обумовлення міністра було у тому, що з номінальних 15 тисяч повного складу військових у Криму, більшість є місцевими контрактниками, для яких служба – це заробіток, плюс молодь, строковики, які навряд чи воювали б. Тож готових виконати наказ щодо застосування зброї було б, на його думку, 1,5–2 тисячі максимум. З російського ж боку в Криму, окрім сил Чорноморського флоту, вже тоді бойова компонента перевищувала 20 тисяч осіб, при тому, що на півострів тривало постійне перекидання штурмових підрозділів збройних сил та спецназу ГРУ Генштабу РФ, збільшувалася кількість російських військових, бойової техніки та зброї.

Зважаючи на сказане, в. о. міністра оборони пропонував тягнути час в очікуванні жорсткої реакції світу й усього міжнародного товариства, а тим часом провести масштабні військові навчання, позаяк готовність більшості українських частин виконувати бойові завдання викликала великий сумнів. Крім того І. Тенюх запропонував запросити увійти в українські територіальні води американський штабний фрегат керованої ракетної зброї «Уілті», який того дня вийшов із Стамбула у Чорне море. Це, на думку адмірала, було б ознакою того, «що ми не одні», «це може зупинити Росію».

Очільник Міністерства закордонних справ А. Дещиця повідомив, що МЗС вже зробило відповідну заяву, передало ноту Росії й запропонувало провести двосторонні консультації. Був намір зробити також заяву про проведення консультацій на рівні міністрів закордонних справ у колі країн-підписантів Будапештського меморандуму. На тогоденній же зустрічі з міністрами закордонних справ «Вишеградської четвірки» усі висловили своє занепокоєння, проте про власні плани і дії ніхто не обмовився. Натомість усі просили Україну не робити поспішних кроків.

Своєю чергою прем'єр-міністр А. Яценюк висловив думку про те, що Росія, зрозуміло, використовуватиме колишнього президента у своєму сценарії. Суть цього, що не викликало сумніву у голови уряду, полягала у тому, що Кремль рухатиметься до кінця в частині захоплення та оголошення незалежності Криму, або ж, як проміжний варіант, домагатиметься федералізації України.

А. Яценюк, приймаючи думку про неготовність України до війни, про що знала й Росія, запропонував кілька першочергових кроків: 1) негайно звернутися до Ради Безпеки ООН, аби там терміново розглянули агресію Росії проти України; 2) скликати консультації в рамках Будапештського меморандуму; 3) запропонувати формулу щодо долучення ОБСЄ; 4) починати збирати відео- та фотофакти про російську агресію в Криму для представлення міжнародним партнерам України; 5) провести ідентифікацію осіб, які без розпізнавальних ознак зі зброєю захоплюють об'єкти в Криму, щоби мати фактаж про участь військових РФ в окупації Криму.

А. Яценюк вважав гіпотетично за можливе піти на поступки і фактично легалізувати кримський сепаратизм через переговори з кримськими колаборантами. Він, зокрема, заявив: «Якщо б у нас був варіант політичного рішення, [...] то видається, що правильне політичне рішення було б: розпочати переговори з тими, хто представляє сьогодні незаконно обрану владу в Криму з метою політичної стабілізації через прийняття Верховною Радою України нового Закону України «Про Конституцію Автономної Республіки Крим», який би передбачав формування самостійної системи фінансів, я її назвав би умовно самостійною, наприклад, залишення в розпорядженні бюджету Автономії податку на додану вартість, відрахування частини акцизного збору і вирішення так званих мовних, національно-культурних і етнічних питань»[1]. Прем'єр-міністр України вважав такий варіант, як

1 Там само.

основний у вирішенні конфлікту, проте із прикрістю констатував, що його зупине Російська Федерація.

Тож, виходячи з неможливості втілити такий задум у життя, ним було визнано, що другим етапом розвитку подій буде військовий конфлікт, який не стане «замороженим», а перейде в категорію «гарячих». Україна вести війну з Росією була ще не готова, тож А. Яценюк запропонував звернутися до партнерів України з метою забезпечення миру і стабільності в Чорному морі. Проте, згадавши про свою телефонічну розмову з віце-президентом США Д. Байденом, він мусив визнати, що в Америки поки що немає певної позиції щодо війни у Криму.

При цьому А. Парубій спробував узагальнити пропозиції колег, а саме: вимагати від гарантів нашої недоторканості та цілісності за Будапештським меморандумом виконати свої обов'язки; запросити присутність стратегічних партнерів України, що мають потужний військовий потенціал, про їхню присутність у Чорному морі, яка була би стабілізуючим фактором. Й, звісно, відновлення бойового рівня та потенціалу Збройних сил України.

В. Наливайченко додав потребу запросити до Києва керівників прокуратури, СБУ та міліції з Криму, аби дізнатися, хто з них на боці Києва, а хто ні, позаяк там переважна більшість – зрадники. Із цим погодився О. Турчинов, який доручив голові СБУ, який щойно перед тим практично зізнався у своєму невіданні й неволодінні ситуацією й інформацією щодо стану справ у Криму, дізнатися, хто ж на півострові готовий захищати Україну.

Під час дискусій В. Ярема закликав А. Парубія максимально звільнити захоплені Самообороною Майдану приміщення у столиці, аби показати, що в Україні діє закон і порядок[1]. Під час обговорення з'ясовувалися питання:

- чи була Україна у змозі перекрити Росії можливість активно перекидати своїх військових до Криму за допомогою військово-транспортних літаків (А. Яценюк) / не могла, позаяк російські літаки сідали на підконтрольний їм аеродром, відповідно до Угоди про базування Чорноморського флоту РФ (В. Гвоздь);
- негайно закрити авіапростір над Кримом і повністю вивести диспетчерську службу з контактів з РФ (О. Турчинов) / це не допоможе, адже росіяни посадять літаки за допомогою військових диспетчерів (І. Тенюх);

1 При цьому В. Ярема закликав щонайшвидше заарештувати і відкрити кримінальну справу на відомого діяча УНА-УНСО О. Музичка (Сашка «Білого»).

- відповідно до Угоди, чи має право Російська Федерація без повідомлення збільшити чисельність свого військового контингенту (А. Яценюк) / не має, але Україна не контролювала збільшення їхніх військ як повітряними коридорами, так і морським шляхом, адже їх десантні кораблі виходили на будь-яку точку узбережжя (І. Тенюх);
- чи є механізм розторгнення Угоди про перебування Чорноморського флоту в Криму з боку України (О. Турчинов) / не отримано конкретної відповіді від А. Дещиці;
- очікуючи і готуючись до розширення російської агресії, чи була в України теоретична можливість активних консультацій з НАТО «щодо вступу хоча б асоційованим членом?» (О. Турчинов) / у них немає такого поняття як «асоційований член», а шанс на приєднання до НАТО – дорівнює нулю (А. Яценюк) / не можна говорити про термінове членство в НАТО, це викличе ще більшу агресію Росії (Ю. Тимошенко) / ставити питання про приєднання до ПДЧ чи до НАТО взагалі неможливо, вони на це не підуть (А. Яценюк);
- Україні ніхто не надасть військової допомоги і не буде воювати з Росією, тож який реальний стан Збройних сил України? (А. Яценюк) / реальний стан Збройних сил за ці роки доведений до нуля (І. Тенюх);
- чи могла б Україна отримати теоретично фінансову підтримку для спрямування її на стабілізацію фінансової системи держави (А. Яценюк) / це ми можемо отримати (А. Яценюк);
- як перетягнути кримську еліту на бік України, а не сепаратистів (О. Турчинов) / ми не можемо вести перемовини із зрадниками, потрібно почати публічно підготовку закону про статус Криму й залучити до цього народних депутатів-кримчан, посилити боротьбу в інформаційному полі та відпрацювати тимчасовий порядок фінансування життєдіяльності Криму (А. Сенченко);
- вимагати видачу В. Януковича; є підстави запровадити воєнний стан, принаймні в АРК (О. Махніцький) / готується проект Указу про введення воєнного стану, проте відтак створюється проблема для комунікації Криму з материковою Україною (О. Турчинов) / військовий стан не допоможе (В. Ярема) / введення військового стану – оголошення війни Російській Федерації, а це сценарій, який написаний росіянами (А. Яценюк); проти військового конфлікту (С. Кубів)...

Згадуючи про те засідання РНБО, інший його учасник, на той час уповноважений Верховної Ради за діяльністю Міністерства оборони (екс-командуючий Генштабом ЗСУ) ген. В. Замана доводив, що на ньому він ще раз нагадав присутнім про те, що в Генштабі вже є план

введення чотирьох батальйонів повітряно-десантних військ у Крим, проте його пропозицію не підтримали[1].

Під час засідання РНБО України, В. Зайчук доповів О. Турчинову про терміновий дзвінок із Москви від голови Державної Думи РФ С. Наришкіна. Після вимушеної перерви О. Турчинов повідомив присутнім: «Наришкін передав мені погрози від Путіна. Вони не виключають, як він сказав, прийняття жорстких рішень щодо України за переслідування росіян та російськомовних. Мабуть натякають на прийняття рішення щодо введення військ не тільки до Криму. Передав слова Путіна, що якщо загине хоч один росіянин, – вони оголосять нас військовими злочинцями і будуть переслідувати по всьому світу. Я відповів, що, розпочавши агресію проти України, вони вже стали злочинцями і будуть відповідати перед міжнародним судом»[2].

Зрештою перед РНБОУ постало питання введення воєнного стану, яке здійняло суперечку між О. Турчиновим та Ю. Тимошенко.

Ю. Тимошенко: «Ціна сьогоднішнього рішення неймовірно висока, і ми не маємо права на помилку. Я провела консультації з найдосвідченішими людьми і можу сказати, що Путін хоче реалізувати абхазький сценарій і тільки чекає, аби ми дали йому привід. Ви пригадуєте, як тоді повівся на його провокацію Саакашвілі, і програв! Ми не маємо права повторювати його помилок. Тому закликаю всіх і кожного сім разів подумати перед тим, як зробити хоч один крок.

---

1 Генерал В. Замана після того засідання РНБО відвідав півострів. Ось, що він згадував в інтерв'ю виданню «Гордон»: «У мене таке безсилля, такий гнів був. Я знову поїхав до Криму, але вже на своїй, а не на службовій машині. Три дні по українським частинам катався, з командирами зустрічався. По дорозі в Перевальне перевищив швидкість, даішники зупинили, дізналися, що я уповноважений [Верховної] Ради. «Ну, – думаю, – кінець, зараз кримському «Беркуту» здадуть», а даішники давай мене питати: з Києва наказів оборонятися немає, Аксьонівські відморозки на нас тиснуть, що робити? Ми всі так пишалися, що українські військові в Криму стійко витримували облогу російськими військами, але якби Київ проявив ініціативу, взяв відповідальність на себе, показав, що йому небайдужий Крим – наші військові відстояли б півострів» (Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Гордон.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gordonua.com/publications/Eks-nachalnik-Genshtaba-Zamana-YAnukovich-ne-otdaval-prikaz-strelyat-po-Maydanu-Zachistit-ego-prikazali-Lebedev-YAkimenko-i-Pshonka-33981.html).

2 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

[...] Якби в нас був хоча б один шанс зі ста виграти в Путіна, я була б перша, хто б підтримав активні дії. Але подивіться, в якому стані зараз наша Армія. Подивіться, чи можемо ми протистояти йому в Криму, де на порядок більше російських солдатів, найсучасніша зброя та повноцінні російські військові бази?

Я також розмовляла з нашими закордонними партнерами, і вони теж підтверджують – російські війська на кордонах, і просять не робити жодних рухів. Ми маємо їх послухати, бо без них ми абсолютно безсилі.

Тому ми маємо сьогодні благати все міжнародне співтовариство стати на захист України. Це наша єдина надія. Жоден танк не повинен виїхати з казарми, жоден солдат не повинен підняти зброю, бо це означатиме програш.

Ніякого воєнного стану і активізації наших військ!

Ми маємо стати самою мирною нацією на планеті, просто поводити себе як голуби миру...»

О. Турчинов: «Ви пропонуєте нічого не робити?»

Ю. Тимошенко: «Маємо придумати якісь нестандартні ходи. Наприклад, запросити лідерів європейських країн на якийсь мирний саміт до Києва чи до Криму. Провести конференцію з питань миру. Маємо всі разом писати звернення в ООН, до НАТО, США за миротворчими військами. Задіяти всі дипломатичні зв'язки.

І тому я дуже прошу вас не робити поспішних кроків. Я не можу голосувати, бо не є членом Ради нацбезпеки, але прошу почути мене, оцінити все і в жодному разі не запроваджувати воєнний стан та не потрапити до пастки Путіна».

В. Наливайченко: «Інформація, що надходить нашими каналами, повністю підтверджує готовність Росії до введення військ, що концентруються вдовж нашого кордону. І американці, і німці, – всі в один голос просять нас не починати будь-яких активних дій, бо, за даними їхніх розвідок, Путін використає це для початку широкомасштабного сухопутного вторгнення.

Ми маємо почути західних партнерів, а їм потрібен час для ухвалення рішень».

О. Турчинов: «Давайте завершувати обговорення!

Якщо зважити рівень готовності російських військ на наших східних кордонах, то ми маємо зробити все, аби бути спроможними захищатися. Росіяни будуть рахуватися лише з сильними».

Ю. Тимошенко: «Але в тому то й справа, що ми слабкі».

О. Турчинов: «Нам потрібна повна мобілізація країни, необхідно негайно почати перекидати наявні війська з Центру та Заходу на Схід та Південь. Це життєво необхідно!»

Ю. Тимошенко: «Ви уявляєте, що почнеться в країні, якщо танки та БТРи почнуть їхати по вулицям міст? Це спровокує масову паніку. Люди почнуть масово тікати з країни. Проблема з продовольством, з паливом...»

О. Турчинов: «Я Вас не перебивав, Юлія Володимирівна. Ще більша паніка буде, коли на Хрещатику будуть російські танки. Ми мусимо зробити все для того, аби бути спроможними захищатися, в тому числі і самотужки, якщо не дочекаємся військової допомоги від Заходу. А для цього потрібно діяти. Тому я не можу не поставити на голосування РНБО рішення про запровадження в країні воєнного стану.

Хто «ЗА»? Ясно. «ЗА» – один Турчинов. Це означає, що рішення не прийнято»[1].

Концентрація ж вздовж усього кордону десантних і бронетанкових підрозділів Збройних сил Російської Федерації посилювалася. При цьому особлива небезпека була на чернігівсько-київському напрямку: в разі вторгнення вони могли бути в Києві буквально за кілька годин. А в України ніким і нічим було захищати кордон. Пізніше О. Турчинов згадував, що розвідка доповідала, що росіяни готують провокації, аби загинули жителі Криму, щоб загинули російські військовослужбовці, які знаходилися там згідно з підписаним українсько-російським договором (це вони мали би використати як привід для вторгнення). Ними був відпрацьований детальний план відсікання Східної України по смузі Харків – Дніпропетровськ, а також окупації південних областей (Запорізької, Миколаївської, Херсонської та Одеської) з виходом на Придністров'я. Фінальна точка плану – захоплення охопленого заворушеннями Києва та реставрація маріонеткового режиму Януковича для прикриття агресії від обурення світової спільноти[2].

За таких обставин слід було визначитися з новим форматом, який дозволив би легітимно й оперативно здійснювати масову передислокацію військ для зайняття оборони вздовж російського кордону. Відтак було вироблено проект рішення РНБО України, яке базувалося на пропозиціях, які не викликали у членів Ради нацбезпеки заперечень:

---

1 Там само.

2 Так начиналась война: Интервью с Александром Турчиновым (интервью взял Ю. Бутусов) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(10)24.turchinov.php.

«1. Начальнику Генерального штабу – Головнокомандувачу Збройних Сил України, керівникам інших військових формувань невідкладно привести Збройні Сили України та відповідні військові формування у бойову готовність ПОВНА згідно з уточненими планами приведення військ (сил) у бойову готовність.

2. Генеральному штабу Збройних Сил України невідкладно:

- здійснити уточнення Стратегічного замислу застосування Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів;

- уточнити план територіальної оборони України.

3. Міністерству оборони України організувати і провести навчальні збори з військовозобов'язаними в необхідних обсягах у час і строки, визначені Генеральним штабом Збройних Сил України.

4. Кабінету Міністрів України невідкладно виділити необхідні фінансові, матеріально-технічні та інші ресурси для належного забезпечення безпеки, прав та інтересів громадян України, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України.

5. Міністерству закордонних справ України невідкладно звернутися до зовнішньополітичних відомств окремих держав – підписантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброю від 5 грудня 1994 року (Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії), із закликом забезпечити безпеку України та провести відповідні консультації офіційних осіб в місті Києві.

6. Міністерству внутрішніх справ України забезпечити посилену охорону об'єктів енергетики та критичної інфраструктури.

7. Утворити відповідно до статті 14 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» Оперативний штаб з питань реагування на ситуацію в Автономній Республіці Крим та місці Севастополі (далі – Оперативний штаб) на чолі з Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, із включенням до складу Оперативного штабу представників Кабінету міністрів України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, інших центральних органів виконавчої влади, Служби безпеки України, Генерального штабу Збройних Сил України, а також Генеральної про-

куратури України (за згодою), Ради міністрів Автономної Республіки Крим та Севастопольської міської державної адміністрації.

Оперативному штабу забезпечувати:

- моніторинг та аналіз інформації щодо розвитку ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі;

- напрацювання пропозицій щодо запобігання виникненню зазрог національній безпеці України, їх нейтралізації та подання таких пропозицій Раді національної безпеки і оборони України.

Покласти інформаційне та організаційне забезпечення діяльності Оперативного штабу на Аппарат Ради національної безпеки і оборони України»[1]. Це рішення було прийняте одностайно.

Крім того, передбачаючи напад Росії на материкову частину України, до негайного виконання були прийняті протокольні доручення від імені в. о. президента України. А саме:

«1. Міністерству оборони України, Генеральному штабу Збройних Сил України:

1.1. Негайно розробити та запровадити комплекс заходів щодо відновлення боєздатності Збройних Сил України;

1.2. Подати виконуючому обов'язки Президента України проекту Указу Президента України «Про мобілізацію»;

1.3. Забезпечити необхідні передислокацію та перегрупування військ для захисту країни від вторгнення з боку Російської Федерації. У випадку вторгнення використовувати всю наявну військову техніку і зброю, у тому числі авіацію, без додаткових узгоджень;

1.4. Терміново розробити план заходів щодо застосування і посилення охорони та оборони військових частин Військово-Морських Сил Збройних Сил України, що розташовані в Автономній Республіці Крим;

1.5. У випадку штурму військових частин, з метою захисту життя військовослужбовців та забезпечення виконання поставлених задач, використовувати зброю відповідно до вимог військових статутів.

2. Кабінету Міністрів України:

2.1. Визначити тимчасовий порядок обслуговування бюджетних видатків проведення соціальних виплат в Автономній Республіці Крим та не допустити доступ до казначейських рахунків і бюджетних коштів незаконної влади Криму;

1 Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php.

2.2. Закрити авіапростір над територією Автономної Республіки Крим.

3. Міністерству юстиції України, Адміністрації Президента України підготувати проекти указів Президента України, інших нормативних рішень, прийнятих Верховною Радою Автономної Республіки Крим та незаконно сформованим урядом Автономної Республіки Крим.

4. Міністерству закордонних справ України внести пропозиції стосовно розірвання Угоди з Російською Федерацією щодо перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим у зв'язку з грубим порушенням умов Угоди.

5. Міністерству оборони України, Міністерству внутрішніх справ України, Службі безпеки України провести перевірку керівників та командирів всіх підрозділів та структур, що розташовані в Автономній Республіці Крим, та провести заміну тих, хто не готовий виконувати поставлені завдання та захищати інтереси України на території Автономної Республіки Крим.

6. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Головному управлінню розвідки Міністерства оборони України розробити та реалізувати заходи щодо затримання та доставляння до Києва зрадників, які привласнили владні повноваження у Автономній Республіці Крим.

7. Апарату Ради національної безпеки та оборони України, Міністерству закордонних справ України організувати роботу з об'єктивного висвітлення подій у Криму та позиції України, як на території країни, так і за кордоном.

8. Апарату Ради національної безпеки і оборони України та Адміністрації Президента України доопрацювати рішення РНБО України та відповідний проект Указу, узгодивши його остаточну редакцію з членами Ради національної безпеки і оборони України 01.03.2014 року»[1].

У Криму ж невдовзі усі українські військові підрозділи були блоковані у своїх частинах і, піддані неймовірному психологічному тиску та під враженням, що материкова Україна залишила їх напризволяще, поступово деморалізовувалися. Командувач ВМС України подав у відставку, а морально-психологічний клімат серед командування, як зазначав голова СБУ В. Наливайченко на засіданні РНБОУ,

1 Там само.

був «надзвичайно низький, якщо б не сказати, взагалі зрадницький»[1]. Протягом місяця були розгромлені військові морські сили України[2].

Починаючи з 1 березня Державною прикордонною службою України було зафіксовано 39 випадків порушення російською стороною міжнародних договорів, зокрема з питань: порядку заходження військових кораблів РФ (15 суден і кораблів), порядку здійснення польотів військової авіації РФ (14 випадків, 48 літальних апаратів), порядку перетинання державного кордону України в пункті пропуску «Крим – Поромна переправа» (10 випадків). За цей час через зазначений пункт пропуску на територію України без відповідного дозволу перемістили 139 одиниць автомобільної, спеціальної й броньованої техніки ЗС РФ, у т. ч. 4 ракетні системи залпового вогню «Град», 6 бронетранспортерів, 111 вантажних, 6 спеціальних і 7 легкових автомобілів, 5 мікроавтобусів[3].

10 березня, всупереч досягнутим домовленостям між командуванням ВМС України і командуванням ЧФ РФ, російськими збройними спецпідрозділами було захоплено українську військову частину в м. Бахчисарай. Нападниками було застосовано автоматичну зброю в бік беззбройного особового складу частини. 12 березня українських військовослужбовців під загрозою розстрілів примушували до прийняття присяги народу Криму і переходу в не існуючі збройні сили Криму[4].

Утім, розглянемо кілька спекулятивних тверджень російської пропаганди. Немає жодних підтверджених повідомлень про те, що комусь з етнічних росіян загрожували, є тільки заяви про це в російській пресі і на російському державному телебаченні. З самого початку приходу до влади новий український уряд зробив своїм пріоритетом встановлення миру і досягнення примирення. В. о. президента України О. Турчинов відмовився підписати закон, що обмежував використання російської мови на регіональному рівні. США та інші країни,

1 Там само.

2 Докладніше про військовий перебіг захоплення росіянами Криму дивіться: *Костров В.* Хроніка кримського протистояння / Влад Костров // Віче. – 2014. – квітень. – № 7; *Заблоцький В.* Тест на офіцерську честь / Володимир Заблоцький // Військо України. – 2015. – 2 квітня

3 *Костров В.* Хроніка кримського протистояння / Влад Костров // Віче. – 2014. – квітень. – № 7.

4 *Гайдук С. А., контр-адмірал.* Заява командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України (13 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)13.haiduk.php.

включаючи ЄС, привітали такий підхід українського уряду. Постійний представник США в ООН С. Пауер заявляла з цього приводу: «Немає жодних доказів, що етнічні росіяни перебувають у небезпеці. Навпаки, нова українська влада приділяє пріоритетну увагу примиренню в країні та участі всіх політичних сил у її житті. Президент Турчинов – виконуючий обов'язки президента – чітко заявив про своє неприйняття будь-яких обмежень на використання російської мови»[1]. Зі свого боку заступник держсекретаря США В. Нуланд запевнила, що «у ОБСЄ є інструменти для вирішення будь-якої обґрунтованої занепокоєнності щодо забезпечення безпеки на місцях, дотримання прав меншин та підготовки демократичного переходу до вільних і справедливих виборів»[2].

Російські військові об'єкти були і залишалися у безпеці, і нова українська влада зобов'язалася дотримуватися всіх діючих міжнародних угод, у тому числі й тих, які стосувалися російських баз. Тож нещодавня зміна уряду в Україні не представляла небезпеку для законних інтересів Росії в такій мірі, що виправдовувала б її військове втручання, захоплення громадських установ і висунення військових ультиматумів частинам української армії. Навпаки, це російські військові були виведені з їхніх місць дислокації, щоби захопити органи влади та об'єкти інфраструктури Криму. Наголошу також і на тому, що угода 1997 року вимагає від Росії поважати територіальну цілісність України, а військові дії Російської Федерації в Україні є явним порушенням територіальної цілісності і суверенітету України. Уряд України, на противагу цьому, діяв стримано і шукав діалогу. Влада у Києві негайно вирішила направити до Криму в. о. голови Міноборони, щоб розрядити ситуацію. Дещо пізніше народний депутат П. Порошенко, що прибув з Києва, навіть не був допущений до будівлі Верховної Ради Криму для переговорів.

Заклик же кримського «прем'єра» С. Аксьонова до Росії втрутитися є й взагалі правовим нігілізмом. Міжнародне право не передбачає застосування сили у відповідь на заклик регіонального уряду. Відповідно до Конституції України, тільки українська Верховна Рада може дозволити присутність іноземних військ на території України. Заклик незаконно обраного на свою посаду С. Аксьонова до прези-

1 Роз'яснення Посольства США щодо ситуації в України (6 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)06.usa-ukraine.php.

2 Там само.

дента РФ В. Путіна забезпечити «мир і спокій» в Криму був цинічним жестом, що призвів до остаточної дестабілізації. Тим не менш, 16 березня відбувся невизнаний «референдум» щодо статусу Криму, а вже 17 березня президент Росії ганебно визнав цей, ним же спланований, фарс і нібіто «незалежну і суверенну» Республіку Крим. Того ж дня спектакль завершився, коли В. Путін підписав Розпорядження президента РФ «Про підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття у Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів». Фактично ж, то було злочинне приєднання півострова до Росії з метою «узаконення» його анексії.

У відповідь, 20 березня Верховна Рада України прийняла Декларацію «Про боротьбу за звільнення України», у якій зазначала, що «уперше після завершення Другої світової війни загально визнані кордони Європи цинічно «перемальовує» країна, яка за багатосторонніми і двосторонніми договорами гарантувала територіальну цілісність України, недоторканність і непорушність її кордонів»[1]. Верховна Рада звернула увагу урядів та парламентів світу, міжнародних організацій та світової громадськості, що Український народ ніколи не визнає анексію невід'ємної частини своєї території – Автономної Республіки Крим, захопленої Росією з брутальним порушенням фундаментальних норм міжнародного права та загальновизнаних принципів співжиття держав. Український законодавчий орган звернувся до всіх членів міжнародного співтовариства з наполегливим проханням утриматись від міжнародного визнання так званої «Республіки Крим» та анексії Криму і міста Севастополя до складу Росії у якості нових суб'єктів Федерації. Від імені народу України Верховна Рада України заявила, що «Крим був, є та буде в складі України. Український народ ніколи і за жодних умов не припинить боротьбу за звільнення Криму, якою б важкою і тривалою вона не була»[2].

Слід зауважити й на іншому аспекті діяльності росіян у Криму за тогочасних подій – цинічно-аморальному. Так, наприклад, коли 20 березня, проломивши за допомогою бульдозера паркан, російські штурмовики увірвалися до розташування бази ВМС України у Новоозерному, попереду вони для власного прикриття пустили жінок і дітей! Вже за їхніми спинами йшли «козаки», «самооборонці» та автоматники. Такою ницою була тактика покидька Путіна, який не

1 Декларація про боротьбу за звільнення України (20 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)20.declaration.php.

2 Там само.

посоромився її навіть озвучити на одній із своїх прес-конференцій. Тим не менш, більшість українських військових були готові дати гідну відсіч окупантам, проте проти цього виступило командування військової бази, посилаючись на відсутність чітких інструкцій з Києва й поступово схиляючись до переходу на бік окупантів.

24 березня 2014 р. в. о. президента України О. Турчинов підписав указ про виведення українських військ з Криму й Севастополя. Це, власне, й усе на що у нього вистачило хисту і мужності... Чи не запізно?

До 26 березня окупанти захопили усі 193 дислоковані на території АР Крим військові частини ЗС України, включаючи кораблі й об'єкти ВМС України. Вартість військового майна, залишеного у Криму, оцінюється в 11,439 млрд доларів США. Із 14 тисяч особового складу ВМС України, за останніми даними, до 6 тисяч, переважно старші офіцери і контрактники, залишилися в Криму і частково перейшли на службу до агресора[1].

Не можна не згадати й про те, що уже наступного дня після захоплення центральних адмінбудівель російськими окупантами в Криму президент США Б. Обама заявив 28 лютого 2014 р., що Сполучені Штати глибоко занепокоєні повідомленнями про військові пересування які здійснює Російська Федерація на території України. «Будь-яке порушення суверенітету України та територіальної цілісності буде глибокою дестабілізацією, що не є в інтересах України, Росії чи Європи, – наголосив він. – Це буде втручанням в українські справи. Це буде чітким порушенням зобов'язань Росії поважати незалежність, суверенітет та кордони України та міжнародних законів. Лише через декілька днів після Олімпійських ігор це призведе до засудження Росії у світі. Сполучені Штати будуть разом з міжнародною спільнотою і завіряємо, що буде відплата за будь-яке військове втручання в Україні»[2].

1 березня 2014 р. президент США дев'яносто хвилин розмовляв телефоном з президентом Росії з приводу «української кризи». Б. Оба-

1 Частину озброєння та техніки України вдалося пізніше вивести на материк, включаючи бойові літаки, бронетехніку й артилерійські системи, а також деякі кораблі і судна. Головком ВМФ РФ адмірал В. Чірков 1 квітня 2014 р. повідомив про рішення міністра оборони РФ передати Україні всі 79 кораблів і суден ВМС України, залишені у Криму. Фактично ж Україні повернули лише 30 кораблів і суден, які були застарілими і не мали бойової цінності.

2 *Barack Obama*. Statement by the President on Ukraine (February 28, 2014, The White House, Office of the Press Secretary) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.obama.php

ма висловив глибоку стурбованість у зв'язку з явним порушенням Росією українського суверенітету і територіальної цілісності, що є порушенням міжнародного права, у тому числі зобов'язань Росії відповідно до Статуту ООН, її угоди з Україною від 1997 р. щодо військового базування, Будапештського меморандуму 1994 р. та Гельсінських угод. Сполучені Штати засудили військове втручання Росії на українські території. Б. Обама закликав негайно докласти зусиль, щоб розпочати діалог між Росією та українським урядом. Сполучені Штати закликали Росію до деескалації напруженості через повернення її військ назад на бази у Криму та запропонували утримуватися від будь-якого втручання в Україні. Президент США дав зрозуміти , що подальше порушення суверенітету і територіальної цілісності України з боку Росії може негативно вплинути на позиції Росії в міжнародному співтоваристві. Б. Обама сказав В. Путіну, що вже у найближчі години і дні Сполучені Штати проведуть негайні консультації з союзниками і партнерами в Раді Безпеки ООН, Північноатлантичній раді, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, і підписантами Будапештського меморандуму. Сполучені Штати призупинять подальшу участь у підготовчих нарадах до Великої Вісімки. Надалі ж, порушення норм міжнародного права з боку Росії призведе до ще більшої її політичної та економічної ізоляції[1]. Утім, В. Путін аж ніяк не зважив на попередження США, Росія продовжувала втілювати власний сценарій розвитку подій щодо України.

Після США та Ради безпеки ООН Великобританія затребувала від Москви посилання на норми міжнародного права, які б виправдовували перебування у Криму російських вояків. У Лондоні їхню появу на півострові вважають незаконною.

«Пояснення» ж Росією своїх агресивних дій в Україні виявилося відвертим глузуванням над принципами міжнародного права та зі світової спільноти. Спочатку президент РФ В. Путін у притаманному йому стилі заявив 4 березня 2014 р., що якщо в лютому 2014-го в Україні відбулася революція, то на її території виникла нова держава, щодо якої Росія не підписувала жодних зобов'язальних документів.

19 березня 2014 р. МЗС Росії в зухвалій формі «спростувало» власну причетність до порушень умов Будапештського меморандуму

1 Readout of President Obama's Call with President Putin (March 01, 2014, The White House, Office of the Press Secretary) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)01.obama.php.

та звинуватило в цьому США, ЄС та нову українську владу, які нібито діяли «проти політичної незалежності та суверенітету України, порушуючи зобов'язання, передбачені Будапештським меморандумом». На початку ж квітня було цинічно заявлено, що «Росія не брала на себе зобов'язання примушувати частину України залишатися в її складі проти волі місцевого населення, а положення Будапештського меморандуму не поширюються на обставини, що стали наслідком дій внутрішньо-політичних чи соціально-економічних факторів». Лицемірними є також твердження МЗС РФ про те, що «втрата Україною територіальної цілісності стала результатом складних внутрішніх процесів, до яких Росія та її передбачені Будапештським меморандумом зобов'язання не мають відношення»[1].

Зауважу, що захоплення Криму та адміністративних будівель в окремих районах сходу України російськими військами та проросійськими найманцями відповідно до положень міжнародного права, цілком відповідає визначенню поняття міжнародної політичної та воєнної «агресії»[2].

Слід, проте, зауважити й на тому, що розв'язана війна проти України шляхом окупації Росією Криму стала несподіванкою для США попри те, що Кремль зробив чимало кроків, які свідчили про підготовку до цього. Він оголосив навчання поблизу кордонів України, але розвідка до останнього була впевнена, що інтервенції не відбудеться. Аналітики вважають, що головним проколом США стало намагання зробити з Росії партнера. Про це журналістам «The Daily Beast» розповів колишній начальник ЦРУ та Агенції національної безпеки США М. Гейден. «Питання не в тому, як багато ресурсів щодо збору інформації ми кинули на Росію. Питання у більш ширшій проблемі – аналітикам тяжко зрозуміти мислення Путіна. Тут наш держсекретар сказав, що це не холодна війна, це ситуація, де виграють всі. Але для Путіна це гра "все або нічого"», – сказав М. Гейден[3].

---

1 Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mid.ru.

2 *Лоссовський І. Є.* Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету» («доктрини Путіна») / І.Є.Лоссовський // Зовнішні справи. – 2015. – № 5. – С. 12–15; Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

3 ЦРУ не передбачило вторгнення в Крим, бо не розуміло думок Путіна // ТСН. – 2014. – 3 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/politika/cru-bulo-ne-gotove-do-vtorgnennya-v-krim-bo-ne-rozumilo-dumok-putina-337819.html.

Віце-президент «Atlantic Council» Д. Вілсон зазначав, що у 2008 р. аналітики ЦРУ не передбачили війну в Грузії, бо не розуміли що Кремль не вважає Вашингтон ні другом, ні партнером. «Ми звикаємо до обурливої поведінки Росії, починаємо сприймати її як норму і в результаті її терпимо», – зауважив Д. Вілсон[1]. Інший аналітик Д. Шиндлер підкреслював, що американські розвідники в своїх прогнозах користаються законами логіки і раціональності. Але Москва діє зовсім не логічно. «Путін вчинив не раціонально, ввійшовши в Крим так енергійно. Кремль міг би взяти Крим під контроль, застосувавши набагато менш прямолінійні і менш ризиковані методи. Але він віддав перевагу моделі, яка передбачає максимум можливих політичних ризиків», – сказав Д. Шиндлер[2]. Німецьке видання «Deutsche Welle», нагадаю, писало з цього приводу, що В. Путіна не лякають слова, а воювати за Україну Захід не поспішає[3].

Спостерігаючи бездіяльність української влади, Москва почала діяти ще зухваліше й відкрито. 17 березня 2014 р. Верховна Рада АР Крим під дулами російських автоматів проголосила незалежність Криму, а вже наступного дня у Москві було підписано т. зв. Договір про прийняття Криму до складу Російської Федерації. 1 квітня Росія денонсувала усі договори та угоди з Україною щодо Чорноморського флоту[4].

---

1 Там само.

2 Там само.

3 Регулярні війська РФ нараховують 1 млн осіб, натомість найбільша в Центрально-Східній Європі армія Польщі – 100 тис., не говорячи вже про Балтійські країни (від 5 до 10 тис. осіб). Загалом регулярні війська країн-членів НАТО в регіоні налічують 290 тис. осіб, тобто втричі менше, ніж у російській армії. У ключовій категорії повітряних сил перевага Росії є разючою: 1793 бойові літаки проти 112 у Польщі і 327 у країнах-членах НАТО в регіоні загалом. Із загального складу військ країн НАТО (3 млн особового складу та 1,5 млн з них – у Європі) в Центрально-Східній Європі та Балтії перебувають менш як 10% (300 тис.), із 28 баз НАТО 23 розташовано в Західній Європі і лише 5 – у Центрально-Східній Європі та Балтії. Американський військовий контингент зосереджено майже виключно в Західній Європі (тільки в Нідерландах американських військових більше, ніж в усіх країнах – членах НАТО в Центрально-Східній Європі і Балтії разом), з близько 200 одиниць нестратегічної ядерної зброї в Центрально-Східній Європі та Балтії немає жодної (Report No. 35: Central European Security After Crimea: The Case for Strengthening NATO's Eastern Defenses 25 March 2014 / E. Lucas, A. Wess Mitchell, Peter B. Doran [et al.]. – P. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cepa.org/content/case-strengthening-natos-eastern-defenses).

4 О прекращении действия соглашений, касающихся пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=484131-6&02.

Наголошу також і на іншому ганебному факті вже з новітньої (зовсім недавньої) української історії, коли Верховній Раді України довелося дочекатися російської військової атаки на Донбасі та ще й знадобилося майже два місяці з часу російського вторгнення у Крим і майже місяць від акту його анексії, аби лише 15 квітня 2014 р. ухвалити закон, яким Крим визнавався «територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією».

При цьому варто було дослухатися й до думки І. Маннтойфеля, який на сторінках «Deutsche Welle» зауважував, що розпочавши воєнну операцію «Крим» Росія загнала нову владу України і Захід у небезпечну пастку. На думку оглядача, президент Росії переслідував дві цілі в Криму. По-перше, взявши півострів у заручники, він убезпечив базування Чорноморського флоту ще до того, як нова влада в Україні подумає про розірвання угоди щодо нього. По-друге, за допомогою Криму він може тиснути на Київ. «Перші заяви США та Євросоюзу сповнені обурення у зв'язку з ситуацією у Криму. Однак слів, навіть гострих, недостатньо. Путіна уже давно не цікавить те, що про нього говорять та думають на Заході», – зазначав оглядач «Deutsche Welle»[1]. В результаті у Захода було лише два напрямки реакції на таку позицію Кремля: реальні санкції проти Росії, або мовчки визнати нову роль Москви у Криму і при цьому змусити Київ до переговорів з Росією. Західні союзники, власне, обрали мікс із цих двох шляхів.

У Кремлі ж були переконані, що в умовах повного розвалу економіки, за відсутності готової до війни армії, повної деморалізації силових структур, при самосудах і масових заворушеннях, влада у Києві не протримається і двох тижнів. «Вони сподівалися, що Україна загрузне в хаосі і вони без особливого опору окупують майже всю країну. Для таких прогнозів дійсно були підстави. Але нам таки вдалося виграти час. За цей час – реанімувати парламент, зібрати Кабмін, відновити вертикаль на місцях, сформувати боєздатну армію, зайняти бойові позиції» – згадував невдовзі О. Турчинов[2]. Він також додавав, що з самого початку Крим розглядався ними (росіянами) як плацдарм.

Плацдарм для повноцінного вторгнення задля захоплення Донецької, Луганської, Харківської, Одеської, Дніпропетровської,

1 *Маннтойфель І.* Путін узяв Крим у заручники / Інго Маннтойфель // Deutsche Welle. – 2014. – 1 березня.

2 О.Турчинов: При вторжении со стороны Чернигова, русские танки через пару часов могли быть в Киеве (27 червня 2014 р.) (інтерв'ю С. Кошкіної; Lb.UA) / Олександр Турчинов // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(06)27.turchinov.php.

Херсонської, та Миколаївської та Запорізької областей. Коли ж план прямого вторгнення було зірвано, вони запустили план масштабної дестабілізації в цих регіонах. Почалося з Харкова, коли там кілька разів захоплювали обласну державну адміністрацію (ОДА). Тоді до міста було відряджено міністра внутрішніх справ А. Авакова й тільки завдяки спецпідрозділу Нацгвардії «Ягуар» вдалося відстояти місто (74 проросійських заколотника було вибило з Харківської обласної адміністрації та заарештовано). Позитивним фактором стало призначення у Дніпропетровськ (нині – Дніпро) головою ОДА І. Коломойського, який також швидко навів порядок на ввіреній йому території (Дніпропетровщина, Запоріжжя). Кривавою ціною вдалося залишити українською Одесу, хоча там це було втілено, швидше, всупереч органам місцевої влади і правопорядку[1]. Вважаю, що події у Харкові, Дніпропетровську, Одесі та інших великих містах Півночі, Центру і Півдня все ще очікують свого розслідування і не лише історико-політологічного спрямування...

Уже в березні, після перших кадрових оновлень в СБУ, за словами голови спецслужби В. Наливайченка, оголилися збройні агентурні мережі, в першу чергу, Луганська[2]. «Тоді нас це ще дивувало. Проросійська сепаратистська організація начебто на поверхні. Є у них і ідеологи, і технічне забезпечення, але за ними – склади зі зброєю, за ними – криміналітет. Перша велика операція із затримання – ще в березні, до всіх подій. Вилучено сотні одиниць зброї. Ми затримуємо і не можемо до кінця оцінити, що це означає. Але тоді вже з'явилися на поверхні офіцери ГРУ, ФСБ, які за ними стояли, пішли вже не вуличні демонстрації, а реальні силові акції із захоплення, відразу почалися бойові дії на знищення спецгрупами диверсантів, в тому числі і заступників голови СБУ. Тоді стала зрозуміла вся картина», – згадував він[3].

---

1 Протистояння 2 травня 2014 р. в Одесі між противниками і прихильниками федералізації переросли в насильницькі зіткнення і послужили причиною смерті 40 осіб. У числі загиблих були в основному проросійські прихильники федералізації, які сховалися в Будинку профспілок, в якому потім почалася пожежа.

2 На кінець червня 2014 р. у Головному слідчому управлінні СБУ знаходилося 90 кримінальних проваджень стосовно 85 осіб (13 з них були громадянами РФ), регіональні органи СБУ вели тоді 263 кримінальних провадження з сепаратизму.

3 *Наливайченко В.* (голова СБУ): «Перемога – це мирне життя» (Інтерв'ю інформаційному агентству «Интерфакс-Украина») (7 липня 2014 р.) / Валентин Наливайченко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)07.nalyvaichenko.php.

Тим часом на початку квітня 2014 р. озброєні проросійські підрозділи почали захоплювати адміністративні будівлі на сході України та оголосили про створення так званих Донецької й Луганської Народних Республік. У відповідь українська влада оголосила антитерористичну операцію (АТО).

Екстремістські акції у південно-східних регіонах України ініціювалися та управлялися мережею координаторів Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації. Колишній перший заступник начальника Генштабу ЗСУ, адмірал І. Кабаненко, на відміну від владних структур та Міністерства оборони України, вже 12 квітня 2014 р. впевнено заявив: «Вторгнення військ РФ на Сході відбулося. У Слов'янську та Червоному Лимані діють не сепаратисти, а військові розвідувально-диверсійні підрозділи. Почерк чіткий. Вони «допомагають» сепаратистам в розхитуванні ситуації. Чи потрібно задавати риторичне запитання – а чи буде це продовжуватися та поширюватися?»[1].

Того ж дня військовий аналітик, співорганізатор спільноти «Інформаційний спротив» Д. Тимчук повідомив, що «ідентифіковано співробітників російського ГРУ, які здійснювали сценарій захоплення органів влади та блокування українських військових частин у Криму у березні 2014 року. Раніше групи цих співробітників ГРУ були вивезені з Криму у Ростов-на-Дону». При цьому Д. Тимчук цілком слушно додавав, що їхньою метою було захоплення якомога більшої кількості будівель місцевих органів влади і силових структур до 17 квітня, тобто до зустрічі у Женеві представників України, ЄС, США та Росії з врегулювання «кризи» в Україні. «За планом російської сторони, – наголошував він, – це дасть можливість Росії заявляти про відсутність контролю за ситуацією в Україні з боку української влади, а також про її нелегітимність в очах значної частини населення»[2].

13 квітня 2014 р. Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ), очолювана на той час в. о. президента України О. Турчиновим, ухвалила рішення про початок антитерористичної операції (АТО). Ситуація на сході швидко переросла в насильницький конфлікт, 15 квітня 2014 р. уряд України оголосив початок «Антитерорис-

1 Igor Kabanenko. Особиста сторінка І. Кабаненка у соціальній мережі Facebook. Допис від 12 квітня 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/kabanenko.ihor/posts/10200773003047790.

2 Dmitry Tymchuk. Особиста сторінка Д. Тимчука у соціальній мережі Facebook. Допис від 12 квітня 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/482118285250165.

тичної операції» і перекинув збройні сили в Донецьк і Луганськ. До кінця квітня тимчасово виконуючий обов'язки президента України оголосив, що уряд України більше не контролює Донецьк і Луганськ повною мірою. В. о. президента О. Турчинов заявив, що країна знаходиться «в режимі повної бойової готовності» і видав указ про відновлення військової служби за призовом. Тим часом 2 травня над містом Слов'янськ на сході країни антиурядові озброєні угруповання збили два українських військових гвинтокрила.

Справжня картина, причини і спонсорство антиукраїнського терористичного путчу й прихованого іноземного (російського) вторгнення яскраво виявилася після проведених 11 травня 2014 р. т. зв. «референдумів» під дулами автоматів, які були визнані недійсними урядом України. Тоді представники фейкових «Донецької і Луганської народних республік» зробили заяви, що проголошують «незалежність» від України. Крім цього «ДНР» і «ЛНР» опублікували звернення з проханням бути прийнятими до складу Російської Федерації. Відтоді проросійські колабораціоністсько-терористичні анклави «ДНР» і «ЛНР» залишаються невизнаними майже усіма державами світу, включно з Російською Федерацією.

25 травня 2014 р. відбулися президентські вибори, в результаті яких П. Порошенка було обрано президентом України[1], передвиборча кампанія якого була просякнута популізмом, безвідповідальними та нездійсненними обіцянками. Серед його обіцянок, зокрема, були й такі: АТО триватиме не місяці, а години (заява на брифінгу 28 травня); солдати української армії, які беруть участь у бойових діях, мали б отримувати 1 тис. грн на день вже з 26 травня тощо.

А тим часом російські бойовики і спецпідрозділи активізували свою діяльність проти Збройних сил України, які зазнавали не лише втрат у живій силі, але значних втрат у техніці. Так, наприклад, в кінці травня відбувалися запеклі бої за Донецький міжнародний аеропорт, а 14 червня в Луганську був збитий український військово-транспортний літак Іл-76, загинули 9 членів екіпажу і 40 українських десантників. Того дня у Луганськ прямували три літаки: один вдало сів, другий – збили бойовики, третій відразу після теракту повернувся.

1 В інтерв'ю на телебаченні 2 червня 2014 р. генеральний прокурор О. Махніцький відзначив, що в ході виборів було отримано 50 заяв зі скаргами на порушення виборчого законодавства. 14 січня 2015 р. в прес-релізі МВС повідомлялося про відкриття 137 кримінальних проваджень за фактами порушень виборчого законодавства.

Тоді аеродроми Краматорська, Луганська, Донецька вже перебували під контролем українських військових, але були в оточенні бойовиків. Контроль над цими трьома летовищами потрібно було утримувати, аби тим самим не дозволити військовій авіації Російської Федерації приземлятися на території України. Проте виникли проблеми з доставкою боєприпасів, їжі, води, евакуацією поранених тощо, а трагедія сталася через недостатні заходи безпеки, відсутність досвіду, поспіх та нехтування правилами польотів за умов військових дій[1].

У середині липня Російська Федерація звинуватила Збройні сили України в артилерійському обстрілі міста Донецьк. Зі свого боку Україна заявила, що снаряди, якими протягом декількох днів в липні і серпні 2014 р. були обстріляні українські військові позиції, були запущені з позицій на території Російської Федерації, а Військово-повітряні сили Росії 16 липня 2014 р. збили український військовий гвинтокрил. Вже наступного дня, 17 липня 2014 р., над територією східної України було збито пасажирський літак авіакомпанії «Malaysian Airlines», що виконував рейс MH17 на маршруті з Амстердама в Куала-Лумпур. Загинули 298 пасажирів і членів екіпажа літака.

Крім того, як свідчив екс-начальник Генштабу ЗСУ ген.-полк. В. Замана, ще до збиття росіянами ракетою із ЗРК «Бук-М1» (такої модифікації не було у ЗСУ) малайзійського «Boeing 777» українці вивезли з Донбасу усю військову техніку Протиповітряної оборони (ППО), яка так і не потрапила до рук росіян[2]. Не змогли колаборанти і російські бойовики захопити тоді й найбільший склад зброї в Україні в Артемівську Донецької обл., який знаходився у соляних шахтах. Тим не менш втрати у техніці та озброєнні були істотними. Лише у період з 21 липня по 5 серпня 2014 р. до бойовиків у перебігу збройних зіткнень із українськими військовими потрапила наступна військова техніка та озброєння: Т-64 – 22 одиниці, БМП – 26 од., БТР – 17 од., РСЗВ БМ-21 «Град» – 12 од., САУ 2С9 «Нона» – 4 од., САУ 2С1 «Гвоз-

1 Російські радари фіксували літаки на території України на відстані мінімум 400 км від кордону. Для приземлення літака в умовах антитерористичної операції навколо аеродрому потрібно було створити три кільця охорони у вигляді блокпостів. Перше кільце – в радіусі п'яти кілометрів, друге – семи, третє, зовнішнє, кільце – в радіусі 10 кілометрів. При посадці літак мав би не виходити за ці 10 кілометрів, а по спіралі спускатися вниз.

2 Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)31.zamana.php.

дика» – 4 од., Д-30 – 5 од., мінометів 82 мм – 10 од., ЗУ-23-2 – 13 од., АТ – 75 одиниць[1].

Були й стратегічні помилки. Зокрема таким прорахунком було зосередження військ на майже двомісячній кільцевій облозі районного центра Слов'янськ, тоді як головні сили все ж слід було кинути на оволодіння Луганськом і Донецьком. Донецьк – надважливий стратегічний пункт-мільйонник, що на той час ще не був достатньо укріплений ворогом. Луганськ – не менш важливий обласний центр, який до того ж знаходиться у близько 50 км від російського кордону, що дало б можливість вчасно перекрити постачання з Росії зброї, боєприпасів, грошей, живої сили супротивника тощо. Більше того, російському угрупованню І. Гіркіна-«Стрєлкова», який утримував Слов'янськ, дали чомусь змогу здійснити оперативно-стратегічний відхід з міста у Донецьк. Так було втрачено час і можливості, які б змінили розстановку сил на сході України й, цілком можливо, не призвели б до наступних невдач Збройних сил України внаслідок очевидних прорахунків (некомпетентності, нехлюйства, саботажу, ланцюга зрад) у вищих колах СБУ, Генерального штабу ЗСУ та штабу АТО.

На початку серпня 2014 р. Україна вже близько двох місяців проводила активну фазу антитерористичної операції з силового звільнення територій Донецької та Луганської областей, що контролювалися підтриманими Росією незаконними збройними формуваннями та загонами колаборантів. За цей період під контролем сил АТО опинилося близько 60% територій двох областей. Донецьк і Луганськ були блоковані з півночі, заходу та півдня[2]. На той час українським військам вдалося звільнити західний Донбас, південь і північ Донецької, а також північну частину Луганської областей. Блокпости ЗСУ впритул

1 Довідка про випадки захоплення незаконними збройними формуваннями військової техніки та озброєння з 21.07.14 по 28.07.14 (Тимчасово виконуючий обов'язки начальника Дніпропетровського зонального відділу Військової служби правопорядку – Дніпропетровському прокурору з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері) (29 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)29.vijna.php; Довідка про випадки захоплення незаконними збройними формуваннями військової техніки та озброєння з 28.07.14 по 05.08.14 (Тимчасово виконуючий обов'язки начальника Дніпропетровського зонального відділу Військової служби правопорядку – Дніпропетровському прокурору з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері) (6 серпня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)06.vijna.php.

2 Для виконання завдань АТО були сформовані штаб АТО та відповідні органи управління, утворені сектори відповідальності на територіях Донецької та Луганської областей (сектори А, С, Б, Д, район М).

наблизилися до Донецька і Луганська. Стояло завдання – повністю замкнути коло по східному кордонові України, оточивши колаборантів-сепаратистів і відрізати їх від допомоги з Росії. Лише зі східного напрямку, перш за все, – з території Російської Федерації, бойовики могли отримувати озброєння та підкріплення.

З метою остаточного звільнення територій, зайнятих бойовиками, замисел керівництва АТО у серпні передбачав:

1. Відновлення контролю над державним кордоном з Російською Федерацією, щоб припинити постачання зброї, боєприпасів та матеріально-технічних засобів і живої сили для бойовиків з території РФ;

2. Розділення території, яка контролювалася бойовиками, на декілька частин;

3. Оточення найбільших угруповань бойовиків і створення умов для подальшого їх роззброєння, а у разі опору – знищення.

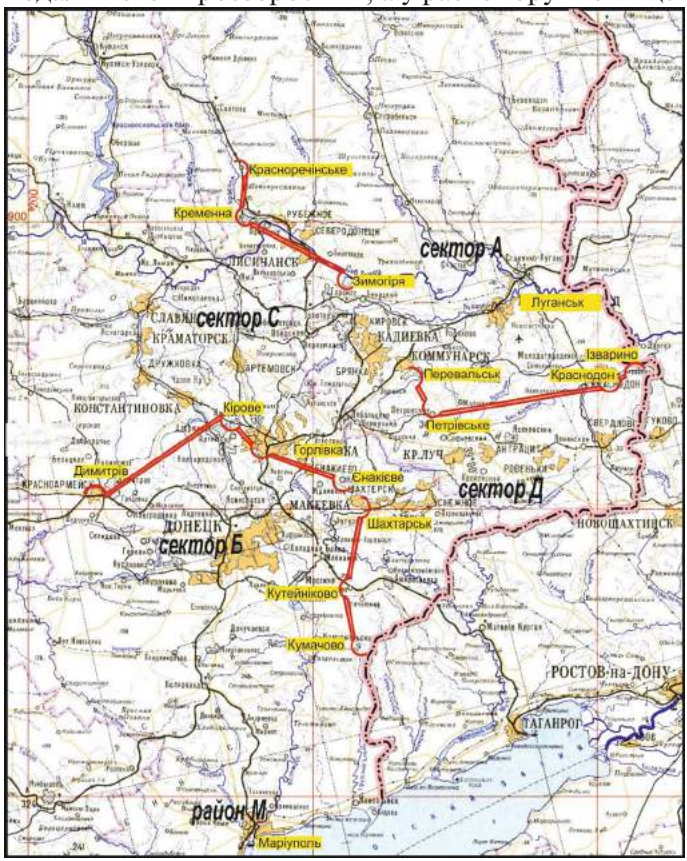

Задля реалізації цього задуму було стратегічно важливо не допустити обстрілів території РФ з боку України та випадкового перетину підрозділами сил АТО українсько-російського кордону, щоб не дати Російській Федерації формального приводу для початку повномасштабної агресії проти України[1].

На середину серпня 2014 р. у антитерористичній операції було задіяно близько 40 тисяч особового складу, з них:

- Збройні сили України – понад 32 тис. осіб, 5,5 тисяч одиниць важкого озброєння та військової техніки);
- Національна гвардія – до 3 тис. осіб;
- Державна прикордонна служба – до 3 тис. осіб;
- Служба безпеки України – до 2 тис. осіб.

Кількість цих сил і засобів оцінювалась як достатня для виконання визначених завдань. Співвідношення сил АТО до бойовиків було приблизно 1 до 1.

Добровольчі підрозділи (загони) на той час налічували до 4 тисяч осіб. Вони не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу сил і засобів, хоча й координували свої дії із регулярними силами.

Протягом всього періоду проведення АТО Російська Федерація постійно підтримувала дії бойовиків. Спочатку – через постачання озброєння, живої сили (навчених, екіпірованих та тренованих найманців) та засилання розвідувально-диверсійних груп ГРУ, згодом – шляхом проведення артилерійських обстрілів підрозділів ЗСУ зі своєї території.

5 серпня командування сектору Б (генерал-лейтенант В. Хомчак, командуючий АТО генерал-полковник В. Муженко) видали бойовий наказ про штурм м. Іловайська з метою звуження кільця блокування м. Донецьк зі сходу. Зокрема 40-му батальйону територіальної оборони «Кривбас» наказувалося: «Зранку 7.08 силами 40 БТРО у взаємодії з 3 БТГР 51 ОМБР провести рейдові дії в напрямку: Старобешево, Новокатеринівка, Іловайськ та до кінця доби провести прочісування і звільнення міста Іловайськ від терористів, встановити повний контроль над містом та у взаємодії з підрозділами 3 БТГР 51 ОМБР

1 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року (підготовлено Генеральним штабом Збройних сил України спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних сил України). – К., 2015. – С. 1.

зайняти сім взводних опорних пунктів північніше та східніше Іловайськ...»[1].

У цьому контексті варто згадати й про те, що у грудні 2014 р. А. Яценюк говорив в інтерв'ю німецькому часопису «Der Spiegel», що у керівництві країни вірили у те, що Росія не вдереться до материкової України й не допомагатиме відкрито колаборантам. «Спочатку всі думали, що після анексії Криму хижак вгамується. Але він продовжував, підтримуючи так званих сепаратистів на Східній Україні. Коли ми почали антитерористичну операцію, Путін послав регулярні війська. Умиротворення ніколи не працювало для Путіна і ніколи не спрацює» – заявив А. Яценюк[2].

У серпні 2014 р. відбулося відкрите вторгнення регулярних підрозділів Збройних сил Російської Федерації на територію України без оголошення війни. Їхнє приховане вторгнення розпочалося 24 серпня 2014 року. Практично не зустрічаючи опору, російські військові підрозділи через Амвросіївку та Кутейникове просунулися в напрямку Іловайська. З цього моменту співвідношення сил і засобів сторін змінилося на користь супротивника. При цьому, російські військовослужбовці не мали документів та розпізнавальних знаків на обмундируванні і військовій техніці.

Розвідувальна інформація про перетин державного кордону України колонами військової техніки Збройних сил РФ почала надходити до штабу АТО та Генерального штабу 25 серпня 2014 року. В ніч на 25 серпня 2014 р. Росія ввела на територію України вісім батальйонних тактичних груп Збройних сил РФ загальною чисельністю понад 4 тис. осіб. Остаточно факт вторгнення регулярних підрозділів РФ було підтверджено 26 серпня після захоплення у полон військовослужбовців повітряно-десантних військ ЗС РФ.

На той час на територію України було введено до 8 батальйонних тактичних груп збройних сил Російської Федерації:

---

1 Бойовий наказ про штурм Іловайська 40-му батальйону територіальної оборони «Кривбас» від командування АТО (5 серпня 2014 р., сектор Б, генерал-лейтенант В. Хомчак, командуючий АТО генерал-полковник В. Муженко) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)05.illovaisk.php.

2 *Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister)*: Putin 'Needs New Annexations' (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult) / Arseniy Yatsenyuk // Der Spiegel. – 2014. – 20.XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm.

- на Луганському напрямку – чотири (змішана БТГр від 61-го окремого полку морської піхоти та 200-ї окремої мотострілецької бригади Північного флоту Західного ВО, дві БТГр від 104-го десантно-штурмового полку 76-ї десантно-штурмової дивізії та 20-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ої десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ);
- на Донецькому – чотири (БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ї десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ, дві БТГр зі складу 331-го повітрянодесантного полку 98-ї повітрянодесантної дивізії та 19-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр 56-ї окремої десантно-штурмової бригади повітрянодесантних військ).

Зазначені батальйонні тактичні групи були посилені підрозділами спеціального призначення зі складу: 10-ї та 22-ї окремих бригад спеціального призначення Південного ВО; 346-ї окремої бригади спеціального призначення та 25-го окремого полку спеціального призначення 49 А Південного ВО; 24-ї окремої бригади спеціального призначення Центрального ВО та 45-го окремого полку спеціального призначення повітрянодесантних військ, а також 8-ї окремої мотострілецької бригади 58 А Південного ВО.

Загалом угруповання збройних сил РФ нараховувало: особового складу – понад 6 тис. осіб; танків – до 70 од.; бойових броньованих машин – до 270 од.; артилерійських систем – до 90 од.; РСЗВ – до 85 одиниць[1].

Активна фаза бойових дій між українськими військами та підрозділами Збройних сил Російської Федерації і підтримуваних ними бойовиками відбулася 25–26 серпня 2014 р. Враховуючи завдані їм втрати, було зроблено висновок, що вони будуть уникати втягування у затяжні бої. З одного боку, це пояснювалося загрозою збільшення втрат, які важко було б приховати від суспільства, а з іншого – могло бути розцінено міжнародною спільнотою як акт агресії проти України та використано для застосування санкцій. Тому, Російською Федерацією були застосовані оманливо-дипломатичні шляхи для припинення бойових дій та ведення вогню.

1 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року (підготовлено Генеральним штабом Збройних сил України спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних сил України). – К., 2015. – С. 15–16.

26 серпня, після зустрічі з президентом П. Порошенком у Мінську (Білорусь) президент В. Путін говорив про потребу «якнайшвидше припинити кровопролиття»[1]. Проте того ж самого дня знімки з американського супутника (як засвідчила на Раді безпеки ООН С. Пауер[2]) показали російські бойові підрозділи, розташовані на південний схід від Донецька, у східній Україні. Того ж дня в Луганську було затримано військових 9-ї бригади регулярної російської армії. У відповідь Росія заявила, що ці солдати «заблукали» на територію України «помилково». Це сталося нібито під час конфлікту на кордоні, спостереження за яким ведеться чи не найретельніше у світі. Наступного дня після цих перемовин Росія обстріляла ракетами «Град» зі своєї території українські позиції в Новоазовську, а тоді атакувала їх двома колонами російських бронетранспортерів і танків.

Не припиняючи обстрілювати українські війська в районі Іловайська, російська сторона запропонувала їм припинити опір, скласти зброю, здати військову техніку і вийти з оточення. Такі умови були відхилені. В подальшому, була досягнута домовленість керівництва сектору Б з представниками Збройних сил РФ про вихід з технікою та зброєю. Згідно з домовленістю, на світанку 29 серпня 2014 р. після прибуття 2 БТРів зі складу Збройних сил РФ (один в Многопілля, другий – в Агрономічне) передбачалося здійснити супровід за двома маршрутами двох колон українських підрозділів до рубежа Старобе-

1 5 червня 2014 р. Д. Кемєрон – прем'єр-міністр Великобританії, країни, солдати і громадяни якої не гинули від куль і ракет російських окупантів, держави, у якої Московщина не відтяла й міліметра її терену, не подав руки президентові Російської Федерації, терористові й спонсорові терористів В. Путіну. 26 серпня 2014 р. П. Порошенко – президент України, країни, вояки і громадяни якої масово винищуються російськими окупантами, держави, у якої Московщина анексувала Крим, прагнула анексувати Донбас, Херсонщину, Слобожанщину і Одещину, яка мала намір знищити саму Українську Державу, потиснув руку президентові Російської Федерації, ворогові України, агресорові, світовому зличинцю В. Путіну. Під час Другої світової війни ні провідники Польщі, Британії, Франції, ні СРСР не називали військову відповідь на неоголошену А. Гітлером їм та їхнім союзникам агресію антитерористичною операцією й особисто жодного разу не виявили бажання зустрітися з фюрером агресора та потиснути йому руку при перемовинах. Президент України діяв навпаки.

2 *Пауер С. (Постійний представник США в ООН).* Виступ на засіданні Ради безпеки ООН щодо України (28 серпня 2014 р.) / Саманта Пауер // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.pauer.php.

шево – Новокатеринівка. Так почалася трагедія українських військ під Іловайськом[1].

Цей факт викликав різкий протест держав Заходу. «Я щойно спілкувався з Канцлером Німеччини Меркель щодо ситуації в Україні. Ми погодилися..., якщо колись були якісь сумніви..., що Росія є відповідальною за те насильство, яке наразі відбувається у Східній Україні. Це насильство відбувається за підтримки Росії, – обудено зазначав президент США Б. Обама. – Сепаратисти проходять навчання в Росії.

1 С. Семенченко (командир добровольчого батальйону «Донбас»): «Іловайськ повинні були штурмувати силами в 800 осіб. І бронетехніка ЗСУ. [...] План був погоджений і затверджений керівництвом АТО, безпосереднє командування здійснював генерал Хомчак, командувач сектором Б, якого я поважаю за особисту мужність і тверде керівництво військами. У підсумку з різних причин місто довелося брати набагато меншими силами. Зараз можна назвати і кількість – 340 осіб. У перший же день було взято дві третини міста. Якби туди зайшли підкріплення – Іловайськ був би повністю під нашим контролем ще 19.08. В той же день... і пішов відлік нашим жертвам. 20.08 до нас зайшов батальйон «Дніпро», а вірніше його окремий підрозділ. Бійці відбивали танкові атаки, ще були мінометні обстріли, «гради», «смерчі», «урагани»... Усі втрати – не від штурму, а від спроб малими силами утримати місто. [...] І кожен день мені говорили, що «підкріплення на підході». Ще не було ні удару росіян з під Новоазовська, ні прориву з сектору Д, а підкріплення все «десь» йшло. І кожного дня ми гвинтокрилами евакуювали поранених, загиблих.

І через тиждень безперервних боїв [...] – допомога прийшла. Я не буду писати скільки. Прийшли «Світязь», «Херсон», «Миротворець». Цього було мало, але нам було обіцяно що це тільки початок. Разом з командою «триматися»... Ще кілька днів безперервних боїв і у мене і моїх побратимів з усіх батальйонів стали виникати питання. Що ми тут робимо? І кому передати місто якщо ми все таки «всупереч» візьмемо над ним повний контроль. Якби хоч хтось взяв і сказав «тримайтеся, до такого-то числа, ваше завдання таке-то», або «тримайтеся, ви відволікаєте сили супротивника», ми б зрозуміли. Але до того моменту була розбита уся наша артилерія і виродки до нас більше не сунулися, вони просто методично розстрілювали хлопців з градів та ураганів з Донецька і території РФ. Вже був убитий командир батальйону Херсон, контужений комбат Дніпра Юра Береза, вбиті або поранені частина моїх взводних ... І відповіді не було... А далі вдарив ворог з сектору Д, і потім «відійшли» підрозділи ЗСУ, які повинні були прикривати нам тил. Ні, я впевнений що такого наказу у них не було. Вони просто «відійшли» і деяких ловили аж за 150 км від місця дислокації. А потім вдарив ворог від Новоазовська, а потім знову вдарив ворог з Моспине на Старобешеве. І ми потрапили в оперативне оточення. І останній наказ був – «триматися». [...] А потім була бригада Нацгвардії, яку відправив до нас Міністр МВС і командувач Нацгвардії на допомогу. І мій пост «Слава Богу»... А потім незрозумілий наказ розгорнути її на 180 градусів. Наказ командувача АТО». (*Семенченко С.* (*командир добровольчого батальйону «Донбас»*). Звернення до українців та усього суспільства (29 серпня 2014 р.) / Семен Семенченко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)29.semenchenko.php).

Росія озброює цих бойовиків. Росія надає їм фінансову підтримку. Росія зумисно і неодноразово порушувала суверенітет і територіальну цілісність України. Нові знімки свідчать всьому світові про абсолютно зрозумілу річ,– російські збройні сили діють на території України»[1]. Ще більш категоричну заяву зробив британський прем'єр Д. Кемерон: «Я дуже стурбований зростаючою кількістю доказів того, що російські війська здійснили масштабне вторгнення у південно-східну частину України, абсолютно не зважаючи на суверенітет сусіда. Міжнародна спільнота вже попередила Росію, що такі провокаційні дії будуть абсолютно неприйнятними і незаконними»[2].

Російська Федерація намагалася замаскувати свою агресію під так звану «громадянську війну» в Україні. Для цього було створено маріонеткові утворення, так звані «Донецьку народну республіку» та «Луганську народну республіку». Політичне та військове управління псевдореспубліками, озброєння та фінансування здійснюється вищим керівництвом Російської Федерації.

Протягом серпня, внаслідок поетапного вторгнення російської армії, якому передувала потужна інформаційно-психологічна операція, кількісна перевага опинилася на боці противника. Це створило низку суттєвих ризиків для сил АТО:

- потрапляння в оточення угруповання українських військ на південь від Луганська та виходу в тил силам АТО в районі міста Дебальцеве, внаслідок прориву чотирьох батальйонних тактичних груп Збройних сил Російської Федерації;
- після потужного артилерійського удару з території РФ, у якому було задіяно близько 200 одиниць артилерії, та подальшого вторгнення російських військ, було оточено українське угруповання чисельністю близько 1200 бійців під Іловайськом;
- виникла загроза оточення Маріуполя – міста з майже півмільйонним населенням (входить до десятка найбільших в Україні).

Тому керівництво штабу АТО прийняло рішення про відведення окремих підрозділів сил АТО на північ від Луганська і посилення

1 *Обама Б. (Президент США)*. Уривок із заяви, який стосується ситуації в Україні, а також запитання до Президента і відповіді на них (28 серпня 2014 р.) / Барак Обама // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.obama.php.

2 *The Prime Minister David Cameron* made a statement in response to Russia's actions in Eastern Ukraine / David Cameron // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.cameron.php.

оборони напрямку так званої Бахмутської траси (автодорога Р-66 на ділянці Луганськ – Лисичанськ).

Для деблокування Іловайська було підготовлено резерв зі складу 79-ї та 95-ї аеромобільних бригад ЗСУ кількістю до 2 тисяч осіб. Операція планувалася на 1–2 вересня 2014 р. Проте внаслідок потужного вогневого впливу з боку противника на добровольчі підрозділи під Іловайськом, на тактичному рівні було прийнято рішення про виведення українських підрозділів раніше від запланованого терміну під гарантії російських військових – 29 серпня 2014 р. ЗС РФ порушили досягнуті домовленості та фактично вчинили розстріл українських підрозділів, які виходили встановленими коридорами. Тоді противник оточив добровольчі батальйони, підрозділи МВС і ЗСУ, що завершилося приголомшуючими втратами для України.

Головний військовий прокурор України А. Матіос, посилаючись на результати комплексної експертизи, оприлюднив втрати під час Іловайського котла: «Втрати особового складу українських Збройних сил, Національної гвардії, МВС складають 366 загиблих, 429 поранених. 128 потрапили в полон, 158 вважаються до цього часу зниклими безвісти». За словами А. Матіоса, під Іловайськом Україна зазнала також матеріальних втрат на суму 298 млн 290 тисяч гривень. Ці та інші злочини вищого керівництва РФ проти України та її Збройних сил спільно розслідуються Генеральною прокуратурою та Службою безпеки України за кваліфікацією злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку[1].

Протягом 2–5 вересня 2014 р. резерв, який готувався для деблокування Іловайська, здійснив рейдові дії в районі населених пунктів

1 3 березня 2014 р. Генеральна прокуратура України повідомила про відкриття кримінального провадження щодо колишнього командувача ВМС України Д. Березовського за статтею «державна зрада». Аналогічне провадження також розпочато щодо виконувача обов'язків голови Державної прикордонної служби АР Крим. 17 липня 2014 р. літак «Malaysia Airlines», що виконував рейс за маршрутом Амстердам – Куала-Лумпур, був збитий поблизу міста Торез Донецької області – на території, що знаходилась під контролем російських військових і проросійських колаборантів. Загинули 283 пасажири і 15 членів екіпажу, що перебували на борту. У розслідуванні цього кримінального провадження беруть участь представники п'яти країн: Австралії, Бельгії, Малайзії, Нідерландів та України. 2 серпня 2014 р. на брифінгу для преси генеральний прокурор В. Ярема (19 червня 2014 р. – 10 лютого 2015 р.) повідомив про те, що ГПУ та СБУ відкрили понад 1 тис. 500 кримінальних проваджень стосовно різних злочинів, пов'язаних з антитерористичною операцією. В інтерв'ю інтернет-газеті «Українська правда» 11 грудня 2014 р. В. Ярема повідомив про те, що військові прокурори розслідують 364 справ, а 62 справи направлені до суду.

Комсомольське – Тельманове – Новоазовськ – Староласпа для зупинення подальшого наступу противника на Маріуполь. Активні бойові дії велися до 5 вересня 2014 р. включно. Тоді ж відбулися переговори на рівні керівництва держав, які завершилися оголошенням режиму припинення вогню та встановлення лінії розмежування сторін задля пошуку дипломатичного рішення. 5 вересня 2014 р. на вищому рівні було прийнято рішення про припинення вогню з 18.00 за київським часом.

Нагадаю, що тоді у Мінську було підписано перший протокол з припинення вогню. До цього (у червні) П. Порошенко на засіданні РНБО обіцявся за тиждень мирно вирішити конфлікт на Донбасі за графіком, відповідно до власного мирного плану. «Я хочу наголосити, що час дії припинення вогню буде обмежений. Безвідповідально сьогодні втягуватись в затяжний переговорний процес, бо нам не потрібні переговори заради переговорів, – заявляв П. Порошенко. – Нам сьогодні конче потрібно, щоб ми вийшли на режим, коли, з одного боку, ми зможемо гарантувати безпеку всім, хто живе в Донецьку і Луганську, ми зможемо гарантувати захист від мародерства, і сприяти процесу роззброєння, за яким послідує рішення щодо амністії або захисту від кримінальної відповідальності тих осіб, які не скоїли важких злочинів, на чиїх руках немає крові»[1].

Проект змін до Конституції передбачав ключовий елемент мирного плану – децентралізація влади. Також передбачалося, що одразу ж після прийняття мирного плану і змін до Конституції мали би бути проведені дострокові місцеві вибори у Донецьку і Луганську для того, щоб громада мала можливість обрати своїх представників і в такий спосіб дати владні повноваження, з якими б вони несли відповідальність за мир, спокій, злагоду на території громади. Президент запевняв також, що за останній тиждень більше ніж на 250-ти кілометрах кордону повернутий контроль, встановлені блокпости, що шляхи потрапляння до української території збройних підрозділів, танків, систем залпового вогню, артилерії, яка ще нещодавно вільно перетинала кордон на двох найбільш небезпечних ділянках, цей шлях закрито. За тиждень П. Порошенко пообіцяв відновити безпеку на державному кордоні, проте усе це виявилося його маревом. Односто-

1 *Порошенко П.* Виступ на засіданні Ради національної безпеки і оборони України (16 червня 2014 р.) / Петро Порошенко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(06)16.poroshenko-rnbo.php.

роннє припинення вогню з українського боку протривало лише до 30 червня, з боку ворога – не припинялося.

1 липня П. Порошенко заявив, що «ми будемо наступати і звільняти нашу землю. Непродовження режиму припинення вогню – це наша відповідь терористам, бойовикам, мародерам»[1]. При цьому президент ані словом не обмовився, що з Україною воює Росія, а натомість вкотре повторив, що його так званий мирний план, як стратегія для України та Донбасу, залишається в силі (як і план роззброєння; як і план децентралізації; як і вільне використання російської мови; як і обіцянка відновлення втраченого житла за рахунок держави тощо)[2]. «Вони просто вбивці, самі звичайні бандити і терористи. Ось в чому справа. І якщо ви очікуєте, що я буду шукати підтримки цих людей – ні в якому разі! Ні в якому разі. У жодній цивілізованій країні світу не ведуть переговорів з терористами» – так кандидат в президенти України П. Порошенко розповідав, що ніколи не піде на переговори з терористами з «ДНР» та «ЛНР»[3]. Вже 27 червня в Донецьку відбулися перші переговори, в яких взяли участь лідери проросійських бойовиків, а Україну на цих перемовинах представляв другий президент Л. Кучма. «За ним була держава, другий президент представляв Україну. Він має мандат від керівництва країни», – пояснив тоді його участь представник МЗС України О. Макеєв.

Утім, варто не забувати й про те, що у дипломатичному вимірі геополітичного зрізу цієї війни, на керівництво України чинився неабиякий постійний тиск не лише з північного Сходу, а й з боку держав

1 *Порошенко П.* Звернення Президента України (1 липня 2014 р.) / Петро Порошенко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)01.poroshenko.php.

2 До цих пір, до речі, не з'ясовано чи зустрічався таємно П. Порошенко з путінським посланцем В. Сурковим 7 вересня 2014 р. чи ні.

3 *Лисіков А., Холмогорова В.* ТОП-10 невиконаних обіцянок Петра Порошенко / Андрій Лисіков, Віра Холмогорова // Сегодня.UA. – 2014. – 14 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/top-10-nevypolnennyh-obeshchaniy-petra-poroshenko-568705.html.

Заходу[1]. Часто-густо, щоправда, привід і підстави для цього надавалися, власне, вищим керівництвом України й, зокрема, прямолінійними, хвальковатими і беззастережними заявами і кроками президента України П. Порошенка. Так, вже після його перших, проте численних і сумнівно обґрунтованих, самовпевнених оповідок про свій мирний план, на Україну розпочався усебічний тиск, який заганяв країну у дипломатичний тунель без можливостей політично-дипломатичних маневрів як тактичного, так і стратегічного рівня.

Тож 16 липня у своїх «Висновках щодо України» Рада Європи наполягала: «Посилаючись на заяви глав держав та урядів щодо України від 6 березня і 27 травня та Висновки від 21 березня і 27 червня, Європейська Рада ще раз наголошує на своїй підтримці мирного врегулювання кризи в Україні, зокрема, на нагальній необхідності досягнення згоди щодо справжнього та сталого припинення вогню всіма сторонами з метою створення необхідних умов для імплементації мирного плану Президента П. Порошенка. Європейська Рада підтримує дипломатичні зусилля України, Російської Федерації, Франції та Німеччини, а також спільну Берлінську декларацію від 2 липня»[2]. А вже 5 вересня в Мінську за підсумками переговорів представників РФ, України, а також лідерів бойовиків, були підписані так звані Мінські угоди. Саме їх виконання П. Порошенко назве основою свого мирного плану, а через два місяці, 4 листопада з прикрістю визнає: «Інші учас-

1 Про головну принаду України, задля збереження якої західні країни заганяти Київ до фактично програшньої безвиходді мирного регулювання 24 серпня 2014 р. якось обмовилася федеральний канцлер А. Меркель в інтерв'ю німецькій телерадіокомпанії ARD: «Ми, а також Європейський Союз вкрай зацікавлені у розв'язанні газових суперечок між Росією і Україною, бо транзитні газогони пролягають здебільшого територією України, до того ж і українські потужності зі зберігання певною мірою є необхідними для постачання до європейських країн або багатьох європейських країн. Нині я не бачу поки що, так би мовити, червоного сигналу тривоги, проте завершення переговорів є нагальною справою» (*Dr. Angela Merkel (Bundeskanzlerin)*. Merkel im ARD-Sommerinterview (Rainald Becker, Sabine Rau – ARD-Sommerinterview; 24.08.2014) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)24.merkel.php.

2 European Council conclusions on Ukraine // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)16.european_council_conclusions..php.

ники мінських домовленостей, крім України та ОБСЄ, не виконують взяті на себе зобов'язання»[1].

Виникає питання: в чому була причина такої прив'язаності до однолінійного та апріорі програшного «мирного» плану П. Порошенка? Чи знав він про те, що, наприклад, наприкінці липня 2014 р. знала СБУ. Так, скажімо, у листі голови СБУ В. Наливайченка до керівника Управління СБУ Львівської обл. ген.-майора В. Андрейчука «щодо активізації заходів по протидії спецслужбам Росії» зазначалося, що «аналіз даних, що надходять, свідчить про те, що Росія не має намірів відмовлятися від реалізації своїх геополітичних амбіцій та курсу на ескалацію озброєної агресії відносно України»[2].

При цьому в СБУ повідомляли, що у Кремлі «в якості першочергових об'єктів впливу обрані представники політичних партій, рухів і об'єднань, співробітники органів влади і управління, правоохоронних структур, представники бізнес-спільноти, громадські активісти, маргінальні верстви прихильників так званого «Євромайдана», які виступають за припинення АТО, проведення розслідування за фактами «злочинів, скоєних ЗС України», розкриття «правдивої» інформації про жертви серед військових та мирного населення в зоні АТО, а також виношують ідеї «нормалізації» торгово-економічних і політичних відносин з Росією»[3]. Крім цього, додавалося у листі В. Наливайченка, інформація, що надходила зі Служби зовнішньої розвідки України, свідчила «про наявність у Москві планів по перекиданню представників терористичних груп з Донецької та Луганської областей у Центральні та Західні регіони України, в тому числі під виглядом тимчасово переміщених із зони АТО осіб, а також звільнених із полону військовослужбовців збройних сил»; а у своїй розвідувально-підрив-

1 *Лисіков А., Холмогорова В.* ТОП-10 невиконаних обіцянок Петра Порошенко / Андрій Лисіков, Віра Холмогорова // Сегодня.UA. – 2014. – 14 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/top-10-nevypolnennyh-obeshchaniy-petra-poroshenko-568705.html.

2 Щодо активізації заходів по протидії спецслужбам Росії (Цілком таємно. Голова СБУ В. Наливайченко – керівнику Управління СБУ в Львівській обл. генерал-майору В. Андрейчуку) 28 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)28.nalyvaichenko.php.

3 Щодо активізації заходів по протидії спецслужбам Росії (Цілком таємно. Голова СБУ В. Наливайченко – керівнику Управління СБУ в Львівській обл. генерал-майору В. Андрейчуку) 28 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)28.nalyvaichenko.php.

ній діяльності терористи мали намір «скористатися підтримкою руху так званих «супротивників силового вирішення кризи на Південно-Сході»[1].

Власне, росіяни діяли за перевіреною схемою – розхитували Українську державу, зрощуючи в ній сепаратизм, колабораціонізм і тероризм. Так, у серпні 2014 р. через взаємне «визнання» за підписами Д. Пушиліна та такого собі П. Гецка почали налагоджувати тіснішу співпрацю колабораціоністська «Донецька Народна Республіка» та підпільна сепаратистська т. зв. «Республіка Підкарпатська Русь». Закарпатські сепаратисти навіть оперували поняттями «спеціальна самоврядна територія, як суб'єкт, що не входить до жодних інших територіально адміністративних утворень», положеннями Статуту ООН, Декларацією прав людини тощо, що закріпляли право народу на самовизначення, а також «підтвердженням Міжнародним Судом ООН щодо Косово 22 липня 2010 р. того факту, що однобічне проголошення незалежності частиною держави не порушує будь-яких норм і принципів міжнародного права»[2].

В одному з документів цієї віртуальної «республіки» П. Гецка під грифом «таємно» цілком реально висвітлюються її зв'язки з ДНР, вказується на спосіб антиукраїнської пропаганди та завдання і стиль діяльності її терористичної агентури, зокрема, у Дніпропетровській області. У документі йшлося про співробітництво такого собі Хоменка з т. зв. Новим Світом, яке слід було максимально законспірувати, а також про ініційовані ним перевірки підприємств П. Порошенка й домовленності з якоюсь Яніною та Муравіцьким. Крім того, підкидуючи матеріали люстраторам (зокрема Соболєву) відпрацьовувалися механізми засіву компроматів у ЗМІ (тоді, у вересні 2014 р., гра точилася на протистоянні Порошенко – Коломойський; засвітлення компроматів на Порошенка та його фінансово-промислову групу, подібно до того як у 2013-му Соболєв обробляв Мірімського і Сенченка, а людьми Хоменка – ТОВ «Старокиївське ТЗП», ТОВ «Нева каскад 2008», ТОВ «Санді», ТОВ «Севастопольмарин сервіс» та ін.

Дві групи діяли у Дніпрі та одна велика у Павлограді, які вели стеження за місцями квартирування загонів «Правого сектора» та ультрас, стратегічними об'єктами, блок-постами, вишукували й

1 Там само.

2 Совместная Декларация о взаимном признании Донецкой Народной Республики и Республики Подкарпатская Русь // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08).dnr-podkarpatska_rus.php.

викривали місця складування їхньої зброї й спорядження, провадили агентурну роботу, а також спостереження за іншими важливими об'єктами і персонами[1].

Для ведення диверсійно-підривної роботи й підвищення навичок у Дніпрі перебував підпільно координатор-консультант й було встановлено контакт з «ополченням» Луганська щодо підривників високого класу. На підготовку відправлялося по одній особі з кожної групи, а в якості кандидатур обиралися люди, що мали життєвий та армійський досвід, віком старші за 35 років (ціна питання з навчання – 6 тис. грн.). Існували також контакти в ЛНР і ДНР з попередніми домовленностями щодо постачання «заліза» (додаткові витрати, скажімо, на налагодження каналів поставки були обраховані у 3 тис. грн.). Більше того, ця підпільна мережа із Закарпаття пропонувала російській агентурі у Дніпропетровську приїхати у місто, аби «розглянути цей варіант [використання протестних намірів свідомих українців під виглядом боротьби з олігархатом] як можливість розгойдати Дніпро силами обурених свідомитів, використовуючи становище і невдоволення населення невдачами АТО, але втрачати час неможна, позаяк запал майдаунів згасає»[2]. На все про все у російської агентури запрошувалося загалом 47 тис. грн. за курсом 130 000 рублів. І такі диверсійні групи розкидалися й розплоджувалися російською ФСБ та іншими спецслужбами Кремля по усіх регіонах України.

Москва ж й надалі продовжувала ігнорувати вимоги «Мінських домовленостей» щодо відведення своїх військ зі сходу України. Про це, зокрема, йшлося у доповіді «Дві війни України: захист незалежності та запровадження реальних реформ», яку було оприлюднено на засіданні комітету з питань Цивільного виміру Безпеки Парламентської Асамблеї НАТО у Стамбулі (Туреччина). «Існує достатньо доказів присутності російських військ та систем озброєння на Донбасі: російські військові, яких взяли у полон військовослужбовці української армії; супутникові знімки НАТО; дані спостереження Верховного Головнокомандувача об'єднаними збройними силами в Європі, генерала Філіпа Марка Брідлава, що підтверджують заяву Олександра

1 Для цієї роботи з наявних груп виділялося по три особи з повним забезпеченням на загальну суму у 34 тис. грн. на місяць, а саме: середня зарплатня (3–4 тис. грн на особу), накладні витрати (транспортні, підкупні, витрати на матеріальну частину). Отже – дві групи по 3 особи: 24 тис. грн. плюс накладні витрати до 10 тис. грн.

2 Правительство Республики Подкарпатская Русь (Совершенно секретно) Ситуация с Налоговой и Расклад по Днепру // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09).pidkarpatska_rus.php.

Хуга, першого заступника голови СММ ОБСЄ про те, що спостерігачі ОБСЄ під час спостереження бачили докази присутності російських солдат та зброї на цій території з початку конфлікту», – зазначалося у повідомленні[1].

Що приніс «русскій мір» в Україну? «Ми побачили «мир», що його російська окупація принесла у Крим звідтоді. Як було чітко сказано в останній доповіді ООН, – зауважувала 8 серпня 2014 р. у своєму виступі посол, постійний представник США в ООН на засіданні Ради безпеки ООН з приводу гуманітарної ситуації в Україні С. Пауер, – свободу слова і зборів було жорстоко придушено, етнічні меншини систематично переслідувались, цивільних громадян безкарно викрадали, 350 із них досі вважаються зниклими безвісти. ООН також зазначила, що не було досягнуто ніякого прогресу щодо жодної з 17 попередніх рекомендацій, які вона зробила Росії у зв'язку з серйозними проблемами відносно прав людини в Криму»[2]. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), на Сході України щонайменше 5 тис. 665 осіб було вбито та 13 тис. 961 поранено за період між серединою квітня 2014 р. та серединою лютого 2015 р.[3] На керівництво Російської Федерації за збройну агресію проти України були накладені міжнародні санкції.

У рамках щорічного засідання Парламентської Асамблеї НАТО українська делегація презентувала доповідь волонтерської групи «InformNapalm» про участь підрозділів регулярної армії РФ у військових діях на Донбасі[4]. У сформованій базі волонтерів є інформація про 160 підрозділів із 75 військових частин РФ, спрямованих до України. Усього було зафіксовано 165 інцидентів. Аналітики ідентифікували підрозділи 45 сухопутних військових частин російської армії. Це мотострілецькі, артилерійські, танкові підрозділи, війська протиповітряної оборони, розвідпідрозділи, підрозділи снайперів і БПЛА. Більшість батальйонно-тактичних груп для війни з Україною формували на базі

1 Доклад НАТО: РФ присутня на Донбасі, анексувала Крим, порушує «Мінськ» // Українська правда. – 2016. – 19 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/19/7127331/.

2 *Пауер С. (Посол, постійний представник США в ООН).* Виступ на засіданні Ради безпеки ООН з приводу гуманітарної ситуації в Україні (8 серпня 2014 р.) / Саманта Пауер // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)08.pauer.php.

3 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine 1 December 2014 to 15 February 2015.

4 Russian military units that fight in Donbas // YouTube.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=xfaxifCx94o.

мотострілецьких підрозділів Південного військового округу РФ, а саме: 136-ї, 18-ї, 17-ї, 19-ї, 205-ї, 33-ї і 34-ї мотострілецьких бригад; 291-ї артилерійської бригади 7-ї військової бази, що дислокується в окупованій Абхазії. У доповіді наголошується, що батальйонно-тактичні групи укомплектовані переважно контрактниками з бойовим досвідом, здобутим, як правило, під час так званих антитерористичних операцій на Північному Кавказі (Чечня, Дагестан, Інгушетія). Також є групи, перекинуті з більш віддалених районів Росії.

Експерти ідентифікували на Донбасі підрозділи з 12 частин повітряно-десантних військ. Їх використовували для реагування в критичних ситуаціях і утримання ініціативи в наступальних операціях (Іловайськ, Дебальцеве, Донецький аеропорт). Російські десантники брали участь у цих операціях у складі цілих штурмових груп, або у складі бандформувань для підтримки, вважають автори доповіді. Також були ідентифіковані підрозділ 7 7 військових частин спеціального призначення ГРУ РФ. За підсумками дослідження, російські спецслужби в Україні займаються підривною діяльністю, проводять психологічні операції. Вони захоплювали адмінбудівлі, нападали на українські військові об'єкти і колони. Російські сили спецпризначення невдовзі були інтегровані в незаконні збройні формування на Донбасі, сказано в презентації. Використовуючи фіктивні документи, вони займають ключові посади від заступників командирів підрозділів до молодших командирів та спеціалістів, які використовують і обслуговують сучасне озброєння і військову техніку.

У зоні бойових дій аналітики виявили також військових 4-х військово-морських частин, 5-ти формувань Нацгвардії РФ (більшість з них – контрактники, які мають досвід бойових дій на Північному Кавказі). Волонтери виявили на сході України формування протиповітряної оборони та радіотехнічних військ РФ. Також помітили новітній російський ракетно-гарматний комплекс «Панцир-С1», доставлений з РФ. Вдалося довести, що один з цих комплексів належав 606-му зенітно-ракетному полку. «ЗРК «Бук–М1», який збив МН17, – це ще один слід, який, очевидно, вказує на роботу російських ВКС на Донбасі», – йдеться у тексті доповіді[1]. Військові частини з окупованого Криму також воюють на Донбасі. Експерти визначили, що у військовій кампанії РФ у Сирії беруть участь щонайменше 16 російських наземних формувань; 13 із них раніше воювали проти України.

1 Там само.

Відтак розпалювання Кремлем конфліктів і створення осередків дестабілізації та зон військових дій свідчить про те, що «керований хаос» став основою зовнішньої політики Російської Федерації.

За таких умов та за нової дійсності посилення відкритої агресії Росії проти України на сході її материкової території, 28 серпня 2014 р. Рада національної безпеки і оборони України виробила Рішення «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності»[1]. У зв'язку з дальшим ускладненням ситуації у сфері національної безпеки внаслідок тривалого втручання Російської Федерації у внутрішні справи України, з метою нейтралізації обумовлених цим загроз національній безпеці України та з урахуванням Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Обороноздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання», схвалених Постановою Верховної Ради України від 12 серпня 2014 р. № 1639-VII, РНБО України вирішила (без висвітлення таємних пунктів):

1. Вважати основним стратегічним напрямом реалізації органами виконавчої влади державної політики у сфері національної безпеки і оборони забезпечення готовності сектору безпеки і оборони, економіки та суспільства до відбиття збройної агресії проти України.

2. Визначити пріоритетним національним інтересом України у сфері зовнішньополітичної діяльності у 2014 та наступних роках дальший розвиток відносин стратегічного партнерства України з США, ЄС та НАТО, зокрема:

- з Європейським Союзом на основі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони;
- зі Сполученими Штатами Америки на основі Хартії Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р.;
- з НАТО на основі Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаної 9 липня 1997 р., та Декларації про доповнення цієї Хартії, підписаної 21 серпня 2009 р.

3. Таємно.

4. Запропонувати президентові України:

1) розглянути питання про звернення у листопаді 2014 р. з позачерговим посланням до Верховної Ради України про внутрішнє

1 П. Порошенко затвердить їх відповідним Указом Президента України (№ 744/2014) від 24 вересня 2014 р.

і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки із визначенням нової Стратегії національної безпеки України;

2) розглянути питання про ліквідацію Комітету з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу.

5. Кабінету міністрів України:

1) невідкладно:

а) розробити та подати президентові України для внесення на розгляд Верховної Ради України як невідкладний законопроект про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості;

б) розробити та подати президентові України проект Генеральних директив на переговори з Російською Федерацією;

в) поінформувати в установленому порядку про стан переведення національної економіки на функціонування в умовах особливого періоду;

г) внести в установленому порядку пропозиції щодо застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) стосовно Російської Федерації;

д) вирішити питання щодо створення централізованої системи логістичного забезпечення військових формувань і правоохоронних органів України;

- підпункт «е» – Таємно;

є) опрацювати питання щодо звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій із ввезення на митну територію України відповідної продукції для сектору безпеки і оборони та звільнення від оподаткування такої продукції ввізним митом;

- підпункти «ж» і «з» – Таємно;

и) вирішити в установленому порядку питання про тимчасове закриття пунктів пропуску на державному кордоні України з Російською Федерацією для автомобільного, морського, пішохідного сполучення та припинення руху через них, а також у разі необхідності – питання щодо тимчасового закриття пунктів пропуску для інших видів сполучення;

і) ужити заходів щодо проведення односторонньої демаркації державного кордону України з Російською Федерацією та забезпечення його належного інженерно-технічного облаштування, у тому числі із залученням міжнародної технічної допомоги;

- підпункти «ї», «й» і «к» – Таємно;

л) опрацювати питання щодо перегляду умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, зокрема збільшення у його структурі питомої ваги посадових окладів, окладів за військовим званням;

м) забезпечити вирішення питання щодо надання житла таким, що потребують поліпшення житлових умов, сім'ям військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які загинули або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час участі в антитерористичній операції у Донецькій та Луганській обл., захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України;

н) визначити порядок документального підтвердження участі громадян у антитерористичній операції;

о) забезпечити ефективне функціонування державної системи страхового фонду документації;

п) забезпечити разом зі Службою безпеки України та розвідувальними органами України документування фактів порушень режиму державного кордону України з боку Російської Федерації і подання відповідних скарг (позовів) до міжнародних судових органів;

2) у місячний строк:

а) розробити та внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроекти щодо:

- упровадження системи формування проекту основних показників державного оборонного замовлення на трирічний період та затвердження їх Кабінетом міністрів України протягом місяця з дня набрання чинності Закону України «Про Державний бюджет України на відповідний рік»;
- функціонування фінансової системи України в особливий період;
- створення та виробництва озброєння і військової техніки в Україні;
- державної підтримки підприємств оборонно-промислового комплексу;
- військово-технічного співробітництва з іноземними державами;

б) внести пропозиції щодо вдосконалення діяльності національних координаторів з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у відповідних сферах та Комісії з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного

договору, передбачивши, зокрема, очолення цієї Комісії одним із віце-прем'єр-міністрів України;

в) опрацювати разом зі Службою безпеки України питання щодо створення національного центру кіберзахисту та протидії кіберзагрозам, а також національного центру оперативно-технічного управління мережами телекомунікацій України для забезпечення потреб обороноздатності держави в особливий період;

3) у двомісячний строк:

а) подати на розгляд РНБО України проект нової редакції Воєнної доктрини України;

- підпункт «б» – Таємно;

в) передбачати при підготовці і реалізації річних національних програм співробітництва Україна–НАТО заходи, спрямовані на досягнення практичних результатів щодо зміцнення обороноздатності України, забезпечити дієвий контроль за виконанням таких річних програм;

г) розробити та внести для розгляду РНБО України і наступного подання президентові України пропозиції щодо внесення змін до законодавства з питань національної безпеки, зокрема Законів України «Про основи національної безпеки України», «Про оборону України», «Про організацію оборонного планування», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про правовий режим воєнного стану», «Про здійснення державних закупівель», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», Кримінального процесуального кодексу України, виходячи з необхідності зміцнення обороноздатності України; підпункт «д» – Таємно;

4) передбачити під час підготовки проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на рік» та проекту Закону України про Державний бюджет України на рік:

а) збільшення видатків на виробництво та закупівлю озброєння, військової техніки, інших матеріально-технічних засобів військового призначення, фінансування державних цільових оборонних програм;

б) фінансування видатків на здійснення заходів, визначених цим рішенням.

6. Міністерству закордонних справ України невідкладно:

підпункт 1 – Таємно;

2) у зв'язку із збройною агресією проти України:

- звернутися до НАТО у порядку, визначеному Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, з проханням невідкладного скликання Північно-Атлантичної Ради і проведення відповідних офіційних консультацій;
- звернутися до держав – сторін Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї щодо проведення невідкладних консультацій;

3) звернутися до уряду Сполучених Штатів Америки, уряду Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії щодо надання військової допомоги Україні;

4) ініціювати ухвалення на засіданні Комісії Україна–НАТО на рівні глав держав і урядів, що проводитиметься в рамках чергового саміту НАТО (4 вересня 2014 р., Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії), рішень щодо досягнення Україною максимального рівня взаємосумісності та спільних спроможностей з НАТО у сфері протидії чинним та новим викликам безпеці на євроатлантичному просторі;

- підпункт 5 – Таємно;

6) разом із Міністерством оборони України вжити заходів щодо створення кризового консультативного механізму відповідно до пункту 15 Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору;

- підпункти 7 і 8 – Таємно.

7. Міністерству оборони України невідкладно:

- підпункти 1 і 2 – Таємно;

3) забезпечити разом із МЗС України та за участю Державного концерну «Укроборонпром» використання в інтересах розвитку оборонно-промислового комплексу України можливостей співробітництва України з НАТО у сфері озброєнь та технічних стандартів, зокрема участь України в багатонаціональних проектах Ініціативи НАТО «Розумна оборона»;

4) посилити разом із Міністерством внутрішніх справ України, Управлінням державної охорони України охорону важливих державних і воєнних об'єктів;

5) прискорити облаштування з'єднань і частин ВМС ЗСУ у нових місцях базування та досягнення ними готовності до виконання бойових завдань;

6) вжити разом із МВС України, МОЗ України заходів щодо утворення зведеного авіаційного підрозділу для надання екстреної медичної допомоги;

7) прискорити формування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, оснащення їх сучасними засобами озброєння і військовою технікою;

8) вжити разом із Національною гвардією України, Державною спеціальною службою транспорту заходів щодо унеможливлення залучення військовослужбовців строкової служби до виконання бойових завдань в антитерористичній операції в Донецькій та Луганській областях.

- підпункт 9 – Таємно.

10. Міністерству внутрішніх справ України разом зі Службою безпеки України невідкладно:

1) посилити охорону дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;

- підпункт 2 – Таємно.

11. Службі безпеки України невідкладно:

1) вжити разом із МВС України, МО України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державною пенітенціарною службою України, Генеральним штабом ЗСУ, Головним управлінням Національної гвардії України та Управлінням державної охорони України додаткових заходів, спрямованих на попередження та припинення терористичної діяльності на території Донецької та Луганської областей України і запобігання її поширенню;

2) ужити разом із МВС України, МО України, МЮ України, Державною службою фінансового моніторингу України заходів щодо виявлення та припинення каналів політичної, інформаційної та іншої підтримки терористичної діяльності;

3) здійснювати дієве контррозвідувальне забезпечення військових формувань та правоохоронних органів України, що беруть участь в антитерористичній операції в Донецькій та Луганській областях;

4) ужити разом із МВС України за участю громадських організацій, які беруть участь в охороні громадського порядку і державного кордону України, додаткових заходів щодо попередження терористичних проявів;

- підпункти 5 і 6 – Таємно;

12. Таємно.

13. МОН України разом із МО України затвердити в місячний строк план заходів щодо докорінного поліпшення патріотичного виховання молоді, формування позитивного ставлення до виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, підвищення престижу військової служби та військової освіти.

14. Місцевим державним адміністраціям за участю органів місцевого самоврядування невідкладно забезпечити надання сім'ям військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, працівників, які беруть участь в антитерористичній операції в Донецькій та Луганській областях, соціальної, матеріальної допомоги.

15. Утворити відповідно до ст. 14 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» Міжвідомчу комісію з питань реформування та розвитку сектору безпеки і оборони України як робочий орган РНБО України.

Апарату РНБО України доручалося подати у двотижневий термін на розгляд президентові України проект Положення про Міжвідомчу комісію з питань реформування та розвитку сектору безпеки і оборони України та пропозиції щодо її персонального складу[1].

Своєю чергою прем'єр-міністр України А. Яценюк у вступному слові на засіданні уряду 3 вересня 2014 р. озвучив декілька короткотермінових і невідкладних цілей для держави, а саме:

- зупинити російську військову агресію і відновити суверенітет України;
- виконати Угоду з Європейським Союзом, імплементувати її та запровадити безвізовий режим між Україною і Європейським Союзом[2];
- після завершення війни бути готовими здійснювати реабілітацію і надати допомогу учасникам АТО, відновлювати Донбас, на що підуть мільярди доларів і роки;
- децентралізація влади та один із її пріоритетів – нова система оподаткування;

---

1 Рішення РНБО від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.poroshenko-rnbo.php.

2 Обсяги українського експорту до Євросоюзу збільшилися на 1,3 млрд дол. США й, водночас, торгівля з Росією зменшилася на 2,5 мільярди.

- ціль в країні – удар по корупції і виграш війни з корупцією[1];
- перезимувати з газом, з електроенергією, з харчуванням, з теплом, з водою.

Що до стосунків з Росією, то голова уряду, перш за все, прозвітував, що за шість місяців існування нової влади було відновлено боєздатність української армії, створено Національну гвардію, втричі піднято фінансування ЗСУ, а вся українська економіка почала працювати на армію, на техніку, на озброєння і «на боротьбу з російськими бандитами і терористами»[2]. А. Яценюк запевняв також, що урядом було подано позови проти Росії, в тому числі до Європейського суду з прав людини (загальна сума збитків більше 1 трлн – це тільки попередні збитки), а також розпочато процедуру притягнення РФ до відповідальності в Міжнародному суді ООН за порушення Конвенції про боротьбу з тероризмом.

Серед нагальних потреб прем'єр зауважив на потребі вироблення нової оборонної доктрини з чітким визначенням: хто є агресор і хто є загроза. Необхідно також буде оснастити армію новою технікою й розпочати проект «Стіна» (тобто будівництво реального державного кордону між Україною і Російською Федерацією). Урядом було схвалено законопроекти «Про скасування позаблокового статусу», «Про відновлення євроатлантичної інтеграції», які мали би бути прийняті

1 В рамках покращення роботи державної системи на першому етапі було скорочено 28 тис. чиновників (10%).

2 «Наполеонівські» плани і заяви як П. Порошенка, так і А. Яценюка мали під собою західний ґрунт. В тому числі й фінансовий. США, сприяючи установленню безпеки та стабільності, надаючи допомогу в гуманітарній сфері та відбудові, проведенні демократичних виборів і конституційних реформ, відновленні економіки України та боротьбі з корупцією, разом з міжнародними партнерами, зокрема з МВФ, фінансово підтримали уряд А. Яценюка. На виконання цих завдань у 2014 р. уряд США вже надав Україні допомогу в розмірі близько $ 291 млн, а також кредитну гарантію на суму $ 1 млрд. Сюди входив і новий пакет допомоги в розмірі $ 53 млн, з яких: понад $ 7 млн мали бути перераховані міжнародним організаціям допомоги на надання гуманітарної допомоги тим, хто постраждав від конфлікту на сході України, а $ 46 млн допомоги у сфері безпеки мали спрямуватися на підтримку Збройних сил і прикордонної охорони України. Ця сума надавалася додатково до $ 70 млн допомоги у сфері безпеки. У травні Україна розмістила випуск єврооблігацій під гарантії США на суму $ 1 млрд. На кошти, отримані за допомогою цієї кредитної гарантії, Україна мала реалізувати нову програму соціального захисту, спрямовану на компенсацію підвищення тарифів на газ і опалення для домашніх господарств із найнижчими доходами; передбачалося, що цими компенсаціями будуть охоплені 30% населення. Кредитна гарантія США була складовою частиною скоординованих міжнародних зусиль із метою забезпечення України необхідними їй ресурсами, завдяки чому Україна отримала $ 27 млрд по мірі виконання програми МВФ.

Парламентом. Радою міністрів ставилися за мету також: прийняття рішень про запровадження санкцій проти Росії, подання нових позовів проти Російської Федерації як держави-агресора з відшкодуванням усієї шкоди, яку Росія нанесла Українській державі, отримання спеціального статусу між Україною і НАТО (урядовці сподівалися, що НАТО надасть Україні спеціальний статус особливого партнера № 1, США нададуть статус ключового союзника, хоча «найбільш правильним», за словами А. Яценюка, було б прийняття рішення про членство України в НАТО)[1].

Як показало недалеке майбутнє, окрім слів, мрій та цілей, за для їх втілення варто не лише говорити, а діяти, перетворювати й, принаймні, не плутати себе із державою.

Насправді ж, як зізнавався А. Яценюк німецькому виданню «Der Spiegel» у 2014 р., його уряд був готовий надати додаткові повноваження регіонам. До того ж, беручи до уваги інтереси російської меншини, урядовці не перейшли до імплементації рішення Парламенту щодо мовного закону і відновили можливість місцевих рад надавати спеціальний статус регіональним мовам, зокрема і російській. Голова уряду України стверджував, що й у грудні того року він постачав газ і електрику на окуповану росіянами територію, що коштувало державі 200 млн доларів на місяць[2].

Енергетична складова увесь час після розвалу СРСР й удержавлення України та Російської Федерації була однієї із стрижневих і вогненебезпечних у взаєминах між цими країнами.

У 2014-му від 16 червня Росія припинила постачання газу Україні. Крім того, проросійські колаборанти і російські окупанти методично прагнули зруйнувати енергетичну інфраструктуру України і не лише газотранспортну, а й шахти енергетичних об'єктів, деякі з яких вже тоді було знищено. Так, скажімо, коли нова революційна влада опановувала кермування державою, у її сховищі зберігалося лише 5 млрд куб. м газу (буферного газу, який неможливо викачати). На

1 *Яценюк А. (прем'єр-міністр України)*. Вступне слово на засіданні Уряду (3 вересня 2014 р.) / Арсеній Яценюк // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)03.yatsenyuk.php.

2 *Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister)*: Putin 'Needs New Annexations' (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult) / Arseniy Yatsenyuk // Der Spiegel. – 2014. – 20.XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm.

вересень того ж року в українських сховищах вже знаходилося 16 млрд куб. м газу. Загалом же, залежно від сезону, в середньому Україні потрібно було купувати у Росії 25 млрд куб. м газу. Відтак за чотири місяці держава таки спромоглася започаткували поставки російського і неросійського газу з Євросоюзу[1]. Було започатковано й реформування газотранспортної системи через розділення постачальника, транспорту і зберігання й створення операторської компанії, де контроль мав належати Україні, труба ж – на 100% залишалася у державній власності (проте 49% мало би передаватися тим партнерам, які готові були б інвестувати в модернізацію і експлуатацію української ГТС). Зберігалася залежність України від РФ і в частині постачання ядерного палива на українські АЕС (загальний обсяг вироблення електричної енергії на АЕС складав близько 50%). Уряд прийняв рішення укласти контракт з компанією «Westinghouse» на диверсифікацію постачання ядерного палива, тобто Україна розпочала купувати ядерне паливо не тільки у Росії).

Проте негласно Київ з Москвою таки перемовлявся і, перш за все, домовлявся про газ. Адже насувалася зима, слід було вирішити питання транзиту газу в Європу й, згідно брюссельських домовленостей, Україна мала погасити до кінця 2014 р. 3,1 млрд з озвучених «Газпромом» 5,3 млрд дол. боргу і закуповувати у компанії додаткові обсяги на зиму на умовах передоплати. У період з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2015 р. Україні було надано знижку у 100 дол. США за тис. куб. м до контрактної ціни. Таким чином, ціна російського газу для України в листопаді–грудні складала 378 дол. за 1 тис. куб. м.[2] На початку грудня 2014 р. «Нафтогаз» заплатив «Газпрому» 378 млн дол. в якості передоплати за 1 млрд куб. м газу[3].

Водночас вранці 3 вересня 2014 р. президент України П. Порошенко мав телефонну розмову із президентом РФ В. Путіним. Того ж дня, перебуваючи в Улан-Баторі, російський очільник повідомив

1 Загальний обсяг заміщення, який завдяки поставкам з Євросоюзу отримала Україна, склав 15 млрд куб. м газу (10 млрд куб. м – через Словаччину, 5 млрд куб. м – через Польщу та Угорщину), що замістило 60% російського газу, який Київ раніше отримував від «Газпрому».

2 Уряд запропонував «Газпрому» суто економічний підхід: в низький сезон (влітку) оплата дорівнювала 300 дол. США; у високий сезон (взимку) – 385 дол. (середня ціна – 340 дол. США). Інша схема пов'язувалась до спотового ринку в Європі (за мінусом транзиту), до фактичної квазігазової біржі і сплачувати так само за ринковою ціною.

3 *Медведев Д.* Россия и Украина: жизнь по новым правилам / Дмитрий Медведев // Независимая газета. – 2014. – 15 грудня.

журналістам, що на шляху з Благовещенська до столиці Монголії він «в літаку прямо накидав деякі міркування, можна сказати, деякий план дій»[1]. Невдовзі ці міркування назвуть «мирними ініціативами» президента Російської Федерації. Отже, «з метою припинення кровопролиття і стабілізації обстановки на південному сході України» В. Путін вважав, що «протиборчі сторони повинні негайно узгодити і скоординовано здійснити» наступні дії:

1) Припинити активні наступальні операції збройних сил, збройних формувань, ополчення південного сходу України на донецькому і луганському напрямках.

2) Відвести збройні підрозділи силових структур України на відстань, що виключає можливість обстрілу населених пунктів артилерією і всіма видами систем залпового вогню.

3) Передбачити здійснення повноцінного та об'єктивного міжнародного контролю за дотриманням умов припинення вогню і моніторингом обстановки у створюваній таким чином зоні безпеки.

4) Виключити застосування бойової авіації проти мирних громадян і населених пунктів в зоні конфлікту.

5) Організувати обмін осіб, що насильно утримуються, за формулою «всіх на всіх» без будь-яких попередніх умов.

6) Відкрити гуманітарні коридори для пересування біженців і доставки гуманітарних вантажів в міста та інші населені пункти Донбасу – Донецьку та Луганську області.

7) Забезпечити можливість спрямування у постраждалі населені пункти Донбасу ремонтних бригад для відновлення зруйнованих об'єктів соціальної та життєзабезпечувальної інфраструктури, надання допомоги їм у підготовці до зими.

Тож ключовим для кремлівського диктатора у цих пунках було домогтися від Києва виконання трьох основних вимог: припинення українцями наступу і відвід артилерії та систем залпового вогню; виключення застосування бойової авіації; відкриття «гуманітарних» коридорів для доставки з Росії «гуманітарних» вантажів.

«Остаточні домовленості, – резюмував В. Путін, – між владою Києва і південним сходом України могли б бути досягнуті і закріплені

1 *Путін В. (президент Російської Федерації)*. План дій щодо врегулювання відносин з Україною (за підсумками телефонної розмови з президентом України) (3 вересня 2014 р.) / Владімір Путін // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)03.putin.php.

в ході наміченої зустрічі контактної групи 5 вересня цього року»[1]. При цьому президент Росії окремо відзначив, що все, що було ним сказано, як і вищенаведена заява, були зроблені у розвиток його телефонної розмови з президентом України П. Порошенком. В. Путін також заявив, що «дуже розраховував» на підтримку його «ініціатив» керівництвом України і що вони будуть використані в роботі контактної групи для остаточного і всебічного врегулювання ситуації на сході України.

Попри такі ініціативи, західні держави вже не вірили у непричетність Москви до війни на Донбасі, а НАТО у спільній заяві Комісії «Україна–НАТО» на рівні глав держав та урядів від 4 вересня нагадало, що ніхто не забув і про анексію Криму[2].

5 вересня 2014 р. путінські «ініціативи» і порошенківський «мирний план» офіційно розглядала Тристороння контактна група, яка складалася з посла (ОБСЄ) Х. Тальявіні, другого президента України Л. Кучми, посла РФ в Україні М. Зурабова та «плюс два»: російські маріонетки і ватажки терористів О. Захарченко та І. Плотницький. У підсумку контактна група підписала Протокол, у якому «досягла розуміння щодо необхідності здійснення наступних кроків:

1. Забезпечити негайне двостороннє припинення застосування зброї.
2. Забезпечити моніторинг і верифікацію з боку ОБСЄ режиму незастосування зброї.
3. Провести децентралізацію влади, в т. ч. шляхом прийняття Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» (Закон про особливий статус).
4. Забезпечити постійно діючий моніторинг на українсько-російському кордоні і верифікацію з боку ОБСЄ із створенням зони безпеки у прикордонних районах України і РФ.
5. Безвідкладно звільнити усіх заручників і незаконно утримуваних осіб.
6. Прийняти закон про недопущення переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, котрі мали місце в окремих районах Донецької і Луганської областей України.
7. Продовжити інклюзивний загальнонаціональний діалог.
8. Прийняти заходи з покращення гуманітарної ситуації на Донбасі.

---

1 Там само.

2 Спільна заява Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів (4 вересня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)04.ukraine-nato.php.

9. Забезпечити проведення дочасних місцевих виборів у відповідності з Законом України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» (Закон про особливий статус).
10. Вивести незаконні збройні формування, військову техніку, а також бойовиків і найманців з території України.
11. Прийняти програму економічного відродження Донбаса і відновлення життєдіяльності регіону.
12. Надати гарантії особистої безпеки для учасників консультацій»[1].

Вже 16 вересня П. Порошенко подав до Верховної Ради проект Закону «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»[2].

Хронологія т. зв. «Мінського процесу», що апріорі являв собою дійство вихолощеної абсурдності, взаємної брехні та безперспективного політизованого фарсу, який насправді готувався як сцена у трясовині для пихатого самолюбства недалекого політика П. Порошенка й став геополітичною пасткою для української дипломатії, виглядає у загальних рисах так. За результатами проведених 1 вересня 2014 р. консультацій щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану президента України П. Порошенка[3] та ініціатив президента РФ В. Путіна[4], учасники Тристоронньої контактної групи підписали 5 вересня 2014 р. протокол, що містив 12 пунктів. Серед них три були особливо відзначні і йшлося у них про:

---

1 Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана президента Украины П. Порошенко и инициатив президента России В. Путина (5 вересня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)05.mirnyi_plan.php.

2 Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» / Подання президента України / Пояснювальна записка до Закону (16 вересня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(09)16.osoblyvyj_status.php.

3 Мирний план Президента України щодо врегулювання ситуації в східних регіонах України. 20 червня 2014 року // Президент України. Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/petroporoshenko-predstaviv-v-donbasi-mirnij-plan-z-vregulyu-33044.

4 План Путина по урегулированию конфликта на Украине. Представлен президентом России 3 сентября 2014 года в ходе общения с журналистами по итогам рабочего визита в Монголию // ТАСС. Информационное агентство Росии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tass.ru/info/1418600.

- забезпечення негайного двостороннього припинення застосування зброї;
- децентралізацію влади в Україні, в тому числі шляхом ухвалення закону «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» (Закон про особливий статус);
- негайне звільнення всіх заручників і незаконно утримуваних осіб та ін.[1]

19 вересня 2014 р. учасники Тристоронньої контактної групи підписали Меморандум на реалізацію протоколу від 5 вересня (тобто вищецитованого тут)[2]. У жовтні П. Порошенко і В. Путін зустрічалися у Мілані аби підтвердити те, що підписали, й узгодити, чи співвірно вони зрозуміли те, що було підписано (як не дивно, після цієї зустрічі в окремих районах Донецької і Луганської областей (ОРДЛО), тобто – в підросійських «ДНР» і «ЛНР», вже 2 листопада відбулися «вибори» голів цих псевдореспублік).

Після цього знову загострилися бої (в т. ч. за Донецький аеропорт). Тож президенти України і Росії знову зібралися для зустрічі, проте вже у «нормандському» і тристоронньому форматах, аби обговорити розроблений французами і німцями (й погоджений попередньо через канцлера ФРН А. Меркель з П. Порошенком і В. Путіним) черговий план дій. 12 лютого 2015 р. було погоджено спільну Декларацію на підтримку «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», підписаних учасниками «Тристоронньої контактної групи плюс 2» (так звана «Декларація чотирьох»).

У цій Декларації президент Росії В. Путін, президент України П. Порошенко, президент Франції Ф. Олланд і канцлер ФРН А. Меркель підтверджували повне дотримання суверенітету і територіальної цілісності України. Вони засвідчували тверде переконання в безальтернативності виключно мирного врегулювання й цілковиту готовність зробити будь-які можливі заходи як окремо, так і спільно з цією метою.

---

1 Протокол об итогах консультаций Трехстронней контактной группы, подписанный в Минске, 5 сентября 2014 // OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/Downloads/20140905_Minsk_Protokol.pdf.

2 Меморандум об исполнении Протокола по итогам консультаций Трехстронней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина // OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true.

У цьому контексті лідери схвалили Комплекс заходів по виконанню Мінських угод, прийнятих і підписаних у Мінську 12 лютого 2015 р. усіма, хто також підписав Мінський протокол від 5 вересня 2014 р. і Мінський меморандум від 19 вересня 2014 року.

Німеччина і Франція обіцялися надати технічну підтримку для відновлення сегмента банківської системи в порушених конфліктом районах, можливо, шляхом створення міжнародного механізму сприяння здійсненню соціальних виплат. Лідери поділяли переконання в тому, що зміцнення співпраці між Європейським Союзом, Україною і Росією буде сприяти врегулюванню цієї кризи. З цією метою вони підтримали продовження тристоронніх переговорів між ЄС, Україною і Росією з питань енергетики з тим, щоб здійснити кроки в розвитку «зимового газового пакету».

Вони також підтримали тристоронні переговори між ЄС, Україною та Росією з метою вироблення практичного вирішення питань, що викликали стурбованість Росії, в зв'язку з виконанням Угоди щодо Глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Лідери задекларували, що вони як і раніше залишилися прихильними до ідеї створення спільного гуманітарного та економічного простору від Атлантики до Тихого океану на основі повної поваги міжнародного права і принципів ОБСЄ. В. Путін, П. Порошенко, Ф. Олланд та А. Меркель запевнили, що будуть і надалі віддані виконанню Мінських угод. З цією метою вони домовилися про створення контрольного механізму в «нормандському форматі», який мав би проводити зустрічі з регулярною періодичністю, як правило, на рівні старших посадових осіб, що представляли б Міністерства закордонних справ[1].

Із тексту (і підтексту) «Комплексу заходів...» яскраво видно і чітко простежується його цілковитий антиукраїнський і державоруйницький зміст, який суперечив Конституції України, абсолютно не сприяв національній безпеці України і не забезпечував територільну цілісність та державний суверенітет України, а відтак – не відповідав життєвим інтересам української нації!

---

1 Декларация Президента Российской Федерации, Президента Украины, Президента Французской Республики и Канцлера Федеративной Республики Германия в поддержку Комплекса мер по выполнению Минских соглашений, принятых 12 февраля 2015 года // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(02)12.minsk2.php.

У документі, перш за все, визначалося, що починаючи з 00 год. 00 хв (за київським часом) 15 лютого 2015 р. розпочнеться «негайне і всеосяжне припинення вогню в окремих районах Донецької та Луганської областей України і його суворе виконання» (п. 1)[1]. З цією метою, згідно з п. 2, мало б відбутися відведення всього важкого озброєння обома сторонами на рівні відстані з метою створення зони безпеки шириною мінімум 50 км один від одного для артилерійських систем калібром 100 мм і більше, зони безпеки шириною 70 км для РСЗВ і шириною 140 км для РСЗВ «Торнадо-С», «Ураган», «Смерч» і тактичних ракетних систем «Точка» («Точка У»):

- для українських військ: від фактичної лінії зіткнення;
- для збройних формувань окремих районів Донецької та Луганської областей України: від лінії зіткнення згідно з Мінським меморандумом від 19 вересня 2014 року.

Відведення вищепереліченого важкого озброєння мало розпочатися не пізніше другого дня після припинення вогню і завершитися протягом 14 днів, а сприяти цьому процесу мусило б ОБСЄ за підтримки Тристоронньої контактної групи.

Сторони зобов'язувалися забезпечити ефективний моніторинг і верифікацію режиму припинення вогню та відведення важкого озброєння з боку ОБСЄ з першого дня відводу, із застосуванням всіх необхідних технічних засобів, включаючи супутники, БПЛА, радіолокаційні системи та ін.

За п. 4 «Комплексу заходів...», у перший день після відводу супротивники повинні були почати діалог щодо модальності проведення місцевих виборів відповідно до українського законодавства і Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», а також про майбутній режим цих районів на підставі зазначеного закону. Офіційний же Київ мав негайно, не пізніше 30 днів з дати підписання даного документа, прийняти постанову Верховної Ради України із зазначенням території, на яку поширюється особливий режим відповідно до Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» на основі лінії, встановленої в Мінському меморандумі від 19 вересня 2014 р.

1 Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод (Тристороння контактна група з врегулювання ситуації в Україні за підсумками переговорів у Мінську), 12 лютого 2015 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(02)12.minsk.php.

Сторони також повинні були, згідно з пп. 5–8, забезпечити:

- помилування і амністію шляхом введення в силу закону, що забороняє переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України;
- звільнення і обмін всіх заручників і незаконно утримуваних осіб на основі принципу «всіх на всіх» (цей процес мав бути завершений найпізніше на п'ятий день після відводу);
- забезпечити безпечний доступ, доставку, зберігання і розподіл гуманітарної допомоги нужденним на основі міжнародного механізму;
- визначення модальностей повного відновлення соціально-економічних зв'язків, включаючи соціальні перекази, такі як виплата пенсій та інші виплати (надходження і доходи, своєчасна оплата всіх комунальних рахунків, відновлення оподаткування в рамках правового поля України). У цих цілях Україна мала відновити управління сегментом своєї банківської системи в районах, де був «конфлікт», і, можливо, був би створений міжнародний механізм для полегшення таких переказів.

Передбачалося (за п. 9) відновлення повного контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту, яке мало розпочатися в перший день після місцевих виборів і завершитися після всеосяжного політичного врегулювання (місцеві вибори в окремих районах Донецької та Луганської областей на підставі Закону України та конституційна реформа) до кінця 2015 р. за умови виконання пункту 11 – в консультаціях і за погодженням з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в рамках Тристоронньої контактної групи.

Також (за п. 10) мало відбутися виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України під спостереженням ОБСЄ та роззброєння всіх незаконних груп.

Україна зобов'язувалася (п. 11) провести конституційну реформу з набуттям чинності до кінця 2015 р. нової Конституції, яка передбачала би ключовим елементом децентралізацію (з урахуванням особливостей окремих районів Донецької та Луганської областей, узгоджених з представниками цих районів), а також прийняти постійне законодавство про особливий статус окремих районів Донецької та Луганської областей відповідно до заходів, зазначеними в примітці, до кінця 2015 року.

Ці заходи (примітка до п. 11), відповідно до Закону «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» мусили би включати у собі наступне:

- звільнення від покарання, переслідування і дискримінації осіб, пов'язаних з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей;
- право на мовне самовизначення;
- участь органів місцевого самоврядування у призначенні голів органів прокуратури та судів в окремих районах Донецької та Луганської областей;
- можливість для центральних органів виконавчої влади укладати з відповідними органами місцевого самоврядування угоди щодо економічного, соціального та культурного розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей;
- держава мала надати підтримку соціально-економічного розвитку окремим районам Донецької та Луганської областей;
- сприяння з боку центральних органів влади транскордонного співробітництва в окремих районах Донецької та Луганської областей з регіонами Російської Федерації;
- створення загонів народної міліції за рішенням місцевих рад з метою підтримання громадського порядку в окремих районах Донецької та Луганської областей;
- повноваження депутатів місцевих рад та посадових осіб, обраних на дострокових виборах, призначених Верховною Радою України цим законом, не можуть бути достроково припинені.

На підставі Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» питання, що стосувалися б місцевих виборів, мали би обговорюватися і узгоджуватися з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в рамках Тристоронньої контактної групи. Вибори ж передбачалося провести з дотриманням відповідних стандартів ОБСЄ при моніторингу з боку БДІПЛ ОБСЄ.

Останній, 13-й пункт «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», вказував на потребу інтенсифікувати діяльність Тристоронньої контактної групи, у тому числі шляхом створення робочих груп щодо виконання відповідних аспектів Мінських угод. Вони ж мали відображати склад Тристоронньої контактної групи.

Документ підписали учасники Тристоронньої контактної групи: посол Хайді Тальявіні, другий президент України Л. Д. Кучма,

посол Російської Федерації в Україні М. Ю. Зурабов, а також О. В. Захарченко та І. В. Плотницький (путінські маріонетки-очільники терористично-колаборантських анклавів «ДНР» та «ЛНР» відповідно)[1].

17 лютого Рада Безпеки ООН схвалила «Комплекс заходів...», вітала Декларацію «чотирьох», закликала всі сторони забезпечити повне виконання «Комплексу заходів...», включно з всеосяжним припиненням вогню, постановила «продовжити займатися цим питанням»[2].

Отже, на 00 годин 00 хвилин 15 лютого 2015 р. на сході України мало відбутися повне припинення вогню...

Запеклі бої почалися вже з 16 лютого... 17 лютого Дебальцеве, яке згідно з Мінськими угодами мало залишатися на українському боці лінії розмежування, було оточене. Президент П. Порошенко, до речі, наступного дня факт оточення заперечив і заявив, що 80% особового складу українських військ разом із технікою планово виведені з міста[3]. Насправді ж за два дні у «Дебальцевському казані» загинули сотні українських воїнів, які вели запеклі бої із супротивником (в тому числі й з кадровими військовими ЗС РФ), який мав перевагу у живій силі в 5–7 разів![4]

Так само увесь час подальшого тривання цього «Мінського процесу» жоден папір, підписаний під час нього, жодний його рядок і літера цього рядка були нічого не вартими!

Тим не менш і президент, і прем'єр-міністр України безоглядно прагли втілити ті т. зв. Мінські домовленості в життя. А. Яценюк,

---

1 Там само.

2 Резолюция 2202 (2015), принятая Советом безопасности на его 7384-м заседании 17 февраля 2015 года // Организация объединенных наций. Совет Безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/043/74/PDF/N1504374.pdf?OpenElement.

3 Оточення Дебальцевого не було, 80% українських військових вийшли зі зброєю і технікою – Порошенко // Незалежне бюро новин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbnews.com.ua/ua/ news/143663/.

4 Бірюков повідомив про загибель майже 3 тисяч бойовиків в районі Дебальцевого // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/20/7059287/0; Посол США: Під Дебальцевим – російські танки, на кордоні – зброя для бойовиків // Українська правда. – 2015. – 14 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/14/7058532/; Усі ключові військові успіхи бойовиків в Україні забезпечила російська армія – доповідь Нємцова // УНІАН. – 2015. – 12 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/1076935-usi-klyuchovi-viyskoviuspihi-boyovikiv-v-ukrajini-zabezpechila-rosiyska-armiya-dopovidnemtsova.html.

зокрема у грудні 2014 р. переконував німецьких журналістів, що деескалація ситуації на сході України необхідна і здійснити її можливо лише на базі Мінських домовленостей. «Я скептично ставлюся до угод із Росією, але нічого іншого на порядку денному в нас немає, – вважав голова українського уряду. – Росія підтримала і підписала їх. Згідно з Мінськими домовленостями, всі російські війська мають бути відведені. Зі свого боку, ми пообіцяли надати Донбасу спеціальний статус та ухвалили закон про амністію. Мінські домовленості також передбачають, що Київ контролює кордон. [...] Вільні вибори, аби обрати законну місцеву владу, як це передбачено Мінськими домовленостями. Потім нам потрібні міжнародні донори для відбудови нашої інфраструктури. Ця стратегія може бути успішною тільки якщо Росія повністю вийде з України. Чи вірю я, що Росія це зробить? Ні, тому що Путін хоче зберегти ці території; він хоче контролювати нас. За зачиненими дверима ми вже давно думаємо про стратегію виходу для Росії. Зрозуміло, що Путін повинен знайти спосіб зберегти обличчя»[1].

Власне, сам В. Путін також переймався відмиванням від кривавих плям свого політичного іміджу на словах, водночас справами щоденними руйнуючи й демонізуючи його. Як і П. Порошенко з А. Яценюком, президент Росії вважав їх важливими й на словах теж виступав за їх виконання. «По-перше, – глаголив він на великій прес-конференції у Москві 18 грудня 2014 р., – я був одним з ініціаторів самої зустрічі в Мінську разом з Петром Олексійовичем Порошенком. Безумовно, Президент України, звичайно, хоче врегулювання, і у мене немає сумнівів в тому, що він прагне до цього. Але він там не один. Ми зараз чуємо вже заяви інших посадових осіб про те, що потрібно там мало не воювати до кінця, що все може привести до якогось загальноконтинентальної кризи. Ми чуємо багато войовничих заяв. Думаю, що Президент Порошенко налаштований все-таки на врегулювання, але потрібні конкретні дії, потрібні кроки»[2].

---

1 *Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister)*: Putin 'Needs New Annexations' (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult) / Arseniy Yatsenyuk // Der Spiegel. – 2014. – 20.XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm.

2 *Путин В. (президент Российской Федерации)*. Большая пресс-конференция (Москва, 18 декабря 2014 г.) / Владимир Путин // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(12)18.putin.php.

При цьому кремлівський володар звинувачував у зриві тих домовленностей саме київську владу. Чого прагнув В. Путін перш за усе, він висловлював у своїх претензіях Києву: «Була домовленість про те, що буде прийнято закон про амністію. Де він? Нам весь час говорять про те, що був прийнятий закон про особливий статус. Але він не міг діяти, цей закон, розумієте ви чи ні? Тому що закон міг вступити в силу і реально почати працювати тільки тоді, коли був би прийнятий інший акт щодо цієї розділової лінії, а він так і не був прийнятий. Тому потрібно припинити займатися компіляцією. Потрібно зрозуміти, що якщо Україна хоче відновити мир, спокій і територіальну цілісність, то потрібно поважати людей, які проживають на окремих територіях країни, а поважаючи, вести з ними прямий, відкритий, чесний політичний діалог, саме політичний, і припинити тиск. Сподіваюся, що в кінці кінців цим шляхом все і підуть»[1].

Утім, президент Росії, звісно ж, ані словом з вуст ніколи не обмовлявся про те, що так і не полишав своїх намірів та прагнень знищити Україну як державу. Інакше як пояснити наявність розробленого у штабі Західного військового округу Збройних сил РФ (м. Санкт-Петербург) цілком таємного плану захоплення Росією Лівобережної України від 8–9 квітня 2015 р. під назвою «Доповідь рішення на застосування угруповання військ «Північ» у спеціальній операції». Так, зокрема, у документі у якості супротивника зазначені саме Збройні сили України, а зона проведення АТО вказана як така, що перебуває «у смузі дії угруповання військ «Північ»[2]. Оцінюючи супротивника росіяни дійшли висновку, що в зоні проведення АТО українське військове угруповання нараховувало на той час: батальйонів – до 46, в тому числі: БТГр – 29, окремих батальйонів – 17, особовий склад ЗСУ – до 36 тисяч (в тому числі 28 тис. осіб у бойових підрозділах). З них:

- Сектор «А» – 15 батальйонів: БТГр – 10: ОМпБ – 4: БСпП – 1[3];
- Сектор «С» – 13 батальйонів: БТГр – 7: ОМпБ – 6;
- Сектор «Б» – 18 батальйонів: БТГр – 12: ОМпБ – 6.

---

1 Там само.

2 План захоплення Росією Лівобережної України («Доклад решения на применение группировки войск «Север» в специальной операции»; «Пояснительная записка к решению на применение группировки войск «Север»; 8–9 апреля 2015 г., Санкт-Петербург, штаб Западного военного округа) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(04)08.capture_plan.php.

3 БТГр – батальйонна тактична група; ОМпБ – окремий мотопіхотний батальйон; БСпП – батальйон спеціального призначення.

З них: на передньому краї – батальйонів – до 42, в тому числі БТГр – 25, окремих батальйонів – 17, особового складу – до 22 тисяч[1].

Також зауважувалося, що у зоні відповідальності угруповання «Північ» до виконання найближчого завдання супротивник може задіяти до семи батальйонів і танкову роту, а до рубежа виконання подальшої задачі – до чотирьох батальйонів ЗСУ і двох батальйонів Нацгвардії. З метою ж зниження темпів наступу російських військ ними передбачалося, що українці можуть активно задіяти на маршрутах їх просування ДРГ зі складу підрозділів спеціального призначення і національної гвардії з засад і рейдовими діями[2]. Далі ж моделювалися сценарії наступу російських військ і оборонні дії українських із детальним описом місцевості та переліком задіяння конкретних бойових підрозділів ЗСУ.

Серед сильних сторін українських військ росіяни відмічали: ефективну розвідку, що дозволятиме оперативно відстежувати висування їхніх військ; знання місцевості на театрі бойових дій; досвід ведення бойових дій; підготовлені позиції для розгортання бронетехніки, артилерії та реактивних систем залпового вогню (ЗСЗВ). Серед слабких: наявність в районах бойових дій значної чисельності населення, що підтримують дії ЗС РФ і підрозділів народного ополчення; різнорідність українського угруповання і відповідно різний рівень підготовки при сумісних діях; низькі можливості з організації ешелонізованої системи ППО, недостатні практичні навички більшості підрозділів ППО у бойовому застосуванні; відсутність можливості надання у повному об'ємі авіаційної підтримки підрозділам суходільних військ (недостатня кількість штурмової авіації).

Критично важливими об'єктами, захоплення (знищення) яких значною мірою могло завадити (зірвати) плани супротивника і

---

1 В угруповання було в наявності: танків – до 340, ББМ – 1420, Ор ПА і М – до 600, РСЗО – бл. 130, бойових літаків – 36 (на летовищах: Миргород – 10 Міг-29, Чугуєв – 10 МіГ-29, Васильків – 16 МіГ-29), транспортних літаків – 12, гвинтокрилів АА – 36 (по п'ять гвинтокрилів в районі штабу АТО і штабів секторів, крім того гвинтокрили базувалися в районів місць дислокації аеромобільних і десантних підрозділів 25 овпбр (Гвардійське), 79 оаембр (Камиш-Зоря), 95 оаембр (Слов'янськ), 80 оаембр (Старобільськ). Тактичний резерв угруповання нараховував – ЗС 5900, батальйонів – до семи (80, 81, 95 оаербр, 25, 79 опдбр, до двох БТГр 93 омбр), танків – 15, ББМ – 50, ор.ПА і М – 90, РСЗО – 25, МВС – 60 осіб, СБУ – 130 осіб.

2 Для цього здатні були до задіяння до 40 ДРГ (загін у складі 3 оп СпП – до 200 осіб і Нацгвардії – до 300 осіб) в районах Чапаєво, Котельва, Першотравенськ, Караван, Лозова, Орелька, Василівка, Перещепино, Зачепилівка,Первомайський, Карлівка.

сприяти виконанню задач угруповання «Північ» мали би бути: пускові установки (ПУ) в районах Краматорськ, Артемівськ, Зелений Гай, Дубівка, Миколаївка, Краснопавлівка (на бар'єрному рубіжі Дніпро–Донбас); опорний пункт в зоні дії: Великі Новосілки; мости на бар'єрних рубіжах; ракетні підрозділи на стартових позиціях в районі Краматорська; зосередження техніки, ор. ПА, РСЗВ в районах: Гвардійське, Черкаське; бойові літаки на летовищах Чугуїв, Миргород; підрозділи ППО на стартових позиція в районі Дніпропетровськ (Гвардійське), Харків (М. Рогань, Руська Лозова), Київ (Біла Церква, Золотоноша).

Виходячи з аналізу військово-політичного становища, складу і стану військ (сил) угруповання і поставлених задач, передбачалося основні зусилля російського наступального удару зосередити на напрямку Донське, Богодухов, Київ, шляхи головних ударів: Донське, Богодухов, інший в напрямку Донське, Дніпропетровськ (Дніпро). Операція мала б (має) бути здійснена із залученням усіх видів і родів військ РФ й проведена протягом 14 діб.

Утриманням важливіших районів і пунктів опору передбачалося створити зони безпеки з метою недопущення висування українських військ з західних областей країни і забезпечення матеріально-технічного забезпечення підрозділів угруповання:

- зону № 1: Золочев, Половка, Охтирка, Котельва, Полтава, Кобеляки, Світлогорське, Новомосковськ, Красноград, Коломак, Богодухів;
- зону № 2: Калита, Лебедівка, Бортничі, Лепляво, Чапаївка, Липове, Власівка, Оржиця, Гребінка, Згурівка.

В інформаційному протиборстві ставилися цілі:

- переконати супротивника у тому, що бойові дії ведуть підрозділи ополчення ДНР і ЛНР;
- деморалізація підрозділів ЗСУ для дезертирства, сдачі в полон чи залишення позицій;
- показ звірств і жорстокості українських ЗС щодо мирного населення;
- внесення розколу в європейсько-американські та українсько-американські взаємини;
- визначеними групами суходольного призначення, переодягненими у форму з шевронами Національної гвардії України, імітувати здійснення диверсій на території ДНР і ЛНР із широким висвітленням в ЗМІ та в мережі Інтернет.

З метою обману і прихованості росіяни намагатимуться:

- демонстративними діями в районах південніше Брянська та Клинців відволікти частину сил супротивника і розпорошити його увагу;
- при виконанні найближчої задачі переконати супротивника в обмеженності мети наступу захопленням Луганської області;
- при перевезеннях і здійсненні маршів змінити конфігурацію ПУ ОТР (ТР) і РСЗВ;
- марші, завантаження і розвантаження ешелонів здійснювати у нічний час;
- вантаження БТГр Балтійського флоту здійснювати під легендою участі у навчаннях Північного флоту.

Об'єднане угруповання військ «Північ», що захоплювало б Лівобережну Україну мусило мати у своєму складі:

- Угрупування військ «Полтава» (до закінчення сьомого дня операції завершити ізоляцію району бойових дій, взяти під контроль територію Харківської та Дніпропетровської областей, забезпечити зайняття висхідних районів для наступу підрозділами другого ешелону і виконати подальшу задачу угрупування)[1];
- Угрупування військ «Київ» (до кінця п'ятнадцятого дня завершити блокування супротивника на території Лівобережної України і взяти під контроль Сумську, Полтавську, Чернігівську і частину Київської областей)[2];
- Угрупування ракетних військ[3];
- Угрупування військ ППО[4];
- Угрупування авіації:

---

1 У складі: Перший ешелон – три бригади (БТГр-7): 1 бригада (15 омсбр (2 БТГр) ЦВО); 2 бригада (зведена, БТГр 138 омсбр 6А; БТГр 32 омсбр ЦВО); 3 бригада (зведена, БТГр 200 омсбр СФ; БТГр 79 омсбр БФ); Угрупування з'єднань і частин розвідки – два загони СпН; Угруповання РВіА – реадн. (без 2-х батр) 79 реабр; адн (без батр), адн 288 абр; Угруповання інженерних військ у складі понр, ір 45 оібр; Резерв – 6 отбр.

2 У складі: Перший ешелон – одна бригада і дві полкові групи (БТГр-8); 1 бригада (31 одшбр (БЕГр-2); 2 полкова група 106 вдд (БТГр 137 пдп, 51 пдп 106 вдд); 3 полкова група 76 дшд (БЕГр 104, 234 дшп 76 дшд); Угрупування з'єднань і частин розвідки – три загони СпН; Угрупування РВіА – реадн (без 2-х батр) 79 реабр; адн (без батр) 9 абр; адн 244 абр БФ; Угрупування інженерних військ у складі понр, ір 45 оібр (після виконання найближчої задачі); Резерв – БТГр від 11 одшбр, 56 одшбр.

3 У складі: 1,2 рдн 448 рбр.

4 У складі: 1018 КП ПВОіА, зрдн 49 зрбр, 53 зрбр (КП, зрдн-2), зрбатр 1117 зрп 2 мед 1 ТА.

- винищувальна авіація[1];
- оперативно-тактична авіація[2];
- розвідувальна авіація[3];
- армійська авіація[4];

- Угрупування РЕБ (радіоелектронної боротьби)[5];
- Угрупування сил і засобів матеріально-технічного забезпечення[6];
- Угрупування для визначення оманливих районів зосередження військ[7].

Цей план повномасштабного нападу на материкову територію України й окупації її лівобережної частини було розроблено підлеглими командуючого військами Західного військового округу генерал-полковника А. Сідорова та начальника штабу Західного військового округу генера-лейтенанта В. Астапова[8]. Цілком вірогідно, що великі військові навчання, які здійснювали Збройні сили РФ вздовж північного кордону України з Росією були нічим іншим як відпрацюванням за умов, максимально набрижених до бойових, вищевказаної спецоперації з вторгнення.

Вочевидь, що такі наміри не відкинуті Кремлем, а тимчасово відтерміновані до поки російська дипломатія досягає своїх поточних цілей, а Росія (зі згоди Заходу) зберігає за собою анексований Крим і успішно перетворює окуповані нею частини Донбасу на «сіру зону», що завдяки т. зв. Мінським домовленностям має стати тягарем і зашморгом на шиї економіки України та перетворитися на хронічну злоякісну виразку її адміністративно-політичної системи й своїми метостазами руйнувати український державний організм.

---

1 У складі: 6 СУ-27 159 іап аер. Курськ, 4 МіГ-31 790 іап аер. Бутурліновка.

2 У складі: 6 СУ-34 47 сап аер. Курськ, 6 СУ-34 47 сап аер. Бутурліновка.

3 У складі: 2 СУ-24 мр 4 оер аер. Бутурліновка.

4 У складі: 12 Мі-8, 5 Мі-24, Мі-8 сів 549 АвБ аер. Валуйки; 7 Мі-24, 12 Мі-8, Мі-8 ппа 378 АвБ аер. Курськ; 2 Мі-28, 2 Ка-52, 4 Мі-8, Мі-26 15 бр АА аер. Міллєрово.

5 У складі: зведена група РЕБ з ППД 16 обр РЕБ, МГ РЕБ від 16 обр РЕБ, МГ РЕБ 328 об РЕБ 1 К ВПС і ППО, МГ РЕБ у кожній БТГр.

6 Тактична група від 51, 69 брМТЗ.

7 У складі: дві БТГр від 1 ТА.

8 План захоплення Росією Лівобережної України («Доклад решения на применение группировки войск «Север» в специальной операции»; «Пояснительная записка к решению на применение группировки войск «Север»; 8–9 апреля 2015 г., Санкт-Петербург, штаб Западного военного округа) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(04)08.capture_plan.php.

Станом на осінь 2016 р. Крим все ще залишався окупованим (тимчасово) військами Російської Федерації[1], а на сході України тривала «квола» війна з російськими загарбниками. Українські території, окуповані Росією в Криму та на Донбасі, становлять близько 44 тис. кв. кілометрів. Протягом 2014–2015 рр. більш ніж 8 тис. українців, з яких близько 6 тис. мирних мешканців, загинули від рук терористів і окупантів на Донбасі, а більше 1.5 млн жителів Донбасу були змушені покинути свої будинки і переїхати в інші безпечні регіони України[2].

Чергове тимчасове псевдоперемир'я було укладене 20 вересня 2016 р. підписанням Рамкового рішення Тристоронньої контактної групи про розведення сил і засобів[3]. То була спроба втілити у життя (так би мовити – імплементувати) мертвонароджені «мирні плани»

---

1 Невеличка, проте показова довідка: у січні–лютому 2015 р. Україна здійснила постачання на окуповану територію Криму товарів на 96,5 млн доларів США. Відповідні дані було наведено на сайті Державної служби статистики. Водночас, з території Криму на материкову частину України надійшло товарів на суму 4 млн доларів. З 27 вересня 2014 р. і до кінця лютого 2015 р. на територію анексованого півострова були ввезені товари загальною вартістю 526 млн 339 тис. доларів США. Зокрема, у 2014 році – на суму 430 млн 511 тис. доларів США.

2 *Порошенко П. (Президент України).* Виступ на загальних дебатах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (29 вересня 2015 р.) / Петро Порошенко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(09)29.poroshenko-oon.php.

3 Переговори в Мінську вела Тристороння контактна група (ТКГ) з представників України (другий президент України Л. Кучма), Росії (від початку до квітня 2015 року – посол РФ в Україні М. Зурабов, з квітня 2015 р. – екс-посол Росії в Сирії А. Кульмухаметов, з 26 грудня 2015 р. – екс-голова Держдуми РФ Б. Гризлов) та ОБСЄ (з 8 червня 2014 р. по червень 2015 р. – посол Г. Тальявіні, з червня 2015 р. – М. Сайдік), а також О. Захарченко та І. Плотницький (статус цих двох осіб в документах не було визначено, вони – очільники невизнаних утворень «ДНР» та «ЛНР», які з боку України кваліфікуються як терористичні організації; на їх участі в переговорах наполягає РФ). Тобто, переговори ведуться та узгоджені документи підписуються у форматі «Тристороння контактна група плюс 2». При цьому українська сторона розглядає участь представника Росії як учасниці конфлікту. Російська сторона ж всіляко заперечує свою причетність до збройного протистояння і наполягає на тому, що конфлікт і домовленості щодо його врегулювання є справою самої України. У рамках Мінського переговорного процесу працюють також чотири робочих підгрупи: з питань безпеки, політики, економіки та соціальних. Напрацювання «Тристоронньої контактної групи плюс 2» періодично обговорюють лідери України, Німеччини, Франції та Росії. Їх зустрічі й переговори з питань вирішення збройного конфлікту на Донбасі отримали назву «Нормандський формат» (за місцем першої такої зустрічі 6 червня 2014 р. в містечку Бенувіль у Нормандії – північно-французькому регіоні). У вересні було створено також робочу групу спільного Центру з контролю і координації питань припинення вогню і поетапної стабілізації лінії розмежування сторін на сході України, до якої увійшли представники України, моніторингова група ОБСЄ та російські військовослужбовці.

президента України П. Порошенка та оманливі «ініціативи» президента Росії В. Путіна від 5 вересня 2014 р., а також безплідні «Меморандум про виконання положень Протоколу» від 19 вересня 2014 р. та «Комплекс заходів по виконанню Мінських угод» від 12 лютого 2015 року[1].

Відповідь України на догоду вимогам «Мінського протоколу» та «Комплексу заходів...» щодо нього була втілена у Законі України «Про внесення зміни до статті 10 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»» (№ 256-VIII, 17.III.2015) (16 вересня 2014 р. / 17 березня 2015 р.). Наведу лише дещо із змісту вищезгаданого закону:

Згідно із Законом (ст. 1) тимчасово, на три роки з дня набрання цим Законом чинності, запроваджувався особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей, до яких належали райони, міста, селища, села, що визначалися рішенням Верховної Ради України (далі – окремі райони Донецької та Луганської обл.). Законодавство України в цих окремих районах Донецької та Луганської обл. на період дії особливого порядку місцевого самоврядування діяло би з урахуванням особливостей, визначених цим Законом (ст. 2). А саме: в окремих районах Донецької та Луганської обл. рішенням міських, селищних, сільських рад створювалися б загони «народної міліції», на які покладається реалізація завдання з охорони громадського порядку в населених пунктах цих районів (ст. 9). Координація діяльності цих загонів «народної міліції з охорони громадського порядку» в населених пунктах здійснювалася б відповідним сільським, селищним, міським головою. Загони «народної міліції» утворювалися б на добровільних засадах із числа громадян України, які постійно проживають у відповідних населених пунктах окремих районів Донецької та Луганської областей тощо.

По суті, цим Законом пропонувалося (і пропонується) легалізувати й увести в правове поле України путінських бойовиків та проросійських запроданців усіх рівнів влади терористичних анклавів т. зв. «ДНР» і «ЛНР». От для чого, крім інших мотивів, намагалися (і намагатимуться), зокрема й президент П. Порошенко, змінити Конституцію й нав'язати Україні так звану децентралізацію, амністію, самоврядування тощо. В. Путін цього прагне, та й А. Меркель з

1 Рамочное решение Трехсторонней контактной группы о разведении сил и средств // Офіційний веб-сайт Координатора проектів ОБСЄ в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osce.org/ru/cio/266271?download=true (20.09.2016).

Ф. Олландом були, ніби, й не проти... Не незаперечував цьому зрештою й П. Порошенко. Проти був, є і буде український народ!

Але що ж то за «мінський шлях», що то за «Комплекс заходів...» і яке їхнє правове підґрунтя? Ніяке! Як не мають ніякої юридичної і практичної сили й так звані «Мінські домовленості»! По факту їхня договірна основа – воля сторін. Однак вони не є актами національного чи міжнародного права. За договірною суттю – це декларації намірів, за формулюваннями – імперативні вимоги. Окремі з цих вимог суперечать одна одній, а неточності їхніх формулювань дозволяли кожній зі сторін конфлікту довільно трактувати усе, що було надруковано на тій макулатурі, яка не мала жодної юридично-правової підстави, ваги і сили.

Чи, можливо, оті «Мінські домовленності» були лише ширмою для сепаратних переговорів, за лаштунками якої велися торги-перемовини з таємними особистими домовленостями окремих, не таких вже й невідомих, політичних персонажів? Виглядає досить дивною швидка, практично миттєва, відмова П. Порошенка та його політичної команди як від Будапештського формату, так і від Женевського чи будь-якого іншого, в рамках яких до перемовної групи були б залучені США[1], Британія та Євросоюз. Натомість було зроблено безальтернативну ставку на формат з дорадництвом лояльних Кремлю Франції й

1 Сполучені Штати виділили $ 2 млрд кредитних гарантій і майже $ 760 млн на безпеку, програмну та технічну допомогу Україні від кінця режиму В. Януковича в 2014 році. У 2015 р., за словами віце-президента США Д. Байдена, Україна отримала загальну фінансову допомогу на 25 млрд дол. І ще плюс 84 млн доларів. Це була, зокрема, гуманітарна допомога для біженців, а саме: 30 вересня 2015 р. Сполучені Штати оголосили про надання додаткових 7,5 млн дол. в рамках життєво необхідної гуманітарної допомоги «для постраждалих внаслідок конфлікту в Україні». Разом з цією допомогою загальна сума гуманітарної допомоги США Україні від початку «кризи» становить 69 млн дол. США 16 жовтня 2015 р. США оголосили про надання ще 15 млн дол. додаткової гуманітарної допомоги Україні. А ще США виділили пряму фінансову допомогу на озброєння України у сумі в 300 млн дол. США. У грудні 2015 р., після консультацій із Конгресом, Білий Дім планував виділити приблизно $ 190 млн нової допомоги на підтримку масштабної програми реформ в Україні. Американці щиро сподівалися, що цей широкий пакет допоможе Україні: посилити боротьбу з корупцією через реформу правоохоронної системи і системи правосуддя; залучити інвестиції завдяки спрощенню правил і прозорій приватизації державних підприємств; активізувати економічне зростання через поліпшення торговельного потенціалу і доступ до капіталу для малих і середніх підприємств; зміцнити енергетичну безпеку за рахунок підвищення ефективності, прозорості та стійкості в енергетичному секторі; створити довгостроковий демократичний фундамент шляхом конституційних реформ і реформування державного управління у ключових галузях.

Німеччини у панцирі так званих Мінських домовленостей, де Росію вмовляють безсила ОБСЄ і проросійські колаборанти-убивці українців. І яким чином одним із уповноважених представників української делегації у Мінську став В. Медведчук – відвертий українофоб і кум В. Путіна?

У жовтні 2016 р. в рамках «Нормандського формату» у Берліні було заявлено про потребу розробки нової дорожньої карти для реалізації Мінських домовленостей. Вочевидь ця карта буде не дорожня, а – порожня. Порожня карта від нормандських гравців у наперстки. Розігруватиметься ціла держава – Україна! Гравці критимуть «мінським» і «зобов'язами» не виходити з гри й не міняти її учасників та колоду. При цьому шулеритимуть усі, а дехто й блефуватиме... Але хто гратиме за Україну і з Україною?..

Разом з тим виникає питання: чи можна вести перемовини з міжнародним злочинцем – В. Путіним? Чи варто вірити у «мирні» ініціативи Росії після десятиріч оман, брехні, убивств, порушень міжнародного права, анексій чужих теренів і кривавих війн тощо! Якось після агресії Кремля проти України В. Путін заявив в інтерв'ю німецькому телеканалу ARD в листопаді 2014 р.: «Коли ми чуємо претензії з приводу того, що Росія порушила міжнародне право, то нічого, окрім здивування, у мене це не викликає».

Нагадаю, що сучасне визначення поняття «агресія» було сформульоване ще у Лондонській конвенції, ухваленій 3–5 липня 1933 р. під егідою Ліги Націй 12-ма державами, зокрема СРСР – ініціатором і автором проекту тексту документа (правонаступником якого є Російська Федерація). Це міжнародний договір, що накладає на його підписантів конкретні міжнародно-правові зобов'язання. У його тексті визначено п'ять критеріїв агресії.

Конвенцією, зокрема, передбачено, що «нападником/агресором у міжнародному конфлікті буде визнано державу, яка першою здійснить одну з таких дій: оголосить війну іншій державі; вторгнеться за допомогою власних ЗС, навіть без оголошення війни, на територію іншої держави; нападе своїми сухопутними, морськими чи повітряними силами, навіть без оголошення війни, на територію судна чи повітряного судна іншої держави; піддасть морській блокаді береги або порти іншої держави; надасть підтримку збройним бандам, які, будучи сформованими на її території, вторгнуться на територію іншої держави, або відмовиться, незважаючи на вимогу країни, проти якої здійснено вторгнення, ужити на власній території всіх залежних від

неї заходів для позбавлення згаданих злочинців усілякої допомоги чи заступництва»[1]. При цьому додавалося, що «жодне політичне, військове, економічне чи інше міркування не може бути вибаченням чи виправданням агресії» [2]. Конвенція 1933 р. є безтерміновою та чинною нині для держав, що її підписали, та їхніх правонаступників/продовжувачів, зокрема й для Російської Федерації[3].

Ознаки і характеристики акту та поняття «агресія» чітко визначаються Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), яку було ухвалено 14 грудня 1974 року. У Резолюції, зокрема, зазначається, що «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави...»[4]. У ст. 3 вказаного документа наголошено на тому, що: «Будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни... кваліфікуватиметься як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил (ЗС) держави на територію іншої держави, анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини; б) бомбардування... або застосування... зброї державою проти території іншої держави; в) блокада портів або берегів держави ЗС іншої держави; г) напад ЗС держави на суходільні, морські чи повітряні сили... іншої держави; ґ) застосування ЗС однієї держави, що перебувають на території іншої, за угодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених в угоді...; д) засилання державою... збройних банд... або найманців... проти іншої держави...»[5].

Крім того, 14 листопада 2016 р. Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі оприлюднила свій Звіт про дії з попереднього розслідування щодо Справи «Становище в Україні»,

---

1 *Лоссовський І.* Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами / І.Лоссовський. – К., 2015. – С. 18–19.

2 Там само.

3 Важливою особливістю цього документа є те, що він мав конкретне практичне правове застосування ще в грудні 1939 р., коли Генеральна Асамблея Ліги Націй, ідентифікувавши на його основі акти агресії СРСР проти Фінляндії (радянсько-фінська зимова війна 1939 р.), виключила Радянський Союз із Ліги Націй. Отже, Лондонська конвенція не є лише теоретичним документом, а й міжнародним договором, застосування якого мало суттєві практичні правові наслідки.

4 Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, двадцать девятая сессия, Приложение, № 31, стр. 181–182; Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

5 Там само.

в якому, зокрема, зазначалося, що «ситуація на території Криму і Севастополя рівнозначна міжнародному збройному конфлікту між Україною і Російською Федерацією»[1]. Даний міжнародний збройний конфлікт почався не пізніше 26 лютого, коли Російська Федерація задіяла особовий склад своїх збройних сил для отримання контролю над частинами території України без згоди уряду України. Відтак право міжнародних збройних конфліктів може бути застосовано і після 18 березня 2014 р. тією мірою, в якій ситуація на території Криму[2] і Севастополя буде рівнозначна триваючому стану окупації[3].

Що ж до війни на сході України, то Канцелярія прокурора Гаагського трибуналу у вищевказаному попередньому звіті, вказала, що додаткові відомості, наприклад, повідомлення про артилерійські обстріли обома державами військових баз противника, а також арешти російських військовослужбовців Україною і навпаки, вказують на пряме військове протистояння між російськими збройними силами і

---

1 Звіт про дії з попереднього розслідування (2016 р.) Справа «Становище в Україні» (Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі), 14 листопада 2016 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2016(11)14.gaaga..php.

2 Після прийняття Російською Федерацією на себе управління територією Криму близько 19 тисяч жителів регіону стали внутрішніми переселенцями на основній частині держави України. При застосуванні російського законодавства на території Криму представники кримських татар та інші жителі Криму, що є мусульманами, зазнали утиску або залякування, включаючи низку таких заходів, як заборона на в'їзд на територію півострова, обшуки будинків і обмеження свободи слова, зборів і створення асоціацій. З березня 2014 р. у зв'язку з ситуацією в Криму зникло як мінімум 10 осіб. У більшості випадків було відомо, що передбачувані жертви протистояли окупації Криму, і їх викрадення пов'язувалися з діями воєнізованої групи «Кримська самооборона». Було повідомлено про декілька випадків передбачуваного жорстокого поводження в зв'язку з арештами і викраденнями, включаючи побиття, удушення і, як мінімум в одному випадку, загрози сексуального насильства. Кілька осіб з числа мирних жителів, які виступали проти референдуму 16 березня були заарештовані й утримувалися в ув'язненні з березня 2014 р. Є відомості, що вказують на недотримання належної правової процедури і права на справедливий судовий розгляд. Як повідомлялося, близько 179 осіб, позбавлених волі, були насильно переміщені з місць утримання під вартою в Криму в місця утримання під вартою на території Російської Федерації.

3 Встановлення факту правомірності початкової інтервенції, яка спричинила за собою окупацію, не є потрібним, позаяк для цілей Римського статуту збройний конфлікт може бути міжнародним за своєю суттю, якщо одна або більше держав частково або повністю окуповують територію іншої держави незалежно від того, чи супроводжується окупація збройним опором.

силами уряду України[1], яке передбачає наявність міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій в східній Україні найпізніше з 14 липня 2014 р. одночасно з існуванням неміжнародного збройного конфлікту[2].

Зрештою 16 листопада 2016 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію про права людини в Криму. У ній Росію названо державою-окупантом й зафіксовано міжнародне невизнання анексії півострова. Відповідне рішення під час голосування підтримали 73 країни (23 – проти). Наголошу, що це вперше, коли в документах ООН Росія називається державою-окупантом, а АР Крим і м. Севастополь тимчасово окупованою територією[3].

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені й гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів, а саме: Статутом ООН; Гельсінкським заключним актом 1975 р. та десятком інших основоположних документів ОБСЄ; Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.; Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.; Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.; рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.; іншими українсько-російськими двосторонніми договорами й домовленостями, про які йшлося вище; Договором нерозповсюдження ядерної зброї; Хартією Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами і навіть Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного

1 Згідно з інформацією верховного комісара з прав людини ООН, з початку конфлікту загинуло близько 9 тис. 578 осіб і поранено 22 тис. 236 осіб, включаючи службовців збройних сил, членів військових угруповань і мирних жителів. У період з квітня 2014 р. по червень 2016 р. в зонах бойових дій загинуло до 2 тисяч мирних жителів, в основному (85–90%) в результаті артилерійського обстрілу населених пунктів як в зонах, контрольованих урядом, так і на територіях під контролем військових угруповань.

2 Звіт про дії з попереднього розслідування (2016 р.) Справа «Становище в Україні» (Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі), 14 листопада 2016 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2016(11)14.gaaga..php.

3 16 листопада 2016 р. президент РФ В. Путін підписав розпорядження про вихід Росії з Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що де-факто є самовизнанням Кремля себе як держави – міжнародного злочинця.

договору та Росією, який було підписано у 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО й президентом РФ Б. Єльциним. Цей документ було спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою. 4 грудня 2009 р. у Спільній заяві президентів Росії та США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у Будапештському меморандумі. Такі гарантії з боку РФ неодноразово було підтверджено в офіційних заявах керівництва МЗС, зокрема у квітні 2010 року.

На початку 2014 року Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Російсько-українська війна, за своїми лаштунками, виходить за рамки двостороннього конфлікту й виявляє у собі виразні ознаки загальної кризи світової системи безпеки, що призведе до ланцюга глобальних змін планетарного значення: зміняться не лише кордони та системи влади в Україні та Росії, закладено початок масштабної трансформації євразійського простору, розпочнеться якісний і територіальний перерозподіл ринків торгівлі та сировини, зазнають змін усталені правила політичного світогляду та взаємовідносин, принципи суспільно-політичної моралі реґенеруються, розпочнеться перегляд основ глобалістичної економіки та системи світової безпеки, світовий порядок базуватиметься на змінених правилах гри й розпочне набувати якісно нової конфігурації[1].

Світ кардинально зміниться і до цих змін його спонукатиме російсько-українська війна, її наслідки та уроки.

11 *Гай-Нижник П.* Світ кардинально зміниться і до цих змін його спонукатиме російсько-українська війна, її наслідки та уроки // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 21 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(04)21dopysy.php

Розділ 3.

Стратегія реінтеграції Криму та послаблення регіональної проросійської ідентичності в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання

Розділ 3.

СТРАТЕГІЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ ТА ПОСЛАБЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОРОСІЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ШТРИХИ ДО ПРОБЛЕМИ Й НАПРЯМКИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

«Україна без Криму стати сильною державою не могла би, надто, з економічного боку. Так неприродньо відрізана від моря Україна мусила би обов'язково посилювати прагнення до захоплення цього морського узбережжя і, разом з цим, загострилися б стосунки з тією державою, якій було би передано володіння Кримом».

«Україна ж не може жити, не володіючи Кримом, це буде якийсь тулуб без ніг. Крим має належати Україні, на яких умовах, це без різниці, чи буде це цілковите злиття або широка автономія, останнє залежатиме від бажання самих кримців, але нам слід бути цілком убезпеченими від ворожих дій з боку Криму. У сенсі ж економічному Крим фактично не може існувати без нас».

Павло Скоропадський, гетьман України

«Ми змусимо Крим приєднатися до України. Цій меті й слугує митна війна. Ми застосуємо ще цілу низку засобів, аби зробити вас більш покірними. А якщо ви потім будете агітувати в дусі російської орієнтації, то ми вас будемо вішати».

Ігор Кістяківський,
міністр внутрішніх справ Української Держави

Політичний конфлікт навколо Криму розпочався ще з кінця 80-х рр. XX ст., коли Україна стала на шлях відновлення своєї державної незалежності. Вже тоді питання приналежності Криму стояло дуже гостро й вже тоді певними колами Росії були спроби роздмухати його у етно-національний конфлікт. На початку 1990-х рр. кримське

питання, як відомо, було вирішено на користь держави Україна, проте Російська Федерація, частина її політичних еліт, не сприйняла таке політичне розв'язання проблеми як доконаний факт. Відповідно, в ідеал-геймі Росії пропагувалася ідея «несправедливої передачі» Криму М. Хрущовим Україні, тобто готувався реванш за кількома можливими сценаріями. Одним з козирів для такої псевдореконкісти використовувався агумент міфічної «історичної справедливості» та плекання проросійської регіональної ідентичності серед більшості населення Криму, які підкріплювалися потужною інформаційно-ідеологічною війною за самоусвідомлення пересічної людини і фактором фізичної присутності російського військового контингенту на півострові. Тоді Україні вдалося погасити спроби розбурхати етно-національний конфлікт й подолати досить глибоку політичну кризу[1]. Істотно, як на той час, цьому посприяло й проголошення республіканської автономії Криму попри унітарність держави Україна. Сама ж автономія проголосувала за Конституцію, якою гарантувалися вільний розвиток усіх етносів, а три мови стали офіційними мовами АР Крим[2].

3.1. Кримська регіональна проросійська ідентичність: ґенеза посилення і шляхи до послаблення

Важливим у розрізі суспільних настроїв «кримського вузла» є й ціннісний, навіть цивілізаційний конфлікт. У Криму, як ані в жодному іншому регіоні України, проявилася несумісність цінностей, зіткнулися інтереси і цілі різних етнонаціональних спільнот та соціальних груп між собою із цінностями й інтересами та цілями держави Україна в її європейському поступі. Для значної частини населення Криму властиві ідеологічна закомплексованість, совкова свідомість, патерналізм, домінування думки більшості і не сприйняття іншої позиції. Ставлення до інших проявляється в координатах стереотипу «свій – чужий», з нетолерантним ставленням до цих чужих.

З цього приводу, в ході експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» (8 жовтня 2014 р., НДІУ) доктор політичних наук О. Калакура досить

1 Росіяни за даними перепису населення 2001 р. складали 60%, українці – 24%, кримські татари – понад 10% населення (Крим в етнополітичному вимірі. – К.: Світогляд, 2005. – С. 479).

2 За даними Стокгольмського міжнародного інституту з дослідження проблем миру більш ніж 70%, тобто майже 3/4 усіх воєнних конфліктів, у середині 1990-х рр. на всій земній кулі були міжетнічними (*Антонюк О. В.* Основи етнополітики / О.В.Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – С. 382).

влучно нагадав про декілька знакових і відкритих конфліктів у Криму, які мали ентонаціональне забарвлення. Це конфлікт у с. Морському під Судаком, де у 2000 р. тривало перманентне протистояння російської православної і мусульманської громад, викликане рішенням архієпископа кримського та сімферопольського Лазаря встановити на півострові тисячу поклінних хрестів на честь 2000-річчя Різдва Христова і 1000-ліття хрещення Русі та проголошення Криму «колискою православ'я». Мав місце і тривалий конфлікт з приводу питання про належність земель та історії Свято-Успенського монастиря під Бахчисараєм[1].

Слід також пам'ятати, що Крим в етнічному плані є найменш «українським», єдиним регіоном, де етнічні українці не складають більшість. До окупації, за даними Всеукраїнського перепису 2001 р., загалом росіяни (58,5%, 1180,4 тис. осіб), українці (24,4%, 492,4 тис. осіб) та кримські татари (12,1%, 243,4 тис. осіб) складали 95% населення АР Крим[2]. Нагадаю також і про те, що ще у 2010 р. 74,6% представників умовної «слов'янської спільноти» Криму (громадяни України, що є етнічними українцями або росіянами) за своїми соціокультурними орієнтаціями тяжіли до російської культурної та мовної ідентичності, 65,7% були переконані, що українці і росіяни – єдиний народ, а 44,2% не вважали себе представниками української політичної нації[3]. Аналогічна картина підтверджувалася й даними інших соціологічних досліджень[4].

Крім того українці Криму як регіональна меншина не отримували дієвої допомоги у задоволенні своїх потреб ні з боку офіційного Києва, ані з боку влади автономії. Як наслідок частина з них фактично асимілювалася в етнокультурному плані у російськомовну слов'янську спільноту (за результатами соцопитування Центру Разумкова, у 2008 р. відносна більшість етнічних українців Криму віднесла себе до російської культурної традиції[5]. Восени ж 2013 р. більшість проросій-

1 Крим в етнополітичному вимірі. – К.: Світогляд, 2005. – С. 513–517.

2 Перепись населения в Крымском федеральном округе (2014) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B.

3 Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації: аналітична доповідь / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 5. – С. 4–5.

4 Політичні уподобання мешканців Одеської області // Київський міжнародний інститут соціології. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_OdObl/Odesa.pdf.

5 Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В.П.Трощинський, В.А.Скуратівський, М.В.Кравченко та ін. – К.: НАДУ, 2016. – С. 3.

ськи налаштованих кримчан не сприймала аргументів на користь підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, не зрозуміла причин виходу українців на ЄвроМайдани по всій країні та Революцію Гідності. Таким чином етнополітичний конфлікт навколо Криму за сферами проявів та причинами виникнення є і політичним, і територіальним, і економічним, і історико-культурним, і правовим, і психологічним, і ідеологічним. Тому потребує врегулювання кожна сфера проявів та причин виникнення. Багатоаспектний характер етнополітичних конфліктів обумовлює різноманітність шляхів їх розв'язання.

Анексія Криму у 2014 р. унікальна й тим, що вперше з часів Другої світової іноземна держава-співзасновник ООН, розв'язавши конфлікт проти іншої держави-співзасновника ООН, офіційно оголосила зайняту територію частиною своєї країни[1].

Для того, щоб вийти на стадію врегулювання конфлікту і бути готовою до його розв'язання Україна мусить, насамперед, залучити до підготовки реінтеграції той соціальний капітал, який вона отримала у результаті Революції Гідності, прямі контакти громадянського суспільства з тимчасово окупованою територією та її мешканцями. Це, зокрема, можуть бути контакти між ГО «Майдан закордонних справ», який до речі вже презентував власну Стратегію реінтеграції Криму, проекту «Free Crimea», інших громадських сил України та представників громадянського суспільства Криму: Меджлісу, українських та російських організацій. Варто не забувати, що далеко не усі кримчани з радістю зустріли російських окупантів (є вже таке поняття як «інші росіяни»). За даними М. Джемільова у так званому «референдумі»

1 Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія, Придністров'я, «ЛНР» і «ДНР» стали нехай невизнаними, але окремими квазідержавними утвореннями, які формально не входять до складу країни-агресора. У такій ситуації довести факт агресії дуже не просто, а якщо дуже захотіти, їхнє від'єднання можна трактувати в логіці «права народів на самовизначення», – легітимного міжнародного принципу конкуруючого з принципом територіальної цілісності. Однак немає жодної міжнародної норми, як слушно зауважує Д. Мацола, яка хоча і не прямо виправдовує анексію території. Більше того, з жахів Другої світової народилося міжнародне право, наріжним каменем якого є пряма заборона на захоплення чужих земель. Для Німеччини, Франції, Японії, США і багатьох інших країн повернути Крим Україні необхідно навіть не тому, що він був у неї несправедливо забраний, але для того щоб «кримський прецедент» не призвів до ланцюгової реакції «повернення споконвічних земель» в усьому світі (*Мацола Д.* Чи відбудеться деокупація Криму / Д.Мацола // Соцпортал. – 2016. – 30 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/category/analytics).

брали участь до 35% населення[1]. Тобто є значна частина росіян, які не стали співучасниками того злочинного «референдуму». Водночас результати соціологічних досліджень свідчать, що 39% респондентів Криму підтримували ідею подвійного громадянства з РФ[2], а на самому півострові зростає розчарування новим його статусом та придушенням громадянських прав.

Дані соціологічних досліджень чітко засвідчують, що переважаюча більшість українців вважає Крим українською територією. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 69% громадян визнають Крим як українську територію, анексовану Російською Федерацією. Лише 14% громадян визначають Крим як територію Російської Федерації. При цьому 8% із них вважають, що включення Криму до складу Росії відбулося в цілком законний спосіб, а решта 6% певні, що приєднання Кримського півострова до Росії було нелегальним. Для 10% населення України Крим – це територія, що не належить ані Росії, ані Україні, а ще 8% не змогли чітко визначити своєї позиції щодо статусу Криму[3].

Протилежну точку зору мають росіяни. За результатами всеросійського опитування, проведеного 2–5 жовтня 2015 р. аналітичним центром «Левада-центр» лише 8% росіян ставляться цілком позитивно до ідеї повернення Криму Україні; «швидше позитивно» обрали 7%; ставляться негативно до ідеї повернення Криму Україні 58% росіян, швидше негативно, ніж позитивно, до цієї ідеї ставляться 25% росіян[4]. Опитування проводилося і серед жителів Криму. За даними «GfK Україна» 82% мешканців Криму повністю підтримують анексію півострова Росією, 11% опитаних сказали, що скоріш підтримують, а

1 В псевдореферендуме 2014 года участвовали 34% крымчан – Джемилев // Jira.Net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/5772922-v_psevdoreferendume_2014_goda_uchastvovali_34_krymchan_dzhemilev.htm.

2 Європейський союз і Митний союз. Дослідження проводилося Київським міжнародним інститутом соціології та компанією «Рейтинг» з 23 лютого по 14 березня 2013 р. Польовий етап проходив з 27 лютого по 10 березня 2013 р. Опитування проводилося в автономній республіці Крим (у 41 населеному пункті). // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=186&page=16.

3 «Крим – рік після анексії» – загальнонаціональне опитування // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/krim--rik-pislja-an-opituvannnja.htm.

4 Стало відомо, скільки росіян хочуть повернути Крим Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayina/stalo_vidomo_skilki_rosiyan_hochut_povernuti_krim_ukrayini/n620910p.

4% висловилися проти[1]. Утім репрезентативність даного опитування викликає сумніви, позаяк в умовах жорстких репресій з боку кримської влади, коли навіть згадування про анексію Криму може привести до арешту і звинувачення в терористичній діяльності, люди бояться говорити правду.

Слід констатувати, що недалекоглядна і безсистемна політика попередньої української влади у безпековій, гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення ідей «русского міру», призвела до того, що ці шовіністичні ідеї закріпилися в масовій свідомості частини населення південних і східних регіонів, сприяли формуванню регіональної проросійської так званої кримської чи донецької (луганської) ідентичності й дозволили здійснити злочинну експансію Криму та поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при підтримці певної частини місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією».

За даними соціологічного опитування Центра Разумкова, громадяни України в першу чергу пов'язують себе із місцем проживання. Жителям України найбільш притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною насамперед ідентифікували себе 45% громадян, з Україною в цілому – 32%, з регіоном проживання – 16%, близько 7% не визначилося. (Див. діаграму).

Діаграма. Переважаючі ідентичності в Україні

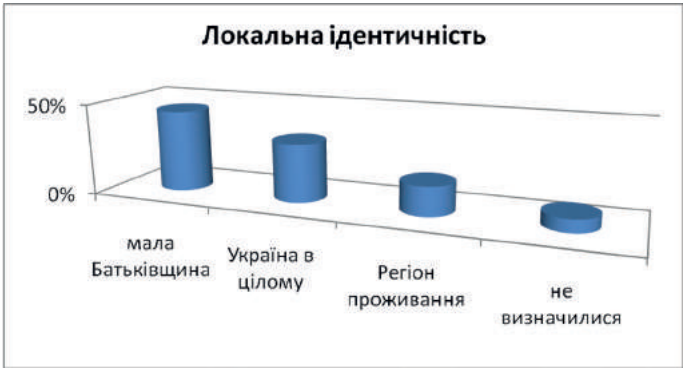

1 82% кримчан підтримують анексію Криму і не вірять у війну з Україною – опитування // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/4/7057470/.

Подібні ж дослідження, проведені у 2013 р. Інститутом соціології НАН України, підтверджують високий рівень місцевої ідентичності. Так показники локальної (мешканець села чи міста) та регіональної ідентичностей (мешканець регіону) також були досить значними – відповідно 28,6% та 7,8% опитаних, хоча й менші ніж в попередньому дослідженні. Громадянином України себе вважали близько половини респондентів (50,6%), 2,4% віднесли себе до громадян світу, 1,2% – до громадян Європи, 6,6% – громадян колишнього Радянського Союзу[1].

Ось такий вигляд, наприклад, має таблиця динаміки змін ідентичностей з 1992 по 2014 роки (на основі досліджень Інституту соціології НАН України)

Таблиця 1. Ким Ви себе, перш за все, вважаєте? (дайте одну відповідь, що найбільше підходить)

	1992	2000	2002	2003	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24.0	31.3	31.6	30.5	24.6	27.7	24.5	27.2	29,8	28,6	16,1
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6.8	6.9	5.9	6.7	6.4	6.6	9.3	6.6	7.6	7.8	8
Громадянином України	45.6	41.0	41.0	44.2	54.6	51.6	51.7	51.2	48,4	50,6	64,4
Представником свого етносу, нації	—	—	3.0	3.1	2.1	1.8	2.6	3.1	1,8	2,0	2,1
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12.2	12.7	10.7	8.1	7.3	9.0	6.9	8.4	6.6	5.4
Громадянином Європи	3.8	2.8	0.7	0.7	0.8	1.3	0.4	0.9	1,2	1,2	1,1
Громадянином світу	6.4	5.6	2.7	2.4	2.5	2.9	1.7	3.1	2.4	2.4	2,1
Інше	—	—	1.6	1.4	1.0	0.7	0.6	0.8	0.3	0,6	0,5
Не відповіли	0.6	0.2	0.8	0.2	0.1	0.1	0.1	0.3	0.1	0.2	0.3

1 Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 390–391.

Слід констатувати, що від 1992 по 2013 роки спостерігалося збільшення локальної ідентичності на 6,4%, а потім за один рік зменшення на 12,3%. За цей же період спостерігається збільшення загальноукраїнської ідентичності на 5%, а лише за один рік збільшення на 13,8%, зменшення пострадянської ідентичності на 7,3%. Це засвідчує те, що у 2014 році відбулися значні зрушення в сфері зменшення локальної та збільшення загальноукраїнської ідентичності, що значною мірою зумовлено подіями на ЄвроМайдані й під час Революції Гідності та консолідацією української політичної нації в умовах боротьби з сепаратистами та відбиттям зовнішньої агресії Російської Федерації.

Проте у АР Крим та на окупованих частинах Донецької та Луганської областей досі переважає проросійська регіональна ідентичність, яка активно посилюється потужним інформаційним впливом з Російської Федерації, що насаджує російські імперські цінності. В Україні активно працюють проросійські громадські організації, що нав'язують ідеї «русского міра». Так, за даними представництва Росспівробітництва, у Києві діють 142 «організації співвітчизників», з них 14 – загальноукраїнські. З регіональних організацій найбільша кількість знаходиться у Криму – 19.

Українська мова та культура у цих регіонах належним чином не підтримувалася і не популяризувалася, досі панує радянська топоніміка, поширюються радянські історичні міфи, що сприяють формуванню пострадянського проросійського історичного наративу. Якщо на Заході та в Центрі України радянська топоніміка втратила свої позиції, особливо процес руйнування пам'яток тоталітарному минулому прискорився у постмайданний період й в зв'язку із законами про декомунізацію, то на Сході та Півдні країни залишається майже недоторканою. Тисячі назв населених пунктів, вулиць, майданів продовжують щоденно проектуватися на історичну пам'ять, капіталізуючи в ній рудименти тоталітаризму. Експертна група Ради Європи, яка декілька років тому здійснювала огляд культурної політики в Україні, зазначала, що із 150 тисяч вітчизняних пам'яток, які знаходяться під охороною, 7 тисяч (майже 6%) складали пам'ятники Леніну та іншими тоталітарним діячам. Останнім часом кількість пам'яток тоталітарному минулому суттєво зменшилася, проте на Сході та Півдні країни вони все ще продовжують переважати. Закон України № 2558 від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» вже зараз сприяє суттєвим змінам ситуації в даній сфері.

Дуалізм історичної пам'яті підтверджують й дані соціологічних досліджень, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» у січні 2015 р. щодо ставлення населення до ключових вітчизняних історичних подій. Слід відзначити, що громадяни України позитивно оцінили такі історичні події, як перемога СРСР у війні 1941–1945 рр. проти Третього Райху (84,0% позитивних відповідей), Хрещення Русі 988 року (74%), проголошення незалежності України (71%) та національно-визвольну війну під проводом гетьмана Б. Хмельницького (69%)[1]. Відносна більшість громадян України також позитивно оцінила утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки (47% проти 20%), створення УПА (40% проти 31%), остаточне звільнення української частини Русі литовсько-руськими військами після битви 1362 р. на Синіх водах (42% проти 3%), заснування Організації українських націоналістів (ОУН) (37% проти 31%), Помаранчеву революцію 2004 року (44% проти 35%), наслідки Переяславської ради (33% проти 24%), Берестейську церковну унію (заснування Греко-Католицької Церкви) (30% проти 7%), перемогу українсько-кримськотатарських військ над військами Московського царства під Конотопом у 1659 році (41% проти 7%)[2]. Згідно з результатами жовтневого 2015 р. дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» 41% опитаних в Україні підтримували ідею визнати ОУН-УПА учасниками боротьби за державну незалежність України, 38% опитаних – не підтримували. Ще 21% не визначилися з цього питання.

Проте у ставленні до заснування ОУН в 1929 р. та УПА у 1942 р. ситуація в регіональних оцінках виглядає по-іншому. Позитивні оцінки щодо ОУН та УПА вже переважають у «помаранчевих» регіонах України (Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, м. Київ, Центр, Поділля, Полісся), а негативні в південно-східних регіонах (Донбас, Нижнє Подніпров'я, Причорномор'я, Слобожанщина)[3]. Ідею визнати ОУН та УПА учасниками боротьби за державну Незалежність України найбільше підтримують на Заході (76%), в Центрі (42%), найменше – на Півдні (27%) та Сході (23%). Така ж сама регіональна диференціація оцінок спостерігається й стосовно Помаранчевої революції 2004 року.

1 «Що об'єднує та роз'єднує українців» – опитування громадської думки України // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/sho-obednue-ta-rozednue-.htm.

2 Там само.

3 Там само.

Серед історичних та державних діячів найбільш позитивно громадяни України оцінили князя Ярослава (Мудрого) – 33%, Б. Хмельницького – 32%, князя Володимира Великого – 31% та М. Грушевського – 19%. Серед негативних персонажів перше місце утримували екс-президент В. Янукович (54%), далі – Й. Сталін (39%), В. Ющенко (25%), В. Ленін (23%) та С. Бандера (20%)[1].

Посиленню проросійської регіональної ідентичності в АР Крим сприяв також і недостатній рівень поширення української мови в інформаційному просторі Криму, в ЗМІ, в вищих та загальноосвітніх навчальних закладах АР Крим. Цьому сприяла також діяльність філій російських ВНЗ в Криму, що здійснюють очне навчання. Вони представлені переважно у м. Севастополі. У цьому місті, зокрема, працювали філія Московського державного університету імені М. Ломоносова, Інститут економіки і права (філія Московської академії праці та соціальних відносин), Кримська філія Новоросійської державної морської академії, Севастопольська філія Санкт-Петербурзького гуманітарного університету профспілок, Севастопольська філія Саратовського державного соціально-економічного університету.

Сприяла витворенню проросійської ідентичності й агресивна гуманітарна політика Росії й, водночас, практично капітулянтська з боку української влади. У проекті «Основ державної культурної політики» РФ, розробленому наприкінці 2013 р. та винесеному на широке обговорення у 2014 р., зазначалося наприклад: «Розвиток російської мови передбачає й цілеспрямовані зусилля з її просування у світі, з підтримки і розширення російськомовних спільнот в іноземних державах. <...> Розвиток російської мови включає в себе <...> боротьбу проти її витіснення державними мовами інших країн. <...> Це необхідно для того, щоби у картині світу сучасних жителів планети максимально можливою мірою була присутня російська оцінка поточних подій»[2]. Зауважу, що хоча цей уривок і не увійшов до остаточного варіанту, затвердженого указом президента РФ від 24 грудня 2014 р., він, тим не менш, яскраво ілюструє справжні цілі й тенденції експансіоністської гуманітарної політики Російської Федерації.

Затверджена розпорядженням уряду РФ від 19 листопада 2014 р. за № 2321-р «Програма роботи зі співвітчизниками, які проживають за кордоном, на 2015–2017 роки», передбачала проведення

1 Там само.

2 Основы государственной культурной политики (проект) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rg.ru/2014/05/15/osnovi-dok.html.

різноманітних заходів на кшталт щорічної міжнародної акції «Георгіївська стрічка», фестивалів «Віват, Росія!», «С Россией в сердце» тощо. Реалізація експансіоністських гуманітарних планів за кордоном фінансується Москвою з державного бюджету, а також коштом різних одіозних фондів, таких як «Русскій мір» та Міждержавний фонд гуманітарного співробітництва СНД. Координують цю діяльність дипломатичні установи РФ за кордоном і Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, та з міжнародного гуманітарного співробітництва («Россотрудничество»). Так, наприклад, представництва «Россотрудничества» в Україні ще донедавна проводили відкриту активну агітаційну роботу з різними категоріями та віковими групами наших громадян, а серед учнів шкіл України з російською мовою навчання, приміром, конкурс «Моя Родина – СНГ»[1].

На сьогодні базовим документом із реалізації російської мовної політики є Федеральна цільова програма «Російська мова» на 2011–2015 роки[2]. Метою ж чинної програми визначається «підтримка, збереження і поширення російської мови, у тому числі серед співвітчизників, що проживають за кордоном». На першому місці – «підтримка російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав» і лише на другому – «задоволення мовних і культурних потреб» згаданих «співвітчизників». З-поміж проблем, що зумовлювали актуальність програми, значилися «зниження активності інтеграційних процесів у державах-учасницях СНД і країнах Балтії; зниження престижу Росії у світовому співтоваристві». Підтримка та пропаганда російської мови і культури за кордоном передбачається і Програмою роботи зі співвітчизниками, що проживають за кордоном, на 2015–2017 роки[3]. Реалізацію згаданих програм покладено на державні органи Російської Федерації.

---

1 *Борщевський С.* Війна проти України. Другий фронт: гуманітарний / С.Борщевський // День. – 2016. – № 179. – 5 жовтня.

2 О Федеральной целевой программе «Русский язык» на 2011–2015 годы: постановление Правительства Российской Федерации от 20.06.2011 г. № 492 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svn.rs.gov.ru/sites/svn.rs.gov.ru/files/Postanovlenie_Pravitelstva_ot_20-06-2011__no492.pdf.

3 Программа работы с соотечественниками, проживающими за рубежом, на 2015–2017 годы: распоряжение Правительства РФ от 19.11.2014 г. № 2321-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russkoepole.de/images/flash/ZXiQGZwhcwc.pdf.

20 травня 2015 р. уряд РФ постановою № 481 затвердив концепцію Федеральної цільової програми «Російська мова» на 2016–2020 роки. За цілями і завданнями вона принципово не відрізняється від нині чинної, однак у її положеннях велику увагу приділено фінансово-економічним і геополітичним ризикам, пов'язаним із подіями 2014 р., зокрема із введенням санкцій, які можуть негативно вплинути на виконання положень документа[1]. Згідно програми, форми, методи вивчення та викладання російської мови мали відповідати «стратегічним пріоритетам Російської Федерації»... зміцненню «позицій російської мови в національних системах освіти країн-учасниць СНД». Програмою, зокрема, передбачалося, що «розширення географії та сфер вживання російської мови у світі сприятиме зміцненню російського впливу, формуванню позитивного образу країни за кордоном, піднесенню її міжнародного авторитету і в кінцевому підсумку – захисту геополітичних інтересів Росії».

Слід зауважити й на іншому. Навіть за теперішніх обставин, частка російської і російськомовної книги становить близько 80% книжкового ринку України, причому на відміну від інших присутніх на ньому іноземних книг російською представлено всі напрями, жанри (намагання задовольнити будь-який читацький попит). Порівняно з попередніми роками пропозиція російської книги в Україні не зменшилася, а навіть дещо збільшилася. У липні 2014 р. віце-прем'єр-міністр України О. Сич заявив про необхідність ліцензування і квотування російської книжкової продукції аби протягом кількох наступних років знизити її обсяг на ринку до 50%. Ця пропозиція широко обговорювалася у професійному середовищі, однак навіть прибічники вказували на значні труднощі її реалізації.

Згадаймо, що ще з 1990-х, коли на виборах президента АР Крим 30 січня 1994 р. за лідера проросійських сил Ю. Мєшкова віддали голоси 73% виборців, на півострові вже відбувалася фундація та легалізація організацій сепаратистського спрямування («Русская община», «Русское единство», «Севастополь–Крым–Россия», «Русский Крым», «Объединение казаков АРК») [2]. Паралельно із цим в Криму відбувалося витіснення української мови зі сфери освіти. Так, у 2012 р. там діяли лише 7 українських шкіл із 563 або 1,2% від загальної кількості, в яких

1 Концепция Федеральной целевой программы «Русский язык» на 2016–2020 годы // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://government.ru/media/files/pdf.

2 *Ярмоленко М.* Сепаратистські рухи в незалежній Україні: витоки, суб'єкти та об'єкти процесу / М.Ярмоленко // Наукові записки: Серія «Історія». – Тернопіль, 2011. – № 2. – С. 110.

навчалися 7,8% учнів, при тому, що українську мову на той час вважали рідною 10,1% населення Криму[1]. Крім того, у 2012–2013 рр. проходило скорочення числа україномовних класів у школах із російською мовою навчання та двомовних школах в рамках т. зв. «оптимізації», пов'язаної нібито з браком фінансування.

На сьогодні в кримських школах українська мова не використовується, викладання «Історії України» заборонено. Якщо розглянути попередні роки, то у 2010–2014 рр. відбувався прихований процес деукраїнізації, позаяк поширення української мови не відбувалося, а підтримка російської мови посилювалася. Так, питома вага учнів, які навчалися українською мовою, там не змінилася, а питома вага учнів, які навчалися російською мовою, збільшилася натомість на 8,5%, кількість загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання збільшилася на 36, а кількість класів, де учні навчаються українською мовою зменшилася на 117, класів же, де учні навчалися російською мовою на 234 збільшилося.

Таблиця 2. Розподіл денних загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання учнів (за даними Служби статистики України)

Роки навчання	**Усього класів, одиниць**	**З них ті, в яких навчання здійснюється мовою**		**Питома вага класів, в яких нав чання здійснюється мовою, %**	
		Укр.	Рос.	Укр.	Рос.
	Україна в цілому				
2010/11	230 206	195 440	31 872	84,9	13,8
2011/12	229 057	194 098	32 073	84,7	14,0
2012/13	22=5 690	191 502	31 372	84,9	13,9
2013/14	223 268	189 113	31 378	84,7	14,1
	АР Крим				
2010/11	8 862	946	7 497	10,7	84,6
2011/12	9 173	938	7820	10,2	85,3
2012/13	8 935	862	7 677	9,6	85,9
2013/14	8 957	829	7 731	9,3	86,3
	м. Севастополь				
2010/11	1339	50	1289	3,7	96,3

1 Матеріали Державної служби статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

2011/12	1 386	54	1 332	3,9	96,1
2012/13	1383	55	1328	4,0	96
2013/14	1 411	50	1 361	3,5	96,5

Таблиця 3. Розподіл учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання

Роки навчання	**Усього учнів**	**Навчаються українською**	**Навчаються російською**	**Кримсько татарською**	**Англ**	**Питома вага учнів які навчаються мовою, %**	
						укр	рос
	Україна в цілому						
2010/11	4163 156	3 421 606	696 039	5 399	408	82,2	16,7
2011/12	4 160 531	3 408 517	706 864	5 498	476	81,9	17,0
2012/13	4 108 724	3 370 306	694 331	5406	498	78,0	21,6
2013/14	4 099 854	3 352 871	703 572	5 551	526	81,8	17,2
	АРК						
2010/11	169 018	13 609	149 793	5 399-	217	8,1	88,6
2011/12	175 836	13 672	156 429	5 498	237	7,8	89,0
2012/13	173 609	12 867	155 071	5 406	265	7,4	89,3
2013/14	176 419	12 694	157 907	5 551	267	7,2	89,5
	Севастополь						
2010/11	29 863	860	29003			2,9	97,1
2011/12	31 473	907	30 566			2,9	97,1
2012/13	32324	1 053	31 271			3,3	96,7
2013/14	33 567	994	32 573			3,0	97,0

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності в АР Крим українському урядові крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну та етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню

так званої «гібридної ідентичності» (за теорією Г. Бгабги). Теоретик постколоніалізму Г. Бгабга досліджував ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями і називав їх культурними гібридами. Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Науковець стверджує, що гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності[1]. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформують нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Як свідчать результати соціологічних досліджень, за останні місяці суттєво зросла українська громадянська самоідентифікація населення – до 75% опитаних, і, що важливо, її зростання відбулося саме на сході та півдні України за рахунок російськомовного населення. Щодо статусу Донецька та Луганська більшість респондентів вважають, що вони мають залишатися обласними центрами у складі України (51%). Автономію Донбасу у складі України підтримують не більше 20%. Лише незначна кількість опитаних підтримують незалежність або приєднання Донбасу до Росії (6% і 4% відповідно). Утвердження української ідентичності на Донеччині та Луганщині визначальним чином залежатиме від введення особливого порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами в регіоні. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту чи іншу посаду мають бути доповнені алгоритмом «свій» і якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству[2]. Регіональна ідентичність втратить свою основоположну засаду – залежність від території, яка забезпечує всі потреби людини.

Проте не варто забувати, що російська пропаганда ще й досі має суттєвий вплив на громадян України. Згідно з опитуваннями КМІС, індекс результативності російської пропаганди також має суттєві регіональні відмінності. Найбільше російська пропаганда впливає на Харківську область – 50%, на Донецьку (неокупована територія) – 45%, Одеську – 43%, Херсонську та Миколаївську – 29%, Дніпропетровську

1 *Гай-Нижник П. П., Батрименко О. В., Чупрій Л. В.* Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України / П.П.Гай-Нижник, О.В.Батрименко, Л.В.Чупрій // Гілея. – 2015. – Вип. 103 (№ 12). – С. 333–339.

2 Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави: збірник науково-експертних матеріалів. – К.: НІСД, 2015. – С. 10.

– 28%, м. Київ – 19%. Північ – 19%, Центр – 18%, Захід – 12%[1]. Досить лише нагадати, що, наприклад, на середину лютого 2015 р. з 37 телеканалів у Маріуполі 35 були російськими і лише 2 – українськими. Більше того, від 2014 по 2016 рр. доля російських банків в Україні зросла з 12% від загального обсягу банківських операцій до 42%.

Ще одна з ліній фронту в «гібридній війні» України з Росією проходить у площині історичної пам'яті. Із 2014 р. в російській пропаганді, публічних заявах державних діячів, офіційних документах псевдоісторична аргументація використовується для виправдання як незаконної анексії Криму, так і загалом агресивної політики Росії щодо України.

3.2. Анексія Криму Російською Федерацією: історико-правовий фальсифікат і проблема деокупації в контексті стратегії реінтеграції в Україну

У посланні президента РФ до Федеральних зборів 2014 р. стосовно Криму було заявлено: «Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний виток формування багатоликої, але монолітної російської нації і централізованої Російської держави. <...> Саме тут, у Криму, в давньому Херсонесі <...> прийняв хрещення князь Володимир, а потім хрестив усю Русь. <...> Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше і назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави говорити, що для Росії Крим, давня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення»[2]. У деяких російських інтернет-публікаціх Київ порівнюється з Косово: як в останньому залишаються духовні витоки і святині православних сербів, так у першому знаходяться духовні витоки і святині російського народу[3]. Отже, і столиця України потрапляє до переліку російської «сакральної спадщини», що може слугувати виправданням наступної ескалації агресії.

---

1 Индекс результативности российской пропаганды // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510.

2 Послание Президента Федеральному Собранию. Сайт Президента Российской Федерации // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremlin.ru/events/president/news/47173.

3 *Бульчук Н.* «Главная цель Запада – это, конечно, Россия!». Посол Сербии в России Славенко Терзич о России, Сербии, Византии и корнях современной русофоби / Н.Бульчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm.

Нагадаю, що 4 грудня 2014 р. під час звернення з щорічним Посланням президента Російської Федерації до Федеральних Зборів В. Путін наголосив на значущості волевиявлення жителів Криму щодо приєднання останнього до Росії[1]. Аналогічної позиції дотримується й голова уряду Російської Федерації Д. Медведєв, наголошуючи на важливості референдуму «народу» Криму як підстави «возз'єднання» Криму з Росією[2]. При цьому слід відмітити, що більшість із аргументів щодо «законності» приєднання Криму до Росії, які висловлюються вищим керівництвом РФ, раніше вже були формалізовані у низці нормативно-правових актів Російської Федерації. Так, зокрема, 21 березня 2014 р. було ухвалено Федеральний конституційний Закон «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», відповідно до якого підставами входження Криму до складу Російської Федерації були: результати референдуму населення Криму, Декларація про незалежність Автономної Республіки Крим, Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів (далі – Договір), пропозиція Криму про його прийняття в Російську Федерацію[3].

Ще більш актуалізувалося питання пошуку «законних» підстав анексії Криму після того, як 23 грудня 2014 р. голова Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації В. Матвієнко анонсувала підготовку нового законопроекту про визнання незаконним рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР[4]. Зважаючи на вищезазначене, Україні необхідно створити базу контраргументів щодо наявності підстав для приєднання Республіки Крим до Російської Федерації.

---

1 Послание Президента Федеральному Собранию. Сайт Президента Российской Федерации // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kremlin.ru/news/47173.

2 Председатель Правительства Дмитрий Медведев о воссоединении Крыма и Севастополя с Россией // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://government.ru/news/11242/.

3 О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов – Республики Крым и города федерального значения Севастополя: Федеральный конституционный закон от 21 марта 2014 г. № 6-ФКЗ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PDA/linkProxy?subjectId=70618342&linkType=65537.

4 Решение о передаче Крыма в 1954 году УССР от РСФСР было принято с грубейшими нарушениями – Председатель СФ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://councils.gov.ru/press-center/news/50024/.

В. Путін у вищевказаному «посланні» заявив, що підписання Договору «ґрунтувалося на вільному і добровільному волевиявленні народів Криму на загальнокримському референдумі, проведеному в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 р., в ході якого народи Криму ухвалили рішення про возз'єднання з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації»[1]. У цьому аспекті слід звернути увагу на те, що Верховною Радою АР Крим були прийняті рішення про місцеві референдуми[2]. Зазначені постанови Верховної Ради АР Крим про оголошення місцевих референдумів порушували, зокрема:

- Конституцію України (ст. 73), відповідно до якої «виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України»;
- Конституцію України (ст. 134), Конституцію Автономної Республіки Крим (частина перша ст. 1), відповідно до яких «Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України»;
- частину другу статті 8 Конституції України, згідно з якою

1 Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/news/20605.

2 27 лютого 2014 р. на позачерговому засіданні Верховної Ради АР Крим було прийнято постанову № 1630-6/14 «Про організацію і проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень Автономної Республіки Крим». Референдум було призначено на 25 травня 2014 р. На нього планувалося винести питання – «АРК має державну самостійність і входить до складу України на основі договорів та угод». 4 березня 2014 року окружний адміністративний суд м. Києва задовольнив клопотання про забезпечення позову Генеральної прокуратури України про визнання протиправними та скасування рішень ВР Криму щодо організації та проведення місцевого референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень автономії. 6 березня 2014 р. на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради АРК прийнято постанову «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 року. Серед іншого, цією постановою вже було передбачено призначення на 16 березня 2014 р. загальнокримського референдуму, на який виносяться інші альтернативні питання: 1) Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації? 2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України? 7 березня 2014 р. було прийнято Указ президента України «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму». 14 березня 2014 р. Конституційним Судом України Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 року № 1702-6/14, була визнана неконституційною і втратила чинність.

«... нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй»;

- частину другу статті 19 Конституції України, відповідно до якої «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»;
- частину першу статті 28 Конституції АР Крим, відповідно до якої «нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань відання Автономної Республіки Крим повинні відповідати Конституції України, законам України».

Крім того, від 28 листопада 2012 р. в Україні немає юридичних передумов для проведення місцевих референдумів, оскільки Верховна Рада України, прийнявши у 2012 р. Закон України «Про всеукраїнський референдум», визнала таким, що втратив чинність, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який, у тому числі, врегульовував питання проведення місцевих референдумів. Отже проведення зазначеного місцевого референдуму було неправомірним, оскільки суперечило Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим та законодавству про референдуми, а його результати не можуть бути підставою для вчинення будь-яких юридичних дій, у тому числі – і підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття останньої до складу Російської Федерації та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів[1].

Не мало за собою правового підґрунтя і твердження В. Путіна під час виступу 24 жовтня 2014 р. на прес-конференції міжнародного дискусійного клубу «Валдай» про те, що Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів від 18 березня 2014 р. забезпечив право народу Криму на «самовизначення»[2]. Як і безпідставним є твердження президента РФ про те, що підписання Договору нібито також ґрунтувалося на «визнанні принципів рівноправності і самовизначення народів, закріплених у

1 Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної республіки Крим. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1751/#_ftn1.

2 Путин рассказал о захвате Крыма и «самоопределении» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavred.info/politika/putin-sravnil-krym-i-kosovo-lyudi-imeyut-pravo-na-samoopredelenie-293825.html.

Статуті Організації Об'єднаних Націй, <...> необхідності забезпечення поваги й дотримання гідності, прав і свобод людини <...> у відповідності до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, <...> закріплених, зокрема, у Статуті Організації Об'єднаних Націй та Гельсінському Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі». Так от, недоторканість територіальної цілісності України та непорушність її державних кордонів гарантується положеннями ряду міжнародно-правових актів, а саме:

- пункт 4 статті 2 Статуту ООН[1] передбачає, що «усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй»;
- Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй[2] містить аналогічне формулювання і встановлює, що «кожна держава зобов'язана утримуватися в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй»;
- Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі[3] визначає, що: «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього, вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями й принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці... Держави-учасниці будуть утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт набуття за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка окупація чи набуття таким чином не будуть визнаватися законними»;

1 Статут ООН // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

2 Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

3 Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

- Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум)[1] встановлює, що: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України»;
- відповідно до положень Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, «ніщо не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які призводили б до розчленування, до часткового або повного порушення територіальної цілісності чи політичної єдності суверенних й незалежних держав, які дотримуються у своїх діях принципу рівноправності та самовизначення народів – і, внаслідок цього, мають уряд, що представляє увесь народ, який проживає на даній території».

З огляду на зазначене, варто наголосити, що відповідно до Конституції України та законів України, Крим єдиний із усіх адміністративно-територіальних одиниць України має автономний статус та власний представницький орган (Верховну Раду АРК) й Уряд[2]. Окрім того, Конституція АР Крим забезпечує національно-культурні потреби представників різних етнічних груп Криму шляхом гарантування «функціонування і розвитку російської, кримськотатарської та інших національних мов» (ст. 4, 10, 11, 18, 26)[3]. Тому, відповідно до вищезазначеної Декларації про принципи міжнародного права в Україні, принцип територіальної цілісності є домінантним над принципом самовизначення.

Водночас варто згадати про одну з фундаментальних монографій, написану міжнародним колективом авторів та видану авторитетним Oxford University Press невдовзі після кримських подій в 2014 р. та присвяченої проблемам самовизначення і сецесії в міжнародному

1 Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

2 Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної республіки Крим. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1751/#_ftn1.

3 Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України від 23.12.1998 № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6. – С. 43.

праві[1]. Останній її розділ закінчується аналізом кримської кризи[2]. Автор цього розділу проф. К. Вальтер зазначив, що розвиток подій в Криму знову поставив питання самовизначення та сецесії на перше місце міжнародного порядку денного[3]. Однак, в ході подальшого аналізу кримської ситуації К. Вальтер досить швидко доходить до зовсім протилежного висновку у своєму дослідженні: кримські події лютого–березня 2014 р. не були прикладом самовизначення та сецесії, а приєднання Криму до РФ було неправомірним.

На початку окупації та наступної анексії Криму в Україні було прийнято цілком адекватне за тих умов рішення: розробити та прийняти Закон «Про окуповані території». Проте він виявився не зовсім вдалим, позаяк не враховував економічні взаємини з окупованими територіями. Пролобійований згодом та прийнятий у серпні 2014 р. закон про вільну економічну зону «Крим» спричинив іще більше проблем, розв'язання яких на державному рівні досі не знайдено. Під час експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації», учасником і модератором якої мені довелося бути і яка відбулася 9 жовтня 2015 р. у стінах НДІУ[4], експерти «Майдану закордонних справ», зокрема, зазначали, що у ньому (законі) відсутня логіка в самому визначенні окупованої території як вільної економічної зони. Зрозуміло, що закон приймався на користь осіб, які володіють активами на окупованих територіях, аби ввести їх таким чином у правове поле України. Проте при цьому громадяни України, які мали кримську реєстрацію, за територіальною ознакою визнавалися нерезидентами у власній країні! Утворенням завдяки згаданому закону такої моделі економічних відносин із тимчасово окупованою територією «Крим» було фактично визнано територією іншої держави. Це ще більше ускладнило ситуацію, зокрема процес евакуації на материкову частину малого та середнього бізнесу, а також процес комунікації з громадянами, які вимушено опинилися в окупації. Водночас дозволялося забезпечувати анексовану територію

1 *Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed)*. Self-Determination and Secession in International Law / C.Walter, A. von Ungern-Sternberg, K.Abushov. – Oxford: Oxford University Press, 2014.

2 *Walter C.* Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis 2014 // *Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed)*. Self-Determination and Secession in International Law / C.Walter. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – P. 293–311.

3 Там само. – P. 293.

4 *Ярошинський О.* Експертна дискусія «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» / О.Ярошинський // Українознавство. – 2015. – № 3 (56). – С. 260–265.

енергоресурсами, продуктами харчування та іншими товарами, що сприяло розвитку окупаційних військових баз, а також частковому податковому забезпеченню маріонеткової влади Криму та Севастополя. Це також піддало сумнівам доцільність застосування санкцій щодо окупованих територій та самої країни-агресора з боку західних партнерів.

Держава повинна чіткіше визначитись щодо захисту прав українців і тих росіян Криму, які зберігають українське громадянство. Вірогідно потрібно уточнити положення Закону про зарубіжного українця або ухвалити спеціальний Закон про права українських громадян тимчасово окупованого Криму. Необхідно боротися за нове українське покоління мешканців Криму, яке не знало реалій СРСР і не поділяє радянських сентиментів. Потрібна державна підтримка гуманітарних контактів, доступу до вищої освіти, квот для бажаючих продовжити навчання на материковій Україні, спільні культурні заходи українських, кримськотатарських та російських національно-культурних товариств. Також важливо забезпечити кримчанам доступ до політичного впливу в усіх сферах суспільного життя.

Важливим буде також зауважити, що й після майже трьох років від початку окупації Криму й війни з Росією в Україні все ще діє законодавство мирного часу, за винятком деяких змін. Вочевидь є нагальна потреба запровадити мораторій із наступним скасуванням Закону «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованих територіях України». Водночас необхідно розробити та прийняти в новій редакції Конституцію АР Крим, де буде передбачено створення кримськотатарської національно-культурної автономії із визнанням кримських татар (як і караїмів) корінним народом Криму й прописано про оптимізацію адміністративно-територіального устрою на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя.

Необхідно вирішити проблеми облаштування та соціальної адаптації осіб, які тимчасово залишили Крим і надалі будуть його залишати. На півострові розпочато гоніння на українську мову і культуру, на УПЦ КП та УГКЦ, на все, в чому є дух України на півострові[1], а також на кримськотатарський національний рух. Щоденних обме-

1 *Куроп'ятник О.* Стратегія повернення Криму / Олексій Куроп'ятник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/article/print/internal/strategiya-povernennya-krimu-_.html.

жень зазнає освіта рідною мовою[1]. Відтак Україна просто зобов'язана підтримати проукраїнську політичну ідею в Криму. Низка міжнародних правозахисних організацій, зокрема місія ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини, вже зробили декілька невтішних висновків про стан речей на окупованій території[2].

Безумовно, важливо розробити та прийняти закон про стратегію деокупації та реінтеграції території АР Крим і державну програму з цього питання, передбачивши до нього як додаток відповідне фінансування. На законодавчому рівні слід вирішити питання про можливості проведення державно-правового експерименту зі створення моделі розвитку Херсонської області як основної у вирішенні питань деокупації та реінтеграції окупованої території Криму.

Украй необхідно розробити та прийняти закон про колабораціонізм, що визначатиме невідворотність покарання, тобто кримінальної, адміністративної, громадянської, конституційної відповідальності залежно від ступеня провини. Він має також мати й економічну складову й передбачати покарання за збагачення на тимчасово окупованих територіях за рахунок української державної та приватної власності, а також мотивувати певну частину населення на цих територіях до прийняття зважених рішень.

Розробки та ухвали очікують і закони про статус та забезпечення прав кримськотатарського народу в Україні, про особливості економічних відносин із тимчасово окупованими територіями та про забезпечення права власності на тимчасово окупованих територіях України. Це дасть змогу зняти багато запитань, що є актуальними сьогодні для суспільства та іноземних інвесторів. Крім того, для майбутньої реінтеграції Криму потрібна буде велика кількість фінансових ресурсів (відновлення господарської системи, ліквідація екологічних проблем тощо), а тому вже зараз у бюджеті України необхідно формувати відповідний резервний фонд. Окремим питанням стоїть проблема необхідності створення Фонду із реінтеграції окупованих територій України.

Не менш важливою є й боротьба за світогляд кримської молоді, тож потрібно створити Кримський освітньо-науковий центр на вільній території країни для кримських дітей та молоді (дошкільні установи, інтернати, школи-інтернати, університет, науково-дослідний інститут

1 «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт (2015 р.). – К., 2015.

2 ОБСЄ: Викладання української мови в Криму майже зникло через тиск на школи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/society/1126354-obse-vikladannya-ukrajinskoji-movi-v-krimu-mayje-zniklo-cherez-tisk-na-shkoli.html.

тощо), а також центр дистанційного навчання кримських студентів, що залишилися та території окупованого Криму з наступною видачею дипломів та сертифікатів. Метою є формування майбутнього кадрового управлінського резерву на деокупованій території.

Від часу розробки першого проекту «Стратегії повернення Криму» (2014 р.) влада України почала здійснювати лише деякі кроки з наміченого, однак, на жаль, навіть ці заходи спізнюються у часі більш ніж на рік, а то й на два. Тим часом потрібно чітко усвідомити, що для відновлення контролю України над Кримом має стати фактом такий стан речей, коли Росія відмовиться від АРК, відмінить прийняті нею ж законодавчі акти та виведе свої війська з півострова. Наразі, щоб це сталося, необхідно або завдати РФ воєнної поразки, або ж дочекатися розпаду РФ як держави чи перевороту державного керівництва в Кремлі, або ж разом із усім світом працювати над виснаженням ворога.

Слід визнати, що на сучасному етапі Україна не має можливостей для визволення Криму шляхом повномасштабної воєнної операції. Тож стратегічна операція з відновлення контролю над Кримом мусить бути дзеркальною до російської, тобто поліцейсько-стабілізаційною, а не класичною військовою. Для цього у Збройних силах України є унікальні структури – підрозділи військово-цивільної взаємодії. На відновлення сил і засобів для ведення таких стратегічних операцій Україні потрібно близько 5–10 років інтенсивної праці.

Паралельно з цим Україна має вже від сьогодні здійснювати певні розрахунки, напрацювання і планування також відповідної воєнної операції, тобто фактичної дзеркальної комплексної операції з деокупації Криму щодо тієї, яку вона мала у лютому–березні минулого 2014 року. Відтак Збройні сили України, які нині за чисельністю не виходять за рамки мирного часу (тобто не більші за 1% від кількості населення), мусять бути доведені до близько 400 тисяч вояків різних родів військ і угруповань, відповідно вишколені, профінансовані, озброєні за сучасними вимогами ведення війн тощо. І це лише за умов і завдань проведення так званої миротворчо-стабілізаційної операції (тобто виключно за умов, коли супротивник не зможе забезпечити відповідного спротиву і лише на території Кримського півострова). Крім того, Україна має координувати свої зусилля на відновлення так званої стратегічної системи протиповітряної оборони, поставити

на озброєння ракети середньої дальності[1], відродити військово-морські сили, яким не варто зосереджуватися цілковито у Криму і досвід 2014 року це підтверджує. Загалом же військова організація держави, система озброєння ЗСУ тощо потребують не просто перебудови, вони потребують відбудови її з нуля, за нормами і стандартами нового часу.

Необхідно також запровадити енергетичну і ресурсну блокаду тимчасово окупованих чи анексованих територій, що послабить інфраструктуру та моральний дух ворога. Одним з елементів такої блокади, наприклад, може бути ізоляція Криму від постачання прісної води. Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? Об'єктивно – ні!

Справа у тому, що на час анексії Криму Росією півострів на 80% відсотків забезпечувався прісною водою з Північно-Кримського каналу, решту 20% постачалося з водосховищ природного збору та з підземних водозаборів.

Тимчасова окупація Криму російськими військами, фактична відірваність території півострова від Росії, відсутність відповідних водопостачальних комунікацій з території Російської Федерації та практична довгострокова неможливість їхнього створення надає Україні абсолютну можливість блокади у постачанні прісної води анексованої ворогом території. Дії України цілком виправдано можуть набути двох спрямувань, зумовлених як військово-політичними, так і фінансово-економічними спонуками, а саме: значним підвищенням цін на Дніпровську воду, або ж – перекриттям потрапляння води по каналу з Каховського водосховища. Такі «санкції» відплати за анексію та колабораціонізм, що безумовно мали би бути запроваджені урядом України, завдадуть нищівного удару не лише кримській економіці та інфраструктурі, а й загострять екологічну та соціально-політичну ситуацію на окупованому півострові чим значно підірвуть міфологізовану репутацію Кремля й сприятимуть зростанню проукраїнських настроїв серед місцевого населення. Без української води спраглий півострів цілком постане на межі виживання, як у переносному, так і в прямому розумінні.

---

1 Створення, наприклад, високоточної і потужної неядерної зброї/комплексу засобів, здатних завдати швидкого й нищівного удару по критичній інфраструктурі ймовірного агресора (хімічні заводи, дамби, ядерні та інші електростанції, важливі урядові та військові об'єкти, центри управління, зв'язку, забезпечення тощо). Україні необхідно вже тепер узятися за створення неядерних ракетних систем із потенційною дальністю дії близько 2500 км тощо.

Чи усвідомлюють це окупаційні чиновники Криму та їхнє московське керівництво? Звісно ж, що – так. Саме тому з перших днів анексії, росіяни та їхні запроданці з числа місцевих колаборантів, у випадку неможливості російського військового просування вглиб України чи досягнення м'якого (поступливого) ставлення київського керівництва (очевидно через приведення до влади в Києві прокремлівських політиків) до проблеми водопостачання у Крим, замислилися над використанням накопиченого наукою досвіду з виробництва, монтажу систем знесолення, очищення та підготовки води з засолених свердловин і морських водозаборів. Відтак буде зроблено спробу розробити й втілити у життя програму так званого автономного водопостачання Криму, що теоретично виглядає досить привабливо, проте є досить сумнівною в перспективі близького майбутнього.

Перш за все зауважу, що загальне споживання Криму водою на день складає від 700 тисяч до 1500 тисяч м^3 на добу, а в середньому – близько 1 мільйона м^3 на добу. Для організації водопостачання в Криму нині мається понад 20 водосховищ звичайного збору, 9 наливних водосховищ і близько 400 свердловин. Повний об'єм води у водосховищах Криму – більш ніж 400 млн м^3. Тож Криму прісної води фактично не вистачало й до російської окупації. Більш того, система водопостачання Криму сама по собі потребувала модернізації й ніколи не була самодостатньою. Станом на квітень 2014 р. люди в Криму вже сплачували за воду 3–4 грн. за м^3, а підприємства – від 7 до 24 грн. за м^3 (у Феодосії, наприклад, – 13 грн., у Керчі – 10 грн., в Судаку – 24 грн.). Якщо ж після окупації та анексії Криму Московщиною український уряд, що було б логічно, підвищить ціни за дніпровську воду до рівня європейських, тобто у 4–5 разів, або ж зважиться на адекватні заходи щодо блокування півострова й все ж таки перекриє надходження води по Північно-Кримському каналу, то кримську господарчу систему, економіку, інфраструктуру, екологію тощо очікує колапс.

Перспектива подання прісної води по водогону з Кубані (зокрема з Темрюка) практично можлива, але технічно надзвичайно важка, має низку технологічних складнощів і, звісно ж, вимагатиме величезних капіталовкладень (водогін через протоку обійшовся б у тричі дорожче, ніж модернізація й розширення внутрішньокримської інфраструктури), експлуатаційних витрат (в 1,5 разів дорожче) та довгого терміну реалізації.

На сьогодні в Криму фахівцями колишнього ООО «Укрхімспецмонтажу» розроблено 3 цільові практичні програми з пере-

ведення Криму на автономне забезпечення водою для зрошення та з господарсько-питною метою. Перша програма, яка є й головною, включає у собі наступні розділи:

1) вже існуюча система водопостачання;

2) основні підземні джерела води Кримського півострова;

3) якість води зі свердловин;

4) програма автономного забезпечення водою для зрошення та господарсько-питних потреб;

5) розконсервування й використання свердловин у Північно-Сивашському та інших регіонах Криму;

6) вибіркове буріння і використання нових свердловин для забезпечення водою населених пунктів серединного Криму;

7) використання місцевих джерел серединного та передгірного Криму для забезпечення питною водою населення;

8) будівництво модульних станцій здобуття підземних ґрунтових вод, їх опріснення й закачування опрісненої води до Північно-Кримського каналу. Забезпечення водою близько розташованих населених пунктів;

9) будівництво чотирьох заводів з опріснення морської води вздовж усього узбережжя Криму;

10) організація робіт з уникнення втрат води при її транспортуванні та розподілу, ремонт водосховищ, водогонів, мереж, заміна застарілого технологічного обладнання;

11) організація заходів зі збору та використанню дощових вод;

12) організація заходів на законодавчому рівні з втілення обігових систем водопостачання усіх господарчих суб'єктів, а також обов'язкового встановлення очисних споруд господарсько-побутових стоків з поверненням очищеної води на полив;

13) випробування варіантів добування прісної води з-під дна Азовського моря[1].

Нагадаю, що на тепер на півострові існує лише три способи отримання прісної води, котрі після відповідної підготовки можуть використовуватися й для питних потреб, а саме:

• дніпровська вода з Північно-Кримського каналу, яка акумулюється в дев'яти наливних водосховищах;

1 *Гай-Нижник П.* Спрага-спрага-спрага... Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? / Павло Гай-Нижник // Дзеркало тижня. – 2014. – № 41. – 7–14 листопада. – С. 1, 12.

• вода з великих водосховищ природного збору, яких в Криму налічується близько 20, проте не усі вони є питними;

• вода артезіанських свердловин і каптированих джерел.

Власне, підземної води у Криму достатньо, розвіданість її запасів складає 85% (по Україні ж в середньому – близько 20%) і в цілому по усьому півострову з підземних джерел теоретично можна щоденно вилучати до 1 млн м³ води. Істотні води залягають в надрах Північного Криму, в районі Армянська, Красноперекопська, Джанкоя, у присивашських рівнинах серединного Криму і в передгір'ї, наприклад – Альмінський басейн. У Північному Криму вода з підземних свердловин має солоність від 2 до 3 грамів на літр (це малосолена вода, яку частково опріснити можливо з відносно невеликими витратами).

Калькуляція витрат на станцію знесолювання, очищення й підготовки питної води з морського водозабору (виробничістю у 200 м³/доба) виглядає наступним чином:

№ п/п	Наіменування поставки чи виконаних робіт	Вартість, тис. грн.
1.	Технологічне обладнання знесолювання, очищення, знезаражування з автоматикою	2720
2.	Водозабір, контейнер, насоси підкачки, зимовий обігрів, скидування расола, трубогони подачі до основного приміщення	260
3.	Загальнобудівельні роботи по основному приміщенню, фундамент, стіни, дах, двері, вікна, опалення, вентиляція, заземлення, освітлення, кондиціонування, загальна площа 64 м².	368
4.	Накопичувальні ємності збору очищеної води (загальний об'єм 20 м³), насоси очистки нагору до накопичувального резервуару, автоматика, монтажні роботи	84
5.	Монтаж технологічного обладнання в основному приміщенні, підключення, налагодження	64
	Всього:	3496

У зазначеному розрахунку не обраховано витрати на монтаж трубогону, перекачування очищеної води у горішню точку, накопичувальну ємність (басейн ЖКГ).

Відповідно до вищезазначеної інформації та ресурсів, окупанти розглядають можливість задіяння програми забезпечення півострова прісною водою у три етапи.

Перший етап передбачає швидке здобуття прісної води наступ-

ним чином: а) максимально задіяти вже існуючі джерела – водосховища, озера, річки, каптажі тощо; б) здійснити терміновий ремонт деяких дільниць каналу; в) організувати вздовж північної частини каналу, де наявна велика кількість артезіанської води, будівництво модульних станцій видобутку води з надр, часткове її опріснення (малобюджетне) і закачування цієї води до каналу. Складові модульної станції: 10–14 свердловин, швидкобудівний ангар, технологічне обладнання часткового опріснення, накопичувальний резервуар (швидкомонтувальний), станція відкачування опрісненої води.

Наповнення цією водою Північно-Кримського каналу, за задумом, має дозволити розв'язати проблеми поливу й забезпечити низку населених пунктів. Для цього необхідно викачати не менше 500 тис. м^3 на добу води для зрошування та господарчо-питних потреб. Утім, для втілення цих намірів, необхідно буде профінансувати й організувати будівництво модулів (приблизно 1 тис. локальних систем водозабору з засолених свердловин у Джанкойському, Красноперекопському та інших районах й обладнати їх системами знесолювання на засадах зворотного осмосу), що виробляли би 1, 5, 10 тисяч м^3 на добу аби така вода потекла по каналу й не засолювала ґрунт; г) термінове (монтаж – до півроку) будівництво чотирьох заводів з опріснення морської води (планується зведення таких заводів у Щолкіно, Керчі, Феодосії та в Судаку), які мають забезпечити прісною водою мешканців та промислові підприємства цих міст й прилежних територій (120 тис. м^3/доба).

Другий (технічний і законодавчий) етап передбачає: а) організацію заходів на законодавчому рівні з економії води за рахунок обов'язкового встановлення очисних споруд господарчо-побутових стоків для усіх суб'єктів господарчої діяльності з поверненням очищеної води на полив і в виробництві (заводи, автомийки, пансіонати, підприємства харчової промисловості тощо; наприклад, на заводі «Кримський Титан» не повертається у виробництво за відповідної очистки 20 тис. м^3 води на добу); б) організацію робіт з уникнення втрат води під час транспортування та розподілу (ремонт водосховищ, водогонів, мереж тощо)[1].

Третім (т. зв. перспективним) етапом планується: а) налагодження монтажу 123 заводів з опріснення морської води по усьому узбережжі Криму; б) встановити на узбережжі Чорного та Азовсько-

1 *Гай-Нижник П.* Прісна спрага замореного «підросійського» Криму (чи вдасться півострову вирішити проблему прісної води без України) / Павло Гай-Нижник // Час і події (Чикаго, США). – 2014. – № 45. – 6 листопада.

го морів 800 станцій знесолювання морської води, отримуючи до 400 тис. м³ на добу питної води (подібну станцію підготовки питної води з морського водозабору 2013 р. було здано в експлуатацію у поселенні Новий Світ); в) організація монтажу модульних станцій підготовки питної води з місцевих джерел населених пунктів серединного і передгірного Криму; г) задіяння заходів зі збору та використання дощових вод; д) організація заходів зі збору та використання конденсаційної вологи з повітря; е) проороблення варіантів здобуття прісної води з-під дна Азовського моря.

Додам, що якість морської води після опріснення ще й мають контролювати СЕСи, аби вода за своїми параметрами відповідала російському СанПіН 2.1.4.1074-01 чи українському СанПіН 2.2.4-171-10. Собівартість такої води складається з витрат на електроенергію, замінні матеріали, сервісне обслуговування, амортизації обладнання й складатиме для систем підготовки води з засолених свердловин близько 9 руб. за м³, з морського ж водозабору – 34 руб. за м³.

Зокрема окупанти планують створити локальні системи водозабору з засолених свердловин у Джанкойському, Красноперекопському та деяких інших районах, обладнати їх відповідними системами очищення на основі зворотного осмосу. Проте, аби лише розпочати розвиток цього напрямку, капіталовкладення мусять скласти близько 380 млн доларів США. При цьому буде отримано до 500 тис. м³ води на добу, що складатиме приблизно 50% щодобового споживання води Кримом. Собівартість такої води з урахуванням амортизаційних відчислень, заробітної платні обслуговуючого персоналу, вартості електроенергії (від постачання якої, до речі, Крим також залежить від України) та замінних матеріалів складає 3 грн. або 11,4 руб. за 1 м³ (за квітневими 2014 р. розцінками анексованого кримського відділення ООО «Укрхімспецмонтажу»).

Решту 30% води, тобто близько 350 тис. м³ на добу окупанти розраховують добути з Азовського та Чорного морів через встановлення на узбережжі Криму низки станцій знесолення, також на основі зворотного осмосу. Витрати на це орієнтовно складуть 570 млн дол. США, а собівартість такої води буде близько 9 грн. (35 руб.) за 1 м³. Ще 200 тис. м³ прісної води теоретично передбачається отримати за рахунок прямої конденсації з повітря, а понад ніж 100 тис. м³ на добу – через організований збір дощових вод, в тому числі й в межах міст.

Наміри більш ніж витратні та нереальні у швидкій перспективі. Лише організаційні заходи із збору та використання дощових та

конденсаційних вод можуть бути більш-менш реалізовані не раніше щонайменше за 5–6 років та й те, за умов наявності фінансування, чіткої програми та графіку втілення, що за умов російсько-кримської дійсності можна назвати нереальними. Введення ж в експлуатацію водозаборів з монтажем відповідних систем очищення поетапно планується запустити протягом 1,5–2 років.

Тим часом у 2014 р. споживання прісної води в Криму скоротилося у п'ять разів – до 310 млн м³ (втрати – до 16 млн м³). У 2015 році загальний обсяг забору води склав 253,46 млн м³, в тому числі: з прісних поверхневих джерел – 138,47 млн м³ (55%), підземних вод – 95,13 млн м³ (37%), морської води – 19,86 млн м³ (8%). Обсяг втрат – 13 млн м³ або близько 6% води. Для виробничих потреб використано всього 50% обсягів води, на господарсько-питні – 39%, на зрошення – 6%. Отже, Кримський півострів втратив за 3 роки 74% джерел прісної води[1].

Ресурси південної частини Північно-Сиваського артезіанського басейну становлять 666 тис. кубометрів на добу, Альмінського артезіанського басейну – 452 тис. кубометрів на добу. Таким чином, артезіанські свердловини можуть давати 400 млн кубометрів води на рік. Але за умови поповнення їх водою з поверхні. Немає поливу, баланс порушується, збільшується мінералізація. Уже в 2014 році почалося засолення підземних пластів в районі Армянська. У цьому місті люди ще не розуміють масштабу проблем і продовжують пити воду з перевищеним вмістом солей, вважаючи це нормою. При цьому влада Криму вдає що в Армянську з водою все «чудово». У 2015 р. в Нижньогірському районі після відбору води з підземних пластів вода зникла з колодязів у багатьох селах, про що неодноразово повідомляли обурені фермери в органи влади. Люди скаржаться, але їх звернення ігноруються.

Масштаб водної кризи в Криму характеризує стан Тайганського і Білогірського водосховищ. З Тайганського водосховища в Криму, що живило досі також Феодосію і Керч, перестали скидати воду. Але не тому, що східний Крим більше не потребує води, а тому, що спу-

1 Зокрема у 2013 р. загальний обсяг забору води в Криму складав 1553,78 млн м³. Потреби у воді забезпечувалися Північно-Кримським каналом – 1346,3 млн м³ (86,65%), місцевим стоком – 136,38 млн м³ (8,78%), підземними водами – 68,54 млн м³ (4,41%), морською водою – 2,56 млн м³ (0,16%). Під час транспортування води Північно-Кримським каналом втрачалось 695,3 млн м³ (51,6% від всього обсягу води, що протікала каналом). Обсяг споживання складав: сільське господарство – 590,18 млн м³ (77%), ЖКГ – 125,3 млн м³ (16,4%), промисловість – 50,64 млн м³ (6,6%). Тобто 766 мільйонів кубів доходило до споживачів, решта надходило в підземні пласти по ходу каналу.

скати більше нічого – у водоймі відсутній корисний об'єм води і він перетворився на ставок. Верхів'я Білогірського водосховища повністю висохли ще у вересні 2016 року[1].

Споживання Кримом питної води становить близько 100–125 млн кубів на рік. Тобто всього лише на половину менше від кількості води, яку з такими труднощами збирають зараз. Про який розвиток сільського господарства може йтися в такому випадку? Добре відомо, що обробляти землю для вирощування сільськогосподарських культур у Криму без поливу неможливо. Цю проблему вирішували дніпровською водою. Більше 15 років пішло на те, щоб знесолити ґрунт і підвищити рівень прісних ґрунтових вод. Солончаки зникли, підземних прісних вод було в достатку. Однак після закриття поставок води баланс різко змістився і тепер рівень підземних вод постійно знижується. У зв'язку з тим, що землі перестали поливати, швидкими темпами почало зростати капілярне засолення ґрунтів. Тобто солона вода піднімається вгору і вбиває ріллю.

Загальна площа зрошуваних земель на півострові може досягати 400 тис. га, що становить 22% земель сільськогосподарського призначення. У 2013 р. площа зрошуваних земель складала 140 тис. га. На зрошення подавалося 683,6 млн м³ води, з яких на зернокормові культури витрачалось 214,9 млн м³, а на рис – 468,7 млн м³. У 2014 р. в Криму площа зрошуваних земель була зменшена до 17 тис. га. У 2015 р. усіх зрошуваних земель залишилося лише 10,1 тис. га. Обсяг води, що подається на зрошення значно скоротився (з 700 млн м³ в 2013 р. до 17,7 млн м³ в 2015 р.). Таким чином видно, що сільське господарство просто кинули на виживання, і ніхто не буде його рятувати в умовах дефіциту питної води для населення. У 2016 р. в Нижньогірському районі почалося активне капілярне засолення ґрунту, з'явилися солончакові плями, земля перестала бути придатна для землеробства.

Чи здатна буде кримська окупаційна адміністрація, навіть за допомоги псевдопотужних можливостей московського колосса (на глиняних ногах), без України розв'язати прісно-соляний зашморг й уникнути поступового, але неуникливого, занепаду? Відповідь однозначна – ні! Послідовна, безкомпромісна та тверда позиція української влади в цьому питанні прискорить очевидний крах російської окупаційної влади в Криму і наблизить час повернення півострова. Біблейський принцип напоїти спраглого буде доречним у випадку не

1 Тайганское водохранилище Крыма превратилось в ставок // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.krymr.com/a/28081471.html.

плювання благаючого в обличчя тому, хто напоює, його покаяння у скоєних гріхах та спокути.

Московщина ж, безумовно, об'єктивно не спроможна вирішити проблему прісної води на окупованих територіях й уникнути своєї ганебної кінцевої поразки, а значить не залишить спроб розв'язати це та інші питання через подальше розхитування внутрішньої ситуації в Україні: підкупом її політичної верхівки, організацією соціально-політичних заворушень, спонсоруванням сепаратистів і колаборантів, торговельно-ресурсними війнами, посиленням своєї терористичної діяльності й, врешті, новим етапом розвитку військової агресії. До цього Москву спонукатиме й кримська пастка, в тому числі й гостра спрага півострова по прісній воді, вирішити яку об'єктивно здатна лише Україна.

При цьому, водночас, необхідно створити «вузли обміну» на території Херсонщини, прилеглої до адмінкордону з окупованим Кримом, і вздовж лінії фронту на Донбасі. Це потрібно для отримання громадянами України, що перебувають в окупації, необхідних для життя товарів та послуг (продукти харчування, ліки, державні та юридичні послуги тощо). Вже сьогодні потрібно розробити пакет пропозицій (і компромісів), які Україна могла б запропонувати. На привернення мешканців Криму в українську орбіту мають працювати запроваджені сприятливі в Україні умови в освіті, охороні здоров'я, соціальній політиці, оформленні документації, питаннях майна та ін. Україна може вигідно відрізнятися від російської окупаційної влади, в тому числі й цивілізованим дотриманням прав людини: в сфері освіти, безпеки, громадянських прав тощо. Разом з цим права людини невід'ємні від відповідальності за свої вчинки. Злочини, здійснені окупаційними властями й колаборантами, мають бути відповідно задокументовані й передані на розгляд міжнародних судів. Нажаль, поки що зусилля влади України з реінтеграції Криму не відповідають викликам часу.

Насамкінець доцільно створити на материковій частині деокупаційний уряд АР Крим, а також інші державні інституції, що займатимуться питаннями тимчасово окупованого Криму. Уже зараз слід створити експертну групу з представників виконавчої влади, громадськості, вчених тощо для розробки стратегії державної політики України в цьому напрямку. Така стратегія має містити чіткі цілі, завдання, індикатори результатів і строки виконання планів. Орієнтовні результати мають бути зрозумілими не лише на материковій Україні й кримчанам, а й для міжнародного співтовариства.

Післямова

Проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки у сфері гуманітарної політики України

Післямова

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

«Національна безпека – це не просто центр державницької діяльності, вона – головний сенс існування держави»

Томас Гоббс

«Нація знаходиться в стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникнути війни і коли вона в змозі захистити при необхідності ці інтереси шляхом війни».

Волтер Ліппман

Російська агресія – анексія Криму та війна на сході України – призвела до глибинних змін у двосторонніх відносинах між державами: 1) зруйновано договірно-правову базу Києва і Москви; 2) знищено інституційні механізми міждержавних відносин; 3) унеможливлено контакти на вищому рівні, політико-дипломатичні відносини мають конфронтаційний характер; 4) Україна зазнала колосальних людських, територіальних та економічних втрат; 5) відбулося безпрецедентне згортання економічної співпраці; 6) виникло глибинне відчуження між народами України та Росії[1].

У відносинах України і Росії виникла нова політико-ідеологічна реальність. Відтак – потрібна нова оцінка та перегляд природи, ідеології і загалом інституційної системи відносин з РФ у ключових сферах (політика, безпека, економіка, енергетика, гуманітарна сфера тощо), з урахуванням того, що головною загрозою українській державності

1 Перспективи українсько-російських відносин (Концептуальні підходи і практичні кроки) // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 8–9. – С. 2.

є нинішній правлячий режим РФ. Необхідним є також формування концептуально нової моделі співіснування з путінською Росією, яка б відбивала нинішні реалії і перспективи двосторонніх відносин і враховувала позиції західних країн-партнерів і міжнародних організацій.

Національна безпека[1], як відомо, функціонує через систему різноманітних відносин між особою та суспільством, між громадянином і державою, між суспільством і державою, між різними державами. Тому національна безпека – це стан внутрішніх і міждержавних відносин, який визначає ефективність системи державних, правових і суспільних гарантій прав та свобод людини та громадянина, базових цінностей та інтересів суспільства й суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, і функціонує за основними принципами забезпечення національної безпеки:

- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади в забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки[2].

Національна безпека є й одним із рівнів функціонування міжнародної безпеки як діяльності держав зі створення відносин між народом і державою, які унеможливлюють реальні загрози розвитку суспільства. Зміцнення національної безпеки передбачає також і розвиток відносин стратегічного партнерства, які є одним з важливих інструментів зовнішньої політики, який дедалі ширше використовується провідними країнами та інтеграційними об'єднаннями, оскільки дозволяє підвищити результативність їхніх дій на міжнародній арені.

---

1 Поняття «національна безпека» було вперше введене до політичного лексикону в посланні президента США Т. Рузвельта до Конгресу Сполучених Штатів у 1904 р., де він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки.

2 Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами №630–VIII від 16.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.

На сучасному етапі розвитку Українська держава зіткнулася з загрозами та викликами, які потребують негайного вирішення, найбільш актуальними з яких є:

- військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частин Донецької та Луганської областей;
- нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі й перспектива розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;
- інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу.

У даному контексті для України першочерговим стратегічним завданням державної політики національної безпеки є відновлення територіальної цілісності країни та сукупності демократичних інститутів на усій її території, консолідація української політичної нації, формування загальнонаціональної ідентичності, єдності усіх громадян України та усіх регіонів України, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення.

Основними типами конфліктів сьогодення є асиметричні та гібридні війни, які відбуваються між сильними та слабкими державами чи недержавними акторами. Збройний конфлікт, який відбувається на сході України, ми можемо охарактеризувати як гібридно-асиметричну війну Російської Федерації проти України. Крім того проти України ведеться також і мережево-центрична війна (англ. network-centric warfare) – війна, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою об'єднання військових об'єктів у інформаційну мережу. Окрім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала й концепцію «війни трьох кварталів». Суть даної концепції полягає в тому, що сучасний воїн має бути готовий в одному кварталі вести загальновійськовий бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, в третьому – виконувати гуманітарні місії.

Варто враховувати й той факт, що агресія проти України з боку Росії ведеться не лише шляхом прямого збройного втручання, а й має кілька складових сучасних способів експансії. У зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства Україна перебуває також у стані інформаційної війни, коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби, тим самим, інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю. Для вирішення цих завдань у першу чергу необхідно створити ефективну інформаційну політику Української держави, спрямовану на постійну підтримку громадської думки про те, що окуповані території, зокрема АР Крим, є невід'ємною складовою Української держави, а їх жителі – громадянами України.

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності як в АР Крим, так і на сході та півдні країни українському уряду крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну та етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять

протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями, чи іншими словами, культурними гібридами). Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформують нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Отже, за сучасних умов потрібно активізувати зусилля з формування загальнонаціональної ідентичності. Кристалізація національної картини світу забезпечує сплав політичної та культурної ідентичності, що скріплює населення країни потужними символічними та емоційними зв'язками. Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то за політичного врегулювання існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загальносуспільної злагоди.

У випадку ж, якщо держава не буде здійснювати ефективні кроки з нейтралізації вищезгаданих загроз, це може призвести до втрати суверенітету держави. Значною мірою це може бути зумовлено й критичним зниженням рівня функціонування політичної системи, спричиненого зовнішніми і внутрішніми конфліктами.

Формування загальнонаціональної ідентичності є одним з головних завдань Української держави на сучасному етапі. Для його реалізації потрібно актуалізувати зусилля відповідних державних структур та неурядових організацій у сфері суспільних і, насамперед, міжетнічних відносин.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності варто закласти такі засади:

- ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України;
- ідея патріотизму, любові до України як визначальної цінності;
- національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин;
- захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей;

- високий рівень політичної та правової культури населення;
- розвиток дієвого громадянського суспільства.

Крім цього, на рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності:

○ забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульного етносу та інших етнічних спільнот України;

○ здійснювати захист інформаційного простору України;

○ сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин[1];

○ забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через ЗМІ;

○ здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», продовжити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті;

○ підтримка інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг;

○ розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого;

○ поглиблення політики дерусифікації та деколонізації українського суспільства;

○ створення ефективних механізмів збереження національної історико-культурної спадщини, зокрема посилення відповідальності за руйнування чи розкрадання пам'яток культури;

○ формування цілісної державницької загальнонаціональної інформаційної політики та вироблення конкретного плану дій і заходів в інформаційній сфері задля опору антиукраїнській пропаганді й посилення кібербезпеки держави;

○ гармонізація державно-церковних та міжцерковних відносин, усунення політизації Церкви;

○ утвердження моральності та духовності громадян;

○ створення довготривалих програм міжкультурного та міжрегіонального діалогу;

---

1 Мовні преференції (2015 р.) мешканців Заходу – 98% українська мова, у Центральному регіоні – українська мова є рідною для 78%, в той час як на Півдні та Сході мешканці цих регіонів вважають рідною українську, або українську та російську, відповідно 35%, 38% та 37% і 34%. Серед тих, хто практично не розуміє української мови найбільше на Півдні – 2% та на Сході – 5%.

○ створення механізмів щодо сприяння задоволенню мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном;

○ вдосконалення шляхів ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українське суспільство;

○ посилення контролю над міграційними процесами.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз у сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов, спрямованих на зміцнення загальнонаціональної ідентичності, зокрема мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот і засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, на можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах поліетнічного простору та державної націєцентричності.

В етнонаціональній сфері потрібно сформувати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної політики: «титульна нація», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» тощо, позаяк навіть у чинній Конституції України немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав етнічних меншин та гарантії провідного становища української нації та її культурно-історичної спадщини, а також безумовного державного статусу української мови.

Якщо розглядати вцілому Стратегію повернення Криму та реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей, то вона має бути комплексною і включати цілий ряд заходів у різних сферах:

1) створити центральний орган з питань Криму – агентство чи Комітет, яке б координувало діяльність органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

2) розробити та затвердити державну Стратегію з реінтеграції Криму з акцентом на міжнародно-правововому, економічному, культурному й гуманітарному аспектах проблеми;

3) посилити зовнішньополітичну діяльність держави, спрямовану на збільшення проукраїнської коаліції демократичних держав світу, що визнають злочинними дії Російської Федерації щодо анексії Криму і підтримують посилення економічних санкцій проти неї;

4) продовжувати реалізацію євроінтеграційної стратегії. Докладати зусиль щодо виконання Україною міжнародних угод стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання

Договору про асоціацію з ЄС, особливо в аспектах подолання корупції та покращення матеріального добробуту населення;

5) розробити і надіслати звернення до міжнародних судів, відповідних міжнародних організації з позовами проти Російської Федерації з метою притягнення до відповідальності за анексію Криму і підтримку сепаратистів на Донбасі, за порушення прав людини та національних меншин у Криму;

6) сприяти підготовці позовів від іноземних та українських юрисдикцій щодо тих підприємств, які були націоналізовані незаконною владою Криму, до міжнародних судів з вимогою компенсації завданих збитків;

7) забезпечити прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на сприяння діяльності органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

8) налагодити системну взаємодію державних органів з експертним середовищем, з громадськістю для підготовки і реалізації програм з реінтеграції Криму;

9) розробити і впровадити ефективні державні програми щодо інтеграції біженців з Криму в українське суспільство;

10) розробити і реалізувати активну інформаційну компанію шляхом налагодження постійної трансляції на Крим центральних українських каналів українською, російською та кримськотатарською мовою з метою об'єктивного висвітлення подій в Україні та розвінчання неправдивих міфів, що поширюються Російською Федерацією;

11) для протидії впливам ідей так званого «русского міра» розробити власний національний інформаційно-культурний проект («Український світ», «Велика Україна» тощо), спрямований на консолідацію українського народу;

12) провести інформаційно-просвітницьку кампанію популяризації історії та культури Криму серед усіх категорій населення; створити єдиний електронний портал-бібліотеку видань з історії та культури Криму як органічної частини історії України;

13) створити систему інформаційного висвітлення ініціатив та проектів щодо питань реінтеграції Криму через вітчизняні ЗМІ, зокрема шляхом створення рубрик, теле- і радіопередач, присвячених цій тематиці;

14) сприяти привернення міжнародної уваги до проблем репресій та порушення прав людини на півострові, зокрема через засто-

сування торговельної, продовольчої, енергетичної, водяної блокади півострова;

15) забезпечити створення логістичних центрів на адміністративній межі з АР Крим з метою формування позитивного сприйняття жителями Криму України;

16) виробити й ухвалити Закон України «Про колабораціонізм».

Для того, аби у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Переконати все суспільство та міжнароду спільноту в тому, що частина Донбасу і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і врешті решт поверне їх до свого складу. Також важливо, щоби дискурс про повернення втрачених територій включав у себе не тільки Донбас, але безперечно і Крим. Донбас та Крим мають завжди розглядатися разом. Нажаль, сьогодні Росії вдалося розділити дискусії про ці два регіони.

«Мінський процес» слід розглядати як механізм знижнення інтенсивності військової складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених. Спотворена імплементація Мінських домовленостей є невигідною для України. Адже вона повертає до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані місцевими бандитськими угруповуваннями й російськими окупантами/колаборантами та величезну кількість озлобленого електорату з промитою російською пропагандою свідомістю. Тому потрібно домовлятися про використання інших форматів, зокрема нормандского, женевського чи навіть вимагати повернення до будапештського, але оновленого, які дадуть можливість виробити більш ефективні шляхи вирішення конфлікту[1].

Потрібно забезпечити проведення активної просвітницької роботи в прифронтових районах з одночасним розитком соціально-економічної інфраструктури. Особливо важливо, щоби програми розвитку реалізовувалися із широким залучення європейських організацій для того, аби розвінчувати усілякі міфи стосовно ЄС та НАТО зокрема й київської влади загалом. Всебічно сприяти лояльним до України переселенцям з окупованих територій та тим, хто сприяє захисту її інтересів на південно-східній периферії. Це буде означати, що Україна як держава піклується про своїх громадян.

1 *Гай-Нижник П., Чупрій Л.* Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов / П.Гай-Нижник, Л.Чупрій // Українознавство. – 2016. – № 4.

Крім конкретних заходів щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій, комплексне вирішення даної проблеми стане можливим тільки внаслідок успішного реформування ключових сфер життя Української держави.

Наріжними, з-поміж багатьох із них, є такі чинники:

- подолання корупційних явищ (корупція в Україні нині лишається найбільшою загрозою національній безпеці та стабільності);
- деолігархізація держави й здійснення фундаментальної інституційної реформи;
- системне вирішення питань в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності країни;
- реформа виборчого законодавства;
- прирівнення політичного популізму до політичної корупції, що є загрозою національній безпеці;
- створення сучасної боєздатної армії;
- ефективна міжнародна політика;
- подолання п'ятої колони прихованих колаборантів в органах влади та управління;
- цілеспрямова україноцентрична і консервативно-націократична гуманітарна політика держави;
- єдність і відданість усього суспільства навколо ідеї соборності й державної незалежності власної Вітчизни та незламна воля до перемоги, що перетворять Україну на модерну і потужну європейську державу.

Наукове видання

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович

Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення

Монографія

Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.

Комп'ютерна верстка: Ольга Гай-Нижник
Дизайн обкладинки: Ольга Гай-Нижник

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович – доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідуючий відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

У новій монографії доктора історичних наук П. П. Гай-Нижника «Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення» висвітлюється комплекс дипломатичних та воєнно-політичних взаємин між Російською Федерацією та Україною в контексті геополітичних інтересів Москви та зовнішньополітичного курсу Києва, внутрішнього політичного і соціально-економічного становища в Україні протягом 1990–2016 рр. У книзі аналізуються міжнародна політика урядів України в контексті національної безпеки, історичні передумови та геополітичні причини агресії Російської Федерації проти України у 2014 р., а також воєнно-політичний і фінансово-економічний аспекти Російсько-української війни крізь призму розвитку глобальних світових процесів і перетворень.

Розглянуто політико-теоретичні, геополітичні, культурно-історичні й зовнішньополітичні аспекти анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі. З огляду та з позицій реалізму проінтерпретовано специфіку міжнародних відносин на постімперському (пострадянському) політичному просторі, в тому числі й місця і ролі України у цивілізаційному протистоянні європейського Заходу та московитського Сходу. Автор подає власну оцінку Російській Федерації як державі-агресору та спонсорові міжнародного тероризму, проаналізовано сучасні виклики та шляхи їх розв'язання щодо зміцнення національної ідентичності українців, стратегії реінтеграції та деокупації Криму, посилення системи національної безпеки та оборони України.

Пропонується увазі державних органів влади, істориків, політологів, викладачів вищих навчальних закладів, студентів й усіх, хто цікавиться новітньою історією України та є небайдужим до долі соборної і самостійної держави Україна.